

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

BURSALI MEHMED TÂHİR VE BİYOGRAFİK ÇALIŞMALARI

Tevfik ERGUN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

BURSALI MEHMED TÂHİR VE BİYOGRAFİK ÇALIŞMALARI

Tevfik ERGUN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Tevfik Ergun tarafından hazırlanan "Bursalı Mehmed Tâhir ve Biyografik Çalışmaları" başlıklı bu çalışma, 14.06.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mitat DURMUŞ (Başkan)

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK (Danışman)

Prof. Dr. Halil ÇELTİK (Üye)

Doç. Dr. Hayrunisa TOPÇU (Üye)

Doç. Dr. Koray ÜSTÜN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

14/06/2023

Tevfik ERGUN

1“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) **Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**
- (2) **Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**
- (3) **Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.**
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tevfik ERGUN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamın tüm süreçlerinde daima yardımcı olan, lisans yıllarımdan beri ufkumu açıp Yeni Türk Edebiyatı bilim dalını seçmeme vesile olan, yüksek lisans dönemimde tecrübe ve bilgi birikimiyle akademik yolda ilerlememi sağlayıp sorgulamaya, araştırmaya ve öğrenmeye ilgimi arttırıp Hacettepe Üniversitesi'nin tüm değerlerini aşıl原因an saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bilgi ve birikimleriyle bana yeni bakış açıları kazandıran sayın Prof. Dr. Yakup ÇELİK'e, akademik ve idari disipliniyle yol gösterip tez savunmamda yer alan sayın Prof. Dr. Mitat DURMUŞ'a, lisans ve yüksek lisans dönemlerimde derslerime girerek edebiyat bilimine olan ilgimi arttıran ve tez savunmamda yer alan sayın Doç. Dr. Hayrunisa TOPÇU ve sayın Doç. Dr. Koray ÜSTÜN'e, zengin kütüphanelerinden istifade etmeme izin verip tezime hakkındaki yorumlarıyla yardımcı olan sayın Doç. Dr. Dinçer ATAY'a ve tezime dair gerekli önerilerde bulunan sayın Dr. Erkan ASLAN'a çok teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca yanımda yer alıp hiçbir şey esirgemeyen, en zor anlarımda sadece seslerini duyup tüm kederlerimi unutturan, çocuklarının daima en iyi yerlere gelmesi için tüm fedakârlıkları yapan annem ve babam başta olmak üzere her şeyim olan tüm aileme bütün kalbimle teşekkür ederim.

ÖZET

ERGUN, Tefvik. *Bursalı Mehmed Tâhir ve Biyografik Çalışmaları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Bu çalışmada biyografi ve bibliyografi âlimi olarak tanınan Bursalı Mehmed Tâhir'in hayatı, eylemleri ve günümüzde edebiyat, tarih, siyaset, ilahiyat gibi alanlarda onun sıklıkla kullanılan biyografi eserleri incelenmiştir. Çalışmanın Giriş bölümünde biyografi terimi açıklanmış ve Batı, Doğu ve Türk biyografi geleneği tanıtılmıştır. Daha sonra Birinci bölümde Bursalı Mehmed Tâhir'in hayatı, ailesi, eğitimi, mesleği ve son yılları incelenmiş ve kapsamlı bir monografisi hazırlanmıştır. Çalışmanın İkinci bölümünde onun farklı yönlerine odaklanılarak Türk Derneği, Türk Bilgi Derneği gibi derneklerdeki eylemleri açıklanmış ve onun biyografliğini ve bibliyografliğini besleyen noktalar aydınlatılmıştır. Ayrıca bu bölümde süreli yayınlarda çıkan yazıları dâhil yirmi beş eserin genel incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde Bursalı Mehmed Tâhir'in biyografi türüne giren eserleri şekil, özne ve kaynak açılarından incelenerek biyograf tarafı sergilenmiştir. Bu sayede onun biyografi eserlerinin yapısal özellikleriyle beraber kapsayıcılıkları da ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir'in biyografi eserlerini oluştururken öznelere dair doğru bilgi aktarmak için kullandığı kaynaklar açıklanmıştır. Böylece onun araştırmacı kimliği ortaya konulmuştur. Ek olarak Bursalı Mehmed Tâhir'in Latin harflerine aktarılmayan iki eserinin aktarımı gerçekleştirilmiş ve ona dair çeşitli görsellere yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Biyografi, geleneksel Türk biyografisi, modern biyografi, Bursalı Mehmed Tâhir, biyografi eserleri, *Osmanlı Müellifleri*.

ABSTRACT

ERGUN, Tevfik. *Bursalı Mehmed Tâhir and His Biographical Studies*, Master's Thesis, Ankara, 2023.

In this Study, the life and actions of Bursalı Mehmed Tâhir, who is known as a biography and bibliography scholar, and his biography works, which are frequently used in fields such as literature, history, politics and theology, have been examined. In the Introduction part of the Study, the term biography is explained, and the Western, Eastern and Turkish biography traditions are introduced. Afterwards, in the First part, Bursalı Mehmed Tâhir's life, family, education, profession and last years were examined, and a comprehensive monography has been prepared. In the Second part of the Study, by focusing on different aspects of his personality, his actions in associations such as the Türk Derneği and the Türk Bilgi Derneği are explained, and the sources contributing to his biographer and bibliographer qualities are clarified. In addition, in this section, a general review of his twenty-five works, including his articles published in periodicals, has been made. In the Third part, the works of Bursalı Mehmed Tâhir, which are categorized in the biography genre, are examined in terms of form, subject and source, and his biographer side is evinced. By this means, together with the structural features of his biography works, their comprehensiveness has also been revealed. In addition, the sources that Bursalı Mehmed Tâhir used to convey accurate information about the subjects while creating his biography works were explained. Thus, his researcher identity was unveiled. In addition, two works of Bursalı Mehmed Tâhir, were transliterated into Latin letters for the first time and various images regarding him have been displayed.

Keywords

Biography, traditional Turkish biography, modern biography, Bursalı Mehmed Tâhir, biography works, *Osmanlı Müellifleri*.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
TABLolar DİZİNİ	xi
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: BURSALI MEHMED TÂHİR'İN HAYATI	20
1.1. AİLESİ	20
1.1.1. Aile Kökeni	20
1.1.2. Doğumu ve Çocukluğu	23
1.1.3. Eşi ve Çocukları	23
1.2. EĞİTİM HAYATI	25
1.3. MESLEK HAYATI	28
1.3.1. Manastır'a Tayini	28
1.3.2. Üsküp'e Gönderilmesi	31
1.3.3. Manastır'a Geri Dönüşü	33
1.3.4. Selanik'e Tayini	33

1.3.5. Alaşehir'e Sürgün Edilmesi.....	36
1.3.6. İzmir'e Geçmesi.....	37
1.3.7. Anadolu Gezileri ve Bursa'dan Mebus Olması	41
1.3.8. Emekliliğe Ayrılması ve Diğer Görevleri	46
1.4. SON YILLARI VE ÖLÜMÜ	47
2. BÖLÜM: FARKLI AÇILARDAN BURSALI MEHMED TÂHİR.....	53
2.1. KARAKTERİ	53
2.2. DİNÎ YÖNÜ VE EYLEMLERİ.....	57
2.3. MİLLİYETÇİ YÖNÜ VE SİYASİ EYLEMLERİ	69
2.3.1. Türk Milliyetçiliği	69
2.3.2. Cemiyetlerle İlişkisi.....	76
2.3.3. Meclis-i Mebusan'da Bursalı Mehmed Tâhir.....	82
2.4. İLMÎ YÖNÜ VE EYLEMLERİ	85
2.4.1. Bulunduğu Komisyon ve Dernekler	85
2.4.1.1. Türk Derneği Üyeliği.....	85
2.4.1.2. Tarih-i Osmanî Encümeni Üyeliği.....	92
2.4.1.3. Türk Bilgi Derneği Üyeliği	94
2.4.2. Edebî Yönü.....	95
2.4.3. Bibliyograf Olarak Bursalı Mehmed Tâhir	100
2.4.4. Süreli Yayınlarda Çıkan Yazıları.....	107
2.4.5. Eserlerine Toplu Bir Bakış	116
2.4.5.1. Biyografi	117
2.4.5.2. Bibliyografi.....	146
2.4.5.3. Antoloji	147
2.4.5.4. Tarih.....	148
2.4.5.5. Din.....	148

2.4.5.6. Çeviri.....	150
3. BÖLÜM: BİYOGRAFİK ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ.....	151
3.1. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	151
3.2. BİYOGRAFİLERİNİN ÖZNELERİ	159
3.2.1. Dinî Figürler.....	159
3.2.2. Dil-Edebiyat Bilginleri, Yazarlar ve Şairler	172
3.2.3. Coğrafyacılar	200
3.2.4. Tarihçiler.....	201
3.2.5. Matematikçiler	206
3.2.6. Tıpçılar	208
3.2.7. Kadın Figürler.....	210
3.3. BİYOGRAFİLERİNİN KAYNAKLARI.....	215
SONUÇ.....	222
KAYNAKÇA	227
EK 1: BURSALI MEHMED TÂHİR'İN <i>KÂTİP ÇELEBİ</i> ADLI BİYOGRAFİ ESERİNİN LATİN HARFLERİNE AKTARIMI	240
EK 2: BURSALI MEHMED TÂHİR'İN İSMAIL HAKKI EL-CELVETÎ'YE DAİR YAZDIĞI BİYOGRAFİ RİSALESİNİN LATİN HARFLERİNE AKTARIMI.....	258
EK 3: BURSALI MEHMED TÂHİR'E DAİR GÖRSELLER.....	266
EK 4: ORJİNALLİK RAPORU.....	269
EK 5: ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	271
ÖZ GEÇMİŞ.....	273

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
akt.	: aktaran
ark.	: arkadaşları
bk.	: bakınız
b.y.	: bilinmeyen yer
C.	: cilt
ev.	: Çeviren
Ed.	: editör/ler
Fr.	: Fransızca
H.	: Hicri
haz.	: hazırlayan/lar
İng.	: İngilizce
M.	: Miladi
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
M.S.	: Milattan sonra
Nu.	: numara
R.	: Rumi
s.	: sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
t.y.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerkleri

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri* Adlı Eserin Sonundaki Yabancı Dillere Çevrilen Eserlerin Listesi

Tablo 2: *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'ndeki Dil ve Edebiyat Bilgini Türkler

Tablo 3: *Türklerin Uûm ve Fünûna Hizmetleri*'ndeki Divan Sahibi Türk Şairler

Tablo 4: *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî*'ndeki Şairler

Tablo 5: *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*'ndeki Şairler

Tablo 6: *Osmanlı Müellifleri*'ndeki 1800-1922 Yılları Arasında Vefat Eden Yazarlar ve Şairler

ÖN SÖZ

Edebiyat biliminde en az araştırılan türlerden birisi biyografidir. Bunun oldukça çeşitli nedeni bulunmaktadır. Edebiyat bilimcilerin ilk tercihleri genelde şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi türler üzerine çalışmak olmuştur. Bu doğrultuda yazarların ve şairlerin hayatları araştırılmış ve kaleme alınmıştır. Edebiyatın olmazsa olmaz türleri üzerine daha çok çalışmanın olması oldukça mantıklıdır. Ancak edebiyatın diğer türleri de edebiyatı besleyen kaynaklardır. Dolayısıyla bu türlerin üzerine yapılan incelemelerin sayısında bir artışın olması gerekmektedir. Nitekim Türk edebiyatının sayısız şiir, roman, hikâye ve tiyatro yazarı olduğu gibi biyografi, gezi yazısı, anı, mektup vb. türlerinde eser meydana getirmiş yazarları da bulunmaktadır. Biz edebiyat bilimcileri olarak ise Türk edebiyatına tüm yönleriyle yaklaşmalı ve onun gerçek değerini ortaya koymalıyız. Bu sebeple çalışmamızda Türk edebiyatının daha az çalışılmış türlerinden olan biyografi türünü çalışmayı tercih ettik. Çalışılacak edebî türü belirledikten sonra Türk biyografi yazarlarından Bursalı Mehmed Tâhir üzerinde karar kıldık. Bunun nedeni ise oldukça üretken bir yazar olan bu şahsa ve eserlerine dair bütüncül bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. *Osmanlı Müellifleri* gibi devasa bir eser meydana getiren bu Türk biyografi için, bunun eksik olduğunu fark ettik ve onun üzerine kapsamlı bir çalışma yapmak için yola çıktık.

Bu çalışmayı Giriş, Sonuç, Kaynakça ve Ekler hariç üç ana bölümden oluşturduk. Birinci bölümde Bursalı Mehmed Tâhir'in ailesi, çocukluğu, eğitimi, mesleği ve hayatının son yıllarını inceledik. Bilindiği gibi Bursalı Mehmed Tâhir, "biyografi ve bibliyografi âlimi" olarak tanınmaktadır. Bu sebeple bu âlimin hayatını bilimsel ölçütlerle ayrıntılı bir şekilde ele alarak onun monografisini yazdık ve bu konudaki eksikliği gidermeye çalıştık. Bu konuyu tamamlayıcı olarak ikinci bölümde onun karakterini de ortaya çıkararak dinî, milliyetçi ve ilmî yönlerine odaklandık. Onun bu yönlerini açıklarken yaptığı eylemleri de aktararak hayatının farklı noktaları hakkında da bilgi verdik. Ayrıca kaleminden çıkan tüm eserlere de ulaşmaya gayret göstererek inceledik. Üçüncü bölümde Bursalı Mehmed Tâhir'in biyografi eserlerini inceleyerek hem onun biyograficiliğini ortaya koymaya hem de Türk edebiyatı biyografi incelemelerine katkı sağlamaya çalıştık. Bu bölümde onun

biyografilerine yapısal olarak yaklaşmayı tercih ettik. Bu sayede Bursalı Mehmed Tâhir'in biyografilerinin Türk biyografi geleneğinin neresinde olduğunu tespit etmeye gayret gösterdik.

Bu çalışmayı hazırlarken Bursalı Mehmed Tâhir'in tür fark etmeksizin tüm eserlerine ulaşmaya özen gösterdik. Bunun yanında onun hayatını aydınlatmak için onun isminin geçtiği tüm kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Hatta onun torunlarıyla da iletişime geçerek bilgi edinmeye çalıştık. Aynı doğrultuda yabancı dillerdeki kaynaklara da ulaşmaya çalışarak bilgi derlemelerini yaptık. Çalışmamızda kullandığımız İngilizce kaynaklardan yaptığımız doğrudan alıntıların Türkçeye çevirisi tarafımızca yapılmıştır. Ancak Almanca kaynaklarda ulaştığımız bilgilerin çevrimi konusunda profesyonel destek alma gerekliliği doğmuştur. Bu sebeple Almanca kaynaklardan yaptığımız doğrudan alıntıların Türkçeye çevirisi Doç. Dr. Burak Büyüktopçu tarafından yapılarak çalışmaya eklenmiştir.

GİRİŞ

Biyografi (Fr. biographie; İng. biography), Antik Yunanca “bios” (hayat) ve “graphien” (yazmak) sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur. Terimsel olarak biyografi sözcüğü ilk kez, 1683'te İngiliz şair ve eleştirmen John Dryden tarafından Plutarkhos'un eserinin baskısına yazdığı giriş bölümünde kullanılmıştır. Bu tarihten önce de biyografi sözcüğü “bireyin tarihi” anlamında kullanıldığı görülmüştür (Nussbaum, 1997). “Bireyin tarihi” ile biyografi teriminin tarihe yakınlığı da gösterilmiştir. Tarih ilmi ile kendi geçmişini araştıran insan, geçmişindeki olayların öznelerini de merak etmiştir. Böylece biyografi, tarih ilmi içerisinde gelişim göstermiştir. Ancak biyografinin tarih alanının dışında da gelişim gösterdiği noktalar olmuştur. Çünkü ilk insanın hikâye anlatma yeteneği ile ilk insandan bu yana biyografik bilgiler içeren anlatı türleri ortaya çıkmıştır. Efsanelere, destanlara ve halk hikâyelerine bakılırsa görülecektir ki olayların yanında kahramanların hayatlarından da kesitler aktarılmıştır. Toplumsal bellekte yer edinen kişilerin hayat hikâyeleri bu anlatılarda bulunmuştur. Ayrıca bir kişinin geçmiş aile bireyleri ve arkadaşları hakkındaki bilgilerin gelecek kuşaklara aktarımı da biyografinin tarihsel gelişimine katkı sağlamıştır.

Bir insanın kendi yaşamı, ailesi veya toplumundaki başka kişilerin hayatlarını anlatma ve dinleme nedeninin temelinde “merak ve anma dürtüsü” (Çelebioğlu, 2007, s. 1) yatmaktadır. Geçmişini merak eden insan, onu araştırmıştır; tanıdıklarını ve bildiklerini unutmamak için de sürekli “anmak” istemiştir. Hem birey hem de toplum ölüm gibi bir son karşısında sevdiklerini, değer verdiklerini hatırlamak istemiş ve fiziken yok olursa da hatıralarda var etmek için elinden geleni yapmıştır. “Biyografi, anma hissini tatmin etmek için yaratılmıştır: Aileler yitirdiklerini anmak için ağıtlar ve mersiyeler söylemiştir; kavimler kahramanlarını anmak için destanlar ve efsaneler söylemiştir...” (Nicolsan, 1933, s. 135). Harold Nicolsan'dan hareketle biyografinin temelinde anma dürtüsünün ağır bastığını tekrar söyleyebiliriz. Kısacası biyografi, bir insanın hayatını anlatır ve böylece o insanın zihinlerde yaşatılmasına vesile olarak ölümsüzlüğe ulaşmasını sağlamaktadır.

Batı ve Doğu kültürlerinde biyografi metinlerine verilen isimler farklı olsa da tanımları benzerdir. En genel hâliyle biyografi, “kendi sahalarında ünlü olmuş siyaset adamı, edebiyatçı, sporcu, bilim adamı, ses, sinema, tiyatro sanatçısı, gazeteci, ticaret adamı gibi kişilerin hayatlarını, neler yaptıklarını, ülke ve dünya insanlığına neler kazandırdıklarını, hayatlarının önemli başarılarını ve dönüm noktalarını bütünüyle anlatan yazı ve kitaplara” (Çetin, 2001, s. 452) denir. Biyografilerde sadece iyi, yüce ve toplumun gözünde yüksek değeri olan tipler ele alınmamıştır. Kötü, insanlara zarar veren ama “bilindik tipler” de konu edinilmiştir. Biyografi yazarı ele alacağı kişinin “yazılmaya değer” olmasına daima dikkat etmiştir. İlk biyografi yazarlarından günümüze değişmeyen yegâne kural bu olmuştur. Biyograf, öznesine veya öznelerine en azından bir grup insanın değer verdiğini görmek istemiştir. Böylece kendi yaklaşımları ve yöntemleri ile özne veya öznelerin hayatını ve sosyal yaşantısını aktarmaya gayret etmiştir. Bir tür olarak biyografide, her insan özne olamamaktadır. Biyografik eserlere bakıldığında genellikle bir grup insanın, bir milletin ya da tüm insanlığın tanıdığı kişilerin hayatları konu olmuştur. Sıradan, tanınmayan ve ayırt edici bir özelliği bulunmayan insan anlatılmamıştır. Dolayısıyla biyografi en başından beri, sıradan olmayan insanları anlatmak için ortaya çıkmış bir anlatı türüdür. Böylece diyebiliriz ki biyografi, “bir milletin veya ümmetin büyük insanların anılmasını ve övülmesini sağlar. Bir mesleğin ben-imağına şekil verir, bireysel bir hayatın nasıl anlam kazandığını gösterir.” (Kırmızı, 2019, s. 25).

Bir biyografi eserinin önemi, öznenin toplum gözündeki önemiyle paralel olmuştur. Ayrıca biyografi eserleri tarih, edebiyat, siyaset, sosyoloji ve psikoloji vb. disiplinlerin ilgi alanlarına girdikçe önemli olabilmektedir. Çünkü “Biyografilere bir bütün olarak bakılınca dönemlerin sanat, siyaset ve kültürel gelişimi bir bütün hâlinde görülür.” (Çelik, 2022, s. 3). Tarihin içerisinde gelişim gösteren biyografi türü, içerdiği bilgiler sebebiyle edebiyat ve diğer disiplinlerin de alanına kayarak genişlemiştir. Diğer disiplinlerden çok tarih ve edebiyatın alanına giren biyografinin, tam olarak tarihin mi yoksa edebiyatın mı alanına dâhil olduğu biyografinin problemleri konularından biridir. Bizce başlangıçta tarihin, sonrasında edebiyatın alanına doğru kayan biyografi, iki alanın kesişim noktasıdır. Toplumsal figürlerin yaşantısına odaklanma gerekliliği tarih alanı için kaçınılmazdır. Sadece

olayların tarihini anlatan eserler bile, o olayların kahramanlarının yaşantısına dair bilgiler barındırabilmektedir. Dolayısıyla tarihsel metinlerde biyografik bilgilerin göz ardı edilmesi imkânsız gibidir. Edebî eleştirilerin ve edebiyat biliminin gelişmesinden sonra şair ve yazarların hayatlarına dair ayrıntılı bilgilere ulaşma isteği, biyografiyi edebiyata yaklaştırmaktadır. Ayrıca biyografinin üslûbuna edebî lezzet verme isteği de biyografiyi edebiyata yaklaştıran nedenlerden birisi olmaktadır. Fakat tarihsel bilgiler barındırması açısından da biyografi, daima tarihin bir parçası olarak görülmektedir. Tüm bunlara rağmen tarih ve edebiyatın içerisinde gelişen biyografi, 19. yüzyıldan itibaren kendisine bağımsız bir yol çizerek gelişimine de devam etmektedir. Sonuç olarak biyografi, tarih ve edebiyatın içerisinde gelişimini sürdürmüş ve sürdürmekte olan, ama bir taraftan bağımsız bir anlatı türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Biyografi eserlerinin öznesi bir insan veya insanlar olabilir. Tek bir kişinin hayatını ele alan biyografilerde, özne hakkında ayrıntılı her türlü bilgi verilmeye çalışılır. Biyograf, öznenin doğduğu ve yetiştiği çevreyi, ailesini, eğitimini, eylemlerini, yeteneklerini, eksikliklerini ve özel hayatına dair edinebildiği diğer bilgileri kendi düşünce ve amaçlarından süzerek okuyucuya aktarır. Modern biyografi anlayışında, biyograftan dürüst bir araştırmacı ve aktarıcı olması beklenir. Özneye dair hikâyeleri, belgeleri, hakkında yazılan yazıları ve varsa eserlerini iyi bir araştırmacı gibi bulmalı ve incelemelidir. Ancak biyograf, sadece tarihçi gibi bir araştırmacı olmamalıdır. Çünkü karşısında bir okuyucu kitlesi vardır ve onların meraklarını tatmin edeceği gibi zaman zaman edebî zevklerini de tatmin etmesi gerekir. Fransız roman ve biyografi yazarı Andre Maurois, “hedefi bir erkek veya bir kadın yaratmak, onun zamanını yeniden yaşatmaktır. Belki bu, eğer yazar, eserini bir romancının romanını yazarken gösterdiği dikkatle hazırlarsa mümkün olacaktır.” (Maurois, 1954, s. 11) diyerek buna dikkat çekmektedir. Biyografa edebiyatçı vasfını yükleyen Maurois, aynı yazısında biyografinin bir sanat olduğunu da dile getirir. Biyograf, kişinin yaşamını edebî bir üslupta yazarsa edebî biyografiye örnek vermiş olur. Ancak edebî biyografinin objektiflik açısından tehlikeleri bulunabilir. Çünkü biyograf seçtiği özneye karşı yakınlık duyabileceği gibi üslubunu da samimi ve savunmacı bir yapıda kurabilir (Çetindaş, 2016, s. 74).

Birden fazla kişinin ele alındığı biyografi eserlerine, ansiklopedik biyografi denmektedir. Ayrıca geleneksel olmaları bakımından “klasik biyografi” olarak da adlandırılmıştır (Özkırmılı, 1987, s. 240). Bu tarz eserlere miladın ilk yüzyılından itibaren rastlanmaktadır. Ansiklopedik biyografilerde, kişinin hayatına ve yaptıklarına hacim olarak kısıtlama getirilmektedir. Bu tarz biyografilerde, alt sınır olarak iki kişinin üst sınır olarak ise sınırsız sayıda kişinin hayatı konu edinilebilmektedir. Ansiklopedik biyografi, içerdikleri konu bakımından millî biyografi, bölgesel biyografi, mesleki biyografi, dönem biyografisi ve grup biyografisi vb. alt türlere ayrılmaktadır (Çetin, 2001, s. 452-453).

Ansiklopedik biyografilere Batı’da ve Doğu’da çokça rağbet gösterilmiştir. Özellikle dinin etkisiyle gelişme gösteren bu alt türde, kendi içinde kısımlara ayırma ve sıralama gibi teknik konularda görüşler de geliştirilmiştir. Çoğunlukla ansiklopedik biyografilerde, sadece bir alanın ya da birden fazla alanın ünlü kişileri ele alınmıştır. Bu biyografi türünün, bütüncül yönü sayesinde her alana hizmet ettiği görülebilmektedir. Bilim dallarının gelişmesi ansiklopedik biyografiyi geliştirmiştir. Örneğin edebiyat biliminin gelişmesinden sonra edebiyat tarihlerinde yazar ve şairlerin toplu biyografisi verilmeye başlanmıştır. Edebiyat, siyaset, askeriye, müzik ve ticaret vb. alanlarda faaliyet gösteren şöhretli kişilerin yaşamlarını ya da bir milletin liderlerinin, bilim insanlarının ve sanatçılarının yaşamlarını toplayan ansiklopedik biyografi, o alanın ya da milletin birikimini ve tarihini de ortaya koyabilmektedir.

Ansiklopedik biyografi içerisinde yer alan millî/ulusal biyografilerin gelişimi diğer ansiklopedik biyografi alt türlerine göre daha geç olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda milliyetçiliğin gelişmesi ile milletler kendi başarılı kimselerini gösteren biyografiler yazmak istemişlerdir. Çünkü “kahramanlıklarla, büyük adamlarla ve zaferlerle ... dolu bir geçmiş” (Renan, 2021, s. 50) sayesinde milletler kimliklerini anlamlandırabilmişlerdir. “Fransa, ‘büyük adamlar’ külliyyatı yaratmak isteyen ilk ülkelerden” (Caine, 2019, s. 65) birisi olmuştur. Çünkü Fransız milletinin diğer milletlerden üstünlüğünü kanıtlamak istemişlerdir. Fransızlardan etkilenen İngilizler *Biographia Britannica*’yı meydana getirmişlerdir. 19. yüzyılda bu milletlerden başka Almanlar, İtalyanlar, Avusturyalılar, Danimarkalılar, Belçikalılar vb. birçok Avrupa milletleri büyük adamlar külliyyatı oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında meydana getirilen ansiklopedik biyografilerin birçoğu da aynı amaçla hazırlanmıştır. Avrupa'daki bu eğilimler 20. yüzyılda da devam etmiş ve günümüzde de devam etmektedir. Örneğin Avusturalyalılar *Australian Dictionary of Biography*'yi, Güney Amerikalılar *New Dictionary of South African Biography*'yi oluşturmuşlardır (Caine, 2019, s. 65-70).

Biyografinin bir tür olarak gelişmesinde ve edebiyatın alanına girmesinde en önemli isim, *Paralel Hayatlar* (Vitae Parallelae) başlıklı bir dizi eseriyle Plutarkhos olmuştur. Günümüz Yunanistan sınırları içinde kalan Khaironeia şehrinde M.S. 46 yılında doğan Plutarkhos, imparatorların yaşamını anlattığı eserleriyle biyografinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Batı eksenli biyografi geleneğinde Plutarkhos'un etkisi oldukça fazladır ve özellikle 19. yüzyıl biyografi geleneği, onun yöntemlerine dayandırılmıştır. "Biyografiyi her zaman ahlaki örnek vermede kullanılabilen bir araç olarak gören Plutarkhos, hırsın tuzaklarını, kibrin kötülüklerini vurgulayarak, okuyucuya hem zevk hem de ibret vermeyi hedeflemiştir." (Çelebioğlu, 2007, s. 2). Plutarkhos'un biyografi yöntemleri çağdaşları tarafından da ilgi görmüştür. Örneğin Suetonius, biyografilerini yazarken onun eserlerinden etkilenmiştir (Yakut, 2020, s. 339). Plutarkhos, Suetonius gibi isimler dışında o dönemlerde birçok kişi de biyografi eserleri yazmıştır. Dolayısıyla miladın ilk yıllarından itibaren ayrı bir tür olarak biyografi örneklerinin verildiğini söyleyebiliriz.

Batı'da Hristiyanlığın yükselişi ile biyografik eser yazımı da yükselmiştir. Çünkü kralların ve kahramanların hayat hikâyeleri Hristiyanlığın vazgeçilmezleri hâline gelmiştir. Ayrıca Hristiyanlığın yükselişi ile dinî figürlerin hayatları da önem kazanmıştır. Kralların ve azizlerin hayatı, toplumun yönlendirilmesi için gerekli görülmüştür. Yani Hristiyanlık, Batı'daki biyografi geleneğini doğrudan şekillendirmiştir. Hristiyanlıkta azizlerin ve diğer dinî liderlerin hayatlarına odaklanan eserlere "hagiografi" denmiştir. Bu tarz eserler nesir ve manzum olarak yazılmıştır. Ayrıca bu tarz eserlerde sadece bir kişinin hayatı ele alındığı gibi birden çok kişinin hayatı da ele alınmıştır. Bu sebeple hagiografiler, ansiklopedik biyografi türüne de örnek oluşturmaktadırlar. Çünkü birden fazla dinî figüre odaklanılmış ve öznelere özel hayatlarına az fakat dinî yönlerine fazlaca yer verilmiştir. Dinî figürlerin Tanrıya ve dine bağlılıklarına, mucizelerine odaklanan

hagiografilerde, Hristiyanlığın öğretileri yaygınlaştırılmaya ve insanların kiliseye bağlılığı arttırılmaya çalışılmıştır (Şahin Utku, 2013, s. 268). Hükümdarlar tarafından dinin yönetme aracı olarak kullanılmasıyla Batı'da yazılan biyografik eserlerde kralların ve devlet adamlarının dine bağlılığı ön plana çıkarılmıştır. Kral ve devlet adamlarının anlatıldığı eserlerde, özne artık sadece savaşlarda kahramanlık gösteren ve ülke yönetiminde başarılı birisi olmamıştır. Ayrıca Tanrı katında yüce ve ulu birisi olarak görülmüştür. Sonuç olarak dinin etkisiyle biyografik öznelerin imajları da değiştirilmiştir.

Batı'da 18. yüzyıla kadar anlatılan öznelerde, yüceleştirme ve olumlu tarafları ön plana çıkarma tavrı sergilenmiştir. Ancak daha eski zamanlardaki kanıtlardan uzak biyografi geleneği, bu yüzyılda kanıtlara dayalı hâle getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Dr. Samuel Johnson, *The Life of Savage* isimli eseriyle biyografiyi nesnelleştirmeye çaba göstermiştir. Johnson küçük detayların göz ardı edilmemesini ve özneyi olumlayan yargılardan kaçınılması gerektiğini düşünmüştür. 18. yüzyıla kadar özneyi öven, yücelten biyografi anlayışı Johnson ile kırılmıştır. Dr. Samuel Johnson, "Eğer biri methiye yazacaksa ahlaksızlıkları gözden saklayabilir; ama eğer yaşamöyküsü yazacaksa onu gerçekten olduğu gibi sunmalı" (akt. Caine, 2019, s. 41) demiştir. Bu dönemde Johnson ve Boswell gibi biyografaların eserleriyle nesnelleştirme çabası kısmen gerçekleştirilmiştir. Ancak Kraliçe Viktorya'nın hükümdarlık yaptığı 19. yüzyılda objektif biyografiye gidişin önü kesilmiştir. Çünkü dönemin verdiği romantik hava biyografi eserlerine de yansımıştır. Olumlayan ve sadece iyiyi göstermeyi amaçlayan biyografi eserleri tekrar yazılmıştır. Fakat 20. yüzyıla doğru olumlayan biyografi anlayışına eleştiriler yükselmiş ve tekrar objektif biyografi çabaları sergilenmiştir. 20. yüzyılda kanıtlara dayalı ve ayrıntılı anlatım ile öznelerin sadece olumlu yanları değil, olumsuz yanları da ele alınmıştır. Ancak 20. yüzyıl biyografi geleneği 19. yüzyıl biyografisine tepki olarak geliştiği için "objektiflik" adı altında özneleri aşırı olumsuzlayan biyografi örnekleri de yazılmıştır. Bununla paralel olarak 20. yüzyılda biyografi öznesi olarak "yüce kişilerden" değil "anti kahramanlardan" seçme eğilimi gösterilmiştir. Ancak her şeye rağmen Lytton Strachey'in başını çektiği 20. yüzyıl Batı biyografi geleneğinde, ayrıntılı bilgilerden ziyade "itinalı seçim ve eleştirel analiz ve yorum" (Caine, 2019, s. 52) görüşü hâkim olmuş ve

biyografilerde öznelere eskiye kıyasla daha objektif yaklaşmıştır. Bu yüzyıldaki adımlar ile günümüz modern biyografinin temelleri atılmıştır.

Doğu medeniyetlerinde biyografinin gelişimi, İslam'ın yaygınlaşmasıyla paralellik göstermiştir. İslam'ın Arap toplumunda yükselişinden sonra Arap yazınında, peygamberin ve dinî figürlerin hayatlarını konu edinen ve onları yüceltme gayesi taşıyan eserler ortaya çıkmıştır. Hristiyan dininin gelişmesinden sonra ortaya çıkan hagiografi ve martyrology (şehitler listesi) yazınsal türleri gibi İslam dini sonrasında Arap, Fars ve Türk kültürlerinde siyer, tabakat, megazi, kısas-ı enbiyâ ve tezkire gibi yazınsal türler meydana gelmiştir. Peygamberin, sahabenin ve evliyaların hayatlarından bahseden bu türlerde, İslam dininin öğretileri özne veya özneler ekseninde aktarılmıştır. İslam dinini yücelterek topluma örnek gösterilecek kişilerin hayatları, tek ya da toplu olarak eserlerde aktarılmıştır. Sadece bir kişiye odaklanan eserlerin en başında siyer kitapları gelmektedir. İslam peygamberinin hayatını konu edinen siyer türü, diğer biyografik eserlerin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Siyer türü tek bir kişiyi konu alan tür olması sebebiyle biyografi tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Ayrıca siyer eserlerinde çoğunlukla peygamberin hayatı ele alınmasına rağmen tek olarak halife ve bazı ünlü kişilerin hayatları da ele alınmıştır. Siyer gibi peygamberin hayatını konu edinen megâzi türü de peygamberin faaliyetlerini konu alır. Aslında Arap yazınında biyografinin gelişimi tarih disiplini içerisinde olmuştur. Örneğin birçok İslam tarihi kitabında biyografik bilgilerin bulunduğu bölümler bulunmaktadır (bk. Avcı, 2010, s. 297-299 ve Gibb, 1991, s. 125-153). Çünkü peygamberin hayatı ve faaliyetleri İslam tarihinin de alanına girmiştir. İslam'ın başlangıcından itibaren peygamberin, sahabenin, halifelerin, râvîlerin ve âlimlerin hayatları genel tarih kitaplarında aktarılmıştır. Böylece “Zamanla biyografi türü içerik zenginliği kazanarak toplumun hemen her kesiminden çeşitli alanlarda meşhur kişileri konu edinmiş ve İslam'ın ilk asırlarından itibaren çok sayıda biyografi kitabı telif edilmiştir.” (Avcı, 2010, s. 297).

Arap yazınında biyografinin türlerinden en çok ansiklopedik biyografiye ait örneklere rastlanmaktadır. Ansiklopedik biyografiye örnek teşkil eden eserlere Doğu'da “tabakat” ismi verilmiştir. Bu isim hem türün adı hem de -genellikle- kitapların adı olmuştur. Arap yazınında ortaya çıkan tabakat, “İslâm geleneğinde

sahâbe, tâbiîn, âlimler, edip, şair ve sanatkârlar, sûfiler, düşünürler ve ayırıcı niteliklere sahip olan kişilerden söz eden telif türünü ifade eder.” (Durmuş, 2010, s. 288). “Tabakat”, sözcük anlamı olarak “zümreler, sınıflar” anlamlarına gelmektedir. Tabakat türünde Arapça birçok eser yazılmıştır. Bu türün ortaya çıkmasında Arap kültüründe İslamiyet öncesinden gelen aile ve soy ilişkilerine önem vermenin uzantısı olmuştur. İslam sonrası hadis, tefsir ve fıkıh ilimleri çerçevesinde hadisçilerin, tefsircilerin ve fıkıhçıların hayatlarına dair bilgilerin dinî bilgilerin güvenilirliği açısından önemli görülmesi de tabakatın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ortak noktalarda buluşan kişilerin hayatlarını tek bir tabakada sırayla anlatma temeline dayanan tabakat türünde, birden fazla tabaka (bölüm, kısım, grup) vardır. Her tabaka içerisinde alfabetik sıraya, ölüm tarihlerine ya da tanınırlıklarına göre sıralama tekniği izlenmiştir. Tabakat türünün en eski örneklerinden birisi İbn Sa’d’ın *et-Tabakatu’l-kübrâ* eseridir. Bu eserde peygamberin anlatıldığı bölümden sonra çeşitli sınıflamalar yapılarak farklı kişilerin hayatlarına yer verilmiştir. Tabakatlarda hadis, fıkıh, tefsir, kelâm ve tasavvuf alanlarındaki kişilerin hayatları konu edinilmesiyle İslam’ın tarihsel bütünlüğü ve değerleri de kayıt altına alınmıştır. Dinî figürler dışında felsefe, tıp ve diğer bilimlerdeki bilgilerin hayatlarının toplandığı tabakat eserleri de vardır. Ayrıca sadece İslam medeniyetinden şahsiyetler değil, farklı medeniyetlerin âlimlerinden, kahramanlarından bahseden tabakatlarda da yazılmıştır.

Arap edebiyatı açısından tabakat eserlerine bakacak olursak çok zengin kaynaklar olduğunu söyleyebiliriz. “Şairlerin yaşadığı döneme ve yıllara göre veya şiirlerinin kalitesine göre ayrımlar yapan bu eserler Arapça edebî mirasının hafızaları gibidir.” (Kireççi, 2010, s. 445). Şairlerin hayatını aydınlatması yanında şairlerden şiir örneklerini de içeren tabakat eserleri, antoloji özelliği gösterebilmektedir. Ayrıca bazı tabakat yazarları, şairliklerini ve şiirlerini edebî açıdan eleştirel bir tutumla ele almıştır. Örneğin Cumahî, *Tabakatü fuhûli’ş-şuarâ*’sında “Arap şairlerini sanatkârlıkları itibarıyla en iyiden en kötüye doğru” (Durmuş, 2010, s. 288) sıralamıştır. Tabakatlarda şairler dışında dil bilgilerinin de hayatlarından kesitler sunulmuş, dil hakkındaki görüşleri ve eserleri verilmiştir. Dil bilgilerinin hayatları ayrı bir eser olarak yazıldıkları gibi şairler için yazılan tabakatlarda içerisinde ayrı bir bölüm olarak da ele alınmıştır. İslam’ın Fars ve Türk

kültürleri arasında yayılması, Arap biyografi geleneğinin yayılmasını ve gelişmesini sağlamıştır. Arapça olarak başlayan tabakat geleneği XII. yüzyıldan sonra “yerini Farsça örneklere bırakmaya başlamıştır.” (İsen, 2006, s. 108). Tabakat türü, Fars ve Türk biyografi geleneklerinde dönüşümler geçirmiş ve farklı isimlerle anılmıştır.

Tabakat türü, Fars geleneğinde tezkire olarak adlandırılmaktadır. Zikr kökünden gelen tezkire sözcüğü “hatırlamak, anmak” anlamlarına gelmektedir (Öz, 2012, s. 68). Biyografi türü olarak tezkire *Kamus-i Türki*'de, “bir sınıf-ı meşâhîrin muhtasaran terâcim-i ahvâlini ve bazı akvâl ve menâkıbını havi kitap” (Şemseddin Sami, 2015, s. 1242) olarak tanımlanmaktadır.

20. yüzyıl başlarına kadar Fars ve Türk yazınındaki biyografi yerine kullanılan tezkire terimi, özellikle şair biyografilerini içeren eserler için de kullanılmıştır. Tezkire, Arapça tabakat geleneğinin bir uzantısı olmasına rağmen Farsça ve Türkçe örneklerinde orijinal özellikler kazandırılmıştır. Biyografi, Arapça gelenekte tarih kitaplarına daha çok yakın olmasına rağmen Farsça gelenekte edebiyata daha yakın hâle getirilmiştir. Arap ve Fars gelenekleri arasındaki farkı Gibb şöyle açıklar: “...Farsçada biyografinin görece yokluğu (ön plandadır.). Elbette, edebî biyografi çok kapsamlı şekilde teşvik edilip geliştirilir; genel tarihlerin bir kısmı alışlagelmiş kalıpta ölüm notları ile özellikle vekiller, şairler ve yazarlar olmak üzere seçkin kişilere ayrılmış bir bölüm içerir.” (1991, s. 150).

Avfî'nin 1221'de yazdığı *Lübâbü'l-elbâb* eseri ile başlayan Farsça tezkire geleneğinde tezkireler sadece şairler için yazılmamış mutasavvıf, âlim ve sufiler için de yazılmıştır. Örneğin Feridüddin Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ* (1220) eseri, Ca'fer es-Sâdık, İmâm-ı Âzam, İmam Şâfiî ve Hallâc-ı Mansûr gibi mutasavvıfların hayatlarından bilgiler içermektedir. Bu eser ayrıca adında tezkire kelimesi geçen ilk Farsça kitaptır. Tabakat gibi tezkire terimi de hem türün hem de -genellikle- kitapların ismi olmuştur. Farsça tezkire geleneği deyince ilk akla gelenler, Devletşah'ın *Tezkiret'ü-ş-şu'arâ'sı* (1487) ve Câmî'nin *Bahâristân* (1478) ve *Nefahâtü'l-üns* (1478) eserleridir. Eserini bir mukaddime yedi bölüm ve bir hatime şeklinde düzenleyen Devletşah, İran şairleri hakkında genel bilgiler vermesi açısından önemlidir. Ayrıca eserin Ali Şîr Nevâî'ye ithafen yazılması

eserin diğere önemli bir yönüdür. Camî ise *Bahârisân*'ında altı yüzden fazla sufinin hayatından bilgiler aktarmış ve eserin son bölümünde bazı şairlerin biyografisini vermiştir. Fars tezkire geleneği daha çok şair biyografileri üzerinden ilerleme kaydetmiştir. Bu gelenek sadece İran coğrafyasında kalmamış, Hindistan taraflarına da yayılarak tezkire geleneğine yüzlerce Farsça örnek kazandırılmıştır. Fars şair tezkilerinde genel, bölgesel, dönemsel ya da nazım kullanımlarına göre sınıflandırmalar tercih edilmiştir. Bu gelenekte erkek şairlere verilen önem kadın şairlere de verilmiş ve onların da hayat hikâyeleri anlatılarak şairlerinden örnekler aktarılmıştır.

Fars tezkire geleneği içerisinde Herat olarak adlandırılan ekolün yazarlarının farklı bir yeri vardır. Devletşah, Câmî ve Alî Şîr Nevâî'nin başını çektiği bu ekolde belli başlı tezkire kalıpları oluşmuştur. Devletşah, Câmî ve Alî Şîr Nevâî'nin eserlerinde genel itibariyle özneler belli bir yaşa geldikten sonra ele alınmıştır. Ayrıca ölüm tarihlerinin üzerinde dikkatle durularak hayatlarından kısaca bilgiler verilmiştir. Onların eserleri bu yönü ile el kitabı özelliği de göstermektedir. Buna rağmen onların eserleri, o dönemlerin sanat, edebiyat ve kültür özelliklerini içermesi bakımından aydınlatıcı olabilmektedir.

Türklerde tezkire geleneğinin başlatıcısı Alî Şîr Nevâî olarak kabul edilir (Şentürk ve Kartal 2016, s. 213; Uzun, 2012, s. 69-73). Onun hem *Mecalis'ün Nefâis*'i (1491) hem de *Nefahâtü'l-üns*'ün yeni eklemelerle Çağatay Türkçesine çevirisi *Nesâyimül-mahabbe*'si (1495) bu kabule yol açmıştır. Onun eserleri Türk kültürünün geçmiş değerleri olan şair, mutasavvıf ve âlimlerin hayat hikâyelerini barındırması açısından birincil kaynaklar olmuştur. Nevâî eserleriyle tezkire geleneğini başlatmakla kalmamış Türk biyografi geleneğini de şekillendirmiştir. Öznelerin ele alınış tutumu, eser içerisinde sıralanışları, anekdot ve rivayetlerin aktarılması açısından daha sonraki Türk tezkirecilere model olmuştur. Nevaî'nin sadece bir kişinin hayatını ele aldığı kitapları da vardır. Bunlar, öznelerini yakından tanıyarak ölümleri sonrasında yazdığı *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr Big* ve *Hâlât-ı Pehlevân Muhammed* isimli eserleridir.

Türk edebiyatında tezkire türü ile daha çok şair tezkireleri anlaşılmaktadır. Bunda hem sayılarının fazlalığı hem de edebiyat tarihi açısından önemleri etkili olmuştur.

Ancak Türk biyografi geleneğini sadece şair tezkireleri olarak düşünmek hatalıdır. Özellikle Anadolu sahası Türk biyografi geleneğini tarih kitaplarındaki, çevirilerdeki, menkıbevi eserlerdeki ve farklı alanlardaki tezkireleri dâhil edecek şekilde bir bütün olarak düşünmek gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti zamanı ve öncesi dönemlerde tezkire yazacak kişiler sadece şair tezkirelerini kaynak olarak seçmemişlerdir. Kendilerinden önceki farklı alanlardaki tezkirelerden hem bilgi hem de şekil olarak yararlanma bu dönemlerdeki biyograflar için zorunluluk olmuştur.

Anadolu sahası Türk biyografi geleneğinde şair tezkireleri dışında kalan ilk örnek, Lâmiî Çelebi tarafından Nevâî'nin dinî figürlerin olduğu *Nesâyimül-mahabbe*'nin bazı eklemelerle Anadolu Türkçesine çevirisi *Fütûhu'l-mücâhidîn* (1521) isimli eserdir (Uzun, 2012, s. 69). Bu eser ilk şair tezkiresinden önce yazıldığı için Anadolu'daki ilk müstakil biyografi eseridir. Daha sonra XV. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında sayısı yüzleri bulan müstakil tezkire örnekleri de verilmiştir. Şairlerin dışında hattatların, mutasavvıfların, evliyaların, padişahların, vezirlerin, şeyhülislamın, askerî komutanların vb. birçok alandan ünlü kişilerin hayatları anlatılmıştır. Günümüzde edebiyat, tarih, siyaset vb. disiplinler için farklı alanlarda yazılan bu tezkireler bilimsel incelemelere kaynak ve konu olabilmektedirler. Örneğin edebiyat bilimi açısından şair tezkireleri, tarih bilimi açısından siyasi, askerî tezkireler ya da ilahiyat bilimi açısından dinî figür tezkireleri kullanılmaktadır.

Osmanlı Devleti döneminde ilk biyografik eserlere örnek olarak menâkıbenâmeler ve tarih kitapları içerisindeki biyografi bölümleri verilebilir. Abdülkadir Özcan'a göre Anadolu'daki ilk telif biyografik eser XIV. yüzyılda yazılan Ahmedî'nin *İskendernâme*'sidir. Ancak bu eserin edebî özellikleri ağır basması sebebiyle biyografi geleneğini başlatmadığını düşünmektedir. Bu yüzden ona göre "Osmanlılarda biyografi çalışmaları gerçek anlamda XVI. yüzyılda başlar." (Özcan, 2010, s. 299-300). Anadolu'da tezkire örneklerinin XVI. yüzyılda verilmeye başlamasından sonra farklı alanlarda müstakil kitaplar da olmasıyla beraber birçok eser yazılmıştır.

Osmanlılarda tezkire geleneğinin başlamasıyla Arapça tabakat geleneğinin devamı birlikte sürmüştür. Örneğin XVI. yüzyılın ilk telif tabakat eseri Taşköprizade Ahmed Efendi'nin *Şakaiku'n-numâniyye*'si hem Arapça yazılması hem de tabaka esasına dayanması sebebiyle tabakat türüne örnek kabul edilir. 500'ü aşkın Osmanlı âlim ve sufinin hayatını aktaran bu esere zeyil yazma ile XX. yüzyıla kadar devam eden bir Şakaik geleneği de oluşmuş ve birçok kişinin biyografisi eklene gelmiştir. Bu eserinden önce *Nevadirü'l-ahbâr* adlı biyografik bir eser daha yazan Taşköprizade, XVI. yüzyılın en önemli biyografi olmuştur (Özcan, 2020, s. 71-72). XVI. yüzyılın hem tarih disiplini hem de edebiyat disiplini için vazgeçilmez eseri *Kühnü'l Ahbâr*'dır. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin 1591-1599 yılları arasında yazdığı bu eser tarih kitaplarında biyografik içeriklerin nasıl bulunduğu bir örnektir. Dünya, Türk ve İslam tarihinden bahseden eserin son bölümünde dönemin ünlü isimlerinin hayatlarına yer ayrılmıştır. "Bu bölümde Alî, padişahın yaptığı hayır ve hasenattan başlayarak, her padişahın devrinde yetişen devlet adamı (vezirler, beyler ve üst derecedeki memurlar), bilgin, şeyh ve şâirlerin biyografilerini vermiştir." (İsen, 2010a, s. 104). Üç yüzü aşkın şair biyografisiyle *Kühnü'l Ahbâr*, müstakil birçok şair tezkiresinden fazla bilgi barındırmaktadır. Bu yüzden sadece XVI. yüzyılda selimnâme gibi menkıbevi eserler ile de biyografik bilgi kaynakları üretilmiştir. Daha çok olaylar etrafında yazıldıkları için bu tarz eserler siyasi bilgi olarak tarihin, edebî üslup olarak da edebiyatın alanına girmektedir. Ayrıca biyografik eser olarak değerlendirilmeleri hatalı olabilmektedir.

Türk biyografi geleneği açısından XVI. yüzyılın en önemli olayı Sehî Bey'in *Heşt Bihîşt*'i yazmasıdır. 1538'de tamamlanan eserde padişahlardan, devlet adamlarından, âlimlerden, ölen ve yaşayan şairlerden bahsedilmiştir. Anadolu sahası şairleri hakkında Türkçe şair tezkirelerinin ilki veya ilklerinden olması sebebiyle eserin Türk edebiyat tarihi açısından ayrı bir önemi vardır. İsrail Babacan'ın bildiri metnine göre *Heşt Bihîşt*'ten yaklaşık on yıl önce veya aynı zamanda yazılan Garîbî'nin *Garîbî Tezkiresi* Anadolu Türk şairleri hakkında yazılan ilk şair tezkiresidir (akt. Şentürk ve Kartal 2016, s. 412-419). Hangi eserin ilk olduğu hakkında literatürde kesin bir yargı yoktur. Ancak yaygınlaşmış kanı, Sehî Bey'in tezkiresinin ilk olduğu yönündedir.

XVI. yüzyıl Türk tezkire geleneği açısından çok verimlidir. Latîfî, Ahdî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Beyanî gibi isimlerin eserleri ile XX. yüzyılın başlarına kadar sürecek şair tezkireleri geleneği oluşmuştur. Bu isimlerden özellikle Latîfî ve Âşık Çelebi'nin farklı teknikleri kullanması, öznelerin hayatlarına eleştirel yaklaşımları ve kesin bilgiler vermesi açısından diğer tezkirecilerden daha önemli görülebilmektedir. Sehî Bey'in ya da Garîbî'nin tezkiresinden farklı olarak "şairlerin bir tezkirede alfabetik olarak verilmesi tarzı ilk defa Latîfî'nin eserinde görülür." (Canım, 2016, s. 358). 1546'da yazılan *Latîfî Tezkiresi*'nde II. Murat döneminden eserin yazıldığı yıla kadar Osmanlı Devleti'ndeki 314 şairin hayatı, eserleri ve eserlerinden örnekler aktarılır. Latîfî ile aynı yıllarda yaşayan Âşık Çelebi, *Meşâ'irü-şuarâ*'sını 1568'de tamamlamıştır. Âşık Çelebi, 426 şairin hayatını ve sanatlarını eleştirel bir üslupla ele almıştır. *Meşâ'irü-şuarâ*'nın "en önemli tarafı Âşık Çelebi'nin bizzat şairinden öğrendiği veya yakınlarından duyduğu en doğru ve geniş bilgiyi vermesi, bir psikolog gibi şairleri ve olayları tahlil etmesidir." (İsen ve ark. 2015, s. 59-60). Âşık Çelebi, şairleri farklı ve ilk örnek olarak ebced sırasına göre düzenlemiştir. Âşık Çelebi'nin şairleri sıralama tekniği daha sonraki tezkireciler tarafından karmaşık olduğu için pek tercih edilmemiştir. Bunun yerine Latîfî'nin başlattığı alfabetik sıralama tekniği XX. yüzyıla kadarki çoğu tezkirede kullanılmıştır. XVI. yüzyılda mutasavvıf, devlet insanı, ilim insanı ya da şair dışında hattatlardan da bahseden özgün eserler ortaya çıkmıştır. Örneğin Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eseriyle hattatlar üzerine ilk ansiklopedik biyografiyi meydana getirmiştir. Böylece gelecek her yüzyılda en az bir örneği olan hattatlar üzerine biyografi yazımını başlatmıştır.

XVII. yüzyıl ile bir önceki yüzyılda başlatılan biyografi geleneğinin yeri sağlamlaştırılmıştır. Biyografi eserleri kısmen tarih kitaplarının içerisinden ayrılarak tek bir eser olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda konularına göre genel ve özel birçok biyografi eseri yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin üç kıtaya yayılması ile sadece Anadolu'da değil, Ortadoğu'da ve Mısır gibi ülkelerde de biyografi eserleri meydana getirilmiştir (bk. Özcan, 2020, s. 125-129). Doğal olarak bu yerlerde yazılan eserleri de Osmanlı biyografi geleneği içerisinde saymak gerekir.

XVII. yüzyılın öne çıkan ismi Kâtip Çelebi'dir. Birden fazla farklı alan ve türde eser yazan Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vusûl* eseri ile biyografiye hizmet etmiştir. Arapça olarak yazılan eser, "binlerce âlim ve yazarın, şair ve edebiyatçının kısa hâl tercümelerini içermekte, yüzlerce kitabı tanıtmaktadır." (Yekhlef, 1999, s. 149). Bu yüzyılda İslam ve Batı dünyasının ünlü kişilerinin alfabetik olarak sıralandığı Kâtip Çelebi'nin bu eseri dışında, mesleki olarak belli alanlarda ün kazanmış kişilerin hayat hikâyelerini içeren farklı eserler de yazılmıştır.

Ayrıca XVII. yüzyılda şairler tezkiresi geleneği de hız kesmeden devam etmiştir. Sadıkî, Riyazî, Faizî, Rızâ, Yümmî, Âsım ve Guftî'nin tezkirelerinden oluşan bu yüzyılın şairler tezkiresi geleneği, önceki yüzyılda yazılmış eserlere dayanarak oluşturulmuştur. Daha çok zeyil özelliği gösteren bu kişilerin eserlerinden, Türk edebiyatındaki ilk ve tek manzum olarak yazılan Guftî'nin *Teşrifâtü'ş-şuarâ*'sı ve ilk antolojik tezkire özelliği gösteren Faizî'nin *Zübdetü'l-eşâr*'ı ayrıca özelliklere sahiptir. Faizî, şairlerin hayatlarından birkaç cümle ile bahsetmiş ve eserlerinden bol bol örnekler vermiştir. Faizî'nin eseri, edebî zenginliği göstermiş ancak Türk biyografi geleneğini zayıflatmıştır. Onun etkisiyle daha sonraki şair tezkirecileri öznelerin hayatlarının daha az önemsemeye ve sadece şiirlerinden örnekler vermeye başlamıştır. Faizî'nin etkisiyle XVII. yüzyılda Yümmî, Âsım; XVIII. yüzyılda Beliğ İsmail, Silahdârzade Mehmed; XIX. yüzyılda Şefkat, *Zübdetü'l-eşâr*'a antoloji özelliğinde zeyiller yazmıştır. Sadece biyografi geleneği açısından değil, edebî tenkit açısından da bu eserler zayıftır. Çünkü diğer tezkirelerde biyograf, eleştirmen kimliğine bürünerek şairin eserlerine eleştiriler yöneltmeye çalışmıştır. "Oysa antoloji tipi tezkirelerde böyle eleştirilere hiç rastlanmaz." (İsen, 2010b, s. 92).

XVIII. yüzyılda, bir önceki yüzyılın tarih ve biyografi geleneği devam ettirilmiştir. Biyografi eserlerinde artış olmuştur. Genel ve özel konularda (ulemâ, şuarâ, padişah, sadrazam, şeyhülislam, hattat, reisülküttap, dârusaâde ağaları, kaptanıderya ve musikîşinâs) biyografiler yazılmıştır (bk. Özcan, 2020, s. 174-184). Biyografi eserlerine coğrafi olarak sadece Anadolu ve Balkanlardaki ünlü kişiler değil, Orta Doğu ve diğer Osmanlı topraklarında yaşayanlar da konu olmuştur. XVIII. yüzyılda Türk biyografi geleneğinin ayırt edici eserleri vardır. Örneğin bazı alanların kişileri ilk kez müstakil bir eserde toplanmıştır. Buna örnek

olarak padişahların toplu biyografisini ilk kez tek bir eserde toplayan Osmanzade Ahmed Tâib'in *Hadîkatü'l-mülûk* verilebilir. Sadrazamlar da ilk defa Osmanzade Ahmed Tâib tarafından *Hadîkatü-vüzerâ* adlı eserde ayrı olarak yazılmıştır. Ayrıca sadrazam biyografilerine örnek olarak Behçetî Seyyid İbrahim Efendi'nin *Târih-i Sülâle-i Köprülü*'sünü verebiliriz. Bu eser "ihtiva ettiği mâlûmattan ziyade Osmanlı tarih edebiyatında ilk defa bir vezir ailesine hasredilmiş olması" (Özcan, 2009, s. 208) sebebiyle grup biyografileri içerisinde yer alan aile biyografi türüne örnek olabilir. Şeyhülislamın yaşamlarını tek bir eserde toplama Müstekimzade Süleyman Sâdeddin Efendi ile bu yüzyılda başlamıştır. *Sefînetü'l-vüzerâ*'sı ile de Hafîd Mehmed Efendi kaptanıderyaları ilk defa tek bir eserde toplamıştır. Biyografi alanındaki bu gelişmeler aslında Osmanlı siyasal, tarihsel ve kültürel birikiminin sonuçlarıdır.

Türk edebiyatının birikimini gösteren biyografi eserleri, XVIII. yüzyılda önceki yüzyıla göre artış göstermiştir. Mucîb, Safayî, Salim, İsmail Belîğ, Ramiz, Silahdârzade Mehmed, Safvet, Esrar Dede ve Akif bu yüzyılda şair tezkireleri yazan kişilerdir. Mucîb, tezkiresinde gelenekten farklı olarak kendi döneminde yaşayan şairleri ele almıştır. Safayî'nin farklılığı dönemin ünlü isimlerinden takdim yazısını yazmalarını istemesi ve yazıları tezkiresine almasından gelmektedir. Salim'in tezkiresi ise "şahsiyetlerin tahlili ve şahısların tasviri çok kere isabetli" (Kocatürk, 2016, s. 541) olması bakımından kıymetlidir. Safvet, "hatıra başlığı ile tezkiresine eklediği anekdotlar" (İsen ve ark. 2015, s. 149) sayesinde eserine özgünlük kazandırmıştır. Bu dönem tezkirecilerinden öne çıkan isimler Esrar Dede ve Akif'dir. Esrar Dede, tezkiresinde sadece Mevlevî şairlerin hayatlarına yer vermiştir. Böylece tezkiresini daha da özelleştirerek genel şair biyografilerinden ayrılmıştır. Tezkiresini özelleştiren bir diğer isim Akif'tir. O, eserini sadece Enderun'da yetişmiş şairlerin hayatları ile sınırlamıştır. XVIII. yüzyıla kadar tezkireciler, şairleri bir bütün olarak ele alırken Esrar Dede ve Akif, "zümre tezkirelerini" (İsen, 2006, s. 113) yazarak farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir ki bu da grup biyografilerine örnek oluşturur.

Osmanlı Devleti'nin birçok açıdan yenilikler devri olan XIX. yüzyıl, Türk biyografi geleneği açısından da yeniliklerin yaşandığı yüzyıl olur. Uzun yıllara dayanan

geleneksel biyografinin yanında modern ilk örnekler de verilmeye başlanır. Ancak ilk örneklerde çoğunlukla geleneksel özellikler de görülür.

Tanzimat'ın ilanıyla Türk aydınları edebiyatta, tarihte ve farklı alanlarda Batı tarzı yöntem ve teknikleri kullanmaya çalışmışlardır. Biyografi terimi de ilk olarak Tanzimat döneminde Türkçede kullanılmaya başlanmıştır (Akar, 2013, s. 12). Biyografi, sözcük anlamı olarak “öz geçmiş, yaşam öyküsü” anlamlarına gelmektedir (TDK). Ancak aynı dönemde bu terim yanında gelenekten gelme alışkanlıkla “tercüme-i hâl, terâcim-i ahvâl” terimleri de kullanılmaya devam etmiştir. “Hâl” sözcüğü durum, davranış ve tavır anlamlarına gelmektedir. Böylece tercüme-i hâl ile öznenin durumunun, tavırlarının yani kişilik özelliklerinin insanların anlayacağı bir dile çevrilmesi kastedilmiştir. Ayrıca bu dönemlerde “sahib-i tercüme” terimi de kullanıldığı olmuştur. Biyografi, tercüme-i hâl ya da yaşam öyküsü denilsin bu tür bize, toplumda önemli yer edinen kişinin “her zaman başkasına açık olmayan, kişiye özgülüğü ile ancak tek bir kişide karşılık bulabilen kapalı bir dünya(sını) açma” (Taşdelen, 2006, s. 9) gücü verir.

Modern biyografi anlayışında biyografıtan öznelere karşı objektif olması beklenmektedir. Biyograf seçtiği özne hakkında detaylı araştırma yaptıktan sonra okuyucuya tarafsız olarak sunmalıdır. Modern biyografide bilimsel kaygılar da ön plana çıkmaktadır. Tanzimat döneminde yaşanan pozitif bilimlere merakın bir sonucu olarak da Türk biyografi geleneğinde, modern biyografi yazıcılığı başlamıştır. Eski biyografi yazarları çoğunlukla kurgusal metinlere dayanırken Tanzimat dönemiyle biyografılar, özne hakkında daha gerçekçi kaynaklar aramaya başlamışlardır. Öznenin eserlerinden ve çevresinden bilgiler edinerek özne hakkında en doğru bilgiye ulaşma amacı dönemin biyografılarında zamanla ön plana geçmiştir. Ancak bu dönem biyografıları gelenekten de kopamamışlardır. Bu durumun nedeni tam olarak araştırmacı kimliğe bürünememeleri ve eldeki veri kıtlığı ile alakası olmuştur. Yani dönemin biyografi yazarları, biyograficiliği bir meslek olarak edinmelerinden ziyade ilgi duydukları alan olarak görmüşlerdir. Ayrıca dönemin sosyal alanlarındaki bilimsel faaliyetlerin tam olarak gelişmemiş olması nedeniyle de biyograf, seçtiği öznelere hakkında sağlıklı verilere ulaşmakta zorluk yaşamıştır.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında üretilen biyografi eserlerinin sayısı oldukça fazladır.¹ Tezkire tarzındaki biyografi eserleri başta olmak üzere modern biyografinin getirisi olan bir kişinin yaşamına odaklanan biyografi eserlerinin de sayısında artışlar olmuştur. Bunların dışında biyografik parçalar bulunan metinlerin de olması bu dönem biyografik eserlerinin sayısını arttırabilmektedir. Ömer Faruk Ateş², bu dönemden Cumhuriyet Dönemi'ne kadar olan biyografik eserleri şöyle sıralamaktadır:

- 1- Bürokratlar ve vakanüvisler tarafından yazılan resmî-tarihî belgeler. Bu metinler tarih yazıcılığının bir parçası olarak da kabul edilebilir.
- 2- Geleneksel tezkire yazıcılığına yapılan zeyiller ya da bu metinlerin yeniden düzenlenmesiyle tezkire yazıcılığının modernize edilmesi.
- 3- Din adamı, şeyh, bilim insanı gibi çeşitli meslek grubundan insanlara dair yazılan grup biyografileri.
- 4- Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak Avrupa'da ortaya çıkan ansiklopedicilik geleneğinin Türk edebiyatına yansımaları neticesinde yazılan tercüme ve telif ansiklopedilerdeki biyografik maddeler.
- 5- Batılı modern biyografiye benzer şekilde bir bireyin hayatını baştan sona ayrıntılarıyla anlatan tercüme-i hâller.
- 6- Divan ve antolojilerin mukaddimelerinde yer alan şair biyografileri.
- 7- Hatırat türündeki eserlerde yer alan ve biyografik malumat veren bölümler.
- 8- Yeni teşekkür etmeye başlayan Batılı anlamda edebiyat tarihi eserlerinde verilen biyografik bilgiler.
- 9- Yazar ve şairleri anmak için düzenlenen iftihal toplantıları. (2022, s. 340).

Geleneksel Türk biyografisinin son örnekleri bu dönem verilmiştir. Örneğin Fındıklılı İsmet Efendi'nin kaleme aldığı *Tekmiletü'ş-Şakaik* adlı eser, geleneksel *Şakaik* zeyillerinin sonuncusu olarak kabul edilmektedir (Özcan, 2020, s. 232). Şair tezkireleri bu dönemde de devam etmiştir. XIX. yüzyıl içerisinde yazılan 7 tezkire bulunmaktadır (İsen ve ark., 2015, s. 14-15). İlk olarak 1814'te Şefkat'in yazdığı *Tezkire-i Şuarâ'sı* görülmektedir. Bu yüzyılın diğer tezkireleri şunlardır:

¹ 1860 ile 1908 arası yayımlanan biyografi eserleri için Gül Ayşe Akar'ın *Tanzimattan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi* başlıklı yüksek lisans tezine bakılabilir (Akar, 2013).

² Ömer Faruk Ateş'in 2022'de tamamladığı *Biyografi Türüne Kuramsal Bir Yaklaşım Ve Türk Edebiyatında Biyografi* başlıklı doktora tezi, biyografi türünün kuramsal tarafına odaklanması ve Türk edebiyatındaki biyografi yazıcılığı ile ilişkilendirmesi açısından önemli bir çalışmadır (Ateş, 2022).

Hatibî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Bağdâd*'ı, Esad Efendi'nin *Bâğçe-i Safâ-endûz*'u, Arif Hikmet'in *Tezkire-i Şuarâ*'sı, Fatî'n Efendi'nin *Hâtimetü'l-Eş'âr*'ı, Hacı Tevfik'in *Mecmua-i Terâcim*'i, Mehmed Tevfik'in *Kâfile-i Şuarâ*'sı. Bunların hepsi geleneksel şair tezkirelerine örnek oluşturmaktadır. Ancak Fatî'n Efendi'nin 1853'te tamamladığı tezkiresinde daha sonradan Şinasi'nin yaptığı değişiklikler sayesinde yenilikler görülmektedir. Şinasi eserin tamamlanmasından yaklaşık yedi yıl sonra tekrar ele alarak yayımlamak istemiştir. Şinasi eserin başına bir ön söz de ekleyerek eseri düzenlemiştir. Ancak eserin yayımlanması tamamlanamamıştır. Şinasi'ye göre eser, objektif olarak tekrar ele alınmalı ve değişiklikler yapılmalıdır (akt. Sazyek ve Sazyek, 2019, s. 356). Bu durum Batı'nın akılcı düşünce sisteminden etkilenen Şinasi'nin biyografi alanında da yenilikler getirmeye çalıştığına bir kanıttır. Nitekim Orhan Okay, Şinasi'nin bu çalışması için "Modern mânada ilk biyografi denemesi olan bu çalışmanın hazırlandığı yıl 1863'tür." (Okay, 2014, s. 32) demiştir. Geleneksel şair tezkirelerinden kısmen farklı eserler de bu yüzyıllarda yazılmıştır. Örnek olarak Mehmed Siraceddin'in *Mecmau's-şuarâ*'sı, Rezaizade Mahmud Ekrem'in *Kudemâdan Birkaç Şair*'i, Muallim Naci'nin *Osmanlı Şairleri*, Hacı Beyzade Ahmed Muhtar'ın *Şair Hanımlarımız*'ı verilebilir. Ayrıca tezkire geleneğinin son temsilcilerinden sayılmakla birlikte modern Türk biyografisine geçişte bir köprü görevi gören İbnülemin Mahmud Kemal'in *Son Asır Türk Şairleri* de örnek gösterilebilir (Tuğcu Kılıç, 2022, s. 141).

Bu dönemde aile biyografilerine örnek oluşturabilecek bir eser de yazılmıştır. Mehmed Safiyüddin Bey'in *Gazi Mihal Bey ve Evlâd u Ahfâd*ı adlı eser buna örnek oluşturmaktadır. Mehmed Safiyüddin, atası Osman Gazi'nin yakın çevresinden olan Köse Mihal'den başlayıp II. Osman'a kadar devlet kademelerinde hizmet etmiş Mihaloğulları'ndan söz etmektedir (Özcan, 2020, s. 234). Ayrıca Halim Giray'ın 1811'de tamamladığı Kırım hanlarının biyografilerini içeren *Gülbün-i Hânân* isimli eseri de bu dönemin önemli biyografi eserlerindedir.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyıl başlarında yazılan ansiklopedik biyografiler dışında bir kişinin hayatına odaklanan biyografi eserlerine de birçok örnek verilebilir. İlk

akla gelenler arasında Namık Kemal'in *Evrâk-ı Perişan*'ı, Beşir Fuad'ın *Victor Hugo ve Voltaire*'i, Ahmed Mithat Efendi'nin *Beşir Fuad*'ı ve *Fatma Aliye Hanım yahut Bir Muharrire-i Osmâniyye'nin Neşeti* adlı eserleri bulunur. Ebuzziya Tefvik'in *Diyojen, Gütenberg ve İhtirâ-ı Fenn-i Tab, Napolyon, Galile, Benjamen Franklin, İbn Sînâ, Namık Kemal* vb. adlı eserleri de bir kişinin hayatını ele alan biyografik eserlerdendir.

Sonuç olarak XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başlarında geleneksel biyografi anlayışından modern biyografi anlayışına doğru geçilmiştir. Ancak modern girişimlerin de gelenekten pek uzaklaşmadığı gözlemlenmiştir.

1. BÖLÜM

BURSALI MEHMED TÂHİR'İN HAYATI

Mehmet Tâhir'in yaşamıyla ilgili en doğru bilgilere öğrencisi Muallim Vahyî'nin *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan: Bursalı Tâhir Bey* adlı eserinden ulaşmaktayız (Muallim Vahyî, 1334). Mehmet Tâhir sağken yazılan eser, Mehmet Tâhir üzerine yazılan ilk biyografi kitabıdır. İlk olmasının yanı sıra birçok ayrıntılı bilgiyi de barındırması açısından daha sonraki Mehmed Tâhir hakkında yapılan çalışmalara birincil kaynak olmuştur. Ancak eser 1334'te (1918-1919) yazıldığı için Mehmed Tâhir'in son yıllarına dair bilgiler barındırmamaktadır.

1.1. AİLESİ

1.1.1. Aile Kökeni

Köklü bir aileden gelen Mehmed Tâhir, dedesi Tâhir Paşa'nın ismini almıştır. Dedesi Tâhir Paşa'nın babası Seyyid Mehmed Emin, Üsküdar Ayazma Cami'nde hatiplik yapmıştır. Geniş bir ufka ve bilgi derinliğine sahip olan Mehmed Emin'in "seyyid" unvanı almasında dinî ve ilmî derinliğinin etkisi olmuştur. Ayrıca "seyyid unvanı mensûb olduğu ailenin kademine, necâbet ve şerâfetine mühim ve kıymetli bir" (Muallim Vahyî, 2019, s. 8) delil olmaktadır. Seyyid Mehmed Emin, oğlu Tâhir Paşa'yı okutmuş ve sonrasında 1825-1826 senelerinde askerlik mesleğine yönlendirmiştir. Tâhir Paşa askerliğe başladıktan sonra hızla yükselmiş ve başarılı bir kariyer elde etmiştir. Azimli, yiğit ve geniş görüşlü olması sebebiyle yirmi beş yıl içerisinde mirlivalığa (tuğgeneral) kadar yükselen Tâhir Paşa, birçok farklı yerde ve Kudüs'te görev yapmıştır. Kudüs'te görev yaparken inme geçiren Tâhir Paşa, emekliliğe ayrılmak zorunda kalmıştır. Asâkir-i Hassa Livası Üsküdar-ı Seyyid Mehmed Tâhir Paşa olarak da anılan Tâhir Paşa, başarıları ile Sultan Abdülmecid'in (1823-1861) gözüne girmiştir. Tâhir Paşa, emekliye ayrılacağı zaman Abdülmecid, kendisine yüksek bir maaş ve Bursa'daki

kaplıcalarından faydalanabileceğine dair bir ferman buyurmuştur. Padişahın böyle bir takdir görmesi aile için onur kaynağı olmuştur. Nitekim önceden padişahın başarılarından dolayı sırtını sıvazlaması da ailenin onur kaynağı olarak görülmüştür.

Emekli olduktan sonra Tâhir Paşa, Bursa'da yaşamına devam etmiştir. Böylece ailenin Bursa ile ilişkisi başlamıştır. Bursa'da kendi ismiyle anılan bir konakta on sekiz yıl kadar yaşayan Tâhir Paşa'nın üç oğlu olmuştur. Sırasıyla Rifat, Abdülhalim ve Fahreddin isimli oğullarından sadece Rifat sağ kalmış ve Tâhir Paşa'nın soyu Rifat ile devam etmiştir. Abdülhalim, babasının görev yaptığı bir taşrada ölmüştür. En küçükleri olan Fahreddin de babası öldükten birkaç sene sonrasında küçük yaşlarda vefat etmiştir. Eşi hakkında kayıtlarda herhangi bir bilgi sahibi olamadığımız Tâhir Paşa, Bursa'daki son günlerini sağlık problemleri sebebiyle sıkıntılı geçirmiş ve konuşma zorluğu çekmiştir. Bu yüzden halk arasında ailesine "dilsiz paşazadeler" unvanı verilmiştir. Hicri 1275'te (1858-1859) ölen Tâhir Paşa, Bursa'da gömülmüştür. Yüksek mevkilere gelen Tâhir Paşa ailesinin ismini yüceltmiş ve ailede askerlik geleneğini başlatmıştır. Nitekim oğlu Rifat'ın ve dolaylı yoldan torunu Mehmed Tâhir'in askerliğe yönelmesinde büyük etkisi olmuştur.

Tâhir Paşa'nın sağ kalan tek oğlu Rifat Bey, eğitimine ilk olarak Üsküdar'da Taş Mektepte başlamıştır. Ailenin Bursa'ya taşınmasından sonra eğitimine orada Oruç Bey Mektebi'nde devam etmiştir. Bursa'da ayrıca hattatlık eğitimi de alan Rifat Bey, babası gibi asker olmak istediği için askerlik eğitimi almak üzere Üsküdar'a geri dönmüştür. Başarılı bir askerî eğitimin ardından başçavuşluğa kadar yükselen Rifat Bey, sağlık durumu sebebiyle erken yaşlarda askerlikten ayrılmıştır. Bursa'ya dönen Rifat Bey, bir süre ticaret yapmış ardından belediyede kâtip olarak işe başlamıştır. İlmî ve dinî yönünü geliştirmeye özen gösteren Rifat Bey, Nakşibendi tarikatıyla yakın ilişki içerisinde olmuş ve bu tarikata girmiştir. Yine aynı tarikatla bağı olan Necip Efendi'nin kızı ile evlenmiştir. Ailenin Nakşibendi tarikatıyla bağı Rifat Bey vesilesiyle başlamıştır. Ancak aşırı derecede tasavvufî ve cemaatçi yönü olmayan Rifat Bey, tarikatla bağı pek güçlendirmemiş ve farklı alanlarda da kendisini geliştirmeye gayret etmiştir. Özellikle silah talimi gibi askerlikle ilgisi bulunan alışkanlıklarına da devam

etmiştir. Rifat Bey'in dikkat çekici bir yönü de idealist bir Osmanlı Türkü olarak yaşama çabası olmuştur. Bunun nedenini Muallim Vahyî, Rifat Bey'in miskin, hayalperest ve meczup bir Müslümanlık yaşamak istemediğini ve Türk kimliği ile mücadeleci bir hayat sürme gayreti olması olarak açıklamıştır (2019, s. 12). Dolayısıyla Rifat Bey, aldığı askerî eğitim ile ilmî okumalara ve çalışmalara da zaman ayırmaya özen göstermiştir. "Resmî vazifesinin dışındaki zamanlarda tefsir, tasavvuf, kelâm, tarih ve şiirle meşgul olmuştur." (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, 1972, C. 2, s. 323). Ayrıca biyografi ile de ilgilenen Rifat Bey'in bu çok yönlü kişiliği, oğlunun kişilik gelişimine doğrudan etkisi olmuştur. "Babası geceleri kendi kendine mütala'at ve ibadet ile meşgul, aynı zihniyeti taşıyan dostları da ara sıra gece ziyaretlerine geliyorlar. Konuştuklarının mihreri ise hemen ekseriyetle tasavvuf, tarih, terâcim-i ahvâl" (Muallim Vahyî, 2019, s. 16) olmuştur. Oğlu Mehmed Tâhir'in böyle bir ortamda zihin dünyasını şekillendiren Rifat Bey bir divançe hazırlamıştır. Mehmed Tâhir'in babası hakkında *Osmanlı Müellifleri*'nin şuarâ faslındaki yazısından öğrendiğimize göre Rifat Bey'in küçük hacimli eserinde, peygamberin güzel sıfatlarına, din büyüklerine övgüler ve çeşitli konularda fikirler dile getirilen gazeller vardır (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, 1972, C. 2, s. 323-325). Rifat Bey'in hayatı 93 Harbi ile değişmiştir. Çünkü Anadolu'dan savaşa giden askerlerin Bursa'ya uğramasını gören ve bundan etkilenen Rifat Bey, "Müslümanlık, kahramanlık, Türklük ve askerlik aşkıyla hemen memuriyetini terk (etmiş); Bursa Müstahfız taburuna gönüllü zâbit (yazılmıştır)." (Muallim Vahyî, 1334, s. 14). Rifat Bey savaşa gitmeden önce oğlu Mehmed Tâhir'e manzum bir vasiyetname bırakmıştır. Rifat Bey, Plevne Savaşında kritik bir role sahip Dubnik yerleşkesinde Rusların taarruzları sonucunda çıkan çatışmada kırk sekiz yaşında şehit olmuştur.

Hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz Mehmed Tâhir'in annesi Rahime Hanım, Bursa'nın Nakşibendi tarikatına bağlı ve mülkiye memurlarından Necip Efendi'nin kızıdır. Bursa'da 1902 senesinde vefat eden Rahime Hanım'ın mezarı Bursa'dadır.

Rifat Bey'in Mehmed Tâhir dışında Halil adında bir oğlu daha olmuştur. Halil, Mehmed Tâhir'den altı yaş büyüktür. Halil ilkokul ve lise eğitimini tamamladıktan

sonra sanata ilgi duymuş ve bu yolda ilerlemiştir. Hangi sanat dalıyla ilgilendiğini bilmediğimiz Halil, çevresinde kişiliği ile saygın bir yer edinmiştir.

1.1.2. Doğumu ve Çocukluğu

Mehmet Tâhir, Bursa'da Yerkapı mahallesinde 22 Kasım 1861'de gece saat on bir buçuk civarlarında doğmuştur (Muallim Vahyî, 2019, s. 14). Çoğu kaynak Muallim Vahyî'nin ayrıntılı olarak belirttiği doğum tarihini tekrar etmiştir. Ancak günümüzde Üsküdar'da bulunan mezar taşında doğum yılı 1858 olarak yazılmıştır (bk. Görsel 8). Mezar taşı, Mehmed Tâhir'in ölümünden çok sonra yapıldığı için mezar taşında yanlış bilgi verilmiştir. Ayrıca mezar taşında ileriki bölümlerde tartışacağımız başka çelişkili bilgiler de bulunmaktadır. Dolayısıyla Mehmed Tâhir'in doğum tarihini, onu yakından tanıyan Muallim Vahyî'nin verdiği ve birçok kaynağın da tekrar ettiği 22 Kasım 1861 olarak kabul edebiliriz.

Mehmed Tâhir, ailenin ikinci erkek evlâdıdır (Köprülüzade Mehmed Fuat, 1329). Dedesinin ölümünden iki sene sonra doğan Mehmet Tâhir'e dedesinin ismi verilmiştir. Bebeklik ve ilk çocukluk yıllarına dair bilgi edinemediğimiz Mehmet Tâhir'in dedesinin konağında büyüdüğünü varsayabiliriz. Çünkü babası bu sıralar Bursa'da çalışmaktadır. Babasının ilme değer veren yönü ve anne tarafından dedesinin memur sınıfından olması sebebiyle Mehmet Tâhir'in görece kültürlü bir aile ortamında büyüdüğü söylenebilir.

1.1.3. Eşi ve Çocukları

Mehmed Tâhir'in ailesi hakkında en geniş ve açıklayıcı bilgiye Fatma Korkmaz'ın çalışmasından ulaşmaktayız (Korkmaz, 1994). Korkmaz çalışmasında Mehmed Tâhir'in torunlarından İnci Bengiserp ile irtibata geçmiştir. Ancak aileden birkaç fotoğraf vb. almanın ötesinde Mehmed Tâhir'e dair daha fazla bilgi aktaramamıştır. Biz de Korkmaz'ın çalışmasından faydalanarak bu çalışmayı hazırlarken Mehmed Tâhir'in torunun torunu olan Ali Polat Bengiserp'e ulaştık. Ama büyük büyük dedesi hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığını dolayısıyla yardımcı olamayacaklarını ilettiler.

Mehmed Tâhir'in eşi Şehnaz Hanım 1873 yılında doğmuştur. Şehnaz Hanım, Manastır Valisi ve Kumandanı Salih Paşa'nın kızıdır (Korkmaz, 1994, s. 76). Evliliklerinin tarihi herhangi bir kaynakta geçmemektedir. Ama eldeki verilerden hareketle çıkarımda bulunabiliriz. Mehmed Tâhir, Harbiye'den mezun olduktan sonra 1883'te Manastır'a tayin edilmiştir. İlk görev yerine giderken yirmi iki yaşındadır. Yani Mehmed Tâhir, Manastır'a geldiğinde Şehnaz Hanım daha on yaşında bulunmaktadır. İlk çocukları Mukbile Hanım'ın doğum yılı 1890 olarak verilmiştir. Dolayısıyla Mukbile Hanım doğduğunda Şehnaz Hanım on yedi, Mehmed Tâhir yirmi dokuz yaşlarındadır. Evliliklerini 1888-1889'lara dayandırabiliriz. Bu yıllarda Mehmed Tâhir, Melami çevrelerde ünlenmiş ve geniş bir çevreye kavuşmuş bulunuyordu. Nitekim kendisi gibi asker ve şehrin valisinin kızı ile evlenmesi buna dayanak oluşturabilir.

Şehnaz Hanım'ın kişiliğine dair herhangi bir bilgiye sahip olmamakla beraber yüz yaşına kadar yaşadığını biliyoruz. Ölümü ile ilgili bilgiyi *Milliyet* gazetesinin ilanından öğreniyoruz. İlan, Mehmed Tâhir'in ailesi ile alakalı birçok bilgi barındırdığı için doğrudan alıntılıyoruz:

Eski İşkodra Vali ve Kumandanı merhum Ferik Salih Zeki Paşa Kerimesi, merhum Bursalı Tâhir Beyin refikası, Mukbile Şaman ve merhum Büyükelçi Bedri Tâhir Şaman'ın anneleri Yapı ve Kredi Bankası Umum Müdürlerinden Halûk Şaman, Mübeccel Arifi Berker, Leylâ Şaman ve Ahmet Şaman'ın büyük anneleri, İnci- Dr. Saim Bengiserp, Semra – Ahmet Berker, Mine – Mehmet Berker, Tâhir ve Leylâ Şaman, Ali ve Asaf Pekdeğer'in nineleri, Polat ve Ömer Bengiserp, Şehnaz ve Esra Berker'in büyükanneleri F. Şehnaz Şaman Hanımefendi kısa bir hastalığı müteakip 15 Mart 1973 günü vefat etmiştir. Cenazesi 17 Mart 1973 Cumartesi günü öğle namazını müteakip Şişli Camiinden kaldırılarak Zincirlikuyu Mezarlığına Hakkın rahmetine tevdi edilecektir. Çelenk gönderilmemesi, karşılığının Türk Eğitim Vakfına bağışlanması rica olunur. AİLESİ. (*Milliyet*, 1973, s. 2).

İlk çocukları olan Mukbile Hanım'dan sonra ikinci ve son çocukları olan Bedri Tâhir ise 1899'da doğmuştur. Bundan bir yıl önce Mehmed Tâhir, Üsküp'ten Manastır'a geri dönmüştür. Sonuç olarak iki çocuğun da Manastır doğumlu olduklarını söyleyebiliriz. Bedri Tâhir, Muallim Vahyî eserini yazdığı 1918'lerde Almanya'da öğrenim görmektedir (Muallim Vahyî, 2019, s. 86). İleride büyükelçi olacak olan Bedri Tâhir, büyükelçi olduğu dönemin "1956 senesinde Lüksemburg'da katıldığı bir toplantıdan Brüksel'e dönerken geçirdiği bir trafik kazası" (Belemtürk, 2019) sonucu vefat etmiştir. Mehmed Tâhir'in kızı Mukbile

Hanım'ın oğlu Halûk Şaman, Mehmed Tâhir'in ilk torunudur. Doğum yılı 1911 olan Halûk Şaman, dedesi Mehmed Tâhir gibi Bursa'dan milletvekili seçilmiştir. Ayrıca Halûk Şaman, "Devlet Bakanı Başbakan Yardımcılığı (4 Eylül 1958-12 Haziran 1959), 11 Haziran 1959'dan 27 Mayıs 1960'taki ordu müdahalesine değin Çalışma Bakanlığı" (Bursa Gazeteciler Cemiyeti, t.y.) gibi yüksek görevlerde de bulunmuştur.

1.2. EĞİTİM HAYATI

Mehmet Tâhir, ilkokula evlerinin karşısındaki "kârgir mektepte" başlamıştır (Muallim Vahyî, 2019, s. 15). İlkokulu bitirdikten sonra Mülkiye Rüştiyesine giren Mehmet Tâhir, tüm derslerinde büyük bir başarı göstererek okulunda birinci olmuştur. Rüştiye'ye giderken Arapça öğrenmesi için Haraççioğlu Medresesi'nde Niğdeli Hoca Ali Efendi'den özel dersler aldırılmıştır. Ailesinin Mehmet Tâhir'in eğitimini düşünerek ona özel dersler aldırması nasıl bir ailede büyüdüğünü gösterir. Arapçayı öğrenmesi ile ortaokul sıralarında Mehmet Tâhir yabancı kaynaklara doğrudan ulaşabilmiş ve böylece bilgi dünyasını genişletmiştir. Ortaokuldayken bilgi ve görgüsünü genişletecek ortama da sahip olmuştur. Liseye gidinceye kadar tüm derslerinde başarılar kaydeden ve Arapçayı da öğrenen Mehmet Tâhir, genel kültürünü genişletmiştir. Tasavvuf ve dinî ilimlere de bu yaşlarda ilgi duymaya başlamıştır. Nitekim ileride de göreceğimiz üzere âlim, şair ve mistik düşünce sahibi Muhyiddin-i Arabî'ye liseye geçmeden alaka duymuştur. Çünkü önceki bölümlerde anlattığımız gibi, babası evinde arkadaşlarıyla tarih, şiir ve çeşitli kişilerin hayat hikâyelerini konuşmayı bir ev âdeti hâline getirmiştir. Bu ortamları gören Mehmet Tâhir babasından özel dersler aldığını iddia edemesek bile onun nasihatlerini bolca dinlediğini söyleyebiliriz. Ayrıca babasının zihin dünyasını şekillendirdiği kadar mesleki kariyerini de şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Çünkü rüştiyedeki eğitimin ardından "dedesi gibi asker olarak yetişmesi istendiğinden 1875'te Bursa Askerî İdâdîsi'ne" gönderilmiştir (Akün, 1992, s. 452).

Rüştiyeden 1876-1877 öğretim döneminde birincilikle mezun olan Mehmet Tâhir, üç sene okuyacağı Askerî İdâdî'ye başlamıştır. Mehmet Tâhir, lisedeyken

hayatının kırılma noktalarından birisini yaşamıştır. Çünkü 93 Harbi'ne giden babası şehit olmuş ve babasızlığı genç yaşlarda deneyimlemiştir. Babası savaşa gitmeden oğluna vasiyetname bırakmıştır. Mehmet Tâhir vasiyetnameyi aldığında on üç, on dört yaşlarında lise ikinci sınıf öğrencisidir (Muallim Vahyî, 2019, s. 13).

Mehmed Tâhir'in eğitim hayatı, en başından beri başarılarla geçmiştir. Babasının savaşta şehit olmasından sonra bile eğitimine aynı derecede önem vermiş ve başarılar elde etmiştir. Babasının şehit olması ile derin bir üzüntü yaşayan Mehmed Tâhir, baba hasretine karşın kendini eğitime vermiştir denebilir. Lise yıllarında derslerine sıkı sıkıya bağlı olan Mehmed Tâhir, tüm azmiyle başarılı bir lise süreci geçirmiştir. Liseyi de birincilikle bitiren Mehmed Tâhir, derslerinden arta kalan zamanlarda dinî ve tasavvufi yönünü de geliştirmekten geri kalmamıştır.

Mehmed Tâhir liseyi bitirinceye kadar Bursa'da yaşamıştır. Ancak 1880'de ilk defa İstanbul'a gelişiyle Bursa'dan ayrılmıştır. 1880'nin Eylül-Ekim ayları gibi Harbiye Mektebine giren Mehmed Tâhir "sınıfında birincilikten aşağıya bırakmayan esâslı terbiyesi" (Muallim Vahyî, 2019, s. 17) ile başarılı eğitim hayatına devam etmiştir. Bu zamana kadar zihin dünyası genişlediği ölçüde gönül dünyası da genişleyen Mehmed Tâhir, artık kendisine bir mürşit bulmak istemiştir. Bu mürşide biat etme isteği hem ortaokulda başlayan tasavvufa olan ilgisinden hem de babasının yokluğunu doldurma ihtiyacından kaynaklanmıştır. Harbiye'de iyice gün yüzüne çıkan tasavvufi merak, çocukluğundan beri ilgi duyduğu Muhyiddin-i Arabî'yi anlama ihtiyacını tetiklemiştir. Böylece iki yakın arkadaşı ile mürşit aramaya başlayan Mehmed Tâhir, her Cuma tekkeleri dolaşmaya ve mürşit aramaya başlamıştır. Kendisine Muhyiddin-i Arabî'yi hatırlatacak bir mürşit arayan Mehmed Tâhir, aynı zamanda ilim ve bilimle ters düşmeyen birisini bulmak istemiştir. Bu bakımdan ondaki tasavvufi arayışın ilme ve bilime ters düşmediğini söyleyebiliriz. Çünkü Mehmed Tâhir'e göre Hakk'ın yolunda gitmenin şartı ilim ve bilimden şaşmamaktır. Babasının da aynı görüşte birisi olduğunu söyleyebiliriz. Babasından doğrudan etkilenen Mehmed Tâhir'in körü körüne bağlı, sorgulamayan ve mürşidinin her dediğine inanacak ve yapacak birisi

olmadığını çıkarabiliriz. Kısacası ondaki dinî yön ile ilmî yön aynı doğrultuda olmuştur.

Mürşit arama girişimleri esnasında ikiyüzlü mürşitlere denk geldikçe doğru ve güvenilir mürşidi bulmada hayal kırıklığına uğrayan Mehmed Tâhir, suçu içinde bulunduğu çağda olduğu kadar kendisinde de bulmuştur. Yeteneksizliği yüzünden hikmet sahibi bir mürşit bulamadığını düşünmüştür. Bu suçluluk o derece ilerlemiştir ki intihar etmeyi bile düşünmüştür (Muallim Vahyî, 2019, s. 18). Böyle bir durumun ardından şans eseri Ali Paşa Cami-i Şerifindeki bir cemiyete gitmiştir. Bu camiye gittiği gün orada gördüğü bir mürşit, sürekli aradığı ve istediği gibi birisidir. Bulduğu mürşidin adı Haririzade Kemaleddin Efendi'dir. Mürşit olarak kabul ettiği bu kişinin dairesinde tasavvufi bilgisinin yanında biyografiye ve tarihe olan ilgisini de arttırmıştır. Çünkü Haririzade yüz elli kadar tarikatı açıkladığı *Tibyânü vesâ'ili'l-haka'ik* başta olmak üzere otuzu geçkin eserin sahibidir ve kendisini yetiştirmiş bir âlimdir. Eserlerinde tasavvuf, tarikatlar, şeyhler ve hadis şerhleri gibi konuları ele alan Haririzade, Mehmed Tâhir'i yakın bir öğrencisi olarak kabul etmiştir. Nitekim ilk tanıştıklarından iki yıl sonra vefat eden Haririzade, ölmeden önce tüm eserlerini Mehmed Tâhir'e miras bırakmıştır. Mürşidininin 1882'de vefat etmesinden sonra bir boşluğa düşen Mehmed Tâhir, bir yıl sonra harbiyeden mezun olup atanmasıyla bu boşluktan çıkabilmiştir.

Tasavvufi yönünü genişletirken Harbiyedeki derslerinde de geri kalmayan Mehmed Tâhir, erkânıharp rütbesi yakalığı almıştır. Ancak erkânıharp olarak ataması yapılmayan Mehmed Tâhir, okulundan zabıt olarak mezun olmuştur. Kura yöntemiyle Üçüncü Ordu'ya zabıt olarak gönderilmesi kararlaştırılan Mehmed Tâhir, Manastır ya da Selanik'ten birisine gönderilmek istenmiştir. Ancak başarılı ve terbiyeli birisi olarak Harbiyedeki yöneticilerin takdirini kazanması sayesinde kendisine seçme hakkı tanınmıştır. Manastır ve Edirne'de boş öğretmen kadrolarının bulunması dolayısıyla bu iki şehirden birisini seçme olanağı sağlanan Mehmed Tâhir, Manastır'a coğrafya öğretmenliğini tercih etmiştir. Manastır'ı ve coğrafya öğretmenliğini seçme nedeni ise açıktır. Çünkü

Usturumca³ şehrinde mürşidi Haririzade'nin şeyhi Hoca Seyyid Muhammed Nûrû'l-Arabî yaşamaktadır. Böylece iki senede çok bağlandığı Haririzade'nin tesiri o öldükten sonra da devam ettiğini çıkarabiliriz. Edirne'de gramer dersi vermek yerine coğrafya öğretmenliğini seçme nedeni de tarihe alakadar olan Mehmed Tâhir'in tarih ile coğrafyanın çok yakın ilişki içerisinde olduğunu düşünmesidir. Bu yüzden coğrafya öğretmenliğini seçtiği dile getirilmiştir (Muallim Vahyî, 2019, s. 26).

Sonuç olarak Mehmed Tâhir'in eğitiminin ilk olarak aile evinde başladığını söyleyebiliriz. Babasının ilme değer veren yönü sayesinde kültürlü bir ortamda yetişme olanağı bulan Mehmed Tâhir, içindeki öğrenme hevesiyle de kendisini eğitmeye önem vermiştir. Nitekim bunu okullarda başarılar elde ederek kanıtlamıştır. Mehmed Tâhir yabancı dil olarak Arapçayı ve Farsçayı öğrenmiştir. Dönemin baskın yabancı dili olan Fransızca konusunda da kendisini geliştirmeye gayret göstermiştir. Fransızca eserleri sözlük yardımıyla da olsa okumaya ve anlamaya çalışmıştır (Muallim Vahyî, 2019, s. 27).

1.3. MESLEK HAYATI

1.3.1. Manastır'a Tayini

Manastır'a atanmasıyla (23 Kasım 1883) beraber hayatının yeni bir dönemine daha giren Mehmed Tâhir, uzun yıllar sürecektir olan resmî görevlerine başlamış olur. Ayrıca ileride de göreceğimiz üzere ilmî çalışmalara da Manastır'a geldikten sonra başlar. Manastır Askerî Rüştiyesinde coğrafya ve geometri dersleri veren Mehmed Tâhir, ayrıca Mülkiye Rüştiyesi ve yeni açılmış olan Mülkiye İdadisinde tarih ve hitabet dersleri de verir (Akün, 1992, s. 453).

Mehmed Tâhir öğretmenliği ayrı bir yere konumlandırmıştır. Çalışma azmi ve disiplini ile öğrencileri elinden gelen tüm imkânlar doğrultusunda bilgiye ulaştırmış ve ufuklarını açmak için çaba göstermiştir. Derslerinde uyguladığı yöntemlerle öğrencinin ezberlemesine değil öğrenmesine, öğrendiği bilgiyi kullanabilmesine

---

³ İstanbul'dan Manastır'a giderken yol üzerinde kalan bir şehirdir. Manastır ile Usturumca arası 184 kilometredir.

dikkat etmiştir. Küçüklüğünden beri ilgi alanında olan tarih ilminin temelini coğrafya olarak gördüğü için de coğrafya derslerinde daha öğretici yöntemler kullanmaktan geri kalmamıştır. Örneğin coğrafya derslerinde derse başlamadan önce dakikalarca tahtaya haritalar çizmiş ve öğrencilerin de çizmesini istemiştir. Bu yöntemle şehirlerin, vilayetlerin ve köylerin coğrafik özelliklerini öğretmiştir. Bununla da kalmayıp o yerlerin sosyolojik yapısı hakkında da bilgiler aktarmıştır.

Onca bir devletin, bir hükûmetin hududunu, idâreten şekli, umûmî nüfusunu, pâyitahtını, pâyitahtın nüfusunu, bu devlet veya milletin mücmelen üç zamandaki umumi hâlini, hele şimdi haiz olduğu kudret ve kudreti, bu kuvvet ve kudretin ne gibi esbap ve avâmil altında meydana gelmiş olduğunu mücmelen bilip söylemek güzel bir haritayla beraber kâfi idi. (Muallim Vahyî, 2019, s. 34).

Muallim Vahyî'ye göre harita çizmeye önem vermesinin bir diğer nedeni Mehmed Tâhir'in hat sanatıyla da ilgilenmesidir. Çünkü hat, temelde çizime dayanan bir sanattır. Nitekim Mehmed Tâhir'in hat ve hattatlık üzerine "icâzesi bile vardır." (Muallim Vahyî, 2019, s. 34).

Mehmed Tâhir coğrafya ile tarih alanlarını yakın ilişki içerisinde kabul etmiştir. Ona göre coğrafi bilgiler temelinde, tarih ilmi doğru bir şekilde anlatılabilir. Derslerinde uyguladığı yöntemlerle öğrenciye sadece coğrafi ve sosyolojik bilgi vermekle yetinmeyip tarihsel bilgiyi de aktarmıştır. Bu sayede öğrencilerini Osmanlı ülkesini, İslam ve Türk illerini tarihsel geçmişiyle beraber öğretmek daha bilinçli hâle getirmeye çalışmıştır. Böylece amaç sadece öğrencinin bilgi düzeyini arttırmak değil, öğrencilerin Müslümanlık ve Türklük bilincini de arttırmadır (Muallim Vahyî, 2019, s. 35). Bunlarla yetinmeyip Fransızca atlaslar ile öğrencilerin ufkunu Osmanlı sahalarından dünyanın farklı yörelerine doğru genişletmeye de çalışmıştır. Mehmed Tâhir'in yenilikçi yöntemleri askerî eğitim müdürlerince takdirle karşılanmıştır. Mehmet Tâhir, Mülkiye Rüştiyesi ve Mülkiye İdadisinde tarih derslerine giderken kadrosunun bulunduğu Askerî Rüştiyesinin tarih hocasının hastalanması üzerine kendi okulunda da tarih dersine girmiştir. Zaten diğer okullarda tarih derslerine girdiği için kendisine çok büyük bir yük olmamıştır. Nitekim ilgilendiği alan olması sebebiyle de memnuniyetle karşılamıştır.

Öğretme sevgisiyle derslerin bitiminde öğrencilerle soru cevap çalışmaları yapmıştır. Öğrencilerin sorularına ayrı bir önem vermiştir. Çünkü bir öğretmen olarak onların zihinlerini aydınlatmak vazifesi olmuştur. Örneğin Zekeriya isminde bir öğrencinin sorusu için iki haftayı geçkin araştırmalar yapmış ve soruyu cevaplayabilmiştir (Muallim Vahyî, 2019, s. 38). Bu örnekten Mehmed Tâhir'in öğretmenliğe ve öğrenciye verdiği değeri tekrar görebiliriz. Ayrıca ondaki araştırmacı yöne de işarettir.

Eğitim teknikleriyle herkesin dikkatini çeken Mehmed Tâhir, özellikle genç neslin üzerinde çok etkili olmuştur. Nitekim Askerî Rüştiyeden öğrencisi olan ve II. Meşrutiyet'in ilanında aktif rol oynayan Resneli Niyazi Bey'in söylediğine göre, Askerî Rüştiye'ye girmesinde Mehmed Tâhir'in tesiri vardır:

Manastır Rüştiyesinde ders verişindeki ağır başlılık, malûmat ve aydınlatıcı çalışmalarına bağlandığım Bursalı Yüzbaşı Tâhir Efendi gibi muallimlere sahip olması, istikametinden ancak askeri rüştiyeden faydalanabileceğimi ve içimde yanan milletimin ve memleketimin düşüşünü mâni olma çalışmaları için ancak askerî mekteplerde lazım gelen malûmatı alabileceğimi düşünerek, askerî rüştiyeye girdim. (Resneli Niyazi Bey, 2020, s. 21).

Askerî Rüştiyede öğretmenlikten müdürlüğe yükselen Mehmed Tâhir, aynı okulun kitabet derslerine de girmiştir (Muallim Vahyî, 2019, s. 40). Edebiyat bilgisinin yüksek olması sayesinde kitabet derslerini de verebilmiştir. Örneğin Resneli Niyazi Bey'in aktardığına göre Mehmed Tâhir, edebî bilgilere oldukça hâkimdir. "Üstad Tâhir Efendi'nin rüştiyede Namık Kemal'in ve eski yazarların eserlerinde belirttiği heyecanlı şiirlerin tesiriyle beni bağlayan vatan sevgisi, o çocuk ruhumu inkılâplara hazırlıyordu." (Resneli Niyazi Bey, 2020, s. 23). Bu açıklamayla öğrencinin zihin dünyasına işlenen etkili bir ders anlatışı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Resneli Niyazi Bey'in açıklamalarından Mehmed Tâhir'in Askerî Rüştiyede ne zaman müdür olduğunu ve ne derecede ünlendiği öğrenebiliriz. Resneli Niyazi Bey, 1887'de okula kaydolmuştur. O, kaydolduğunda Mehmed Tâhir dört senedir Manastır'da görev yapmaktadır. Buradan hareketle Mehmed Tâhir'in dört sene içerisinde Manastır'da öğretmenlik sıfatıyla ünlenecek kadar gelişme kaydettiğini çıkarabiliriz. Yine Mehmed Tâhir, onun kitabet derslerine girdiğinde müdürdür. Çünkü Muallim Vahyî'ye göre kitabet derslerine müdürken girmiştir (Muallim Vahyî, 2019, s. 40). Ayrıca 20 Eylül 1302 senesinde

(2 Ekim 1886) üsteğmen olan Mehmed Tâhir'in dört sene içerisinde rütbe atlayıp müdürlüğe yükseldiğini ve hatırı sayılır bir üne sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Fuat Köprülü'ye göre Mehmed Tâhir, Manastır'da coğrafya branşı dışında geometri branşında da ders vermiştir: "1883'te Piyade Mülâzım-ı Saniliğiyle Manastır Rüştîyesi Askeriyesi coğrafya ve hendese muallimliğine tayin olunarak bu suretle hizmet-i milliye ve marifperveranesine" (Köprülüzade Mehmed Fuat, 1329) başlamıştır. Fuat Köprülü'nün verdiği bilgi dışında geometri derslerine girdiğine dair bilgi başka kaynaklarda yoktur. Coğrafya, tarih, hitabet ve kitabet derslerinin yakın alanlar olması ve şimdiye kadar Mehmed Tâhir'in kendisini ne yönde geliştirdiğini bildiğimiz için geometri derslerine girdiğine dair bilgiye şüpheyile yaklaşabiliriz. Eğer böyle bir durum olduysa bile öğretmen açığından dolayı birçok derse giren Mehmed Tâhir'in yine öğretmen açığından dolayı bir ara geometri derslerine girdiğini söyleyebiliriz.

1.3.2. Üsküp'e Gönderilmesi

Manastır'a geldiğinde yirmi iki yaşında olan Mehmed Tâhir, otuz altı yaşına kadar orada görev yapmıştır. Daha sonra vazife gereği 26 Kasım 1897'de Üsküp Askerî Rüştîyesine nakledilmiştir (Akün, 1992, s. 453). Üsküp'e coğrafya öğretmenliği için gönderilmiştir. Üsküp'e atanmasında Manastır'da tarikat işleriyle aşırı sivrilmesi de etkili olmuştur. İleride göreceğimiz gibi Mehmed Tâhir, Manastır'da hatırı sayılır bir figür hâline gelmiştir. İleri çıkan özelliklerinden birisi tarikat işlerine kendisini vermesidir. Sohbetler düzenlemesi ve birçok dostunun bu sohbetlere katılmasıyla yavaş yavaş büyük bir kitleye hitap eder hâle gelmiştir. Ayrıca gazete ve dergilerde yazılarının çıkmasıyla ismini geniş çevrelere duyurmaya da başlamıştır. Onun tasavvuf hakkındaki görüşlerini ve eylemlerini yanlış anlayan bazı çevrelerce jurnallenmiştir. Yeni bir mezhep yaratıp şeyh olma olarak yorumlayanların jurnalleri sonucu hükûmetçe takibe alınmıştır. Ayrıca siyasi olarak Türkçülük düşüncesini benimseyerek yazdığı yazılar ve 1897'de basılan *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* eseri de dikkatleri üzerine çekmiştir. Dolayısıyla Mehmed Tâhir'in Manastır'daki etkinliğinin kırılması için Üsküp'e tayin edildiğini söyleyebiliriz.

Üsküp'teki vazifesinde “aynı me'mûriyet ve vazife aynı meslek-i dînî ve vatanî ile mesâ'î ve mücâhedâtına devâm” (Muallim Vahyî, 2019, s. 55) etmiştir. Yeri değiştirilmesine rağmen aynı titizlik ve azimle görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Ancak dönemin baskısını üzerinde hissetmeye devam etmiştir. Çünkü yeri değiştirilmesine rağmen gözetlenmeye devam etmiştir. İyice artan hükümetin baskıcı politikalarından ve jurnalcılıktan üzüntü duymuş ve öfke krizleri geçirmiştir. Ama baskıya ve zulme karşı vatanının derdini düşünmekten geri adım atmamıştır. Memleketin içine düştüğü durumdan kurtulması için ne gibi çareler bulunabilir diye düşünmüştür. Mehmed Tâhir, Manastır'da yakınlaştığı hürriyet çevrelerinden etkiyle meşrutiyetin savunuculuğunu yapmıştır. Ancak Üsküp'teyken baskılardan dolayı fiilî olarak siyasi olaylara kısmen uzak kalmıştır. Baskıların daha da artması üzerine gözetlenmekten kurtulmak için bir aracı vasıtasıyla İngiliz Konsolosuna bir çare aramak amacıyla başvurmuştur (Muallim Vahyî, 2019, s. 55). Buradan aldığı cevaplar yeterli olmamış ve istediği çıkış yollarını bulamamasından dolayı ümitsizliğe düşmüştür.

Mehmed Tâhir, Üsküp'teyken siyasi yönden faaliyet gösteremese de ilmî yönden çalışmaya ara vermemiştir. Buradayken Manastır'dayken biat ettiği mürşidi Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin halk arasında dolaşan söz ve menkıbelerini derleyeme çalışmıştır. Ayrıca ilmî ve tasavvufi sohbetlerden uzak kalmamıştır. Üsküp'ün şeyhleri ve şair takımıyla sohbetlere katılmıştır. Böylece çevresini genişletebilmiştir. Örneğin Yahya Kemal Beyatlı, katıldığı Rifâî tekkesi şeyhi Sâdeddin Efendi'nin sohbetleri vesilesiyle Mehmed Tâhir'i tanımıştır. “Redife Hanım'ın zevci Şeyh Sadettin Efendi güzide bir zattı; o zaman Üsküp'te yaşayan Bursalı Tâhir Bey gibi, Eşref Paşa gibi fazıllarla görüşürdü, onlarla tasavvuftan ve edebiyattan...” (Beyatlı, 2022, s. 114-115) bahsedip durmuşlardır. Musiki ve edebî yönü yüksek Sâdeddin Efendi, hiciv ustası şair Eşref ve Yahya Kemal gibi şahsiyetlerle bir araya gelmesinden anlıyoruz ki Mehmed Tâhir, Üsküp'te kaldığı kısa sürede birçok şahsiyeti tanımış ve fikir alışverişinde bulunmuştur.

Üsküp'teyken kolağalığı (yüzbaşı ile binbaşı arası bir rütbe) rütbesine yükseltilen Mehmed Tâhir'in görev yeri tekrar değiştirilmiştir. Geldiği yer olan Manastır Askerî Rüştüyesine geri gönderilmiştir. Manastır'a tekrar gönderilmesinin nedenlerini tam olarak bilemiyoruz. Kendi isteği olmasının muhtemel olduğunu düşünebiliriz.

Ancak bunun olabilmesi için de siyasi baskılardan kurtulabilmesi gerekmektedir. Siyasi faaliyetlerden uzak kaldığını ve bulunduğu girişimler sayesinde gözetlemelerden kurtulduğunu varsayarsak Manastır'a dönebilme yolunun açıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca kendisi her ne kadar hükümetçe mimlenmiş olsa da çalışkanlığı ve bilgisiyle takdirini kazandığı birçok kişi vardır. Bu sayede zor zamanlarında yardımına yetişen dostları da olmuştur.

1.3.3. Manastır'a Geri Dönüşü

Manastır'a ikinci gelişinde (26 Eylül 1898) müdür olarak göreve başlamıştır. Resmî müdürlük görevinin yanında yazı faaliyetlerini sürdürmüştür. Mehmed Tâhir, "Muhyiddin-i İbnü'l-Arabî'ye duyduğu hayranlıkla Manastır'da ikinci eseri *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-Ekber Muhyiddin-i Arabî'yi*" (Akün, 1992, s. 453) yazmıştır. Gelişinden yaklaşık bir yıl sonra yazdığı bu eseriyle kalmamış ileride meydana getireceği *Osmanlı Müellifleri* adlı büyük eserinin çalışmalarına başlamıştır. İkinci kez bulunduğu Manastır'da daha çok yazı faaliyetlerine kendini ayırmıştır. 1904'te Selanik Askerî Rüştiyesine tayin edilinceye kadar burada müdür olarak çalışmıştır. Mesleki olarak müdürlüğünün yanında derslere girip girmediğine dair kaynaklarda bilgi yoktur. Bu seferki altı yıllık Manastır hayatıyla beraber toplamda on sekiz yıl Manastır'da yaşamıştır. Bu uzun sürede Manastır'da siyasi, ilmî ve mesleki birçok deneyim kazanan Mehmed Tâhir, Selanik'e tayin olmadan büyük bir çevreye ve bilgi birikimine sahip olmuştur.

1.3.4. Selanik'e Tayini

Selanik Askerî Rüştiyesine müdür olarak gönderilen Mehmed Tâhir, 7 Eylül 1904'ten itibaren Selanik'te yaşamaya başlamıştır. Manastır'a gidişi onun hayatında kırılmalara yol açtığı gibi Selanik'e gelişi de hayatının yönünü değiştirmiştir. Selanik, dönemin açık fikirlerinin bulunduğu bir ortamdır. Meşrutiyet taraftarlarının, ilim ve edebiyat çevrelerinin yoğun olduğu Selanik, Mehmed Tâhir için bir fırsattır. Çünkü ilmî ve vatani konuları tartışabileceği bir ortamda bulunmak onun için çok kıymetlidir. "Selanik hem ordu merkezi hem de esasen bir ticaret şehri olması haysiyetiyle Tâhir Bey burada eski talebelerinden bir kısmı ve önemli

münevverlerle bir araya gelme imkânına kavuşur.” (Tomakin, 2018, s. 11). Aradığı ortamları bulmakta gecikmeyen Mehmed Tâhir, buradaki çevrelerde hızlıca tanınmaya başlamıştır. Önceden yayımladığı makaleler sayesinde kazandığı tanınırlığın etkisiyle Selanik’in ileri gelenleri ile oturup kalkmaya başlamıştır.

Öğretmenlik mesleğine büyük bir sevgiyle sarılan Mehmed Tâhir, Selanik Askerî Rüştiyesindeki görevini de titizlikle yerine getirmiştir. Okulunda aydınların ve şehrin ileri gelenleri sayesinde yeni bir eğitim düzeni getirmiştir. Ayrıca okuldaki fakir öğrencilerin kitap ve kıyafet gibi ihtiyaçlarını giderme konusunda girişimlerde bulunmuştur. Dost çevresinin yardımlarıyla ücretsiz olarak öğrencilere yaptığı sosyal yardımlarla Selanik çevresinde daha da tanınmıştır. Böylece öğretmenlik mesleğini sadece akademik olarak değil sosyal sorumluluk olarak da benimsediğini görmekteyiz. İnsanların yardımlarına koşmayı seven birisi için (Muallim Vahyî, 2019, s. 42-52) öğrencilerinin ihtiyaçlarını düşünmesi çok doğaldır.

Selanik'teki müdürlük görevinin dışında Mehmed Tâhir, “Mahallî idâresi altında bulunan ‘ma’ârif ve ‘mekteb-i sanâyi’ komisyonlarına da a’zâ” (Muallim Vahyî, 2019, s. 59) olmuştur. Ayrıca özel bir ticaret okulunda Genel Tarih ve Osmanlı Tarihi derslerine girmiştir. Selanik’e geldikten sonra bir yıl içerisinde Mehmed Tâhir kolağalığından binbaşılığa yükseltilmiştir (Akün, 1992, s. 453).

Mehmed Tâhir uzun yıllara dayanan öğretmenliği sırasında birçok öğrenci yetiştirmiştir. Hatta Mustafa Kemal Atatürk’ün bile öğretmeni olduğu yönünde bazı bilgiler yer almaktadır. Selanik Askerî Rüştiyesindeyken Mustafa Kemal Atatürk’ün öğretmeni olduğuna yönelik yaygın bilgi Mehmed Tâhir’in mezar taşına kazınan yazıdan kaynaklanmaktadır. Mezar taşında “Atatürk’ün Selanik Askerî Rüştiyesinden Hocası Osmanlı Müellifleri, Yazarı Bursalı Mehmet Tâhir Bey” (bk. Görsel 8) ifadeleri bulunmaktadır. Mustafa Kemal’in Selanik’ten öğretmeni iddiasında bir yanlışlık vardır. Çünkü Mustafa Kemal, Selanik Askerî Rüştiyesinde 1893-1895 yılları arasında okumuştur. Dolayısıyla tarihler uyuşmamaktadır. Mezar taşı, Fatma Korkmaz’ın iddiasına göre 1935’te Atatürk tarafından yaptırılmıştır (1994, s. 21). Buradan hareketle Fatma Korkmaz’ın iddia

ettiği gibi mezarın Atatürk tarafından yaptırılması da tartışmalıdır. Korkmaz, iddiasını neye dayandırarak ortaya attığını söylememiştir. Eğer doğruysa Atatürk'ün talimatıyla yapılan mezar taşını yapanların yanlış bilgi yazdığını ya da Atatürk'ün yanlış hatırladığını söyleyebiliriz. Mezar taşına kazınan yazının Latin harfleriyle olması mezarın 1928 sonrasında yapıldığını göstermektedir. Bu açıdan Atatürk'ün talimatları doğrultusunda yapılma ihtimali yüksek görülmektedir. Atatürk'ün mezar taşını yaptırdığı iddiasının neye dayandırıldığı belli olmamakla beraber zaten Atatürk'ün Mehmed Tâhir'i tanıdığını biliyoruz. Örneğin ileride göreceğimiz gibi siyasi teşkilatlanmalarda (Cebesoy, 1997, s. 121; İnan, 2022, s. 74) bir araya gelmeleri ve Ali Kemal Aksüt'e göre Atatürk'ün *Osmanlı Müellifleri*'nin ikinci cildinin ikinci kısmından beş yüz adet satın alması (akt. Akün, 1992, s. 454) Atatürk'ün Mehmed Tâhir'i yakından tanıdığına kanıttır.

Baskıcı idarenin uygulamalarını Manastır'dayken deneyimleyen Mehmed Tâhir, Selanik'teyken de kurtulamamıştır. Melami çevrelerde sivrilmesinden ötürü önceden jurnallendiği için takibe alınmıştır. Bir de Selanik'te gizli siyasi teşkilatlanmalarla yakın temaslarda bulunması ile iyice dikkatleri üzerine çekmiştir. Askerî müfettişe Selanik'ten ve Üsküp'ten giden iki jurnal sonucu, rüştiye müdürlüğü görevine 31 Ocak 1906'da son verilmiştir. Resmî müdürlük görevinden uzaklaştırıldıktan sonra bununla yetinmeyip onu Yemen ve Irak gibi yerlere sürmek istemişlerdir. Ancak buralara göndermekten vazgeçip Diyarbakır'da yer alan İkinci Ordu'ya nakli için irade-i seniyye çıkartılmıştır. Mehmed Tâhir, İstanbul'daki dostlarının aracılığıyla Üçüncü Ordu'ya bağlı daha yakın yerlere gönderilmesi için uğraşmıştır. Yaklaşık on üç ay içerisinde nereye gönderileceği kararlaştırılmış ve 10 Mart 1907'de "Manisa'da Alaşehir redif alayı tabur kumandanlığına tayin" (Akün, 1992, s. 454) edilmiştir. Bu olaylar sonucunda çok sevdiği ve kendisini adadığı öğretmenlik mesleğine veda etmek zorunda kalmıştır. Muallim Vahyî'e göre Mehmed Tâhir'in Selanik'ten uzaklaştırılması, çok sevdiği öğrencilerinden ve dostlarından koparılıp bilinmeyen yerlere sürülmesi ona çok ağır gelmiştir. Daha da ağır gelen ise jurnallenmesinden dolayı gittiği yerlerde ailesine kötü gözle bakılacak olmasıdır. Bu tarz düşünceler içerisinde zor zamanlar geçirmiştir:

Hatta çok geceler yatağından kalkıp, âbdest alarak, zikru'llâh ile meşgûl oluyor ve def'-i havâtıra çalışıyor ve Rabbinin lütûf ve hıfzına tamâmıyla emîndir. Böyle tehlikeli bir yol veya çağda merhûm şeyh-i mu'azzamânın kıymetdâr bir yâdigâr-ı ma'nevî olarak yanında bulundurduğu yeşil kuşağı ise ona zırhlı bir seyyâr kal'e-i metânet ve rasânetini vermekten hâlf kalmıyordu. (Muallim Vahyî, 2019, s. 61).

Bu cümlelerle Mehmed Tâhir'in mizaç bakımından duygusal birisi olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü o, yaşadıklarıyla duygu yoğunlukları yaşamıştır.

1.3.5. Alaşehir'e Sürgün Edilmesi

Sürgün düştüğü Alaşehir'de Mehmed Tâhir, artık öğretmenlikten ayrılmış ve kıt'a hizmeti yapmaya başlamıştır. Çok sevdiği öğretmenlikten ve Selanik'ten ayrılması sebebiyle beş, altı ay sürecek görevi esnasında insan arasına karışmamış yalnız ve sessiz bir yaşam sürmüştür. Kendisini okumaya vermiş ve genel olarak biyografi kitapları ile zaman geçirmiştir. Yaratılışından gelen ilmî araştırma, öğrenme ve sohbet ihtiyacından dolayı Alaşehir'de yaşamak zor gelmiştir. Sosyal ve kültürel yönü ağır basan bir şahsiyet olduğu için Alaşehir gibi küçük ve gelişmemiş yerler onda karşılık bulamamıştır. Ama bu demek değildir ki Mehmed Tâhir görevine sahip çıkmamıştır. Bilakis içindeki görev sevgisi sayesinde Alaşehir'deki kısa süren görevini en iyi şekilde yerine getirmiştir. Ancak çok geçmeden geniş ve nüfuzlu çevresi sayesinde Mehmed Tâhir, kendisini Alaşehir'den İzmir'e aldirabilmiştir. İzmir sosyal, ticari ve kültürel olarak dönemine göre oldukça gelişmiştir. Bu durum Mehmed Tâhir için bulunmaz bir fırsattır. Bu sayede Selanik'ten ayrılmanın verdiği üzüntü ortadan kalkmış gibidir.

Mehmed Tâhir'in Alaşehir'den kurtulmak istemesi ve sonucunda İzmir'e gönderilmesinin arkasında siyasi nedenler de vardır. O, Anadolu'nun ıssız kasabalarındayken Balkanlardaki siyasi örgütlerde hareketlilikler olmaktadır. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Paris Merkezli İttihatçılarla tek çatı altında birleşmiş ve genel merkezi Selanik'te bulunan bir yapıya dönüşmüştür. Bu süreçte ve devamında Cemiyet, Rumeli'de güçlenirken Anadolu'da da güçlenmeye çalışmıştır. Gizli şekilde Anadolu'daki güvenilir adamlarıyla iletişimi sıkı tutmuştur. Cemiyetin önemli isimlerinden olan Mehmed Tâhir'in de Anadolu'da bulunması bir yandan Cemiyetin işine gelmiştir. Ancak Mehmed Tâhir'in

Alaşehir’de etkisiz kalması işleri zorlaştırmıştır. Bu yüzden Mehmed Tâhir’in İzmir’e gönderilmesinde etkili olmuşlardır.

1.3.6. İzmir’e Geçmesi

Mehmed Tâhir, İzmir’e geldiğinde 1907’nin yaz sonlarıdır. İzmir’de bulunan “tümen merkezinde Divân-ı Harb âzalığı ve kendisine bölgede gezip çeşitli kütüphaneleri görme imkânını kazandıran tahkik memuriyetiyle” (Akün, 1992, s. 454) görevlendirilmiştir. Her ne kadar resmî olarak kadrosu Alaşehir’e bağlı bulunsun da İzmir’de çalışabilmek Mehmed Tâhir için çok iyi olmuştur. Özellikle İzmir’in karadan ve denizden ulaşım ağlarının bulunması sayesinde uzaklardaki dostlarıyla kolaylıkla haberleşebilmiştir. Mehmed Tâhir için uzaktaki dostlarıyla haberleşebilmek sadece dostane ilişkilerden kaynaklı değildir. Ayrıca Selanik’teki siyasi faaliyetleri yakından takip edebilmesi açısından da önemli olmuştur.

O dönemlerde İzmir bölgesi Üçüncü Ordu’ya bağlı bulunmuştur. Balkanlarda görev yaptığı zamanlarda elde ettiği şöhret, Üçüncü Ordu subayları arasında yayılmıştır. Bu sayede İzmir’e geldiğinde kendisini tanıyan bir çevreyle karşılaşmıştır. Özellikle “mektebli zâbitânı, bi’l-hâssa genç erkân-ı harbiyesi Tâhir Bey’den ahz-ı feyz etmiş, mütebâkîsi de sîf-ı fazl ve meziyeti ile az çok âşinalık peydâ etmiş bulunuyor.” (Muallim Vahyî, 2019, s. 61). Ayrıca Mehmed Tâhir girişken kişiliğiyle gittiği yerlerde çevre edinmeyi başaran birisidir. Artık tanınırlığının da etkisiyle şehrin üst tabakasıyla kolaylıkla ilişkiler kurabilmiştir. İzmir’de “paşa, şeyh, hoca, tüccâr, ağa, asker, sivil halk ile” (Muallim Vahyî, 2019, s. 61) iyi geçinmiş ve birçok kişiyi tanımıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanına giden faaliyetler, Osmanlı Hürriyet Cemiyet’i ve Terakki ve İttihat Cemiyeti tek çatı altında birleştikten (1907-1908 başları) sonra Selanik merkezli bir Genel Merkezden idare edilmiştir. Genel Merkez, Makedonya civarında güçlenmesinin yanında Anadolu’da da güçlenme çalışmaları yürütmüştür. Mehmed Tâhir’in Selanik’ten uzak coğrafyalara gönderilmesinin önlenerek Anadolu’nun Merkeze yakın noktalarına gönderilmesini sağlanması bu durumla ilişkilidir. Çünkü Mehmed Tâhir gibi nüfuzlu, güvenilir ve tanınmış insanların Anadolu’da taraftar toplaması Cemiyet için yararlıdır. Önceden

açıkladığımız gibi, Alaşehir gibi ücra bir yerde teşkilat için etkili olamayan Mehmed Tâhir'in İzmir'e getirilmesinin arkasında da bu durum yatmaktadır. "Selanik Merkezi Anadolu'da ve İstanbul'da da örgütlenmeye girişti. Bursalı Tâhir ve Paris Genel Merkezi'nden gelen Doktor Nazım, İzmir'e gönderildiler." (Karal, t.y., s. 22). Ayrıca İstanbul'a Talat Paşa gibi şahsiyetleri de gönderen Genel Merkez, bu kişiler üzerinden taraftar toplamaya çalışmıştır. Özellikle subaylar ve erler arasında sonra da halkın üzerinde propaganda faaliyetleri yürütülmüştür. Mehmed Tâhir'in bilgili ve etkili kişiliğiyle subaylar üzerinde etkili olduğunu daha önce söylemiştik. Ayrıca Aydın vilayetinin her köşesini gezebilmesi sayesinde halktan taraftar toplama faaliyetleri yürüttüğünü söyleyebiliriz.

İki Cemiyet tek çatı altında birleştikten sonra hürriyet taraftarları daha da güçlenmiştir. Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ismi altında Cemiyet, yıllardır dış ve iç siyasi olaylar sebebiyle kaynayan Makedonya coğrafyasında etkili konuma gelmiştir. İngiltere ve Rusya'nın aynı coğrafyadaki azınlıkları desteklemesi, Osmanlı hükümetinin kayıtsız ve güçsüz durumda kalması ve azınlıkların silahlı eylemlerle Selanik ve çevresinde karışıklıklara yol açması İttihat ve Terakkicilerin bir an evvel anayasal değişimi başlatmak için çalışmalarını hızlandırmıştır. Özellikle Reval görüşmelerine tepkiyle İttihatçılar, Anayasa'nın ilanı için planlarını hızlandırmışlardır. Planlamalar doğrultusunda 1908'in sonlarına doğru Anayasa'nın ilan edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayaklanma başlatmak ve etkili olmak için askerî birliklere kadar her türlü planlama yapılmıştır. Ancak bağımsız hareket eden İttihatçıların da olması planların tarihlerinde değişikliğe yol açmıştır. Haziran 1908'de Selanik Merkez Komutanı Nazım'a düzenlenen suikast girişimlerinin başarısız olması sonucu, II. Abdülhamit hükümeti daha da kuşkucu bir tavra bürünmüştür. "II. Abdülhamit'in İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerine açık bir bilgisi yoktur. Bu cemiyetle ilgili bilgiler, kendisine ancak Haziran 1908'den beri ulaşmaya başlamıştı." (Karal, t.y., s. 28). İstanbul artık tedbirlerini almaya başlamış ve gizli teşkilatlanma üzerine gitmeye başlamıştır. Padişahın Selanik'e heyet göndermesini izleyen günlerde Resneli Niyazi Bey dağa çıkmıştır. Bu olay meşrutiyetin ilanını hızlandırması açısından ve Mehmed Tâhir açısından önemlidir. Resneli Niyazi Bey'in üzerindeki Manastır Rüştüyesinden hocası Mehmed Tâhir'in etkisini daha önce açıklamıştık. II.

Meşrutiyet'e giden yolun kırılma noktalarından olan çetesiyle dağa çıkması olayının üzerinde Mehmed Tâhir'in dolaylı da olsa etkisi vardır. Çünkü bunalımlı bir devirde dünyaya gelen Resneli Niyazi Bey'in zihin dünyasını şekillendirenlerden birisi Mehmed Tâhir'dir. "Bursalı Tâhir, ona millet, vatan ve özgürlükten açıkça söz edilmemesinin nedeni olarak II. Abdülhamit'in istibdatçı yönetimini göstermiştir." (Karal, t.y., s. 29). Mehmed Tâhir'in baskıcı yönetime yönelik tavrını açıkça görüyoruz. Ayrıca tekrar görüyoruz ki Mehmed Tâhir, inandığı doğruları öğrencilerine aktarabilmiş ve onların zihin dünyasını şekillendiren etkili bir isim olmuştur.

İstibdat hükümeti Resneli Niyazi Bey'in başlattığı hürriyet ayaklanmalarını bastırmak için askerî çözümler aramıştır. Bölgedeki askerî kuvvetler ile Anadolu'dan destek kuvvetleri ayaklanmacıların üzerine gönderilmesine karar verilmiştir. Anadolu'dan Manastır'a gönderilmek üzere İzmir tümeniyle Karaman alayı rediflerini göndermek için hazırlıklara girişilmiştir. Ancak hükümet Üçüncü Ordu'dan birçok askerın İttihat ve Terakki'yi desteklediğini bilmektedir. Sakıncalı olan askerlerin gönderilmemesine dikkat edilmiştir. Sakıncalı olduğu düşünülen kişilerden birisi de Mehmed Tâhir'dir. Bu yüzden "6 Temmuz 324 (19 Temmuz 1908) târîhli bir Yıldız şifresi ile ve onu ta'kîb eden daha iki ayrıca şifre ile" (Muallim Vahyî, 2019, s. 62) gönderilecek kuvvetler arasında yer almaması ve özellikle İzmir dışına çıkmasının engellenmesi istenmiştir. Bu durumu destekleyici olarak Anadolu'dan gelen kuvvetler hakkında II. Meşrutiyet sonrası ikinci sadrazam olan Hüseyin Hilmi Paşa şöyle demiştir:

Padişah İradesi'ni, halka müjdeledikten çok kısa bir süre sonra, Cemiyet'in sorumluları benimle görüşmeye geldiler. O zaman Cemiyet'in üç Rumeli vilayetinde olduğu kadar öteki vilayetlerde de aynı güçlü durumda olduğunu anladım. Anadolu'dan gönderilen Redif taburları bile, Cemiyet'e karşı silah kullanmamaya yemin ettirilmişlerdi. (Tunaya, 2007, s. 44).

Anadolu'dan gelen kuvvetin etkisizliğinin yanında II. Abdülhamit'in güvendiği adamlarından Şemsi Paşa'nın öldürülmesi, istibdat yönetiminin başarısızlığına sebep olmuştur. II. Abdülhamit'in farklı çözüm denemeleri de başarısızlıkla sonuçlanınca II. Meşrutiyet'in kabul edilmesinin önü açılmıştır. İttihatçıların İstanbul'a telgraflarla meşrutiyetin ilan edilmesini bildirmeleri aksi taktirde padişahın tahttan indirileceğinin duyurulması üzerine II. Abdülhamit, nazırları ile

toplanmış ve “Anayasa’nın yürütülmesine ve görülen lüzum üzerine çalışmalarına son verilmiş olan Mebuslar Meclisi’nin toplantıya çağırılmasına” (Karal, t.y., s. 40) 23 Temmuz 1908’de karar vermiştir.

II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası Osmanlı toplumunda büyük bir sevinç yaşanmıştır. İttihatçılar başta olmak üzere halkın her kesiminde mutlulukla karşılanmıştır. Osmanlı Devleti’nin hemen hemen her yerinde gösteriler düzenlenmiştir. Gösterilere Türklerin dışında Ermeni, Bulgar gibi etnik kökenden kişiler ve farklı dinî kesimlerden katılımlar da olmuştur. Herkes özgürlüğü hissetmiş ve sevincini dile getirmek için sokağa dökülmüştür. Herkes gibi Mehmed Tâhir de içten bir sevinç yaşamıştır. İlk görev yeri olan Manastır’a gittiğinden beri alakadar ve destek olduğu düşünceler fiiliyata dökülmüştür. Mehmed Tâhir, tarih sahnesinde II. Meşrutiyet’in ilanında fiili olarak ön planda görülme de hürriyet fikirlerini eyleme dökecek öğrencilerin yetişmesine vesile olmuştur. Hürriyet, adalet, Türklük ve Müslümanlık fikirlerini öğrencilerine aşılmasını ve yayılmasını sağlamıştır. Mehmed Tâhir için özgürlük demek bağınazlıktan ve cahillikten kurtulmak demektir. Özgürlük fikrinin yayılması için öğretmenlik mesleğini etkin bir şekilde kullanmaya çalışmıştır. Toplumun özgür ve aydınlık bir gelecek içinde yaşayabilmesini sağlayacak olan yeni nesillerin eğitilmesine önem vermiştir. İdealist bir öğretmen olarak öğrencilerini daima bilginin ışığı ile aydınlatmıştır. Memleketinin içine düştüğü kötü durumdan, gençlerin kurtaracağı inancına sahip olmasa öğretmenliğe bu kadar idealistçe yaklaşmayacağını açıkça söyleyebiliriz. Nitekim Selanik’ten gönderilmesiyle öğretmenlikten ayrılmak zorunda kalmasının verdiği üzüntüyü derinden hissetmiştir. Ama yıllardır çabalamalarının sonucunu diğer hürriyet aşıkları gibi Mehmed Tâhir de yüreğinde hissederek amacına ulaşmıştır. Kısacası Meşrutiyetin ilanı ile Mehmed Tâhir, “bütün ümmet-i Muhammed ile birlikte, halâs ve selâmet buldu.” (Muallim Vahyî, 2019, s. 63).

Temmuz 1908’den Kasım 1908’e kadar Osmanlı yönetiminde kabine değişiklikleri ve seçimlerin yapılabilmesi için alt yapı hazırlıkları yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti parti yapısına dönüşmüş ve Prens Sabahattin’in kurduğu Ahrar Fırkası ile rakip olarak seçimlere girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi parti olarak iç örgütlenmesini hazırlarken parti programlarını da yayımlamaya

başlamıştır. Seçim listelerindeki adayların belirlenmesi de bir yandan devam etmiştir. Bu süreçte Mehmed Tâhir'in İzmir'deki resmî görevleri son bulmuştur.

Mehmed Tâhir her ne kadar siyasi faaliyetleri gereği İzmir'de bulunsa da yazı çalışmalarından uzak durmamıştır. Bundan dolayı İzmir'e geldiğinde birçok biyografik yazı kaleme almıştır. Daha önceden Manastır'da ve Selanik'te bulunduğu sıralarda o bölgelerin âlim ve ilim insanlarını tanıtıcı yazılar kaleme almış ve derlemeler yapmıştır. Her gittiği yerin kütüphanelerine sık sık uğramış ve bilgiler toplamaya çalışmıştır. Gittiği bölgelerin önde gelen şahsiyetlerini ele aldığı yazılar yazmıştır. Aynı niyetini İzmir'de de göstermiştir. İzmir'de görev yaparken bölgeyi gezebilme imkânı elde etmesi onun biyograf kimliğiyle birleşmiştir. Aydın vilayetinin birçok yerini gezebilmıştır. Bu sayede bölgenin gelmiş geçmiş âlimlerini, şeyhlerini, tarihçilerini, şairlerini ve doktorlarını araştırmıştır. Onların "doğdukları yerleri gezmiş, mezarlarını ziyaret etmiş, hazırladıkları kitapları görüp inceleme imkânına sahip olmuştur." (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, haz. ön sözünde s. I.). Böylece bölgenin kültürel değerlerini kayıt altına almış ve aktarmıştır.

1.3.7. Anadolu Gezileri ve Bursa'dan Mebus Olması

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti halkla olan ilişkilerini ve otoritesini güçlendirmek için gazetelerde bildiriler yayımlamıştır. Yine aynı amaçla Anadolu'da gezip dolaşarak halka bilgilendirme yapacak ve onların sıkıntılarını dinleyecek heyetler oluşturulmuştur. Oluşturulan heyetlerden birisinde zaten o sıralar İzmir'de bulunan Mehmed Tâhir de yer almıştır. Konya ve Batı Anadolu'yu gezecek heyetin başkanı olmuştur. Böylece II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra mebusluk öncesi ve esnasında yeni siyasi düzeni tanımayan halka meşrutiyeti ve amaçlarını anlatmak ve onların sıkıntılarını öğrenmek için Anadolu'da gezmiştir. Muallim Vahyî'ye göre Anadolu'da konuşmalar yapmak üzere görevlendirilmesinin nedeni tamamıyla Şarki ve İslami bir yaşayış tarzına sahip olmasıdır. Mehmed Tâhir'in zamanın ruhunu, insanların zihin dünyasını çok iyi tanıdığını söyleyen Muallim Vahyî şöyle devam eder:

O ilk mübeccel zümre-i yârânınca bu hakikat, Tâhir Bey'deki bu müstesnâ mazhariyet pek güzel idrâk ve takdîr edilmiş olduğu içindir ki ... Konya'ya gidip, orada cem'iyet-i muhtereme ve meşrûtiyet-i meşrû'a nâmına irşâdâtta bulunması Selanikce tensîb ediliyor. Fi'l-hakîka üstâd bu vazifeyi iki refikiyle birlikte cidden pek muvaffâkiyetkârâne hüsn-i edâ eyliyor. (2019, s. 64).

Konya ve çevresinin ziyaretine dair ayrıntılarını dönemin yerel gazetelerinden öğrenmek mümkündür. Bölgeyi ziyaretleri sırasındaki heyetin konuşmaları ve eylemleri dönemin *Anadolu Gazetesi* ve *Konya Gazetesi*'ne yansımıştır. Konya'nın günümüz yerel gazetelerinden *Merhaba Gazetesi*'nin armağan olarak çıkardığı özel sayıda dönemin gazeteleri incelenmiş ve aktarılmıştır (Uz ve Ceylan, 2014).

Mehmed Tâhir, Konya'ya "Mülazım Faik Bey ve Deavi Vekili Hafız İsmail Efendi'den oluşan üç kişilik bir heyet" (Uz ve Ceylan, 2014, s. 482) ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsilen gitmişlerdir. Konya'ya 31 Ağustos 1908'de gelen heyet 22 Eylül 1908'e kadar orada kalmıştır. Konya ziyaretleri sırasında Sille, Karaman, Ereğli, Niğde ve Bor'a da ziyaretler gerçekleştirmişlerdir. Konya Sanayii Mektebinde misafir edilen heyet için Sanayii Mektebi Mızıkası ve Genç İttihat Kulübü gösteriler sergilemişlerdir. "Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in 'Hürriyet Meydanı'nda 2 Eylül 1908 tarihinde yaptığı konuşma Konya gazetelerinde yer almıştır." (Uz ve Ceylan, 2014, s. 482). Bu konuşmada "hürriyet, müsavat, uhuvvet kavramlarının anlamını içeren ve seçilecek mebusların ne gibi vasıflara ne gibi şartlara haiz olmaları" (Aydoğmuş, 2014, s. 492) gerektiğini açıklamıştır.

Bu ziyaret sırasında Konya'nın tarihi yerleri de gezilmiştir. Mevlânâ'nın dergâhını ziyaretleri esnasında "Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 51 numarada kayıtlı Muhammed bin Abdullah el-Konevî el-Veledî tarafından 677/1278 yılının Recep ayında yazılmış Mesnevi-i Şerif'in bilinen en eski nüshasını da görmüşlerdir." (Uz ve Ceylan, 2014, s. 482). Ayrıca Şems-i Tebrizi, Sadreddin Konevi gibi türbeleri de ziyaret eden heyet, potasyum nitrat üretimi yapan Konya Güherçile Fabrika-i Hümayunu gezmişlerdir. Ayrıca heyet bölgedeki gayrimüslimlerin ibadet yerlerini de gezerek iletişimi kuvvetlendirmişlerdir. Rum ve Ermeni kiliselerini gezen heyet buralardaki din görevlilerin dileklerini ve şikâyetlerini dinlemişlerdir. Simyonaki Efendi, Vayanevis ve Doktor Emanuildis Efendi gibi papazlarla da görüşen Mehmed Tâhir ve heyeti onlarla fikir alışverişinde bulunmuştur.

Konya'dayken memurlara vazifelerini hakkıyla yerine getirmeleri gerektiğini hatırlatan Mehmed Tâhir ve heyeti, 7 Eylül 1908'de Konya merkeze yakın yerleşim yeri olan Sille'ye gitmişlerdir. Oraya ziyaret ettiklerinden sonra onları, Karaman'a davet etmek için bir ekip gelmiştir. Davet etmek için gelen ekibi gören Mehmed Tâhir "Kamanlılar Karamanoğulları olduklarını ispat ettiler." (*Anadolu Gazetesi* akt. Aydoğmuş, 2014, s. 495) diyerek duygularını dile getirmiştir. Bu sırada Mehmed Tâhir'in heyetindekilerden Hafız İsmail Efendi, İzmir'e gitmek üzere ayrılmıştır. Karaman'dan gelen davet ekibi ile iki kişi olarak 15 Eylül'de oraya gitmek üzere yola çıkmışlardır. "Karaman'da iki gün kaldıktan sonra Ereğli'den ve oradan da Niğde'den gelenlerle Niğde'ye azimet etmişlerdir... Tâhir Beyefendi ile Mülazım Faik Efendi cumartesi akşam Ereğli treniyle şehrimize avdet ve bugün (22 Eylül 1908) Selanik'e müteveccihen azimet eylemişlerdir." (*Konya Gazetesi* akt. Aydoğmuş, 2014, s. 496). Heyetin Selanik'e doğru yola çıktığı ve oraya gittiğine dair başka kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamakla beraber Muallim Vahyî'nin aktardığına göre bu heyet sadece yukarıda adı verilen yerleri değil Alaşehir, Uşak, Karahisar, Kütahya, Eskişehir, Iğın, Kadınhanı, Bolvadin, Sandıklı, Dinar ve Bursa'yı ziyaret edip kutlamalara katılarak konuşmalar yapmışlardır (2019, s. 64-65).

Mehmed Tâhir buraları dolaşırken meşrutiyetin ilanına sevinen halkın neşesine ve mutluluğuna hayran kalmıştır. Kendisinin de duyduğu mutluluğu, gittiği yerlerdeki merasimlerde ve şöenlerde halkla birlikte yaşamıştır. Onun mutluluğu, özellikle gençlerin, halk için büyük kıymeti olan meşrutiyeti anlaması ve kendilerine gaye edindiğini görmesinden kaynaklanmıştır. Meşrutiyet'in yeniden ilanı Osmanlı ülkesine ve halka büyük sevinçler getirmiştir. Ancak özgürlük duygusunu yaşayan halkın sevinci çok sürmemiştir. Çünkü demokrasiyi çok iyi tanımayan tecrübesiz yönetim sınıfı ve halk problemlerle karşılaşmıştır. Özellikle siyasi çıkar çatışmaları huzur ve sevinç ortamını bozmuştur. İki yüz elliye geçkin mebusuyla Mebuslar Meclisi'ndeki çekişmeler başat rol oynamıştır. İttihat ve Terakki Parti'sinin siyasi programından rahatsızlık duyanların oluşturduğu muhalefet, padişah yanlıları ve azınlıkları temsil eden mebuslar tarafından desteklenmiştir. Eski düzeni savunan Kâmil Paşa gibi sadrazamların da bulunması durumları karışık hâle getirmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

Selanik ve Manastır kollarının birbirleriyle zıt düşmesi, İttihatçıları karşı karşıya getiren olaylardandır. İttihat ve Terakki Parti'sini en çok zorlayan ve iç huzuru kaçıran olaylardan birisi de 31 Mart İsyanıdır. Bu isyan sonrası Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelişi ve II. Abdülhamit'in indirilmesi gibi Türk siyasetinin en çok tartışılan konuları yaşanmıştır. Ayrıca Mehmed Reşat'ın tahta çıkarılması, istikrarsız bir şekilde kabine değişiklikleri de siyaset sahasını çalkandıran olaylardır. İstikrarsız ve çalkantılı siyasette, İttihat ve Terakki Partisi'nden ayrılarak muhalefet olan grupların bulunması işleri daha da kızıştırmıştır. Zaten "İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in duyurulması üzerine ... tam anlamı ile demokratik bir yapı kazanamamıştı." (Karal, t.y., s. 138). Zira şeriat savunucularının İttihat ve Terakki'nin işlerini zorlaştırdığı bir gerçektir. Özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin kurulmasıyla (21 Kasım 1911) "Mebusan Meclisi'nde muhalif mebusların sayısı yaklaşık 70 kişilik bir grup oluşturmuştur." (Tunaya, 2007, s. 208). Mecliste güçlü bir çoğunluğa sahip muhalefetin oluşması, Aralık 1911'de ara seçimi zorunlu kılmıştır. Buraya kadar saydığımız Türk siyasi tarihinin kritik olayları esnasında Mehmed Tâhir de mebusluk yapmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet'e kadar otuz yıldan beri genel seçim yapılmamıştır. İmparatorluğun üçüncü, "İkinci Meşrutiyet'in ilk genel seçimi 1908 yılının Kasım-Aralık ayları içinde yapılmıştır." (Tunaya, 2007, s. 206). Mehmed Tâhir, aday gösterildiği Bursa'dan seçimi kazanmış ve Türk siyasi tarihinin kritik aşamalarından olan II. Meşrutiyet'in ilk genel seçiminde "seçilerek 17 Aralık 1908'de Meclis-i Meb'ûsan'a" (Akün, 1992, s. 454) girmiştir. Meclis'in açılmasına günler kala İstanbul'a gelen Mehmed Tâhir, "vilâyet mensuplarının mebusan kulübünde toplanmalarıyla birlikte geçici reis seçilir." (Korkmaz, 1994, s. 10). İki yıllık bir mebusluk esnasında Meclis'te birçok olayı tecrübe etmiştir. Ancak kendi isteğiyle girmediği siyaset sahnesinden ara seçimler vasıtasıyla ayrılmıştır. Mehmed Tâhir, 1911'in Aralık ayında mebusluktan ayrılmadan önce "27 Nisan 1911'de rütbesi gönüllü redif alayı kaymakamlığına yükselmişti." (Akün, 1992, s. 454).

İstemeyerek girdiği mebusluktan kendi isteğiyle ayrılıp ayrılmadığı ise tartışmalıdır. Çünkü Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre "Melamî ihvanına istinaden İttihad ü Terakki'den bir grup ayırmağa teşebbüs" (1931, s. 328) etmiştir.

Dolayısıyla tekrar mebus çıkarılmamıştır. Gölpınarlı bu iddiasını bir yere dayandırmamıştır. Ancak Gölpınarlı'yı hem destekleyici hem de farklı olarak Yusuf Akçura'nın cümleleri bu duruma açıklık kazandırmaktadır: "...lakin ruhen idealist, fikren hakîkatcû [hakîkat arayıcı] olduğundan meşrûtiyetin ilanından sonra amelî siyâset sahasında kat'iyyen muvaffak olamamıştır: Selanik İttihat ve Terakkî cemiyet-i hafiyesinin [gizli cemiyetinin] 1 numerosunu hâiz bulunan [taşıyan] bu çok namuslu zâbit, Birinci Osmanlı Meclis-i Meb'ûsânı'na Bursa'dan meb'ûs edilmiş ise de, sâbık şakird veya arkadaşlarının fazla oportunist siyâset-i ameliyeleriyle [siyâsî uygulamalarıyla] uyuşmadığı için bir daha meb'ûs" (Akçura, 2021, s. 137-138) çıkarılmamıştır.

Mehmed Tâhir'den bahseden kaynakların hemen hepsi onun yaratılış gereği siyasetin kirlî yüzüyle başa çıkamadığını ve onun için uygun olmadığını dile getirmişlerdir. Onu yakından tanıyan Muallim Vahyî'ye göre de durum aynıdır: "... pâk vicdân ve ahlâkîni yakından tanıyanlar kalb-i Tâhirî'nin hiçbir zaman sâ'ika-ı hırs ve haset, garaz-ı hâfî-i menfa'at ile müteheyyic ve darbân olmadığını tasdikte müttefikü'l-efkâr-ı zuhur etmiştir." (Muallim Vahyî, 2019, s. 63-64). Mehmed Tâhir'in sağlam ahlakı, çalışkanlığı ve iyi niyeti tüm çevresince bilinmiştir. Romantik bir çerçeveye onun portresini çizenlerin onu güzellemelerine hak vermeliyiz. Çünkü bir taraftan kendisini ilim ve tasavvuf işlerine vermiş bir taraftan memleket için en hayırlısını istemesi onda sağlam bir irade ve ahlakın olduğunu çevresine düşündürmüştür. Ancak siyaset arenasına girdikten sonra insanların saf ve temiz kalamayacakları dönemin şartları gereği ortadadır. Üstelik geniş bir kalabalığın arkasında olması kişiye güç vereceğinden kendi düşüncelerini ortaya koymaktan geri adım atmaz. Yani yukarıda alıntıladığımız Gölpınarlı ve Akçura'nın cümlelerinden hareketle Mehmed Tâhir'in İttihat ve Terakki Parti'si içerisinde ayrılık göstermesi mümkündür. Çünkü dinî bir destekçi profilinin olması ve dönemin güçlenen muhalifliğinden etkilenmesi sebebiyle Mehmed Tâhir, partiden uzaklaşmış ve kendi siyasi düşüncelerini gerçekleştirecek zemin hazırlamaya kalkmış olabilir. Bunu yapması da çok doğaldır. Çünkü yönetime halkın iradesini koyan meşruti sistem buna olanak tanımaktadır. Dolayısıyla yaratılışının siyasetçilikten uzak olması gibi açıklamaların gerçeği yansıtmakta yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Kısacası iki yıllık mebusluk hayatında birden fazla görevde yer almış olan Mehmed Tâhir, Türk tarih, siyaset ve sosyal olaylarının sıfır noktasında bulunmuştur. Ancak onun günümüzde tanınmasına vesile olan siyasi faaliyetleri değil ilmî faaliyetleridir. Mehmed Tâhir nereye giderse gitsin vazgeçmediği biyografi ve bibliyografi türündeki yazılarına mebusluk yıllarında da devam etmiştir. Özellikle *Osmanlı Müellifleri* eserinin hazırlıklarını bu yıllarda arttırmıştır.

1.3.8. Emekliliğe Ayrılması ve Diğer Görevleri

Mehmed Tâhir, Mebusluğu bıraktığında tekrar askerliğe dönerek resmî görevlerine devam etmiştir. Daha sonra iki defa Divan-ı Harp (Mart 1912 ve Mart 1913) ve Muhakemat Dairesi (Ekim 1912) üyeliklerinde bulunmuştur. Bu yapılar dönemin hukuk mercilerindedir. İttihat ve Terakki Partisi'nin hükümette bulunduğu sıralarda adı geçen yapılarda yer alması Mehmed Tâhir'in siyasetten uzaklaştırılmasına ya da uzaklaşmasına rağmen önemli görevlerde bulunduğunu gösterir.

Bürokratik ve hukuki mercilerde bulunmasının yanında Mehmed Tâhir, kütüphanelerle ilgilenebileceği ve ilmî çalışmalarına devam edebileceği görevler de elde etmiştir. Yukarıda saydığımız üyelikleri devam ederken 1913 yılında İstanbul kütüphanelerini araştırma ve inceleme görevi verilmiştir. Dönemin Evkâf Nezâreti'nce (günümüz Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne karşılık gelen kurum) kurulan komisyonun görevlendirmesiyle İstanbul'daki kütüphanelerin ve mevcut eserlerin durumunu araştırmıştır. Bu görevi Amasyalı Hoca Hüsamettin Efendi, Kilisli Rifat gibi şahsiyetlerle birlikte sürdürmüştür. "... Kütübhâne-i Umûmî ve Yıldız Kütübhânesi ma'ârife â'idiyet dolayısıyla bade'l-istisnâ, Ayasofya Kütübhânesinden bi'l-i'tibâr umum İstanbul kütübhânelerini" (Muallim Vahyî, 2019, s. 76) dolaşmışlardır. Bu sayede birçok eseri gün yüzüne çıkarmışlardır. Araştırmalar ve incelemeler sonucunda uzun ve detaylı bir rapor hazırlamışlardır. "Bir buçuk yıl kadar süren bu hizmetten sonra Bursalı Tâhir, Topkapı Sarayı Kütüphanesi müdürlüğüne" (Akün, 1992, s. 454) getirilmiştir.

Rütbesi yarbaylığa yükseltilen Mehmed Tâhir, ikinci kez Divan-ı Harp üyeliği yaparken emekliye ayrılmıştır. 24 Ocak 1914'te emekliye ayrıldığında "bin beş

yüz kuruş kadar bir ücret-i şehriye ile verilen Topkapı Sarayı Kütübhâne-i Hümayûn müdürü unvânı vasfı ile kalmıştır.” (Muallim Vahyî, 2019, s. 80). Emekli olduğunda elli üç yaşında olan Mehmed Tâhir, bu tarihten sonra resmî görevlerde bulunmamıştır. Mehmed Tâhir emekliliği ile zamanını çoğunlukla *Osmanlı Müellifleri*'ni yazmaya ve yayımlamaya ayırmıştır.

1.4. SON YILLARI VE ÖLÜMÜ

Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor zamanlarında büyümüş, eğitim almış ve bir süre sonra elden çıkacak olan topraklarda görevler almış olan Mehmed Tâhir'in son yıllarının da zorlu geçtiğini söyleyebiliriz. Yaşamı boyunca çalışmayı ve azmetmeyi elden bırakmamasıyla güçlülere göğüs germiştir. İnandığı yolda mücadele etmesiyle birçok kişinin takdirini kazanmıştır. Gittiği yerlerde sağlam dostluklar kurmuş ve dostlarının değerini bilmiştir. Resmî görevlerindeki çalışkanlığıyla üstlerinin beğenisini kazanmıştır. Yarıbaylığa kadar yükselmesi ve birçok resmî görev üstlenmesi buna delildir. Bunlarla yetinmeyip memleketinin içine düştüğü çıkmaz için kurtuluş çareleri aramış ve kendisi gibi düşünenlerle örgütlenmiştir. Dönemin istibdat yönetiminin zulmüne maruz kalmıştır. Yönetime karşı daima tetikte olmuş ve kendini güvence altına almayı da bilmiştir. Ancak ona göre en yararlı olabileceği yerlerden çok kısa süreli de olsa sürgün edilmiştir. Küçük büyük desteklerle meydana gelen meşrutiyetin fikrî ve fiilî zeminin hazırlanmasına katkı sağlamıştır. Türk demokrasi tarihinin en önemli zamanlarında milleti temsil etmiştir. Tüm bunların yanında yazıp çizmeye devam etmekten geri kalmamıştır. Türkçülüğün değerli eserlerinden olan *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* gibi eserler çıkarmış ve çeşitli gazete ve dergilerde yazılarını yayımlamıştır. Dinî değerlerine de önem vermekten geri kalmayan Mehmed Tâhir, gençliğinden beri tasavvuf ve tarikatlarla iç içe olmuştur. Dinî yönünü de geliştirmesiyle Melami çevrelerce şeyhlik derecesinde hürmet görmüştür. Buraya kadar zihin dünyasının şekillenmesini ve mesleki yönünü ele aldığımız Mehmed Tâhir'in şimdi son yıllarındaki idealist, çalışkan ve mücadeleci yaşamını göreceğiz.

Emekli maaşı ve belli bir süre yaptığı müdürlük maaşı sayesinde geçinen Mehmed Tâhir, son yıllarında bir süre günümüzde Üsküdar'a bağlı Çengelköy'de yaşamıştır. *Osmanlı Tarih Yazarları* adlı eserinde Franz Babinger, Mehmed Tâhir'in Çengelköy'de kendisine ait bir "köşk" olduğunu ve burada öldüğünü söylemiştir (1992, s. 442). Babinger'in aktardıklarının eksik ve yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Mehmed Tâhir, Alaşehir'e sürgün edildiğinde ailesini yanında götürmemiştir ve onları İstanbul'a gönderip son Osmanlı sadrazamı Tefrik Paşa'nın Çengelköy'deki evini kiralayıp yerleştirmiştir. Hatta daha sonra kendisi de mebus olduktan sonra gelip burada belli bir süre yaşamış ve "Fevzi Paşa'nın köy Câmî-i şerîfi kurbundaki konağının üst katında müsteciren ikâmet" (Muallim Vahyî, 2019, s. 81) etmiştir. Ayrıca Muallim Vahyî'nin eserini yazarken yazarın ikinci adreste kaldığını söylemesi de Babinger'in aktardıklarının yanlışlığını göstermektedir. Sonuç olarak Mehmed Tâhir emekli olduktan sonra ölünceye kadar İstanbul'da yaşadığını söyleyebiliriz.

Mehmed Tâhir emekli olduktan yaklaşık on ay sonra Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na (11 Kasım 1914) katılmıştır. Ayrıca bu tarihten önce 1912-13 yıllarında büyük toprak kayıplarına yol açan Balkan Savaşları yaşanmıştır. Zaten çok kötü durumda olan Osmanlı ekonomisi dünya savaşıyla daha da kötüleşmiştir. Devletin ve toplumun ekonomik bakımdan zor zamanlar geçirdiği günlerde emekli maaşı dışında geliri olmayan Mehmed Tâhir'in refah içerisinde yaşayacağı düşünülemezdi. Nitekim öyle de olmuştur. Ekonomik zorlukları tüm çıplaklığıyla hissetmiştir. Hatta o kadar ki Mehmed Tâhir'in çevresi bile ona ve ailesine üzülmekten kendilerini alamamışlardır. "... böyle her cihetçe asîl ve muhterem, her türlü iktâr ve terfihe elyak bir âilenin bu derece nâ-sâzî-i tâlî'i karşısında ve vakfe-gîr-i hayret ve te'ssür olmamak imkânı yoktur!" (Muallim Vahyî, 2019, s. 81). Evlerindeki eşyaların eskimişliği ve aile üyelerinin yaşadığı sıkıntıyı da dile getiren Muallim Vahyî'ye göre Mehmed Tâhir sanki geçim sıkıntısından habersizdir ve kendisini "kitâbiyât, terâcim ve tasavvufiyât-ı tedkîk ve tetetbubuâtı içinde." (2019, s. 81) avutmaktadır. Savaş zamanlarında tüm aile fertleri ekonomik sıkıntıyı çekmek zorunda kalmıştır. Hatta o kadar ki Mehmed Tâhir, eşi Şehnaz Hanım'ın değerli eşyalarını rehin vererek para bulmaya çalışmıştır. Verdiği rehinleri bazen kendisi kurtarmaya çalışmış bazen de

dostlarının yardımıyla kurtarabilmiştir. Ailenin çektiği ekonomik sıkıntı gazetelere bile yansımıştır. O dönemlerde teminat karşılığı kredi kullandıran Emniyet Sandığı'na borcu olanlar *Takvim-i Vekayi* gazetesinde listelenmiştir. Muallim Vahyî'nin aktardığına göre borçlular listesinin en başında Mehmed Tâhir yer almıştır (2019, s. 82). Her ne kadar ekonomik sıkıntılardan mustarip olsa da onun cömert ve gönlü bol yönü misafir ağırlamaktan onu alıkoymamıştır. Hemen hemen her hafta evinde bir misafir bulunmuştur. Yemeğini ve yatağını misafirleri ile paylaşmış onların rahat etmesini sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca öncelerden gelen sohbet geceleri düzenlemeye devam etmiştir. Aynı şekilde başka yerlerdeki sohbetlere de katılmaya devam etmiştir. Örneğin “haftada Salı geceleri bilmem hangi muhibb-i sâimîsinin evinde, Cuma gecesi de bilmem ne dergâh-ı şerîfnde” (Muallim Vahyî, 2019, s. 82) boy göstermiştir.

Mehmed Tâhir iyice kendisini kaptırdığı ve zor zamanlarının avutucusu saydığı yazı işlerine ağırlık vermiştir. Emekli olduktan sonra büyük eseri *Osmanlı Müellifleri*'ni hazırlamıştır. Bu eserin birinci cildini yayıma hazırlayıp 1915'te bastırmıştır. Birinci cildi hazırlayıp bastırılabilmesine rağmen diğer ciltleri yayımlamakta maddi zorluklar yaşamıştır. *Osmanlı Müellifleri*'nin hazırlanış sürecini ilerleyen bölümlerde ele alacağımız için burada kesiyoruz. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki Mehmed Tâhir, bu tarihten sonra sağlık sorunları da yaşamaya başlamıştır.

Mehmed Tâhir büyük eserini hazırlarken İstanbul'un dergâhlarında gezmeye devam etmiştir. Onun için gençliğinden beri uğrak yerler olan dergâhlar hayatının son yıllarında da vazgeçilmezdir. Özellikle Aziz Mahmud Hüdâî Dergâh'ına gitmekten ayrı bir hoşnutluk duymuştur. Bu dergâhın kütüphanesinin düzenlenmesinde büyük emekler sarfetmiştir. Aynı dergâhın kütüphane inşaatı “tamamlandıktan sonra kitap temini hususunda en büyük gayreti gösteren ve âdeta kütüphaneyi yeniden tesis eden dergâhın muhib ve müdavimlerinden Bursalı Mehmed Tâhir olmuştur.” (Yılmaz, 1998, s. 460) Kütüphanenin kurulmasında üstün çabalar göstermiştir. İki ay kadar bir süre içerisinde hem kendisi vererek hem de dostlarından rica yoluyla kitap hediye ettirerek kütüphanenin kitap ihtiyacını büyük ölçüde tamamlamıştır. Mehmed Tâhir'in

kütüphanelere özel bir ilgisi olduğu açıkça ortadadır. Özellikle bibliyograf yönünü kütüphanelerde uzun süreler vakit geçirmesine borçludur.

Ömrünün son yıllarını *Osmanlı Müellifleri*'nin ikinci ve üçüncü cildini hazırlamakla geçirmiştir. İkinci cilt 1922'de basıldığında “hasta bulunan müellif, III. ve sonuncu cildin baskısında yine rahatsızdı ve geçim sıkıntısı içine de düşmüştü.” (Akün, 1992, s. 454). Gölpınarlı, son cildin hazırlanmasında hastalığından ötürü büyük zorluklar yaşadığını bildiğimiz Mehmed Tâhir'de hafıza problemleri yaşandığını belirtir (1931, s. 328). Gölpınarlı'nın hafıza problemlerinden kastı Alzheimer gibi bir hastalık olup olmadığını bilemiyoruz. Çünkü daha fazla detaya girilmemiştir. Ancak farklı bir bilgi vermesi yönünden Gölpınarlı'nın verdiği bilgi önemlidir. Yine Mehmed Tâhir'in hafıza problemi olduğunu arkadaşı Şehbenderzade Ahmet Hilmi de dile getirmiştir:

Bir gün hiç unutmam kendisiyle bir yere gitmek üzere sokağa çıkmış idik. Nezaketsiz herifin biri zavallı üstada dehşetli bir omuz vurdu. Onu adeta sarstı. Ben bu bidedebahaneye pek kızdım ve: Musibet herif! Ne şiddetli omuz vurdu! dedim. Tâhir Bey cevaben: Kime omuz vurdular dedi. Sirkeci'ye gelmiştik. Üstad refakatinde bir adam bulunduğunu bir yere gidileceğini unutmuş, olacak ki yalnızmış gibi belki de hanesine gitmek için köprünün yolunu tuttu. Ses çıkarmadım. Üstad birkaç tecrübeden sonra köprüyü bulabildi. Ve ne beni ne de gideceğimiz yeri hatırlamadan vapura bindi gitti! (akt. Aydoğmuş, 2014, s. 490.)

Mehmed Tâhir bir müddet Cerrahpaşa'da tedavi almıştır (Gölpınarlı, 1931, s. 328). Mehmed Tâhir'in son zamanlarda yaşadığı sağlık probleminin ne olduğunu kaynaklardan kesin olarak öğrenemiyoruz. Kaynaklarda sigara ya da alkol tükettiğine dair bilgi de bulunmamaktadır. Bizce dedesinden gelme kalıtsal bir hastalık olabilir. Çünkü dedesinin inme geçirip ömrünün sonunda konuşma bozukluğu yaşadığı bir hastalık geçirdiğini biliyoruz. Bu ihtimal güçlü olmakla beraber sürekli kitaplar arasında ve hayatın stresiyle geçen bir ömürden sonra yaşlılığın getirdiği hastalıklar da olabilir. Her ne sebepten olursa olsun iyice artan rahatsızlıkları nedeniyle vefat ettiğini kaynaklar söylemektedir. Mehmed Tâhir'in ölüm tarihi ve bazen yeri kaynaklarda çeşitli aktarılmıştır. Yusuf Akçura'ya göre “Bursalı Tâhir Beğ kaymakam [yarbay] rütbesinde iken tekaüd [emekli] olmuş ve 1929 senesinde Bursa'da vefat etmiştir.” (2021, s. 140). Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre “1342 rebiülâhırın 9 uncu ve 1341 teşrini evvelinin 29 inci günü Zeynep Kâmil hastahanesinde” ölmüştür (1931, s. 328). Nihad Sami Banarlı'ya göre ise

“bu değerli bilgin 1926’da İstanbul’da ölmüştür.” (1983, s. 1078). *Osmanlı Müellifleri* eserini sadeleştiren ve Latin harflerine aktaran A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen’e göre “arkasında kıymetli eserlerini bırakarak bu fani dünyadan ayrılmış 1342 H., 1341 Rumî-Malî yılında ‘1924-25’ Üsküdar’da Zeynepkâmil hastahanesinde” vefat etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, t.y., haz. ön sözünde C. 1, s. 4). Diğer bir farklı kaynak olan Kocatürk’ün *Türk Edebiyatı Tarih’inde* ölümü 1921 olarak verilmiştir (2016, s. 722). Mezar taşında ise ölüm yılı 1925 yazmaktadır (bk. Görsel 8). Ortada birçok farklı tarihin bulunmasının sebebi Akün’e göre miladi takvime karşılık Hicri ya da Rumi takvimin karıştırılmasından kaynaklanmaktadır (1992, s. 455). Öldüğü yer olarak Akçura’nın dışındakiler aynı bilgiyi aktarmıştır. Akçura’nın verdiği tarih ve yer bilgisinin farklılığı Tomakin’e göre baskı hatasından kaynaklanmış olabilir (Tomakin, 2018, s. 18). Ölüm tarihi ve yeri hakkındaki en doğru bilgiye gazete ilanlarından ulaşılmıştır. Dönemin 10 Rebiyülahir 1344 / 29 Teşrinievvel 1341-1925 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde verilen bilgiye göre “Bursalı Tâhir Zeynep Kâmil Hastahanesi’nde tedavi altına alınmışken 28 Ekim 1925’te vefat etti ve ertesi perşembe günü ikindi namazından sonra Üsküdar’da Aziz Mahmud Hüdâyî Dergâhı hazîresinde” (akt. Akün, 1992, s. 454-455) gömülmüştür. Cumhuriyet’in ilanının ikinci yıl dönümü arifesinde hayata gözlerini yuman Mehmed Tâhir’in son yıllarını çokça geçirdiği Aziz Mahmûd Hüdâyî Dergâhı’nın içerisindeki üçüncü hazirede toprağa verilmesi anlamlıdır. Akün’ün verdiği bilgilerde Mehmed Tâhir gömüldükten sonra mezar taşının konmadığı aktarılmıştır (1992, s. 455). Bu çalışma hazırlanırken Dergâh içerisindeki mezarında incelemeler yapılmıştır. İncelemeler sonucu görülmüştür ki harf inkılabından (1928) önce ölen Mehmed Tâhir için Arap harfli mezar taşı bile dikilmemiştir. Bu çalışma sonuna eklenen görsellerde görüleceği gibi (bk. Görsel 8 ve Görsel 9) sonradan eklendiği belli olan bir mermer taşının altında sadece betonla kaplanmış bir bölüm vardır. Aynı şekilde Latin harfli kabartmalı mezar taşı da sonradan eklenmiştir.

Sonuç olarak, Mehmed Tâhir altmış dört yaşını doldurmak üzereyken arkasında birçok eser miras bırakarak vefat etmiştir. Ölümüne yakın dost çevresinin vefasızlığını gördüğü dile getirilmiştir. Akün’ün ifadesine göre Mehmed Tâhir, “yıllar boyu cömertlikle bahşettiği bibliyografya bilgisinden faydalanan çevrelerce

terkedilip son zamanlarında kendi köşesinde unutulmuş bir adam gibi” (1992, s. 455) yaşamıştır. Benzer bir bilgiyi Yusuf Akçura da dile getirmiştir: “... Çengelköy’ündeki mütevâzı evinde âdeta metruk ve mensî [terkedilmiş ve unutulmuş bir hâlde] bırakılmıştı.” (2021, s. 138).

Kendisini kütüphanelere ve kitapların içine gömerek en büyük hedeflerinden *Osmanlı Müellifleri*’ni bitirmeye çalışan Mehmed Tâhir’in vefalı dostlarının da olduğunu unutmamak gerekir. Özellikle *Osmanlı Müellifleri*’nin fihristini hazırlayarak ilim alemine katkıda bulunan Ahmed Remzi Akyürek’in yazdığı dörtlük, çevresinin tümünden vefasız olmadığını göstermektedir. Mevlevî olan Akyürek’in Mehmed Tâhir ile tanışıklığı 1919 sonlarına dayandırılabilir. Çünkü Halep’te görev yapmaktayken 1919’da İstanbul’a dönen Akyürek, “Üsküdar Mevlevîhânesi’nde şeyh” (Mazıoğlu, 1989, s. 304) olarak görevlendirilmiştir. Mehmed Tâhir ile dostluğuna Mehmed Tâhir’in ölümünün ardından yazdığı şu dörtlük kanıttır:

Bursalı Tâhir Bey’in geldi zaman-ı rihleti
İftirakı eyledi eshab-ı ilmi derd-nâk
Namını âsârı ibkâ etti bu tarihte
Gitti Tâhir Bey fenadan Hakka, elhak pîr-pak (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, t.y., haz. ön sözünde C. 1, s. 4).

Mehmed Tâhir’in tertemiz bir şekilde dünyadan göç ettiği ve arkasında onun ismini yaşatacak eserler bıraktığı dile getirilmiştir. Üçüncü mısra Mehmed Tâhir’in *Osmanlı Müellifleri*’nin ön sözünde yazdığı Arapça beyte gönderme gibidir. Beytin tercümesini M. A. Yekta Saraç şöyle yapmıştır: “Eserlerimiz bizlere delâlet eder. O hâlde bizden sonra eserler(imiz)e bakınız.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1, s. 2). Ayrıca Yavuz ve Özen’e göre son mısra ebcet hesabıyla Hicri 1343 (M. 1925) yılını işaret ederek Mehmed Tâhir’in ölüm yılı düşünülmüştür (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, t.y., C. 1, haz. ön sözünde s. 4).

2. BÖLÜM

FARKLI AÇILARDAN BURSALI MEHMED TÂHİR

Bu bölümde Mehmed Tâhir'in başta karakteri olmak üzere onun dinî, milliyetçi ve ilmî yönlerine odaklandık. Önce onun karakterini çözümleyerek onun monografisini tamamlayamaya çalıştık. Ardından karakteriyle doğrudan ilişkisi bulunan dinî yönünü inceledik. Mehmed Tâhir'deki dinî yönün, onun ilmî yönünü ne ölçüde beslediğini ve biyografliğini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyduk. Daha sonra onun milliyetçi yönünü de inceleyerek ilmî yönünü besleyen kaynakları aydınlatmış olduk. Son olarak ilmî yönüne odaklanarak ayrıntılarıyla anlattık. O, sadece yazı ve eserleriyle Türk ilmine hizmet etmemiştir. Çeşitli dernek ve kuruluşlarda da yer alarak Türk ilim hayatına katkılar sağlamıştır. Bu sebeple onun görev aldığı dernek ve komisyonları ve oralardaki görevlerini anlattık. Mehmed Tâhir'in şiirle ilgisini de ayrı bir başlıkta göstererek ilmî yönünü tamamlamaya çalıştık. Bilindiği üzere Mehmed Tâhir'in biyograf tarafı olduğu kadar bibliyograf tarafı da vardır. Bunlar birbirini tamamlamaktadır. Bu sebeple onun bibliyografliğini göstermek için de ayrı bir başlık açtık. Son olarak Mehmed Tâhir'in ilmî yönünün kanıtlayıcısı olan yazı ve eserlerine odaklandık. Onun süreli yayınlarda çıkan yazılarını tespit ederek genel tanıtımlarını yaptık. Ardından basılı ve basılı olmayan tüm eserlerini incelemeye gayret gösterdik ve haklarında genel bilgiler verdik.

2.1. KARAKTERİ

Mehmed Tâhir'in karakterine ve ahlaki yapısına dair en genel ve ayrıntılı bilgiyi Muallim Vahyî'nin *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan: Bursalı Tâhir Bey* adlı eseri vermiştir (Muallim Vahyî, 1334). Muallim Vahyî, eserinde Mehmed Tâhir'in kişiliğini sadece olumlu yönleriyle anlatmıştır. Genellikle olumsuz yönlerinden bahsetmeyen, bahsetse bile bir iki cümlelik açıklamalarla yetinen Muallim Vahyî'nin Mehmed Tâhir'i yakından tanıdığı için verdiği bilgiler oldukça önemlidir.

Mehmed Tâhir'in üzerinde özellikle babasının çok büyük tesiri olduğunu daha önce belirtmiştik. Zaten çok yönlü bir kişiliğe sahip babasından etkilenmemesi de mümkün değildir. Edebiyat, tarih ve tasavvuf gibi konulara meraklı olan Rifat Bey'in sağlam bir ahlaki tarafı vardır. Bursa'da çevresi ile iyi geçinen, Müslümanlığı ve Türklüğü bir bütün olarak yaşamaya çalışan ve kırk sekiz yaşında olmasına rağmen vatan için savaşa gidecek kadar vatanperver bir kimliğe sahiptir. Bir çocuğun örnek alacağı kişilerin önce ebeveynleri olduğu ise bir gerçektir. Sonuç olarak Mehmed Tâhir'in karakterinin temelleri aile ortamında ve özellikle babası tarafından atılmıştır.

Ailenin yapısı bir çocuğun karakterini doğrudan şekillendirir. Mehmed Tâhir de aile ortamından doğrudan etkilenmiştir. Dedesinden gelme kültürlü aile seviyesi babasının çok yönlü kişiliği ile devam ettirilmiştir. Babası arkadaşlarıyla evinde edebiyat, tarih ve tasavvuf gibi konular konuşarak doğrudan Mehmed Tâhir'in zihin dünyasını etkilemiştir. Küçük yaşlardan itibaren edebî ve dinî sohbetler içerisinde büyüyen Mehmed Tâhir, okula başladıktan sonra kendi merakının da etkisiyle edebiyat, tarih ve tasavvufa ilgi duymaya başlamıştır. Muallim Vahyî'ye göre Mehmet Tâhir, küçüklüğünden beri "varlığındaki baba mayasının yalnız muhafazasına değil tenmiyesine cidden muvaffak" olmuştur (2019, s. 15). Böylece Mehmet Tâhir'in ahlaka, ilme ve sanata değer veren yönünü büyük ölçüde babasından aldığını söyleyebiliriz. Aşağıda alıntıladığımız manzum vasiyetname, Rifat Bey'in Mehmed Tâhir'in üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca babası ile olan ilişkisine dair önemli bilgiler verdiği için vasiyetnameyi nakletmek ve incelemek yerinde olacaktır:

İlme sa'y et yürü ey tab'-ı selîm
Seni âlim ede Allah-ı Alîm

Ehl-i ilmin yeri bâlâ-ter olur
Şems-veş evc-i muallâyı bulur

Sanma kim câhil olan insândır
Bâr-ı cehli taşıyan hayvândır

Vâris-i Ahmed olan âlimdir
Vuslat-ı Hakkı'ı bulan âlimdir

İlmi târif edemem el-hâsıl
Bu nikâta yine âlim vâsıl

Kârın olsun heme-dem ilm ü kemâl
Hüner ehli bulur elbette kemâl

Her zemân abde ibâdet lâzım
Evc-i taâtte uç ey şehbâzım

Pederâne sana pendim açtım
Derc kıl, gevher ü inci saçtım

Bu nasîhat seni eyler irşâd
Beyt-i tab'ın ola dâim âbâd

Gerçi kim cümle sözüme nâ-mevzûn,
Elde yoktur ki gönül pek mahzun

Tâhirim, yavrucuğum pend ettim.
Seni ben Hâlikıma bend ettim (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 631).

Bu vasiyetname ile Rifat Bey'in oğluna nasıl bir duygu beslediğini ve oğlunun da bu nasihatleri dinleyerek kendini nasıl yetiştirdiğini öğrenebiliriz. Rifat Bey'in ilme değer veren ve dinî bir yönünün olduğunu bildiğimiz için bu vasiyetnamenin, savaşa giden bir babanın içi boş ve samimiyetsiz bir vasiyetnamesi olmayacağı açıktır. Oğluna düşkünlüğünü de gösteren bu vasiyet ile Rifat Bey, oğlunun ilim yolunda ilerlemesi ve âlim birisi olması için Allah'a dua ettiğini dile getirmiştir. Çünkü ona göre, bilgisizlik ve cahillik ancak hayvanlara yakışan bir durum olduğu için gerçek ve kişiliği bütün bir insan olmak için bilime ve ilime önem vermek gerekir. İnsan sadece bu şekilde yüksek bir mertebeye ulaşabilir. Bilgili insanlar Hakk'ın yolunu bularak ona kavuşur ve övgülerin en büyüklerine mazhar olurlar. Rifat Bey'e göre, ilmi ancak en yüksekteki âlimler ve bilginler bilebilir. Bu yüzden oğlunun onlara yakın olmasını ve manevi incelikleri sadece onlardan öğrenebileceğini söyler. İlimin manevi anlamlarına ulaşmak için insanın tüm hücreleriyle çalışması gerekmektedir. Nitekim yetenek sahibi olanlar buna er geç ulaşabilir. Oğlunda böyle bir yeteneğin olduğunu işaret eden Rifat Bey, onun kul köle oluncasına Allah yolunda ibadet etmesini de öğütlemiştir. Vasiyetindeki tüm nasihatleri samimi bir üslupla aktaran Rifat Bey, oğlunun bu nasihatlere cevher ve inci gibi kıymetli olduğunu kabul ederek yerine getirmesini de söylemiştir. Rifat Bey manzumun sonuna doğru neşe ve huzurun oğlundan ayrılmamasını öğütlemiş ve oğlunu Allah'a emanet ederek bitirmiştir.

Gençliğinin başında babasını kaybeden Mehmet Tâhir, içindeki güçlü azmi ve iradeyi bu yaşlarda ortaya çıkarmıştır denebilir. Çünkü on dört yaşlarındaki bir çocuk için babanın koruyuculuğu çok önemlidir. Hele ki baba ile oğul arasında iyi ilişkiler varsa daha da önemlidir. Mehmed Tâhir, baba yokluğunu kırılğan bir zamanında yaşamasına rağmen onun vasiyetine sahip çıkmaya çalışmıştır. Zaten okulunda çok başarılı olan Mehmed Tâhir, babası öldükten sonra derslerine daha çok sarılmıştır. Böylece liseyi birincilikle bitirmiştir. Çalışkanlığını ve azmini Harbiye'ye girdikten sonra da göstermiştir. Harbiye'den mezun olduğunda tayin edileceği yeri seçme hakkının verilmesi buna örnektir.

Öğretmenliğe başladığında içindeki çalışkanlığı ve azmi bırakmamıştır. Öğrencilerine daha iyi öğretebilmek için kendisini geliştirmiş ve farklı ders anlatım teknikleri denemiştir. Mehmed Tâhir'in çalışkanlığına ve azmine örnek olacak başka bir konu ise hâlihazırdaki resmî görevlerinin yanında yeni görevler de edinmesidir. Örneğin ilk atandığı Mülkiye Rüştiyesindeki görevi dışında Mülkiye İdadisinde de öğretmenliğe başlayarak çok yoğun bir çalışma temposuna girmiştir. Mesleki çalışmanın yanında ilgisi olan tasavvuf ve biyografi okumalarını aksatmamaya çalışmıştır. Bu yüzden zaman yönetimine dikkat ederek vaktini en iyi şekilde harcamaya çalışmıştır. Hatta gece saatlerini de boş geçirmemek için kendince düzenlemeye çalışmıştır (Muallim Vahyî, 2019, s. 27). Manastır, Üsküp ve Selanik'te görev yaparken hep aynı çalışkanlığı ve azmi sürdürmüştür. Öğretmenlik yaptığı esnada tasavvufi sohbetler düzenlemesi, siyasi mücadelelerin içerisinde yer alması ve yazı faaliyetlerine girişmesi Mehmed Tâhir'deki çalışkanlığa ve azme kanıttır. Özellikle kendisini günümüzde de tanınmasını sağlayan yirmi beş yıllık çalışmanın sonucu olan *Osmanlı Müellifleri* eseri aynı çalışkanlığın ve azmin ayrı bir göstergesidir.

Mehmed Tâhir'in dürüstlüğü ve vefakârlığı dikkat çekici boyutta olduğu için kaynaklarda aktarıla gelmiştir. Dostlarının ve çevresinin hem iyi hem de kötü zamanlarında yanında olmuştur. Onun kişiliğinin ve ahlakının temelini dürüstlükte ve vefada bulan Muallim Vahyî, arkadaşlarına karşı her zaman iyi niyet besleyip onların mutluluğu için çaba gösterdiğini ve hatta dürüstlük ve vefa konusunda Mehmed Tâhir'le yarışacak kişinin olamayacağını söylemiştir (2019, s. 47). Liseden arkadaşlarını, öğretmenlerini unutmamış onlarla iletişim hâlinde kalmaya

çalışmıştır. Bursa'daki tanıdıklarını, anne babasının arkadaşlarının hâlini hatırını sormayı da kendisine bir borç bilmiştir. Yine aynı niyetle “Manastır'da bulunduğu zaman Bursa'da bulunan validesinin mektûblarını yazan ihtiyâr bir hanımın ziyâretlerini bir vazîfe, bir şeref ve ni'met” (Muallim Vahyî, 2019, s. 47) saymıştır.

Dürüstlüğü ile takdir toplayan Mehmed Tâhir, dostlarına ve çevresine yardım etmekle kalmamıştır. Tanıdığı tanımadığı kim varsa yardımına koşmayı kendisine görev edinmiştir. Manastır'da kaldığı uzun yıllar boyunca kapısına kim geldiyse yardımına koşmuştur. Ondaki yardımseverlik o kadar ileri boyutlardadır ki “Mülkiye İ'dâdiyesinden, hûssî tedrisâtta iyice bir mikdâr aldığı hâlde, ba'zen ay nihâyetlerine doğru parasız kalıyor, hattâ askerî mekteb mu'allimlerinden iki üç senede bir o zamân pek de esirgenmeyen sıla izin ve ruhsatını bile bu gidişle akîm bırakıyor.” (Muallim Vahyî, 2019, s. 49). Kendi refahını bile bozacak kadar yardım sever olması o dönemlerde şeyhlik mertebesine kadar yükselmesiyle ilişkilidir. Çünkü inandığı ve bağlı bulunduğu Melamilik gereği iyilik ve yardım severlik onun bir görevidir. Dolayısıyla görev insanı olan Mehmed Tâhir bu işleri de hakkıyla yerine getirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Zaten bu yönü halk arasında kendisine “gurebâ şehbenderi” denmesini sağlamıştır (Muallim Vahyî, 2019, s. 49). Gerekirse tüm parasını yardım için harcamaktan geri durmadığı gibi gariban birkaç çocuğu dâhi evlatlık olarak alıp yetiştirmiştir. Kısacası Mehmed Tâhir'in iyilik sever yönü o kadar fazladır ki Muallim Vahyî eserinde bu yönüne sayfalarca yer vermiştir. Kendisinin de iyilik gördüğünü belirtip Mehmed Tâhir'i tümünden bir iyilik abidesi gibi eserinde yansıtmıştır.

2.2. DİNÎ YÖNÜ VE EYLEMLERİ

Mehmed Tâhir'in günümüzde tanınmasını sağlayan eserlerini, meydana getirmesinin arkasındaki itici güçlerden birisi de onun İslam'a bakışıdır. Hemen hemen her eserinde dinî figürlerin tanıtımına yer vermesi buna örnek olacaktır. Çünkü İslam geleneğinde âlimlere, bilginlere, şeyhlere kısacası büyük adamlara önem verme ve onları hatırlama önemli görülmektedir. Şeyhleri tanıttığı müstakil eserlerinin yanında farklı alanlardaki öznelere tanıttığı toplu biyografik eserlerinde de şeyhlere, fıkıhçılara, hadisçilere ve muhakkiklere yer vermiştir. Mehmed Tâhir

çalışmalarına bu tarz kişileri alırken sadece onların İslam alemine katkısı olduğunu düşünerek yapmamıştır. Kendi fikrî dünyası ile de örtüşen noktalar olduğu için yapmıştır. Dolayısıyla onun çalışmalarındaki dinî figürlerin fazlalığının nedenini anlamamız için Mehmed Tâhir'in din, tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki görüşlerini incelememiz gerekir.

Kişiliğinin oluşmasında babası nasıl etkili olduysa aynı şekilde dinî fikirlerinin oluşmasında da babasının etkisi olmuştur. Çünkü küçük yaşlardan itibaren dinî sohbetlerin içerisinde bulunması fikrî dünyasını doğrudan etkilemiştir. Babası Rifat Bey'in Nakşibendi tarikatına girdiğini önceden söylemiştik. Ayrıca annesi Rahime Hanım'ın babası Necip Efendi'nin de aynı tarikatla bağı bulunduğunu aktardık. Aile fertlerinde doğrudan tarikatçılığın bulunması küçük Mehmed Tâhir'in zihin dünyasını etkilemeyeceği düşünülemezdi. Daha ortaokul sıralarındayken Haraççioğlu Medresesi'ne giderek Arapça öğrenmesine teşvik edilmesi dinî bilgileri doğrudan okumasının önünü açmıştır. Aynı medresede dinî bilgiler üzerine de dersler aldığını biliyoruz. Ayrıca eğitim yoluyla din bilgisi alırken aile ortamında babasının arkadaşlarıyla yaptığı tasavvuf sohbetlerinden de bilgiler edinmiştir. Liseye geçmeden iyice tasavvufa merak salmaya başlayan Mehmed Tâhir, aynı sıralarda Muhyiddin-i Arabî'yi araştırmaya ve onun öğretilerini benimsemeye çalışmıştır. Böylece tasavvufî dünyası daha da şekillenmeye başlamıştır. Bursa'da liseye giderken babasının şehit olmasının bu süreçte etkisi olmuştur. Çünkü babasının yokluğunu unutmak ve onun vasiyetine uymak üzere tasavvufa ve şeyhlere ilgisini güçlendirmiştir.

İstanbul'a gelmesiyle tasavvuf yolunda yeni bir aşamaya geçmiştir. Harbiye sıralarındayken önceden beri gelen Muhyiddin-i Arabî merakı zirvesine ulaşmıştır. "Artık o sırrî emele; Muhyiddîn'i anlamak, Muhyiddîni olmak, mümkün olduğu kadar Muhyidîn'e benzeyerek yaşamak" (Muallim Vahyî, 2019, s. 17) istemiştir. Bu yaşlarda çok hisli olan Mehmed Tâhir tasavvufî bir yaşam şekline ihtiyaç duymaya başlamıştır. Bu sayede irfan yolunda maneviyatını güçlendirmek istemiştir. Tasavvufî bir yaşam şeklinin de geçtiği yol, tarikatlar ve onların başlarındaki şeyhlerdir. Tarikatlar Allah yolunda aşkı, en ileri düzeyde yaşatmaya çalışan oluşumlardır. Oraya girip "bu yolu tutan kişi, sûflere göre, varlığını Tanrıya verir; her şeyden önce onun kudret ve hikmetini" (Gölpınarlı, 1969, s.

186) anlamaya çalışır. Gölpınarlı'nın sözleri Mehmed Tâhir'deki Müslümanlığı da açıklar niteliktedir. Müslümanlığı bütünüyle yaşamaya çalışan babasının yokluğu ile de çok duygulu bir durumda olan Mehmed Tâhir, içindeki tasavvufi ihtiyacı giderecek şeyh aramıştır. Onun eğitim yıllarını aktarırken dediğimiz gibi onun için bilimle ters düşmeyen, batıl inançların içine düşmeyen bir mürşit gerekmektedir. Ondaki bu yön körü körüne bağlanmayan, sorgulayan ve gerçeği araştıran kişilik yapısını gözler önüne sermektedir. Ancak bu yönünden dolayı kolay kolay mürşit bulamamıştır. Uzun aramaları sonucunda Haririzade Kemaleddin Efendi'yi bulmuştur. Onun kişiliğinden ve öğretilerinden etkilenmiştir. Hatta birçok eser yazan birisi olması ona bağlanmasında etkili olmuştur. Onunla geçirdiği süre içerisinde sürekli "târihî, terâcimî, tasavvufî su'âleriyle hocasını" (Muallim Vahyî, 2019, s. 19) yoklamış ve ondan faydalanmaya çalışmıştır. Mehmed Tâhir'in bu yönü Haririzade'nin çok hoşuna gittiği için gözde öğrencilerinden birisi hâline gelmiştir. Bu yüzden Haririzade'nin ölmeden kitaplarını Mehmed Tâhir'e vasiyet ettiğini daha önce belirtmiştik. *Osmanlı Müellifleri*'nde Haririzade'nin hayatını ve eserlerini aktaran Mehmed Tâhir onun için, "*Hâce-i irfânım veliyy-i ni'metim*" (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1, s. 165) ifadesini kullanmıştır.

Haririzade Kemaleddin Efendi, İstanbul'da doğmuş ve büyümüş birisidir. Hadis, fıkıh gibi İslam ilimlerinde dersler almış ve kendisini yetiştirmiştir. Zamanın yüksek âlimlerinden faydalanmak için Halep ve Mısır gibi yerlere gitmiştir. Faydalandığı kişilerin arasında Muhammed Nûrû'l-Arabî de vardır. Bu kişinin Haririzade'de çok büyük tesirleri olmuştur. Bu etki o kadar fazladır ki öğrencisi Mehmed Tâhir'in hayatını yönlendirmiştir. Manastır'a tayin olmak istemesinde bu kişinin etkisini önceki bölümlerde açıklamıştık. Haririzade, çoğu dinî bilgiler üzerine olan kırka yakın eser yazmıştır. Tecrübeli ve üretken bir yazar olan Haririzade sayesinde Mehmed Tâhir tasavvuf yolunda en önemli adımları atmıştır. Tarikatlar ve âlimler hakkındaki bilgisini Haririzade ile güçlendirmiştir. *Tarikatlar Kamusu* olarak bilinen eserin de sahibi olan Haririzade'nin biyografi ve bibliyografi alanında da Mehmed Tâhir'e etkisi olmuştur.

Harbiye yıllarında tarikatçı yönü gelişim gösteren Mehmed Tâhir'in Manastır'a gittikten sonraki yaşamı aynı ekseninde devam ettiği söylenebilir. Haririzade Kemaleddin Efendi yoluyla etkisinde kaldığı Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin

Ustorumca'da bulunması sebebiyle Manastır'a gitmiştir. Bu sayede yakın mesafedeki şeyhe kolaylıkla ziyaretler gerçekleştirebilecek ve kendisinden faydalanabilecektir. Manastır'a atandıktan bir sene sonra 1884'te Bursa'ya ziyarete gideceği sırada Ustorumca'ya uğrayarak şeyhle tanışma fırsatı bulmuştur. İlk tanışmada şeyhten etkilenen Mehmed Tâhir şeyhe bağlılığını bildirmiştir. Bu tanışıklıktan iki yıl sonra bir daha ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerinde kendisini kanıtlayan Mehmed Tâhir şeyhin gözüne girmiştir. Bu sayede Mehmed Tâhir "Manastır'da zuhûr edecek İlâhî aşk talîblerine yalnız ârifâne sohbet telkîn" (Muallim Vahyî, 2019, s. 26) etme yetkisi almıştır. Muhammed Nûrû'l-Arabî'den icazet alması Mehmed Tâhir'in prestijini büyük ölçüde etkilemiştir. Öğretmenliği ve girişkenliği ile çevrece tanınan Mehmed Tâhir artık Manastır ve çevresinde Melami yönüyle de ünlenmiştir. Böylece tıpkı çocukluğunda babasının evde yaptığı sohbetler gibi tasavvufi sohbetler gerçekleştirmeye başlamıştır. Ancak babası daha dar bir çevrede sohbetler düzenlerken Mehmed Tâhir geniş çevreleri içerisine alan sohbetler düzenleyebilmiştir.

Ustorumca'daki şeyhinin kim olduğunu ve önemini açıklamamız Mehmed Tâhir'i kimlerin etkilediği açısından önemlidir. Muhammed Nûrû'l-Arabî, şeyliği ve konumu bakımından Melamilîğin önemli bir ismidir. Mısır'da 1813'te doğan ve orada bir süre eğitim alarak Anadolu'nun çeşitli yerlerini dolaşan Muhammed Nûrû'l-Arabî, İstanbul ve Üsküp'te bir süre yaşadıkdan sonra son olarak günümüz Makedonya sınırları içerisinde kalan Ustorumca'ya yerleşmiş ve ölümüne kadar burada yaşamıştır. Mehmed Tâhir şeyhinin ölümüne dair şunları demiştir: "(1305) bin üç yüz beş sene-i Hicriyyesinin Cemâziye'l-âhiri içinde (12 Mart 1887) cüz'î hastalanıp vefatlarını işrâb ederek yirmi dokuzuncu gecesini âzim-i dâr-ı bekâ olarak Ustorumca'daki hâne-i aliyyelerinde ikâmetlerine mahsus asıl binadan müfrez bir odada defn" (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 2014, s. 7) edilmiştir. Daha sonra türbe hâline getirilen mezarı 1950'lerin başında bakımsızlıktan yıkılmıştır. Mehmed Tâhir'in tasavvufi dünyasında şeyhinin tesiri çok fazla olmuştur. Özellikle şeyhinin "ilâhî mârifetleri muhatabınının istidadına göre telkin ettiğini, kendisine sorulan sorulara aklî ve naklî delillerle cevap verdiğini ve bu konuda maharetinin insanı hayrette" (Azamat, 2020, s. 559) bırakması açısından tesirli olduğunu söylemiştir. Şeyhinin Melamilikteki önemi, yeni bir devir yaratmasından

gelmiştir. Muhammed Nûrû'l-Arabî “üçüncü devre Melâmîliğin pîri olarak” (Azamat, 2020, s. 559) tanınmıştır. Ayrıca kendi müritlerinden olan Haririzade Kemaleddin Efendi ve onu takiben Mehmed Tâhir'i, Abdülbaki Gölpınarlı üçüncü devre Melami olarak tanımlamıştır (1931, s. 231-241).

Şeyhinin hayatı ve eserleri üzerine *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî* eserini meydana getiren Mehmed Tâhir, şeyhi öldüğünde “bölgede Melâmîliğin artık önde gelen bir siması sayılmaktaydı.” (Akün, 1992, s. 453). Mehmed Tâhir için Melami çevrelerdeki Usturumca'daki şeyhinden icazet aldıktan sonra başlayan ilerleme, şeyhinin ölümünden sonra daha da hızlanmıştır. Böylece beş yıldan beri bulunduğu Manastır'da şöhreti geniş bir çevreye uzanmıştır. Akşamları evinde sohbetler düzenlemiştir. Bu sohbetlere ilmî konulardaki ehil erbabı da katılmıştır. Mehmed Tâhir'in Manastır'da topladığı çevre hakkında Muallim Vahyî şöyle demiştir: “... tasavvufî ve sırrî bir zümre, bir ihvân zümresi meydâna getiriyor ki hemen hepsi o muhîtin ahlâken ve fikren güzîdelerinden müteşekkil bulunuyor.” (2019, s. 29). Sohbetlerde genelde dinî konular konuşulmuştur. Örneğin bir ayet, hadis vb. bir şeyler okunduktan sonra bunun üzerine tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Mehmed Tâhir'in şeyhlerinden Muhammed Nûrû'l-Arabî ve Haririzade Kemaleddin Efendi başta olmak üzere Muhyiddin-i Arabî, Mevlânâ, Abdurrezzak Kaşanî, İmam Şaranî, Necmeddin Kübra, Gazali, Aziz Neseî, Aziz Mahmud Hüdayî, Abdülkerim Cili ve İsmail Hakkı Bursevi gibi şahsiyetlerin sözleri ve eserleri üzerine de konuşulmuştur. Ama tartışmaya girilmeden önce Mehmed Tâhir okunan şeyleri uzun uzadıya yorumlamış ve böylece sohbet katılanlara kısmen ders vermiştir. Mehmed Tâhir'e saygısından misafirler bu sırada sessizce dinlemişler ve hatta sigara bile içmemişlerdir. Her cuma gecesi yapılan sohbetlerde bazen şiirler ve ilahiler de okunmuştur. Muallim Vahyî'ye göre Mehmed Tâhir bu sohbetleri ile hem yöre halkının manevi bilgisine hem de kendi manevi bilgisine katkıda bulunmuştur (2019, s. 28-30). Manevi yönlerini güçlendirmenin yanında dönemin siyasi ve sosyolojik sıkıntılı zamanlarında insanların sosyal yönden dayanışma göstermesine de katkıda bulunduğu söylenebilir. Çünkü üçüncü devre Melamiliğin etkin bir şekilde Rumeli ve civarında yayılmasında da siyasi ve sosyal olaylar etkili olmuştur. “Çok eski zamanlardan beri asayişsizliğe de bir merkez

olan bu muhit, bilhassa son zamanlarda Sırpların, Yunanlıların, Karadağlıların hatta Arnavutların isyanlarıyla daimî bir keşmekeş içinde idi. Halkın tasavvufa meylinde, bu içtimaî hâlin de dahli vardır.” (Gölpınarlı, 1931, s. 299). Bu sebeplere de dayanarak Mehmed Tâhir’in bölgede sivrilmesinin nedenlerini de anlamış oluruz.

Mehmed Tâhir eserlerinde öncelikle tarikat şeyhlerini ele alması ondaki tarikatçı yönü göstermektedir. Önem verdiği ve içinde yaşadığı dinî çevreden başlayarak farklı tarikat yapılarındaki şeyhlere ve âlimlere de yer vermesi ondaki tarikatçı yapısının kısır değil, toplumunun değerlerinden olan bu yapıların hepsini kucaklama isteğinin geniş bir perspektifi olduğunu göstermektedir. İleride de ayrıntılarına gireceğimiz biyografik eserlerinin hemen hepsi bu perspektifin etkisiyle meydana getirildiği söylenebilir. Mehmed Tâhir kendi dinî fikirlerini açıklayan pek fazla müstakil eser meydana getirmemiştir. O, çoğunlukla şeyhlerin hayatını araştırmak ve aktarmakla görevini yerine getirdiğini düşünmüş diyebiliriz. Ama müstakil olarak hazırlanan *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî, Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî, Hacı Bayrâm-ı Veli ve Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyile Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir* adlı eserlerindeki öznelere ayrı bir değer verdiğini göstermiş diyebiliriz. Muhyiddin-i Arabî, Hacı Bayram-ı Veli, İsmail Hakkı ve Muhammed Nûrû'l-Arabî Melamiliğin önde gelen simalarıdır. Böylece Mehmed Tâhir bu eserleriyle hem Melami anlayışını hem de içindeki Melami yönü göstermeye çalıştığını söyleyebiliriz.

Mehmed Tâhir’in tasavvufi yönünü açıkça gösteren az sayıda müstakil eser var demiştik. Bunlar günümüze ulaşan birkaç şiir parçası ve *Nazar-ı İslâm'da Fakr* eseridir. Bu arada söylemeliyiz ki Mehmed Tâhir şiirler de yazmıştır. Hatta bunları çeşitli eserlerden alıntılar da yapıp yorumladığı *Mecmua-i Tâhir* eserine eklemiştir. Ancak bu eser basılmamıştır. El yazılı olarak kalan eserin var olup olmadığına dair bilgiyi, onu yakından tanıyan Muallim Vahyî aktardığı gibi (2019, s. 31) aynı bilgiyi Abdülbaki Gölpınarlı da aktarmaktadır (1931, s. 329).

Günümüzde ulaşılabilen iki şiirinden olan altı beyitlik bir şiiri Gölpınarlı'nın eserinde bulunurken (1931, s. 329) diğeri şiiri ise basılmamış eseri olan *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye* adlı eserinin Latin harflerine aktaranlarca eserin ön sözünde verilmiştir. Şiirleri hakkında şimdilik yeterli olan bu bilgileri verdikten sonra aşağıda ondaki Melami yönü en iyi yansıtan şiiri alıntılararak açıklayabiliriz:

Sanma ey zâhid bizi kim öyle hor u ahkarız
Bizler ol âyine-i âlem-nümâ-yı ekberiz
Tâlibân-ı feyz-i Ahmed bendegân-ı Haydarız
Nakşbend sûretteyiz; lâkin melâmi meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

İsm-i Zâhir mazhariyle dehre seyrân eyledik
Himmet-i mürşidle aşk sahnında cevlân eyledik
Men aref dersinde hattâ kesb-i îkân eyledik
Nakşbend sûretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

İhtiyârın selbedip anla bizim mişvârımız
Kim sıfât u zât-ı Hakk'ı derk ve rü'yet kârımız
Yoksa hâriçten bilinmez dahl ile etvârımız
Nakşbend suretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

Zâhidâ erbâb-ı gaflet sandığın lâ-şüphe sen
Dahl edip kürsîde halkın boyuna takma resen
Şuğl-ı uşşâk mânevîdir ne bilir erbâb-ı fen
Nakşbend suretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

Kisve-i aşkı mülebbes hırka vü şâl istemez
Mekteb-i irfanda tahsil eyleyen kâl istemez
Hulk-ı Hakk'ın gayrisinden başka bir hâl istemez
Nakşbend suretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

Kesret-i eşyâyı sanma vahdete mâni' olur
Böyle bir efkâra hâşâ ehl-i dil kâni' olur;
Zât-ı Hak eşyâyı her demde bütün câmi' olur
Nakşbend suretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

Bunca evvâ'-ı ulûmun noktadır hep masdarı
Böyle ferman eylemiştir zât-ı vâlâ Haydari
Bâ-yı bismillahtır ancak ehl-i Hakk'ın ezberi
Nakşbend suretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz

Söylenen nutku bilir ehl-i kemâl gayet ayân
 Zümre-i uşşâka vazıhtır bu sözler her zamân
 Tâhirâ hatm-i makâl et eyle ikmâl-i beyân
 Nakşbend suretteyiz lâkin melâmî meşrebiz
 İsm-i zâtı her nefes tekrâr eden hak mezhebiz (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 2014,
 haz. ön sözünde s. XXV).

Mehmed Tâhir'in Melami yönünün dikkat çekici boyutta olduğunu daha önce söylemiştik. Örneğin Üsküp'e sürgün edilmesinin nedenlerinden birisi bu olmuştur. Bu durumu Muallim Vahyî'ye göre Mehmed Tâhir'i anlamayan ve onu çekemeyenlerce abartılmış ve jurnallenmesine neden olmuştur (2019, s. 28 ve 54). Bu jurnal olayı ile yukarıdaki şiirin arasında bağlantı kurabiliriz. Bu bağlantıyı kurmadan önce şiirin tarihsiz olduğunu ve ne zaman yazıldığını bilmediğimizi söylemeliyiz. Ancak tahminlerden hareketle birkaç çıkarımda bulunmakta sakınca olacağını düşünmemekteyiz. Ayrıca çok iyi bildiğimiz iki bilgi ile bu şiirin hangi tarihlerde yazılmış olabileceğini öngörebiliriz. Birincisi Mehmed Tâhir'in Melami bağlantıları dolayısıyla jurnallenmesi; ikincisi Mehmed Tâhir'in Manastır'dan ayrıldıktan sonra eskisi kadar Melami yönüyle öne çıkmamasıdır. Yanlış anlaşılmasın Mehmed Tâhir ömrünün sonuna kadar Melami bir yaşam tarzını benimsemiştir. Ancak Meşrutiyet hareketleri ve ilgi alanına giren biyografi ve bibliyografi ile yönünü Melamilikten kısmen uzaklaştırmıştır. Sonuç olarak Mehmed Tâhir'in ilk jurnallenmesi 1897'lerden öncedir ve bu tarihlerde Manastır'da bulunmaktadır. Üsküp'e gönderilmesi, oradan Selanik'e ve oradan da İzmir'e gönderilmesi süresince çoğunlukla siyasi işlerle ilgilenmiştir. Bu iki veriden hareketle yukarıdaki şiirini Manastır'da bulunduğu ilk dönemde yazmıştır diyebiliriz.

Başlıksız olarak yazılan bu şiir, nazım şekillerinden muhammes türüne aittir. Muhammeslerden de muhammes-i mütekerrire örnektir. Çünkü her bentte son iki dize tekrarlanmıştır. Toplamda altı bentten oluşan şiirin son bendinde Mehmed Tâhir, "Tâhir" mahlasını kullanmıştır. Mehmed Tâhir ilk mısradaki "zâhid" demesi, Melamiliği yanlış anlayıp kendisini eleştirenlere yönelik bir hitap şekli olabilir. Çünkü zahitler, "... dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlerine inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan..." (Pala, 2015, s. 488) kişilerdir. Mehmed Tâhir'e göre zahitlerin sandığı

gibi kendileri değersiz değillerdir. Tam aksine Allah'ın kendilerini seyrettiği aynalar kadar büyüktürler. Onlar İslam peygamberi Muhammed'in öğrencileri ve Hz. Ali'nin yolundadırlar. Nakşibendi gibi görünürler ama karakterlerinde Melamilik vardır. Allah'ın adını her anda, her nefes alışverişlerinde hatırlarlar ve zikrederler. Çünkü Melamiler onun sevgisini içselleştirmişlerdir.

Nakşibendiler tasavvuf anlayışının kılık kıyafet dâhil hayatın her alanında şekli bir görüntüye bürünmesini savunurlar. Melamiler ise önemli olanın şekli görüntüyü dâhil etmesine gerek olmadığını dolayısıyla en önemli erdemini sürekli nefsi dizginlemekten geldiğini söylemişlerdir. Mehmed Tâhir, şiirde zahitlerin gördüğü gibi dıştan bakışın önemli olmadığını vurgulamaktır. Önemli olan insanın içsel bütünlüğü ve Allah aşkını samimi bir şekilde içselleştirmek olduğunu dile getirmektedir. Mehmed Tâhir'in her bendin sonunda aynı dizeleri tekrarlaması okuyucuya bunu sürekli hatırlatmak istemesidir. Sürekli vurgularla Mehmed Tâhir okuyucunun zihnindeki Melami algısını doğru bir şekilde oluşturmaya çalışmaktadır. İlk bentten sonraki bentlerde de Melami anlayışın nasıl olduğu yorumlanmaya devam edilmiştir. İkinci bent ve devamındaki bentlerde genel olarak şunlar anlatılmıştır: Allah'ın yeryüzündeki görüntüsü olan nesnelere mürşitlerin yardımıyla görebildik ve onların arasında dolaşabildik. Seçme iradeni ortadan kaldırarak bizim ruh hâlimizi anlayabilirsin. Bizim işimiz Allah'ı ve sıfatlarını araştırmak ve anlamaktır. Eğer bunları yapmazsın bizi ve tavırlarımızı anlayamazsınız. Zahitler Hak'tan habersiz bir şekilde dalgın dalgın gezinirler. Ancak sen şüphe duymadan onlara inanma çünkü eğer inanırsan halkın boynuna ip geçirmiş olursun. Pozitif bilimlerin erbapları anlayamazlar âşıkların ne yaptığını. Çünkü âşıkların tüm işleri manevi dünyaya aittir. Gerçek âşıklar hırka ve şal gibi şeyler istemez. Bilim mektebinde eğitim alanlar boş sözler istemez. Çünkü onlar sadece Hakk'ın güzelliklerini ister. Dünyevi eşyaların çokluğu Allah'ın varlığı ile bütünleşmeye engel değildir. Çünkü onlar da Allah'ın eşyalarıdır ve onun varlığında bütünleşirler. İlimlerin hepsi tek bir noktada birleşmektedir. Çünkü Hz. Ali ilimlerin bir noktadan türediğini söylemiştir. O nokta, Arap harfli b'de saklıdır. Çünkü Arap harf sisteminde b sesinin gösterimi, yay şeklindeki bir çizginin altına nokta konması şeklindedir. Ayrıca b harfi Bismelenin ilk harfidir. Besmele ile Fatiha suresine başlanır ve Fatiha suresi de Kur'an-ı

Kerim'in ilk suresidir. Kâinat, Kur'an-ı Kerim'de saklıdır. Bunu, Hakk'ın ehli olanlar ezbere bilirler. Son bentte Mehmed Tâhir buraya kadar söylediği şeylerin olgun ve irfan sahibi kişilerin açıkça anlayabileceğini söylemiştir. Mehmed Tâhir son bentte artık sözlerini tamamladığını söyleyip tekrar dış görünüşe aldanmayıp içten gelen samimi duygulara inanmaktan yana olduğunu söyleyerek şiirini bitirir.

Alıntıladığımız şiir Mehmed Tâhir'in Melamiliği nasıl içselleştirdiğini açıklar. Tekrar hatırlatmak gerekir ki Mehmed Tâhir kendisine ilk defa mürşit ararken okulda okuduğu bilimlerle ters olmayan bilgileri öğretecek birisini aramıştır. Sadece bunla da kalmayıp riyakâr olmayan, samimi ve kendisiyle çelişmeyen birisini bulmak istemiştir. Şiirde de aktardığı gibi böyle birisi ancak Melamiliği benimseyen kişilerdir. Bu yüzden Mehmed Tâhir'in daha gençlik yıllarından itibaren Melami anlayışına uygun hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Mehmed Tâhir'in tasavvufi yönünü açıkça gösteren diğer kaynak *Nazar-ı İslâm'da Fakr* eseridir. Yazar ön sözde eseri yazma amacını şöyle açıklamaktadır: "Fakr hakkında şeref-vârid olan birkaç ehâdis-i şerife arasındaki min-cihed-el suver görünen tenâkuzun hâl ve beyânı, bir zât-ı maarif-simat tarafından emr olundu." (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1330a, s. 3). Görüldüğü üzere âlim birisi tarafından yazılması istenen bu eserde tasavvufi terimlerden olan "fakr" kavramı üzerine söylenen ve birbiriyle çelişkili görünen hadisler açıklanmıştır. Yazarın ön sözün altına 29 Rebûlâhir 1313 (19 Ekim 1895) yazmasına rağmen eserin basılış yılı 1330 (1911/1912) olarak görülmektedir. Yani Mehmed Tâhir eseri yazdığında Manastır'da bulunmaktadır. Ve bundan iki yıl sonra Üsküp'e gönderilecektir. Dolayısıyla bu eser Mehmed Tâhir'in o dönemlerdeki tasavvufi yönünü de açıklamaktadır.

Eserin başında bahsedilen hadisler Arapça olarak yazılmıştır. Altı tane olan bu hadislerin Türkçe çevirisini İsa Çelik şöyle vermektedir:

1. Fakirlik övünç vesilemdir, bununla diğer Peygamberlere iftihar ederim.
2. Fakirlik tamamlandığında sadece Allah kalır.
3. Fakirlik neredeyse küfür olacaktı.
4. Fakirlik her iki cihanda yüz karasıdır.
5. Fakirlik insanlar arasında bir kusur, Allah katında ise bir ziynettir.
6. Fakirlik Allah Teâlâ'nın sadece veli kulları için seçtiği ihsanlardan bir ihsandır. (2003, s. 194).

Eserde verilen hadislerin çevirisi yapıldıktan sonra bu cümlelerin gerçekten hadis mi olduğunun da araştırması yapılmıştır. Bunların gerçekliğini tartışmak bizim çalışmamızın dışındadır. Ancak Mehmed Tâhir'in eserlerinde aktardığı bilgilerin doğruluğu açısından önemli gördüğümüz şu noktayı da söylemeliyiz ki Çelik, ilk dört cümlelerin hadis olduğuna dair kaynaklar bulmuş olmasına rağmen son iki cümlelerin hadis olduğuna dair herhangi bir kaynak bulamamıştır (2003, s. 194). Mehmed Tâhir hadisleri verdikten sonra İmam Şafî, Cürcânî ve Suyutî gibi âlimlerin "fakr" kavramı hakkındaki yorumlarını dile getirmiştir. Bu yorumlarda genel olarak "fakr" kavramı üzerine Allah'ın varlığı ile bütünleşmek için insanın kendi varlığını ve zahiri dünyadaki varlıklardan vazgeçmesi olarak bahsedilmiştir. Bundan sonra Mehmed Tâhir birinci hadis olarak verdiği cümleden maksadın "bir takım yanlış anlayanların anladıkları gibi mücerred zahirî fakr (fakirlik) olmayıp, kâmil bir mürşidin önderliğinde kendi fiil, sıfat ve zâtının bir hakikati olmadığını bilmek suretiyle bekâbillah makamına ulaşan kimsede görülen 'fakr-ı manevî ve fakr-ı hakikî'dir." (akt. Çelik 2003, s. 195) olarak yorumlamıştır. Ardından peygamberin başka sözleriyle yorumunu desteklemiştir.

Dördüncü hadisi yorumlamaya başlarken Arapçası "sevad" olan "kara" sözcüğünün derin manası üzerine bilgiler aktarmıştır. Farklı anlamlara da gelen "sevad"ın bir yönüyle cemaat anlamına geldiğini söylemiştir. Bu da varlıklar âlemindeki kalabalığa işarettir. İnsan varlıklar âlemindeki şeylerden birisidir. "Sevad" kelimesi bir yönüyle de sahiplik anlamına gelmektedir. "Yüz" olarak çevrilen sözcük de insanı kastetmektedir. Dolayısıyla Türkçeye "yüz karası" olarak çevrilen sözcüklerden insanın efendisi olması gereken şeyin de tekrar fakrın manevi ve hakiki yönü olduğunu yorumlamıştır.

Diğer hadisleri de gerek ayetler ile gerekse sufilerin ve âlimlerin açıklamalarından destekleyerek yorumlar getirmiştir. Sonuç olarak hepsinin aslında zıt değil ortak bir noktayı yani Allah'a muhtaçlığı gösterdiğini söylemiştir. Bu muhtaçlığın her insanda farklı şekillerde görünebileceğini dile getirerek bunu maddi farklılıklara bağlamıştır. Çok zenginlerde, orta hâllilerde ve gerçekten fakirlerde farklı görünümlere sahip olarak o insanların yapması gerekenlerin de farklı olduğunu söylemiştir. Mehmed Tâhir kendi tasnifini yaptıktan sonra Necmeddin Kübra'nın da fakr derecelerini gösteren tasnifini aktarmıştır. Ayrıca bundan sonra da Şeyh-

i Ekber, Muhammed Nûrû'l-Arabî, Şeyh Sadî, İsfehanî, İbn Kemal ve Bâlî Efendi gibi kişilerin eserlerinde bahsettikleri fakr'ın çeşitlerinden kısaca bahsetmiştir. Son olarak Mevlânâ'nın on bir beyitlik gazelini alıntılıyarak bitirmiştir. Gazel ise "fakr" kavramı üzerine söylenmiştir.

Bu eseri ile Mehmed Tâhir'in bir Melami olarak üzerinde durduğu fakr kavramı hakkındaki düşüncelerini aktarmaya çalıştık. Böylece onun da önemseydiği ve kendi hayatına düstur edindiği fakr ile onun dinî değerlerini nasıl yaşamaya çalıştığını görmüş olabiliriz. Ayrıca biz bu eseri inceleyerek ondaki muhaddis kimliğini de ortaya koymuş olduk. Çoğunlukla biyografi ve bibliyografi yazarı olarak görülen Mehmed Tâhir'in, dinî bilgilere hakimiyeti ile hadis ilmi alanında da çalışma yaptığını söylemeliyiz. Yorumlarken kendisine kaynak göstermekten geri kalmamış ve ortaya tutarlı denebilecek bir şerh çalışması koymuştur. Alanın uzmanlarından olan İsa Çelik, Mehmed Tâhir için, her ne kadar aktardığı hadislerin bazıları tartışılır olsa da "bir mutasavvıf olarak Tâhir Bey'in diğer sûfilerin görüşleri ve kendi değerlendirmeleri ışığında konuyu incelemeye çalışmış olması takdire şayan bir husustur." (2003, s. 207) diyerek yaptığı çalışmasının önemini vurgulamıştır.

Mehmed Tâhir'in hadis ilmiyle ilgilendiğini gösteren bir çevirisi vardır. Bu tefsir, fıkıh ve hadis gibi alanlarda bilgin Süyûtî'nin İslam ahlakı üzerine yazdığı *el-Ehâdîsü'l-müfîfe fî fazl'i-saltanatî's-şerife* eserini Türkçeye çevirisidir (Özkan, 2010, s. 193).

Buraya kadar Mehmed Tâhir'in yaşamı hakkında verilen bilgilerden ve kendi yazdıklarından hareketle dinî yönünün ne boyutlarda olduğunu açıklamaya çalıştık. En son şunu diyebiliriz ki Mehmed Tâhir, İslam'ı bir mutasavvıf gibi yaşamaya çalışmış ve bununla da yetinmeyip insanlara bunu anlatmaya çalışmıştır. Anlatmak için genelde sohbetleri ve toplantıları seçse de bazen yazılar yazarak düşüncelerini aktarmayı tercih etmiştir. Yazılarının çoğu genelde biyografi ve bibliyografi olmasına rağmen özellikle bizim çalışmamızın da ana konusu olan biyografiyi tasavvuf büyüklerini gün yüzüne çıkması ve toplumun onları tanıması için kullanmıştır.

2.3. MİLLİYETÇİ YÖNÜ VE SİYASİ EYLEMLERİ

Mehmed Tâhir'in çok yönlü bir kişiliği vardır. O, sadece dinî ve ilmî açıdan incelenecek birisi değildir. Özellikle onun siyasi kişiliği ve eylemleri dinî ve ilmî yönünün tamamlayıcısı olmuştur. Hatta aktif siyasette rol almasında dinî yönünün büyük etkisi vardır. İlmî yönün de Türkçülük hareketiyle yakından ilişkisi vardır. Bu sebeplerle Mehmed Tâhir'i tam olarak anlamak için siyasi kişiliğini de ele almamız gerekmektedir.

2.3.1. Türk Milliyetçiliği

Mehmed Tâhir'deki Türkçülük düşüncesinin kökenini Manastır'da bulunduğu sıralarda araştırmak gerekir. Asker bir aileden gelme ve şehit bir babanın oğlu olma yönleri Mehmed Tâhir'de vatanperver ve milletine bağlı bir yön geliştirmiştir. Fakat bu durum gençliğinden itibaren fikrî yapı olarak Türkçülük hareketinin değil, karakteristik olarak devletine ve milletine bağlı bir Türk ailesinde yetişmesiyle alakalı olmuştur.

Mehmed Tâhir, Manastır'a ilk gittiğinde dinî yönleri ön plana çıkarken süreç içerisinde bölgede Türkçülük faaliyetlerinin yaygınlaşmasından etkilenmiştir. Ondaki Türkçülüğü, Makedonya ve civarında diğer milletlerin bağımsızlık mücadelesi doğrudan etkilemiştir. Ayrıca devletin savaşlarda güç kaybetmesi ve toprak kayıplarının da etkisiyle Mehmed Tâhir'in zihin dünyası vatani düşüncelerle dolmaya başlamıştır. Türkler hariç her milletin kendi değerlerine önem vererek kimlik oluşturması ancak Türk milletinin Osmanlı hanedanlığının gölgesinde kendi kimliğini bulamaması, Mehmed Tâhir'i mensup olduğu milletin kimliği hakkında araştırmalar yapmaya sevk etmiştir.

Tarihsel olarak Türk milliyetçiliğinin ilk adımları genelde dil, edebiyat ve tarih alanında doğmuş ve siyasi alana doğru yayılmıştır. Bu yayılma Osmanlı Devleti'ndeki siyasi, askerî ve sosyolojik yapıyla doğrudan ilişki içerisinde olmuştur. Özellikle Balkan coğrafyasındaki Türk olmayan unsurların bağımsızlık mücadeleleri ve devlet yönetiminin Türk aydınlarına karşı baskıcı politikası Türkçülük hareketinin, çoğunluğunu subayların oluşturduğu aydın sınıfı arasında

benimsenmesine yol açmıştır. Türkçülük hareketini tarihsel olarak sınıflandıran Yusuf Akçura'ya göre Türkçülük hareketi üç devreden oluşmaktadır. Şemseddin Sami, Necip Asım, Veled Çelebi Efendi, Raif Paşazade Mehmed Fuat, Ahmet Hikmet Bey, Mehmet Emin, Tunalı Hilmi Bey ve İkdamcı Ahmed Cevdet Bey gibi Mehmed Tâhir de üçüncü devre Türkçülerden sayılmıştır (Akçura, 2021, s. 114). Akçura, üçüncü devreyi tarihsel olarak 1897-1908 arası olarak sınırlandırmaktadır. Bu tarih aralığında Türkçülük önceki dönemler gibi sadece kültürel alanda değil siyasi alanda da gelişim göstermiştir. Mehmed Tâhir'in de Türkçülükle en çok ilgilendiği yıllar bu tarih aralığı ve devamındaki yıllar olmuştur.

Türkçülüğü benimseyen aydınların önündeki en büyük engel, "Türk" kavramına karşı yaygın bir önyargı olmuştur. Bazı çevrelerce Türk denince akla cahil ve gelişmemiş Anadolu insanı getirilmiştir. Hatta 1897 yılında İngiliz W. M. Ramsay, Türkiye'ye dair izlenimlerini topladığı eserinde şöyle yazmaktadır: "Günümüzde Türk ismi çok nadir olarak kullanılmaktadır. Bu ismi yalnız iki şekilde kullanırken duydum; ya bir ırkı (milleti) ayırdedebilmek için (örneğin bir köyün Türk köyü olup olmadığını sorarsanız) ya da hor görme biçiminde ... Osmanlılarda 'Türk kafalı' tabirini kullanırlar." (akt. Kushner, 1998, s. 29). İşte yabancı kaynaklara kadar yansıyan olumsuz "Türk" kavramını yıkmaya çalışan Süleyman Paşa, Şemseddin Sami, Ahmed Mithat Efendi, Necip Asım vb. Türkçüler arasında Mehmed Tâhir de vardır. "Türk" yerine kullanılan ve milleti kasteden anlamda "Osmanlı" kavramı da Türklük bilincinin oluşturulmasına engellerden birisi olmuştur. Bu yüzden Türklük bilincinin oluşturulmasında Mehmet Atıf'ın *Kaşgar Tarihi* eseri, Ahmed Mithat Efendi'nin Mufassal Tarih-i Kurun-ı Cedide makalesi, Mizancı Murad'ın *Tarih-i Umumî* gibi eserleri, bilinçli bir şekilde Türklüğü savunan eserler olarak karşımıza çıkmaktadır. Onlardan daha da ileriye giden Süleyman Paşa, *İlm-i Sarf-ı Türkî* adlı eserinde "Türkçe adını kullanmasının sebebinin Osmanlı isminin bir devlet ismi olduğunu, Türk dili ve edebiyatı için kullanılmaması gerektiğini" işaret etmiştir (Sarınay, 1994, s. 69). Benzer bir amaçla Şemseddin Sami de eserine "*Kamus-i Türkî*" adını koymuştur. Genel olarak bu kişiler eserlerinde Türklerin kültürel ve medeni yönlerine vurgu yapmıştır.

Türkçülük düşüncesiyle yazılan eserler Türklerin kimliklerini keşfetmeleri üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Gazete ve dergilerde yayımlanan yazılar

Türkçülüğün aydın sınıf arasında kalmayarak Türk halkı arasında yayılmasını sağlamıştır. Örneğin Türkçülük hareketinin en önemli yayın organı olan *İkdam* gazetesi sayesinde Türklük bilincini kazandıran yazılar neşredilmiştir. Mehmed Tâhir'in Türkçülüğe hizmet eden biyografi yazılarının bu gazetede yayımlanması da anlamlıdır. Mehmed Tâhir'in Türkçülük düşüncesini açıkça benimsediği eseri *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'dir. İkdam Matbaası'nda 1897'de basılan eser Mehmed Tâhir'in Türkçülüğü benimseyen aydınlar arasında tanınmasını sağlamıştır. Nitekim Yusuf Akçura'nın Mehmed Tâhir'i Türk milliyetçiliğinin üçüncü devresinden saymasının nedeni de bu eser olmuştur.

Mehmed Tâhir'in Manastır'dayken yayımladığı eserin düşüncelerini yansıtması açısından "Mukaddime" bölümü oldukça önemlidir. Mehmed Tâhir, Türkler hakkında bir tarih yazmak için önce Türk, Türkistan, Buhara, Hive, Harizm ve Horasan gibi kavramların ne anlama geldiğini ve bunu yaparken de ayrıntılı ve objektif tarih ve coğrafya kitaplarının araştırılması gerektiğini dile getirmiştir. Bu ifadelerden Mehmed Tâhir'in Türk tarihi yazımı hakkındaki teklifini de görürüz. Tarih ve coğrafya ilişkisi içerisinde toplu bir Türk tarihinin yazılmasını doğru olacağını düşünmüştür. Ve bu büyük bir emeği gerektirir. Mehmed Tâhir de bunun farkındadır. Çünkü Türklerin tarihi yazımı hakkındaki görüşlerinden sonra "Lakin maksad-ı âcizi mufassal bir Türk tarihi yazmak değil, belki bu kavimden yetişip ulûm ve fünûn şubelerinde kıymetli eserler bırakan ulûm ve maarif erbabının fihris(t) kılıklı, fakat muhtasar surette ahvâl-i tarihiyelerini" (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 3) ortaya koymak olduğunu söylemiştir. Mehmed Tâhir, Türk bilginleri ve âlimleri hakkında kısa ve öz bilgiler aktararak sadece savaşçı olarak tanınan Türklerin aslında ilmî ve fennî alanlarda da gelişmiş olduklarını ortaya çıkarmak istemiştir. Türkleri "akıncı makulesi kaba bir kahraman zanneden bir alay garazkârının" (a.g.e., s. 3) anlamsız ve dayanaksız fikirlerini reddeden Mehmed Tâhir, bu tarz kişilere karşı duygularını eserin ilk baskısında yer alan "garazkâr" (niyeti kötü olan, düşmanlık besleyen) sözcüğünden sonra gelen iki ünlem işaretine (!) sığdırmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a, s. 3). İddiaları reddetmekle kalmayan Mehmed Tâhir, Avrupalı şarkiyatçıların Türkler hakkındaki yapmış oldukları çalışmaları da kanıt olarak söylemiştir. Ardından Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap harflerine geçtiği için ve Gazne,

Selçuklu dönemlerinden beri Türk bilginlerinin Arapça ve Farsça yazdıkları için Arap veya Fars sanıldığını söylemiştir. Bu yanlışlık İslam medeniyeti hakkında araştırma yapan Avrupalıların büyük dikkatsizliğinden kaynaklanmıştır. Mehmed Tâhir'e göre İslam medeniyetini geliştiren kişilerin üçte birisi Türk'tür. Özellikle tefsir, hadis, tasavvuf, fıkıh gibi dinî ilimlere hizmet edenlerin yarısının da Türk olduğunu ekler. Mehmed Tâhir bu iddialarında kişilerin künye ve memleketlerine dayandığını belirtir. Ancak kesin konuşmaktan kaçınan Mehmed Tâhir, küçük eserinin doğruları tam olarak ortaya koyamayacağını da söylemiştir. Nitekim eserine aldığı kişilerden ikisinin Arap veya Fars olabileceğini de dile getirmiştir. Ama bu kişileri yine de eserine almasının nedeni ise onların Türk devletlerinde yaşayarak Türkleşmiş olmasıdır. Mehmed Tâhir, Türk olmayan bilginlerin Türkleşmiş olmalarını dikkate almıştır. Çünkü Gazne ve Selçuklular zamanında hükümdarların âlimlere ve bilginlere önem verdiğini ve ilimlerin gelişmesi için desteklerde bulduklarını tarihî bir gerçek olduğunu aktarmıştır. Bu konuda Melikşah'ın, Gazneli Mahmud'un, Alparslan'ın veziri Nizâmülmülk'ün yaptıklarını göstermiştir. Mehmed Tâhir, Türk hükümdarlarının ilme ve bilime verdiği önemlerinin yanında medenileşme yolundaki diğer faaliyetlerini de aktararak dayanağını güçlendirmiştir. Ayrıca Türklerin misafirperver ve cömert bir millet olduğunu da ekleyerek milletçe âlimlere ve bilginlere kapı açtıklarını anlatmak istemiştir.

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri'nin mukaddimesinin en önemli olduğunu düşündüğümüz noktası ise eserdeki öznelerin Türk olduklarını neye dayanarak ortaya konulduğunun söylenmesidir. Mehmed Tâhir'e göre zamanın Fars âlimleri bilirler ki Horasan ve Azerbaycan bölgesinin büyük bir kısmı Türk veya Türkmen'dir ve bu tarihsel gerçeklerle de örtüşmektedir. Dolayısıyla Horasan ve civarında yetişen âlimlerin, bilginlerin ve filozofların hepsinin Türk veya Türklerin himayesinde eğitim almış kişilerin olabileceğini söylemiştir. Buna örnek olarak da Gazali, Teftâzânî, Cürcânî, Tûsî, Câmî gibi kişileri göstermiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 5).

Eserin en önemli noktalarından birisi Türklüğün, Osmanlı Devleti öncesine dayandığı ve köklü bir geçmişi olduğunun vurgulanmasıdır. Türklük çok köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak bu geçmiş, sadece askerî yeteneklere dayalı

değildir. İlimle iç içe ve medenileşmeye hizmet eden bir geçmiştir. İslam dinini araştıran ilimler kadar edebî zenginlikleri de bulunan Türkler, matematik, astronomi ve tıp gibi bilimlerde de başarılar elde etmiştir. Fuat Köprülü, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin önemini Aralık 1911'de yayımlanan *Türk Yurdu* dergisinin "Türklerin Faydasına Çalışanlardan" başlığı taşıyan dizisi içindeki "Bursalı Tâhir Bey" yazısında çok iyi özetlemiştir:

Pek mühim, pek ciddi tetkikat ve tettebbuatın mahsul-u güzini olan o ufak hacimli eserin kıymeti asıl şimdi hakkıyla takdir olunabiliyor. Arapça ve Acemce yazdıkları için o zamana kadar Arap veya Acem zannolunan ekâbir-i İslâm'ın mesela Farabilerin, İbni Sinaların, Şevket-i Buharilerin, Cevherilerin Türk olduklarını göstermekle, Tâhir Bey Türk milletinin kabiliyet ve zekasına, hidemât-ı medeniyesine en kat'î deliler bulmuş oluyordu. (akt. Akçura, 2021, s. 139-140).

Eserin adında "Türk" sözcüğünün geçmesi içeriği kadar önemlidir. Yukarıda isimlerini verdiğimiz Şemseddin Sami ve Süleyman Paşa'nın "Türk" sözcüğünü görünür kılmak için seçtikleri yolu Mehmed Tâhir de seçmiştir. Türk sözcüğünü "ilim ve fen" gibi sözcükler ile bir arada kullanmak ve özne olarak Türk milletini kastetmek Türklük kimliğinin keşfedilmesinde önemli bir noktadır. Hem böylece Türk kavramı üzerine olumsuz yargılar yıkılmaya çalışılmış hem de Türklerin köklü geçmişine vurgu yapılmıştır.

Mehmed Tâhir'in yayımlanmış ilk eseri olma özelliğini de gösteren *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, 1911'de tekrar basılmıştır. İkinci baskının Türk Derneği'nin birinci yayını olması da anlamlıdır. II. Meşrutiyet sonrası Türkçü düşüncüyü yaymaya çalışan ilk kuruluş olan "Türk Derneği, 1908 yılının Kasım ayında İstanbul'a gelen Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi'nin öncülüğünde" (Sarıay, 1994, s. 95) kurulmuştur. Bu derneğin kurucuları arasında Ahmed Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Rıza Tevfik gibi isimler bulunmakla beraber Mehmed Tâhir de vardır (Akçura, 2021, s. 243). Dernek, Türk milletinin kültürel zenginliğini öğretmek, yaymak amacıyla kurulmuştur. Bu yolda yayınlar yapmaya özen gösterilmiştir. Dernek tarafından yayımlanan ilk eser, Mehmed Tâhir'in *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* iken ikinci yayını Necip Asım'ın *Türklerin Pek Eski Yazısı*'dir. Derneğin yayın organı bir dönem *Sırât-ı Müstakim* dergisi olmuştur. Ancak daha sonra yayın organı olarak kısa dönem çıkardıkları *Türk Derneği* dergisini kullanmışlardır. Mehmed Tâhir, her iki dergide de yazılar

yayımlamıştır. Yazıların içeriği genelde Türk kültürünün zenginliğini gösteren ilim ve bilim insanların hayat hikâyeleri oluşturmaktadır.

Mehmed Tâhir'in ilk eserine daha yakından bakıldığından öznelere İslam'a geçişten sonraki Türkler olduğu görülür. Bu açıdan eserin bütüncül Türkçülük gibi bir anlayışta olmadığını daha ziyade Türk-İslam sentezi çerçevesinde meydana getirildiğini söyleyebiliriz. Bir bakımdan eser, İslam medeniyetinin geliştiricisinin ve yayıcısının Türklerin olduğunu ortaya koymaktadır. Türkler hem bilime hizmet etmiş hem de Türk hükümdarları sayesinde İslam medeniyetinin gelişime katkı sağlamıştır. Ayrıca Araplar ve Acemler "Türk devletlerinin himaye ve terbiyelerinde bulunmalarından dolayı adeta Türkleşmiş oldukları" (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 4) ve dolayısıyla bu milletlerin de gelişimine katkı sağlandığı ortadadır. "Türkleşmek" sözcüğü ile aslında Türklerin diğer milletlerden üstün oldukları kastedilmemiştir. Türk'ün kültürünü benimseyen ve ırk olarak Türk olmasa da Türk gibi yaşayabilen âlimleri ve bilginleri belirtmektedir. Başka bir açıdan da Türk bilgin ve âlimleri eserlerini Arapça ile yazmış olabilirler ancak ırksal olarak Türk'türler ve Türk devletlerinde yaşamışlardır. Türkçe dışındaki dillerde yazmaları onları Arap Medeniyetine sokmaz. Çünkü İslam'ı benimseyen Türkler, Arapçaya kutsallık atfetmişlerdir. Dolayısıyla Arapça kullanmaya özen göstermişlerdir.

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri'nin ön sözünde sunulan fikirler Mehmed Tâhir'den önce Ali Suavi tarafından dile getirilmiştir. Ali Suavi "*Ulûm* gazetesinin ilk sayısında yayınladığı Türk adlı makalesinde, Türklerin eski bir medeniyete sahip olduklarını, İslam'ın gelişmesine yardım ettiklerine işaret eder." (Sarınay, 1994, s. 70). Mehmed Tâhir, "yaygınlaşmadan kalan bu görüşü çok daha zenginleştirip delillendirir." (Akün, 1992, s. 456). Ali Suavi'ye göre Türkler yayıldıkları yerlere medeniyeti götürmüş ve "hayvan ehlileşirmeyi, kanallar açmayı, maden işlemeyi, edebiyatı yapmayı" (Ülken, 2021, s. 101) diğer milletlere öğretmişlerdir. Ali Suavi'deki her gelişmeyi Türk'e bağlama düşüncesi Mehmed Tâhir'de kesin olarak görülmez. Ama Mehmed Tâhir ön sözde Türk hükümdarlarının "erbâb-ı ilim ve marifeti himaye etmekle beraber cedvel (kanal) açmak, yol yapmak, misafirhaneler bina etmek" (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 5) konularında birbirleriyle yarıştıklarını söylemiştir. Mehmed Tâhir'in ifadeleri Ali

Suavi'den esinlendiğine delil olmakla beraber Hilmi Ziya Ülken'e göre de Mehmed Tâhir, Ali Suavi'den esinlenmiştir (2021, s. 101).

Mehmed Tâhir'in biyografi ve bibliyografi türlerini Türk ama Müslüman Türkleri araştırmak için kullandığını söyleyebiliriz. Onun biyografi eserlerindeki öznelerin tamamı Müslümandır. Kendisinin daha önce dinî yönden Melami olduğunu vurgulamış ve dinî eserler yazdığını belirtmiştik. Dolayısıyla onun Türk milliyetçisi dinî fikirlerinin etkisiyle de şekillenmiştir. Ancak Osmanlılık ya da İslamcılık fikrine kaymamıştır. Çünkü bu düşünce sistemlerine yakın olmakla beraber Türk'ün kimliğinin kaybolmasına razı değildir. Nitekim Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde yer alması ve siyasete atılması buna delildir.

Ahmed Mithat Efendi, Necip Asım'a ithafen Mayıs 1899'da *İkdam*'da yayımladığı bir yazıda "Millî gurur, millî şuurun temel taşlarındandır. Bundan dolayı bir millet kendisini yüksek bir aşkla sevmez ve saymazsa dünyada hiçbir şeyi başaramazdı." (akt. Kushner, 1998, s. 43) demektedir. Necip Asım'ın 1899'da yayımladığı *Türk Tarihi* eseri için söylenen bu sözler, Mehmed Tâhir'in için de söylenebilir. Çünkü Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* ile Türklüğün gururu olarak âlimleri ve bilim insanlarını ortaya çıkarmıştır. Aslında Mehmed Tâhir'in romantik milliyetçi yönü olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü romantik milliyetçilikte dil ve kültürel bağlar önemli bir unsurdur. Dolayısıyla Mehmed Tâhir yaptığı biyografik çalışmalarla romantik milliyetçiliğin kültürel bağlarına hizmet etmiştir.

Sonuç olarak Mehmed Tâhir'deki Türk milliyetçiliği Türk-İslam sentezi içerisinde gelişim göstermiş bir yapıdır. İleride eserlerini inceleyeceğimiz bölümde daha iyi fark edilecektir ki Mehmed Tâhir, biyografiyi bahsettiğimiz Türk-İslam seçkinlerinin ortaya konması için kullanmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti zamanında yaşamış ve ilmî alanda faaliyet gösteren öznelerin *Osmanlı Müellifleri* gibi büyük bir eserde toplaması onun milliyetçi yönünü daha iyi ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca fikir insanı olmaktan ziyade bilim insanı olma yolunda ilerleyen Mehmed Tâhir'in siyasi Türk milliyetçiliğinden ziyade kültürel Türk milliyetçisi olduğu sonucuna da ulaşabiliriz.

2.3.2. Cemiyetlerle İlişkisi

Eylül 1904'te Selanik Askerî Rüştiyesi müdürlüğüne atanan Mehmed Tâhir, siyasi sahada görünmeye başlamıştır. Selanik birçok açıdan merkezî bir konumdadır. Özellikle Türk siyasi hayatını şekillendiren Türklük anlayışının da merkezlerinden birisidir. Türkçülüğü benimseyen aydınların yanında meşrutiyet getirmek isteyenler de bölgede bulunmaktadır. Mehmed Tâhir, Türkçü kimliği ile bu çevrelere girmekte gecikmemiştir. Bir yandan yazınsal faaliyetlerine devam eden Mehmed Tâhir, Abdülhamit'in baskıcı rejimine karşı gizli siyasi yapıların içerisinde yer almıştır. Önceki bölümlerde aktardığımız gibi Mehmed Tâhir, Manastır'da iken *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* adlı eseri ve Melami yönü sebebiyle jurnallenmiştir. Yaşadığı bu tecrübeler onda daha dikkatli davranmaya itmiştir. Çünkü ilk eserinden sonraki eserlerinde Türkçülüğü öne çıkarmaktan ziyade genel olarak din bilginlerinin hayatlarına odaklanmıştır. Ayrıca biyografi alanındaki yayımlanmış dördüncü eseri olan *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâmi-i Ahvâl'i*nde önceki eserlerinde yapmadığı bir şeyi yapmıştır. Bu da eserin ön sözünde Abdülhamit'e güzel dillelerde bulunmaktadır. Bu davranışı II. Meşrutiyet'in ilanından önceki son eseri *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulamâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâl'i*ne kadar görmekteyiz. Bizce bu davranışın ilk eserlerinde olmayıp jurnal olayından sonraki eserlerinde olması Mehmed Tâhir'in geri planda kalma isteği ile alakalıdır.

Mehmed Tâhir'in mevcut sistemden şikâyet ettiğini daha Manastır'da yetiştirdiği öğrencilerinin zihinlerine hürriyet fikirleri sokmaya çalışmasından biliyoruz. Namık Kemal gibi hürriyet adamlarının şiirlerinden derslerinde bolca bahsettiğini daha önceki bölümlerde bahsettik. Artık Mehmed Tâhir, Selanik'e gelerek hürriyet sevdalısı öğrenci yetiştirmekle kalmamış ve baskıcı yönetime karşı aktif rol almaya girişmiştir. Aslında Mehmed Tâhir'deki hürriyet sevdasının kökeni Harbiye Mektebi yıllarına kadar götürülebilir. II. Abdülhamit'in istibdat düzenini yıkmak isteyen özgürlükçülerin büyük bir çoğunluğu Harbiye'de yetişmiştir. Sina Akşin'e göre özgürlükçülerin askerî ya da mülki mektepte yetişmeleri özgürlük hareketlerinin itici güçlerinden birisidir. Çünkü "Batı'nın çağdaş eğitim kurumlarını örnek alan bir eğitim kurumundan (başka bir deyişle, medrese dışında) yetişmiş

olan bir kimse, geleneksel yöneticilerden bambaşka bir insandır.” (Akşin, 2017, s. 133-134).

Gittikçe şiddetlenen baskıcı yönetimin uygulamaları yanında ülkenin içindeki zor durumlar özellikle subay sınıflarını harekete geçirmiştir. 1906 sonrasında ülkenin farklı yerlerinde kurulan gizli örgütlerin tek bir hedefi vardı: Ülkeye özgürlük getirmek.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluş sürecine dair en aydınlatıcı bilgi, kurucuları arasında yer alan Kazım Nami Duru'nun hatıralarında rastlanmaktadır. Aşağıda alıntıladığımız parça hem cemiyetin ortaya çıkışını hem de Mehmed Tâhir'in Selanik'te kimlerle temasta bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir:

Ta Harbiyenin ilk sınıfından beri, babalarımızın Üsküp'te bulunmaları yüzünden tanıdığım, küçük kardeşim gibi sevdiğim İsmail Conbulat'la yalılarda, Baron Hirş Hastahanesi yakınındaki evinde, toplanmak isteği uyandı. 1906 Temmuz'u içinde bir cuma günü on arkadaş bu evde toplandık. Bunlardan ikisi hocam, dördü asker, üçü de tanıdığım sivil arkadaşım. Bu on kişi şunlardı: Askerî Rüştiyesi Müdürü Bursalı Mehmet Tâhir bey, aynı Rüştiyenin Fransızca öğretmeni Naki bey, Selanik Manastır-İşkodra vilayetleri P. T. Müdürlüğü başkatibi Talât bey, Rahmi bey, Mithat Şükrü, Kâzım Nami, Hakkı Baha, Ömer Naci, İsmail Conbulat, Edip Servet. İsmail'in evindeki toplantı, babasının, kardeşlerinin toplantılarımıza gelmeleri ihtimali üzerine bırakıldı; Mithat Şükrü Bleda'nın yalılarda, Defterdar semtindeki selamlığında toplanmaya başladık. Hemen gün aşırı devam eden bu toplantılarda konuşa konuşa (Osmanlı Hürriyet Cemiyeti)ni kurmayı başardık (Eylül 1906). (Duru, 1957, s. 13).

Yine cemiyetin kurucularından olan Mithat Şükrü Bleda'nın yazdıklarına göre parçadaki kişiler, memleketin gidişatı üzerine toplantılar gerçekleştirmiş ve en sonunda Talât Bey'in teklifiyle bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Kurulacak olan cemiyete dair duygularını ve hatırladıklarını Mithat Şükrü Bleda şöyle anlatmaktadır:

Garip değil mi? Cenevre'deki heyecan yine benliğime hâkim oluvermişti. Evlerimize döndüğümüzde o gece arkadaşlarımın da benim gibi heyecanlı olduklarına inanıyordum. Aradan birkaç gün geçti ve Talât'tan beklediğimiz haber geldi. Toplantı yeri Beş Çınar bahçesi idi, ilk toplantı iki gün sonra akşam üstü olacaktı. O günü sabırsızlıkla bekledim. Beş Çınar bahçesine gittiğimde arkadaşların da orada olduğunu gördüm. Hepsi benim gibi heyecan içinde idi. Bu toplantıya katılanlar arasında isimlerini hatırladıklarım şunlardır: Askerî Rüşdiye Müdürü Bursalı Mehmet Tâhir Bey, aynı Rüşdiyenin Fransızca hocası Naki Bey, eski İzmir valisi Rahmi Bey, Üçüncü Ordu Müşirlik Yaveri Kâzım Nami (Duru) Bey, Muhiddin Baha'nın kardeşi İsmail Hakkı Baha Bey, Yüzbaşı Edip Servet Bey,

İsmail Canbulat Bey, Ömer Naci Bey, Talât Bey ve ben Mithat Şükrü... (1979, s. 21-22).

Kazım Nami Duru ve Mithat Şükrü Bleda'nın cümlelerine dikkat edilirse görülecektir ki cemiyetin kurucu üyeleri sıralanırken Mehmed Tâhir'e ilk sırada yer vermişlerdir. Bunun cemiyet üyelerine verilen numara ile alakası bulunmaktadır. Zafer Tarık Tunaya göre "Tâhir Bey 1 numaralı, Naki Bey 2 numaralı, Talat Bey 3, Mithat Bey de 4 numaralı üyelerdir." (2007, s. 38). Cemiyete yeni katılan her bir üyeye numaralar verilmeye devam edilmiştir. Mehmed Tâhir'in kurucu üyeler arasında ilk sıraya yerleştirilmesi "rütbece ötekilerin en büyüğü olmasındandır." (Akün, 1992, s. 453).

Yusuf Akçura "Selanik İttihad ve Terakkî cemiyet-i hafiyesinin [gizli cemiyetinin] 1 numerosunu hâiz bulunan [taşıyan]" (2021, s. 138) diyerek Mehmed Tâhir'i doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi saymıştır. Ahmed Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler* eserinde Mehmed Tâhir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne daha sonradan katılmış olduğunu söylemiş (Kuran, 1945, s. 257), ancak *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki* eserinde Mehmed Tâhir'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki kuruluşunda görev aldığını belirterek çelişkili bilgiler öne sürmüştür (Kuran, 1948 s. 453). Ahmed Bedevi Kuran, Mehmed Tâhir'in İttihat ve Terakki'ye daha sonradan katıldığı hakkındaki iddiasını, yeni ilavelerle iki eserini birleştirdiği *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele* eserinde "Bilâhare orduda çok sevilen Bursalı Tâhir ve Miralay Sadık Beyler de bu teşekküle iltihak eylemişlerdir." (Kuran, 2012, s. 481) diyerek tekrarlamıştır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucuları, "Talât, İsmail Canbolat ve Rahmi Beyleri sonradan Merkez-i Umumî adını alacak olan Heyet-i Âliye olarak" (Akşin, 2017, s. 106) belirlemişlerdir. Kurucu üyelerin tarikatlarla ve Mason loncaları ile ilişkisi bulunmaktadır. Tarık Zafer Tunaya'ya göre hepsi bir tarikata bağlı ve birisi hariç hepsi masondur. Dipnot ile mason olmayan üyenin Mehmed Tâhir olduğunu söylemektedir. Bu bilgiye ise Mehmed Tâhir'in torunu Haluk Şaman'dan ulaşmıştır: "Torunu Haluk Şaman kendisinin de Mason olduğunu belirterek, büyükbabasının bu kurumla ilgili olmadığını bize sözlü olarak belirtmiştir." (Tunaya, 2007, s. 38).

Cemiyette büyük bir gizlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Bunu öncelikle üyelerin gerçek isimlerini saklayarak yapmışlardır. Her üye için “rumuzlar” belirlenmiş ve kullanılmıştır. Mehmed Tâhir’in hangi rumuzu kullandığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Bunun en büyük nedeni gerçekten çok gizli bir şekilde yapılan Cemiyetin yapısıyla alakalıdır. Örneğin Cemiyete girecek üyelerin belirlenmesinde bile geniş çaplı bir soruşturma yapılmıştır. Cemiyet üyelerinin rızasıyla Cemiyete alınacak kişiye yeminler ettirerek teklifte bulunmuştur. Cemiyete girmek isteyen kişi teklife olumlu yanıt verirse “rehberi (onu tanıyan üye) onu gece vakti gözleri bağlı olarak Cemiyete girmek için ant içme töreninin yapılacağı eve getiriyordu. Eve girince, bir odaya sokuluyor, rehberi gözlerini açıp Cemiyete girmek konusunda ısrar edip etmediğini soruyordu. Olumlu cevap alırsa, adayın gözlerini yeniden bağlayarak başka bir odaya sokuluyor ve bir masanın önündeki iskemleye oturtuyordu. Üç kişilik ant içme kurulundan biri yazılı bir söylevi ona okuyordu.” (Akşin, 2017, s. 107) gibi süreçlerden geçirilmiştir. Aday tüm aşamalardan geçerse en sonunda Cemiyetin gizliliğine sadık kalması ve ne olursa olsun ifşa etmemesi için kişinin bağlı olduğu dinin kutsal kitabının, tabancanın ve hançerin üzerine yemin ettirilmiştir. Bu kadar gizli bir süreçten geçen aday diğer üyeler hakkında doğru düzgün bilgiye sahip olamamış ve sadece Cemiyetten bağlı olduğu kişiyi tanımıştır. Daha sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dönüştürülen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin gizli yönlerinin aydınlatılamamasının ve kaynaklarda çelişkili bilgilerin yer almasının büyük nedeni Cemiyetin işte bu yapısından kaynaklanmaktadır.

Mustafa Kemal’in Şam’da kurduğu Hürriyet Cemiyeti (Sonradan Vatan ve Hürriyet ismini alır.) ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti arasında temaslar gerçekleştirilmiştir. Bu temaslar gizlice Şam’dan Selanik’e gelen Mustafa Kemal tarafından yapılmıştır. Öncelikle söylemekte fayda vardır ki bazı kaynaklarda Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluşu Hürriyet Cemiyeti’ne atfedilmiştir (Tevetoğlu, 1992, s. 71). Ya da buna benzer olarak Sina Akşin (2017, s. 105) ve Faik Reşit Unat (1962, s. 339-348), Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluşunu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nden önceymiş gibi göstermişlerdir. Ve dolayısıyla Mehmed Tâhir’in de yer aldığı Selanik’teki ekibin önce Hürriyet Cemiyeti’nde daha sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’ni kurdukları anlamı ortaya çıkmaktadır.

Tevetoğlu'nun ifadelerine göre ortadaki karışıklık "Birbirinden habersiz olarak kurulmuş Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Şam'daki Hürriyet Cemiyeti, Mustafa Kemal kendi kuruluşuna Selanik şubelerini açarken, bâzı üyelerin her iki cemiyette bulunmaları" (1992, s. 71) sebebiyledir.

Mustafa Kemal, Selanik'teki Cemiyet üyeleri ve Mehmed Tâhir ile temaslarını, Ahmet Emin Yalman ile yaptığı bir röportajda anlatmıştır. Mustafa Kemal, kurduğu cemiyetin Şam'da sosyal sebeplerden dolayı etkin olmadığını görünce Selanik'te daha etkili olabileceğini düşünerek gizlice Mısır üzerinden Selanik'e varmıştır. Burada ilk önce Şükrü Paşa ile görüşmüş ancak o, Mustafa Kemal ile temasa geçmekten çekinmiştir. Sıkıntılı dört ay geçiren Mustafa Kemal bu süreçte "mektep müdürü Tâhir Bey, Hoca İsmail Efendi, Ömer Naci, Hüsrev Sami, Hakkı Baha gibi arkadaşlara" (Ahmet Emin Yalman, 10 Ocak 1922, Nu. 1468) amaçlarını anlatmış ve Hürriyet Cemiyeti'nin şubelerini Selanik'te kurmuştur.

Ali Fuat Cebesoy'a göre Mustafa Kemal'in Mehmed Tâhir'le tanışması şu şekilde olmuştur:

Mustafa Kemal, dört ay izin aldıktan sonra Selanik'te faaliyete geçti. Topçu Subayı Hüsrev Sami (Cumhuriyet devrinde milletvekili Hüsrev Kızıldoğan), Harb Okulu'ndan sınıf arkadaşımız Ömer Naci'yi, o tarihte Selanik Askeri Rüştiyesi'nde tarih ve edebiyat öğretmenliği yapan yine sınıf arkadaşlarımızdan Yüzbaşı İsmail Hakkı'yı buldu. Onlar vasıtasıyla Selanik Askeri Rüştiyesi Müdürü Binbaşı Bursalı Tâhir (1908 Meşrutiyet İnkılabı'ndan sonra milletvekili ve Osmanlı Müellifleri adlı ünlü eserin yazarı), Muallim Mektebi Müdürü Hoca Mahir'le tanıştı. (1997, s. 120-121).

Cebesoy devamında Mehmed Tâhir'in de yer aldığı kuruluş toplantısı hakkında, yine toplantıda yer alan Hüsrev Kızıldoğan'ın anlattıklarına göre bilgi vermiştir. Toplantıda Mustafa Kemal, ilk önce memleketin genel durumuna dair konuşmuş ardından milletin istibdat yönetiminden çektiği zulme değinmiştir. Hürriyetin birçok değerinin temel unsuru olduğundan bahsettikten sonra Şam'da kurduğu cemiyeti tanıtmıştır. Mustafa Kemal, kurduğu cemiyetin temellerini Selanik'te de kurmak istediğini belirttikten sonra "Şimdilik gizli çalışmak ve teşkilatı taazzuv ettirmek zaruridir. Sizden fedakâlıklar bekliyorum. Kahbar bir istibdada karşı ancak ihtilal ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hâkim kılmak, hulasa vatani kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum." (Cebesoy, 1997, s. 121) demiştir. Daha sonra ise tabancanın üzerine yemin etmişlerdir.

Cebesoy'un aktardığı bilgilerin benzerini Afet İnan da "Mukaddes Tabanca" başlıklı yazısında aktardıktan sonra toplantıdakiler için "Mustafa Kemal'in hazırladığı devrime Makedonya'da ilk girenlerdir." (2022, s. 74) demiştir.

Ömer Faruk Akün'e göre, Cebesoy'un ve İnan'ın ifadelerinden Mehmed Tâhir ve Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin diğer kurucularının Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nden bahsedilmeden doğrudan Vatan ve Hürriyet Cemiyet'ine girdikleri anlamı çıkarılmaktadır (1992, s. 453). Bizce böyle bir anlam çıkarabilmek pek mümkün değildir. Çünkü Cebesoy ve İnan'ın anlattıklarından sadece Mustafa Kemal'in kendi cemiyetinin şubesini Selanik'te nasıl kurduğuna odaklandıkları sonucu çıkarılabilir.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti gizli yapısı sayesinde Selanik ve çevresinde hızla kökleşebilmiştir. Birçok subayın katıldığı Cemiyet, daha önceki gizli cemiyetlere göre çok hızlı bir şekilde yayılım gösterebilmiştir. İstibdat rejimini yıkmak isteyen diğer örgütlenmelerle daha da güçlü hâle gelmiştir. Cemiyet, "ülke içi ve dışı derneklerle birleşmiştir." (Tunaya, 2007, s. 39). Kendisine denk ve daha küçük örgütlenmeleri kendi içerisine alarak büyümeye devam etmiştir.

1907 yılında Paris Terakki ve İttihat Cemiyeti ile temaslar kurulmuş ve birleşilmiştir. Doktor Nazım, Paris grubu adına Cemiyet ile Selanik'te temasa geçmiştir. Paris grubunun birleşme teklifini sunan Doktor Nazım, yeni birleşim sonucunda ortaya çıkacak örgütün isminin Terakki ve İttihat olmasını da iletmiştir. Paris grubunun teklifini Heyet-i Âliye'de görüşen Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, birleşmeyi kabul etmiş ve adı Terakki ve İttihat Cemiyeti olmuştur. "1908'in ilk günlerinde bu ad İttihat ve Terakki'ye çevrilmiştir." (Tunaya, 2007, s. 39-40).

Birleşme sürecinin öncesinden beri Mehmed Tâhir, İstanbul yönetimi tarafından takip edilmektedir. Sonucunda görevden alınmış ve Mehmed Tâhir, Alaşehir'e sürgün edilmiştir. Cemiyetlerin birleşmesi sürecinde "Cemiyetin 1 numaralı âzası ve müessirlerinden bulunan Bursalı Tâhir Bey o sırada İzmir'de bulunuyor ve muhiti tenvir ediyordu." (Kuran, 2012, s. 462). İzmir'e gitmeden önce de Mehmed Tâhir'in cemiyete taraftar toplamaya çalıştığını Baha Akşit'in Fatma Korkmaz'a gönderdiği mektuptan öğreniyoruz:

Melami tarikatına mensup olan Mehmed Tâhir Bey, Sayın Bayar'ın bankada, Bursa'da çalıştığı yıllarda Bursa'da bulunmaktadır. Sayın Celal Bayar'ın hayatını yazıyordum. Kendisine İttihat ve Terakki'ye ne zaman kaydolduğunu sordum. Sayın Bayar -Çekirge'de çok şiddetli bir yağmura yakalandım. Yağmur bardaktan boşanır gibi yağıyordu. Mehmed Tâhir Bey'le aynı şemsiyenin altına sığındık. O sırada benim İttihat ve Terakki Fırkasına kaydolmam için tavsiyede bulundu. Zaten İttihat ve Terakki hakkında bilgim vardı. Yağmur kesilince birlikte gidip kaydoldum. O zamanlar İttihat ve Terakki gizli bir teşkilattı. Mevsim sonbahardı, dedi. 1906 senesi olduğunu tahmin ediyorum. (Korkmaz, 1994, s. 66).

Akşit'in hatırladığı 1906 olsa da Celal Bayar'ın 1907'de İttihat ve Terakki'nin Bursa'daki Küme adlı koluna girdiği kaynaklarda bellidir. Görüldüğü üzere Mehmed Tâhir, Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne davet etmiş ve dâhil olmasını sağlamıştır. Mektuptan Mehmed Tâhir'in Bursa'da bulunduğu yazılmaktadır. Büyük ihtimalle Bursa'ya Alaşehir'e giderken uğramış ya da oraya aile bağları nedeniyle yaptığı ziyareti sırasında bulunmuş olabilir.

Sonuç olarak Mehmed Tâhir, Türk siyaset tarihine yön verecek olan İttihat ve Terakki'nin ilk aşamalarından itibaren içerisinde yer almış ve II. Meşrutiyet'te partinin milletvekili olma derecesine kadar yükselmiştir.

2.3.3. Meclis-i Mebusan'da Bursalı Mehmed Tâhir

Kırk sekiz yaşında genel seçimlere katılan Mehmed Tâhir, Bursa'dan aday gösterilmiştir. Hem dinî hem de ilmî çevrelerde etkin olması dolayısıyla seçimlere katılması istenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve çevresinin baskısıyla Mehmed Tâhir'in seçime katılması sağlanmıştır. Böylece "Tâhir Bey'in ancak hemşehrilerinin pek kuvvetli isrâr ve ibrâmı cem'iyet-i muhteremin de bu hususa tensîb ve kararının inzimâmı ile kabul" (Muallim Vahyî, 2019, s. 63) ettiğini söyleyebiliriz. Bursa'dan aday gösterilmesinde hem oralı olması hem de ailevi etkisinin olduğu söylenebilir. Bursa'da Nakşibendi tarikatı çevrelerinde tanınan babası Rifat Bey'in ve anne tarafından dedesi Necip Efendi'nin etkisinin yanında uzun yıllar Manastır, Üsküp ve Selanik'teki Melami çevreye de sahip olması seçimleri kazanmasında etkili olmuştur. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin onu aday göstermesinde, ikinci sebebin etkisi büyüktür. Aslında bu sebep Melami çevreye sahip Mehmed Tâhir'in cemiyetteki rolünü de açıklamaktadır.

Osmanlı Hürriyet Cemiyet'i istibdadın karanlık dönemlerinde açıktan açığa iş yapacak durumda olamamıştır. Bunun için gizli bir şekilde örgütlenmişlerdir. Gizliliği sağlayan en kolay unsurlar da Makedonya'daki mason loncaları olmuştur. Nitekim önceki bölümde de dediğimiz gibi kurucularının Mehmed Tâhir hariç hepsi masondur. Mason loncaları ile genişlemek cemiyeti olumsuz anlamda etkilememiştir. Çünkü "İttihat ve Terakkililerin Masonluğu araç olarak kullanmış olmaları söz konusudur." (Akşin, 2017, s. 108). Cemiyet genişledikçe açığa çıkma tehlikesi daha da artmaktadır. Dolayısıyla cemiyetin, iç düzeni gizli yapılarla bir araya gelmesi döneme göre çok doğal gelebilmektedir. Mason loncalarından yararlanan cemiyet tarikat yapılarından da yararlanmıştı. Örneğin "Ramsaur, Bektaşilikle de benzer bir ilişki olabileceğinden söz" (Akşin, 2017, s. 108) etmiştir. Benzer ilişkiler Melami tarikatıyla da kurulmuştur. "İttihat ve Terakki ile daima düzene karşı gelmiş olan Melamiler arasında önemli bir ilişki vardır" (Hanioglu, 1995, s. 54). Hanioglu, bu ilişkiye örnek olarak Mehmed Tâhir'i ve İttihat ve Terakki'nin Manastır şube başkanı Miralay Sadık Bey'i göstermiştir. Peki, Melami çevrelerde şeyhlik derecesine kadar yükselen Mehmed Tâhir'in Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ve daha sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ndeki rolü ne olmuştur?

Melami şeyhlerinden Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye bağlılığını bildiren Mehmed Tâhir, şeyh öldükten sonra çevrede onun vârisi olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. "Melamilik Tarikatının tanınmış simalarından birisi" (Korkmaz, 1994, s. 30) olan Mehmed Tâhir, Manastır'dan Selanik'e gelince bu özelliğini korumuştur. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin de kuruluşunda yer alırken arkasında Melami çevrelerin desteği bulunmuştur. Bu çevreler, cemiyetin büyümesine katkı sağlamıştır. Hartmann'a göre, "Sadece Melami insan olarak Tâhir Bey, karakteri sayesinde komplocu grup (yani devrim cemiyeti) önemli bir büyüme elde etmiştir, çünkü o, zirvede olduğunu duyar duymaz tereddüt etmeden dâhil olan kardeşleri arasında çok itibar görüyordu." (1910, s. 177).

Mehmed Tâhir, Manastır'da yaşarken Melamilik'in yayılması için çok çabalamıştır. Şeyhi Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye dair olumsuz ithamları da reddetmek için yazdığı *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî* eserinde Melami anlayışını da aktarmıştır. Ayrıca "birçok kişinin Melamilik Tarikatı'na girmesini" (Korkmaz, 1994, s. 30) sağlamıştır. Bu çabalar sonucunu vermiş görünmektedir.

Cemiyete girdikten sonra da arkasından gelen Melami çevre onu desteklemiştir. “Sonuç olarak, Mehmed Tâhir’in çok büyük bir karizma göstererek Rumeli Melamilerini Jön Türklerin davasına çekmeyi başardığını” (Yıldırım, 2019, s. 7) söyleyebiliriz. Buraya kadar Melami etkinliğini açıklamaya çalıştığımız Mehmed Tâhir’in İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından neden aday yapılmak istendiği de anlaşılabilir olur.

Mehmed Tâhir, II. Meşrutiyet’in ilanının haberini İzmir’deyken almıştır. Cemiyetin merkezi olan Selanik’ten uzakta bulunduğu için Cemiyetin üst yönetiminde söz sahibi olamamıştır. Ancak İzmir’de bulunurken İngiliz posta memurları sayesinde Genel Merkez ile haberleşebilmiştir (Hartmann, 1910, s. 178). Mehmed Tâhir, Selanik’te olamasa da Anadolu’da, özellikle İzmir ve çevresinde Cemiyete taraftar toplamak için çaba göstermiştir. Nitekim bunun önemini gören Genel Merkez, Meşrutiyet ilan edildikten sonra Mehmed Tâhir’i Anadolu’da meşrutiyeti anlatmak, yeni düzeni tanıtmak ve halkın sorunlarını anlamak için görevlendirmiştir. Mehmed Tâhir, Mülâzım Faik Bey ve Hafız İsmail Efendi ile Konya ve Batı Anadolu’yu gezdikten sonra İstanbul’a geçmiştir.

Bursa’dan seçimleri kazanan Mehmed Tâhir’in Meclis-i Mebusan ve TBMM kayıt numarası 115’tir (Demir, 2007, s. 360). Meclisin dördüncü şubesinde yer almıştır (MMZC, 1324, s. 5). Meclis-i Mebusan’ın birinci dönem tutanaklarını inceleyerek söylüyoruz ki Mehmed Tâhir, birçok toplantıda yer almıştır. Gerektiğinde Meclis içerisinde şiddetli tartışmalara da girmiştir. Özellikle asker olması bakımından askerliğe dair kanunların düzenlenmesinde aktif roller oynayan Mehmed Tâhir’in tutanaklarda birçok konuşması bulunmaktadır. Konuşmaların içeriği genelde kanun düzenlemeleri üzerinedir. Aralarda dikkat çekici bilgileri ve fikirleri de konuşmalara yansımıştır. Örneğin askerî okullara gayrimüslim öğrencilerin alımı ve eğitimi hakkındaki 9 Mart 1327 tarihli şu konuşması hem kendi biyografisinden bilgiler içermekte hem de farklı alanlardaki fikirlerini içermektedir:

Efendim bendeniz hayat-i askeriyemin kısmı âzamını Mekâtib-i Askeriyede geçirdim. Fakat, aynı zamanda Mekâtib-i Mülkiyyede de az çok hidematta bulundum. Bu iki mekteplerin mukayesesini bir dereceye kadar tecrübeme atfen biliyorum. Şu kadar arz edebilirim ki bir tarihte Manastır’da Halil Rifat Paşa vali idi. Bir gün birbirine muttasıl olan Askerî Rüştiyesi ile Mülkiye Rüşdiyesini teftişe geldi. Bendeniz de muallim bulunuyordum ve Mülkiye Rüşdiyesinde de muallim idim. (MMZC, 1327, s. 240-241).

diyen Mehmed Tâhir, askerî rüştiyeler hakkında farklı kişilerin fikirlerini söyleyerek sözlerine devam eder.

Daha sonra Mebus Boşo Efendi'nin askerî okullara gayrimüslim öğrencilerin alımıyla alakalı sözlerini sırasıyla irdeleyen Mehmed Tâhir:

Boşo Efendi'nin nazariyeleri ki Mekteb-i Harbiyyeye doğrudan doğruya Hıristiyan, gayrimüslim vatandaşlardan da alsınlar ve onlar da zabitlik şerefine nâil olsunlar. Biz de bu temenniye iştirâk ederiz ve Ordumuzda millet-i gayrimüslimden efrad görmekle müftehir olduğumuz gibi, zâbit görmekle de iftihar ederiz, bu, açık bir hakikattir. (MMZC, 1327, s. 241)

demiştir. Ancak asker olacak gayrimüslimlerin Türkçe öğrenme konularına değinerek “gayrimüslim vatandaşlarımızdan Türkçeyi lâıykıyla bilmedikleri hâlde mekâtib-i askeriyyeye girdiklerinde, bunlar ne surette tahsil ederler ve onlardan bilâhara ne istifade hasıl olur?” (MMZC, 1327, s. 241) diyerek orduda birliği sağlamak için Türkçe öğrenmenin gerekliliğinden bahsetmiştir.

Mehmed Tâhir, mebusluk yaparken farklı kurullarda görev almıştır. Meclisin askerî komisyonluğunda bulunmuştur. Ayrıca “Harbiye nezâreti tensikâtında (ve) iki sene donanma cem'iyeti mürahaslığında” (Muallim Vahyî, 2019, s. 64) yer almıştır. Mecliste bulunduğu görevler mesleği ile paralel bir yapıdadır.

Mehmed Tâhir'in ilk ara seçimlerde mebusluktan ayrılma sürecini, hayatını anlattığımız bölümde aktarmıştık. Tekrar edecek olursak genel olarak kaynakların aktardığına göre Mehmed Tâhir, parti içerisinde anlaşmazlıklar sebebiyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Mebusluktan sonra kendisini ilim çalışmalarına veren Mehmed Tâhir'in mebusluktan sonraki süreçte İttihat ve Terakki Fırkası ile ilişkisine dair herhangi bir bilgi kaynaklarda mevcut değildir.

2.4. İLMÎ YÖNÜ VE EYLEMLERİ

2.4.1. Bulunduğu Komisyon ve Dernekler

2.4.1.1. Türk Derneği Üyeliği

Yusuf Akçura, 1908'de İstanbul'a geldikten sonra Necip Asım ve Veled Çelebi ile “gayr-ı siyasî, sırf harsî mahiyette bir Türk cemiyeti” (Akçuraoğlu Yusuf, 2009, s.

458) meydana getirmek istemiştir. 1908'in sonlarına doğru Mekteb-i Mülkiye Müdürü Celal Bey'in odasında ilk toplantı yapıldıktan sonra kurulacak derneğe dair fikirler şekillenmiştir. Türk Derneği kurulduktan sonra *İkdam* ve *Sırât-ı Müstakim*'e ilan verilmiştir. *İkdam*'da yer alan ilana göre "... Ahmed Mithat Efendi, Emrullah Efendi, Necib Asım Bey, Bursalı Tâhir Bey, Korkmazoğlu Celal, Fuad Raif Bey, Rıza Tefik Bey, Ferid Bey, Mülkiye Mektebi Müdürlük odasında toplanarak, merkezi İstanbul'da olmak üzere Türk Derneği adıyla bir ilim cemiyeti kurmuşlardır." (akt. Gazioğlu, 2017, s. 11).

Derneğin Aralık 1908 ile Ocak 1909 arasındaki tarihlerde kurulduğu tahmin edilmekle birlikte araştırmacılar fikir birliğine varamamıştır. Ancak 2017'de yayımlanan yüksek lisans tezinde, kaynaklarda verilen tarihler tartışılmış ve en son olarak kuruluş tarihi 18 Aralık 1908 olarak verilmiştir (Gazioğlu, 2017, s. 11). Bu tarihten günler öncesinde Mehmed Tâhir, İstanbul'a gelmiştir. Gelir gelmez Türk milliyetçiliğinin önemli bir kuruluşunda kurucu olarak yer alması dikkate değerdir. Derneğin yönetici kadrosunda yer almamıştır. Ancak Dernek dağılıncaya kadar âzâ olarak bulunmuş ve katkı sağlamıştır. Derneğin yayın organı olan *Türk Derneği*'nin 3. sayısında "Veliahdi Saltanat Devletli Necabetlu Yusuf İzzeddin Efendi Hazretleri: Derneğin Reis-i Fahrîsi ve Hamisi" başlığı ile yayımlanan yazıda Türk Derneği'ndeki âzâlar sıralanmıştır. Mehmed Tâhir, sekizinci sırada "Bursa Mebusu, binbaşı" (*Türk Derneği*, 2006, s. 113) ifadeleri eklenerek yer almıştır.

Derneğin *Türk Derneği Nizamnâmesi* başlığı taşıyan tüzüğü 25 Kânunuevvel 1908'de İstanbul'da basılmıştır. Derneğin kurulma amacı tüm Türklerin "mazi ve hâldeki âsâr, ef'âl, ahvâl ve muhitini öğrenmeye ve öğretmeye" (Akçuraoğlu Yusuf, 2009, s. 458) çalışmaktır. Bu sayede Türklerin yazılı eserleri, tarihi ve en önemlisi dili gün yüzüne çıkarılacaktır. Ayrıca Türklerin yerleştikleri coğrafyalar da kayıt altına alınacak ve Türk kültürü bir bütün hâlinde kaydedilecektir. Yapılan çalışmalar da tüm dünyaya bildirilecektir. Nizamnâmenin 2. maddesinde açıklanan bu amaçlar, Derneğin kültürel anlamda bir Türk milliyetçiliği götüğü görülmektedir.

Türk Derneği amaçları doğrultusunda yayımlar yapmayı planlamıştır. “Cerideler, risaleler, kitaplar” (Akçuraoğlu Yusuf, 2009, s. 459) neşretmeyi planlayan Derneğin ilk yayını Mehmed Tâhir’in *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* olmuştur. Eserin içeriği, derneğin amaçları ile uyumaktadır. Mehmed Tâhir’in ilk önce 1897’de bastırıldığı eserin önemi, Türk Derneği’nde tekrar basılarak gösterilmiştir. Böylece Türk milletinin ilmî ve fennî tarihi gündeme getirilmiştir. Bir dernek çatısı altında basılan eser sayesinde Mehmed Tâhir’in Türkçülüğe hizmeti tekrar kanıtlanmıştır. Duran Can Gazioğlu, derneğin birinci yayım olarak Mehmed Tâhir’in eserinin seçilmesine dikkat çekmiştir. Türklük bilincini kazandırması açısından *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*’nin önceden gelen bir şöhretini kullanan Türk Derneği, böylece kendisini halka tanıtmayı amaçlamaktadır (Gazioğlu, 2017, s. 93).

Türk Derneği yayın organı olarak kendisine ilk önce *Sırât-ı Müstakim* dergisini seçmiştir. Ancak daha sonra Türk Derneği’nin kendisi de dergi çıkarmıştır. “1911 yılında kendi adıyla bir dergi çıkarmaya” (Sarinay, 1994, s. 96) başlayan Türk Derneği, dergiyi ayda bir çıkaracağını söylemiş ancak işler istendiği gibi gitmemiştir. Toplamda yedi sayı çıkan *Türk Derneği*’de Mehmed Tâhir’in iki makalesi bulunmaktadır. Birinci sayıda çıkan “Âşık Paşa” makalesinde, derneğin dil konusundaki anlayışı ile de örtüşen yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması fikrini savunmaktadır. İkinci sayıda yayımladığı “Hibrî Ali Efendi” başlıklı makalesinde ise Osmanlı âlimi Ali Efendi’nin biyografisini aktarmaktadır. Mehmed Tâhir’in *Türk Derneği*’nde başka yazısı çıkmamıştır. Ancak Derneğin önceden yayın organı olarak seçtiği *Sırât-ı Müstakim*’de birçok yazısı yayımlanmıştır.

Türk Derneği, *Sırât-ı Müstakim*’i 20. sayıdan sonra yayın organı olarak kabul etmiştir. Bundan önce de Mehmed Tâhir, *Sırât-ı Müstakim*’de yazılar yayımlamıştır. Dernek bünyesindeyken “dergide toplam 25 yazısını yayımlamıştır.” (Gazioğlu, 2017, s. 70). 1908-1912 arasında yayımladığı yazılarında, çoğunluğu Türk bilgin ve âlimlerin hayatını ele almıştır.

Türk Derneği, Nizamnâmesinde yer alan maddeleri *Türk Derneği*’nin ilk sayısında bir beyanname ile yorumlama gereği duymuştur (Sarinay, 1994, s. 97). “Türk Derneği Beyannamesi” başlıklı yazı, temelinde Türk diline önem verilmesinden

bahseder. Yazıya Kanun-ı Esasi'deki istihdam edilmek için Türkçe bilmenin gerekliliğinden bahseden maddenin alıntılanmasıyla başlanır. Bu maddedeki Türkçenin toplumsal birlikteliği sağlaması yönündeki vurgusuna dikkat edilerek bütün Osmanlı unsurlarının birbirlerini bağlayacak bir dilin ihtiyacından bahsedilir. Daha sonra bütünlüğü sağlayacak olan dilin de Türkçe olması ve bunun da kanun maddesiyle korunduğu aktarılır. Ancak Türkçe öğrenmesi kolay bir dil olmasına rağmen yanlış yargıların ortaya çıkmasıyla Türkçeden uzaklaşmıştır. Yanlış yargıların önüne geçilmesi ile ülkedeki farklı unsurların birleşmesi yönünde çok önemli bir adım atılabilir dendiikten sonra yapılacak işin Türkçenin gerçek değerini ortaya koymak olduğu aktarılır. Türk Derneği, Türkçenin “bugüne kadar geçirdiği tadilat devirlerini araştırmak” (*Türk Derneği*, 2006, s. 17) için vardır. Buraya kadar Derneğin kuruluş amaçları da sıralanmış ardından Derneğin yapacağı işler on dört madde olarak sıralanmıştır. Maddeler Türkçenin sadeleştirilmesi, bilimsel olarak incelenmesi, en eski örneklerinin ortaya çıkarılması ve yaygınlaştırılması konularını içerir. Türkçenin yaygınlaştırılması için Batı'daki bilimsel kitapların Türkçeye çevrilmesi, Osmanlı ülkesi dışındaki Türklerle iletişime geçip ortak şive etrafında toplanılması, kütüphaneler vücuda getirilmesi gibi adımlardan bahsedilir. Orta Asya ve dünyanın diğer yerlerindeki Türklerle ortak bir şivede buluşma fikri dikkat çekici bir adımdır. Osmanlı Türkçesinin sadeleştirilmesi için de önemli adımlar planlanır. Örneğin resmî yazışma dilinin halkın da anlayacağı şekle getirilmesi, oturmuş Arapça ve Farsça hariç Dernek tarafından olabildiğince sade Türkçe kullanılacağı gibi planlar aktarılır.

Beyanname'yi iyice inceleme nedenimiz Mehmed Tâhir'in de Beyanname'deki fikirlere sadık kalmasındandır. Ancak ondaki Türkçe bilinci Türk Derneği'nin öncesine kadar götürülebilir. Bilindiği üzere Mehmed Tâhir, öğretmenlik yaptığı yıllarda daima Türkçeye önem vermiştir. Çok iyi Arapça ve Farsça bilmesine rağmen Türkçenin değerini küçümsememiş ve öğrencilerine Türkçe bilincini aktarmıştır. Hatta coğrafya derslerinde Türkçe yer isimlerinin doğru telaffuzuna kadar dikkat edilmesini istemiştir. Manastır'da kitabet derslerine de giren Mehmed Tâhir, Türk edebiyatının da önemini öğrencilerine aktarmaktan geri kalmamıştır. Onun Türkçeye ve Türk edebiyatına verdiği değeri Muallim Vahyî şöyle açıklamıştır:

O öyle istiyor ve telkin ediyordu ki; İstanbul'da yazılan bir kitabımızın Kaşgar'da da kâri'i bulunsun. Artık Nergisi, Okçuzâde lisanı; birçok Arabî ve Farisî terkilbi ve lügatlı müselsel ve muakkat nesir lisanı bırakılsın. Türkçemiz kendi tabiatı dairesinde bir ıslah görsün. Sarf ve nahvimiz, kitabet ve imlamız mantikî, ilmî, fennî esaslara ibtinâ eder olsun; edebiyatımız ta maziden başlayarak bugüne kadar Türklüğü hakkıyla temsil eden ve İslâm halifeliği, Türk hakanlığı için canıyla, kaniyle muttasıl cömertlik ededuran milletin, zavallı Anadolu halkının hayatını gösterebilir. Bir edebiyat ki bir parça tahsil gören bir Türk onunla nerede olsa, kan deryasında boğulsa yine müteselli olsun; onu ruhuna, aşkına, hayatına ümidine tamamıyla aşına çıkar görsün. Yoksa Nergisi ve Okçuzâde'nin dili bu dile benzeyen her türlü düzme, yapma diller, üsluplar Garp edebiyatının, bütün inceliklerinde yüklü olsalar, yine nafildir. Bize tamamıyla Frenkleşmiş, Frenkleştiği kadar da Müslümanlıktan, Türklükten ayrılmış ailelerin manen, ahlaken, tefessüh ve taaffün eylemiş grupların yaşayışlarını gösteren, bu gösterişi de yapma ve düzme bir dil ile anlatmaya yeltenen romanlar hikâyeler hiçtir!.. (2019, s. 40).

Mehmed Tâhir, sadece Arapça ve Farsça etkisinden şikâyetçi olmamıştır. Batılılaşmayı yanlış algılayan topluma da eleştirilerini yöneltmiştir. Türkçe cümlelerin arasında Fransızca sözcükler sıkıştırarak konuşanlar da Türkçeye zarar vermektedir. Çünkü Mehmed Tâhir'e göre her şeyin temeli olan dilin bozulması toplumsal ahlakın yozlaşmasına ve çürümmesine neden olabilir.

Mehmed Tâhir'in Türk Derneği'nin dil politikalarını açıkça benimsediğini gösteren kanıt "Âşık Paşa" makalesidir. *Türk Derneği*'nin 1327 tarihli 1 numaralı sayısındaki yazılar içerisinde üçüncü sırada yer almıştır (*Türk Derneği*, 2006). Derginin yayımı 1327 / 1911-12 yılı içerisinde yapılmasına rağmen Mehmed Tâhir yazının sonuna "25 Mart (1)325" (7 Nisan 1909) tarihini düşmüştür. Bu açıdan Mehmed Tâhir dergiden çok önce yazısını yazmış gibi görünmektedir. Dil anlayışının Beyanname öncesine, Derneğin kuruluşundaki yıllara gittiğini göstermektedir. Nitekim Beyanname'nin Dernek içindeki farklı görüşleri bir bütünlük oluşturması için daha sonradan düzenlendiğini söylemiştik.

Mehmed Tâhir, yedi sayfalık "Âşık Paşa" makalesinde yaşanan hürriyet devrinde (II. Meşrutiyet devri) düşünülmesi gereken öncelikli konulardan birisinin Türkçe olduğunu söyleyerek söze başlamıştır. Daha sonra Türkçenin "Oğuz Han"ın dili olduğunu vurgulayarak köklü tarihine gönderme yapmıştır. Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* eserine gönderme yaparak Türklerin İslamiyet'e geçişi ile Arapça ve Farsça etkisinde birçok eser meydana getirdiğini söylemiştir. Türkler İslamiyet'e geçse de Türkçe eser yazmayı bırakmadığını söylemiş ve *Kutadgu Bilig*, *Divan-ı Hikmet* ve *Mahzenü'l-Esrar* gibi eserleri örnek

göstermiştir. Ardından örnek verdiği eserlerin çok önemli olmalarına rağmen Uygur ve Özbek Türkçesi dâhilinde meydana geldiği için Batı Türkçesine örnek teşkil edemeyeceğini de eklemiştir. Daha sonra Anadolu'da konuşulan Türkçenin kimliğini en iyi şekilde yansıtacak bir eserin gerekliliğinden bahsetmiştir. Buna örnek olarak ilk önce “Türk kavmine mensup akvam hakkında yazılan millî tarihlerin en değerlisi elde bulunan bazı emarelere nazaran *Oğuzname*” (Bursalı Mehmed Tâhir, 2006, s. 34) olduğunu söylemiştir. Bu eser aynı zamanda Orta Asya'da konuşulan Türkçeden izler barındırdığı için Türkçenin bir bütün olarak özelliklerini ortaya koyabileceğini dile getirmiştir. Ancak bu eserin orijinal nüshasının elde bulunmadığı için doğru bir sonuca ulaşmanın zor olduğunu eklemiştir. Bu sebeple “Asya'nın hemen her tarafında meskûn olan Türklerin tanzim-i lisanı hakkında mikyasa olacak bir eski kitap” (Bursalı Mehmed Tâhir, 2006, s. 26-27) bulunmasının zorunlu olduğunu aktarmıştır. Araştırmaları sonucunda Anadolu Selçuklular zamanından dâhi istenildiği gibi bir eserin bulunamadığını açıklayan Mehmed Tâhir, bunun nedenini Selçukluların da Farsça eser yazmalarında bulmuştur. Nesir olarak *İbn Bibi Tarihi*'ni verse de bunun Farsça yazıldığını hatta Sultan İzzeddin Keykubad'ın türbesinde Türkçe olarak yazılan “Biz cihanı ki terk idüp gittik; Rencini dilde perk idüb gittik; Şimdiden girü nevbet irdü size; Netekim evvel irmiş bize” (a.g.e., s. 27) mısralarının İbn Bibi tarafından Farsçaya çevrilerek esere alındığını aktarmıştır. Mehmed Tâhir ardından devlet işlerinde de Farsça yazıldığı için resmî belgelerde de Türkçenin yoksunluğunu söylemiştir. Mevlânâ'ya atfedilen birkaç Türkçe beytin onun olma ihtimalinin düşük olduğunu çünkü elde kanıt bulunmadığını söyleyerek *Divan-ı Kebir*'indeki Türkçe bazı mülemma ve gazellin bulunduğunu aktarmıştır. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in Osmanlı Devleti kurulduğunda dâhi Farsça yazdığını onun da birkaç Türkçe manzumunun olduğunu söylemiştir. Mehmed Tâhir, Anadolu Selçuklu döneminden “bize başlıca Türkî bir eser veya bir kitap devir ve teslim etmemiştir.” (Bursalı Mehmed Tâhir, 2006, s. 29) diyerek makalesinin başlığı olan Âşık Paşa'ya konuyu bağlamıştır. Âşık Paşa'nın on iki bin beyti içeren eserinin (*Garibnâme*) Osman Gazi zamanından kaldığını ve Türkçenin hakiki özelliklerini göstereceğini söylemiştir. Daha sonrasında ise Âşık Paşa'nın kısa bir biyografisini ve mezar taşındaki cümleleri aktarmıştır.

Mehmed Tâhir, makalesinde dilde sadeleşmeye dair fikirlerini de açıklamıştır. Mevcut Türkçenin Arapça ve Farsça etkisinde haddinden fazla kaldığını dolayısıyla “tasfiyesi”nin lazım olduğunu söylemiştir. Bunu yaparken zaten iyice yerleşmiş Arapça ve Farsça sözcük ve terkipler dilden doğrudan atılmamalıdır. Örnek olarak kelime-i şehadeti veren Mehmed Tâhir’in bunu bir Arap’ın anlayacağı kadar Türk’ün de anlayacağını söylemiş Arapçasının yerine “yoktur tapacak çalaptır ancak” (Bursalı Mehmed Tâhir, 2006, s. 30) olarak Türkçesine çevrilmesinin yanlışlığından bahsetmiştir. Bunun dışında “dünya” sözcüğü üzerinden de bir örnek vermiştir: “Dünya kelimesi her ne kadar Arabi ise de bu suretle Türkçeleşmiştir ki biz bunun yerine başka Türkçe bir kelime bulup vaz etmek abesle iştigal demektir.” (a.g.e., s. 30). Ancak Türkçenin sadeleşmesi de gerekmektedir. Mehmed Tâhir’e göre yapılması gereken önce Türkçenin kurallarını gösteren bir eser yazılmalı ardından sözlük meydana getirilmelidir. Bu konuda yardımcı olacak eser ise *Garibnâme*’dir. Âşık Paşa’nın biyografisini verirken soy olarak Horasan’dan geldiğini belirten Mehmed Tâhir, bu sebeple *Garibnâme*’de Doğu ve Batı Türkçesi özelliklerinin aranabileceğini dile getirmiştir. Kaynak olarak kullanılacak bir diğer eserin Hacı Kemal’in *Cami’ün-nezairi* olduğunu söylemiştir. Hacı Kemal’in eserinin dönemine göre oldukça hacimli olması bakımından zengin bir kaynak olduğunu aktaran Mehmed Tâhir, Türk Derneği’nin Türkçenin sadeleştirilmesi ve korunmasında önemli bir rol üstlendiğini de dile getirmiştir. Makalenin sonunda Âşık Paşa’dan alıntılar yapmıştır. Böylece sade Türkçe ve Türk edebiyatının gerçek kimliğinin ne olduğu göstermeye çalışmıştır. Mehmed Tâhir’in *Garibnâme*’yi kaynak olarak göstermesi dikkat çekicidir. Çünkü bilindiği üzere *Garibnâme* halka dinî bilgileri öğretmek için sade bir Türkçeyle yazılmıştır. Sade dili sayesinde Anadolu’da yüzyıllarca okunmuştur. Bu da aslında Türk Derneği’nin yazı dilinin konuşma diline yaklaştırılması amacına bir gönderme olmuştur.

Türk Derneği, Türk milliyetçiliği açısından çok önemli bir girişim olmuştur. Derneğe mensup üyelerin büyük bir kısmı kültürel anlamda Türkçü kişilerden oluşmasına rağmen “siyasî açıdan Osmanlılık geleneğini ağırlıklı olarak taşımaktadırlar.” (Sarınay, 1994, s. 100). Türk Derneği, Türkoloji çalışmaları açısından da önemli bir kuruluş olmakla beraber uzun ömürlü olamamıştır.

Nedenleri ise çeşitlidir. Yusuf Akçura, Veled Çelebi gibi isimlerin İstanbul'dan ayrılmaları, “dernek mensuplarının dilde tasfiyecilikle suçlanmaları, üyeler arasında tam bir amaç birliği bulunmaması ve zamanla farklı siyasi partilerde yer almaları gibi” (Sarınay, 1994, s. 101) sebeplerle Türk Derneği dağılmıştır. Dağılmasına dair kesin bir tarih verilmeyen derneğin 1912 içerisinde dağıldığı tahmin edilmektedir. Son olarak Mehmed Tâhir, Türk Derneği'nin kuruluşunda yer almış ve derginin yayın organlarında yazılar yayımlayarak katkılar sağlamıştır diyebiliriz.

2.4.1.2. Tarih-i Osmanî Encümeni Üyeliği

Türk Tarih Kurumu'nun temelleri olan Tarih-i Osmanî Encümeni, bilimsel anlamda bir Osmanlı tarihi yazması amacıyla 27 Kasım 1909'da kurulmuştur. Padişahın ve hanedan üyelerinin de desteklediği Encümen, önce bir başkan on iki uzmandan oluşturulmuştur. İlk üyelerin belirlemesini hükümet yapmış ardından alınacak yeni üyeleri Encümen'in kendisi seçmiştir. Necip Asım tarafından hazırlanan Encümen'in tüzüğünde mevcut Osmanlı tarihlerinin bilimsel nitelikten yoksun olmalarından bahsedilmiştir. Ayrıca halkın millî bilincinin ve vatana bağlılığının artmasını sağlayacak bilimsel ölçütlere göre hazırlanmış tarih eserlerine ihtiyaç duyulduğu aktarılmıştır.

İlk başkanı Abdurrahman Şeref Bey'in olduğu Encümenin asil üyeleri Ahmed Mithat Efendi, Necip Asım ve Ahmed Refik gibi isimlerden oluşmuştur. Yardımcı üye olarak Bağdatlı İsmail Paşa, Ali Emirî Efendi, Süleyman Nazif, Faik Reşad gibi isimlerin yanında Mehmed Tâhir de seçilmiştir (*Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 1 Nisan 1326, s. 8).

Bazen Encümen'in faaliyetleri ve Encümene üye kişiler hakkında eleştiriler yapılmıştır. Eleştirilere Fuat Köprülü de katılmıştır. Köprülü, 1913'te yazdığı “Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında” başlıklı makalesinde ülkedeki tarihçi yokluğundan bahsetmiş ardından Encümen'deki üyeleri değerlendirmiştir. Mehmed Tâhir'i gerçek anlamda tarihçi olarak saymamış ancak alanda uzmanlaşmış biri olduğunu söylemiştir (akt. Kurt, 2020, s. 580).

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası adlı bir dergi de çıkaran Encümen, yazılması amaçlanan Osmanlı tarihinin kaynaklarını oluşturmak amacıyla kütüphane kurmayı planlamıştır. Bu sebeple kütüphane oluşturulurken bazen kitap satın alınmış bazen de hediye kitaplar kabul edilmiştir. Bağış yapan birçok kurum ve kişi olmuştur. Maarif Nezareti, Harbiye Nezareti ya da Asiatic Society gibi çeşitli kurumların bağışları yanında şahısların da bağışları oldukça fazla olmuştur. Ayrıca Türk ve yabancı birçok kişiyle beraber Mehmed Tâhir de kitap bağışında bulunmuştur. Hatta “Bağışladıkları kitap sayılarına göre müesseselerden Gibb Müessesesi (Gibb Memorial) ve Academie Rumanie’nin, şahıslardan da Ahmed Zeki Paşa, Ahmed Refik, Bursalı Mehmed Tâhir’in ön plana çıktığı görülüyor.” (Kurt, 2020, s. 56).

Mehmed Tâhir’in mesleğine ve eserlerine yansıyan tarih ilgisi Tarih-i Osmanî Encümeni’ne seçilmesinde de karşımıza çıkmaktadır. Yazıları ve eserleriyle Encümen kurulduğunda ünlenmiş bulunmaktadır. Ayrıca Türk Derneği gibi kuruluşlarda da yer alması sayesinde Necip Asım gibi kişilerle sıkı ilişkileri de vardır. Dönemim aydınlarının dikkatini çeken Mehmed Tâhir’in tarih ile alakalı bir komisyonda yer almasını sağlayan en büyük etken biyografi ve bibliyografi ile ilgilenmesi olmuştur. Araştırılacak yeni kaynaklardan kurulacak olan kütüphaneye kadar kitap ile alakalı her konuda Mehmed Tâhir’in bilgi birikimi dikkat çektiği için onun, Tarih-i Osmanî Encümeni’nde bulunmasını sağlamıştır. Yukarıda da aktardığımız gibi Fuat Köprülü gibi kişiler ondaki birikimi fark etmiş olacaklar ki onun bilgisine önem vermişlerdir.

Mehmed Tâhir, tarih bilgisinin kökenlerini aile evinde attıktan sonra eğitim hayatında tarihe önem vermeyi sürdürmüştür. Coğrafya öğretmenliğinin yanında tarih öğretmenliği de yapmıştır. Öğrencilerine tarih bilincini de aktarmış ve Türklüğün köklerini göstererek millî kimlik oluşturmaya çalışmıştır. O, coğrafya ve tarih arasındaki yakın ilişkiyi görmüş ve bir bütün olarak ele almaya çalışmıştır. Onun tarihe verdiği önemi, eserlerine de yansımıştır. Biyografi bir bakımdan ünlü tarih bilginlerin hayat hikâyesini yazmıştır. Özellikle “müverrihlerin” hayatını da eserlerine alarak tarih ilmine katkı sağlayan kişileri ve eserlerini yazmayı ihmal etmemiştir. Örneği *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri, Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* ve

Osmanlı Müellifleri'nde ayrı bölümlerde tarihçileri sıralamıştır. Hatta tarih ilmine hizmet eden Gelibolulu Âlî ve Kâtip Çelebi gibi figürlerin hayatlarını ayrı bir eser olarak yazmış ve bastırmıştır.

2.4.1.3. Türk Bilgi Derneği Üyeliği

Bir bakıma Türk Derneği'nin devamı sayılan Türk Bilgi Derneği, 14 Mart 1913'te kurulmuştur. Akademik bir özelliğe sahip dernek, Türk Derneği gibi Türklüğü bir bütün olarak araştırmayı amaçlamıştır. "Türk Bilgi Derneği, popüler bilgi ötesinde, araştırmaya ve bilgi birikimine yönelmeyi" (Sakallı, 2005, s. 60) amaçlayarak Batı'daki bilim akademilerine benzemeye çalışmıştır. Derneğin başkanı Celâl Sahir, kâtipi Fuat Köprülü'dür. İlk önce dokuz kişiden oluşan idare heyetinin diğer üyeleri Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Doktor Rifat, Mühendis Salim, Ziya Gökalp, Doktor Nazım ve Haşim Bey olmuştur. Kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra ilk genel kurulunu toplayan dernek alt şubelere ayrılmıştır. Bünyesinde devrin önde gelen isimlerini ve aydınlarını barındıran Dernek, "Türkiyyat, İslamiyyat, Hayatiyyat, Felsefe ve İctimaiyyat, Riyaziyyat ve Maddiyat, Türkçülük" alt şubelerine ayrılmıştır. Her bir şubede başkan ve yazman bulunmuştur. Türkiyyat Şubesi on üç kişiden oluşmuştur. Necip Asım'ın başkanlık yaptığı şubede yazman Fuat Köprülü olmuştur. Bu iki isim dışında şubede Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Cevdet, Ahmed Refik, Hüseyinzade Ali, Ziya Gökalp, Arif, Andon Tıngır, Fuat Arif, Mahmut Mian gibi isimlerle beraber Mehmed Tâhir de yer almıştır.

Derneğin en etkin şubesi olan Türkiyyat Şubesi, 30 Mart 1914'te toplandıktan sonra yayın hayatına geçmeye karar vermiştir. Üyelerin hazırladığı yazılar her hafta şubede okunmuş ve tartışılmıştır. Örneğin Mehmed Tâhir'in "Müyessiretü'l-Ulûm" başlıklı yazısı bunlardan birisidir. Mehmed Tâhir, yazısında Bergamalı Kadri'nin *Müyessiretü'l-Ulûm* eserini tanıtmıştır. Türkçe'nin gramerine dair eserlerin çok eski tarihlerde yazıldığına örnek teşkil ettiğini belirterek eserin çok kıymetli olduğunu aktarmıştır. Orijinal nüshasının mevcut olmadığını söyleyen Mehmed Tâhir, eserin iki kısımdan oluştuğunu dile getirmiştir. Ayrıca eserde Türkçe'nin gramer yapısının nasıl ele aldığını incelemiştir. Bir sayfayı geçmeyen

yazısında Mehmed Tâhir, Bergamalı Kadri'nin eserinin Türk dili ve edebiyatı tarihi açısından çok kıymetli olduğunu söylemiş ve araştırmacıların dikkatini çekmeye çalışmıştır. Mehmed Tâhir'in kısa ama aydınlatıcı yazısı cidden Türk dili tarihi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü onun yazısı sayesinde Türkçe'nin ilk gramer kitabını bilim dünyası tanımıştır.

Türk Bilgi Derneği de dönemim ilim dernekleri gibi dergi çıkarma işine girişmiştir. Bu amaçla *Bilgi Mecmuası* ismiyle bir dergi çıkarılmıştır. Geniş bir yazar kadrosu ile çıkarılan dergi, "o günün koşullarında gerçek bir 'akademi' dergisi hüviyetini" (Toprak, 1987, s. 4) göstermiştir. Kasım 1913 ile Haziran 1914 arasında 7 sayı çıkan dergide Mehmed Tâhir'in sadece yukarıda bahsettiğimiz "Müeyessiretü'l-Ulûm" başlıklı yazısı çıkmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1330c). Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile derneğin faaliyetleri durduğu gibi dergi de 7. sayıdan itibaren çıkarılamamıştır.

Mehmed Tâhir'in Türk akademisinin temellerinin atıldığı Tarih-i Osmanî Encümeni ve Türk Bilgi Derneği gibi kuruluşlarda yer alması dikkat çekicidir. Özellikle Türk milliyetçiliği ile ilk tohumları atılan Türkoloji'nin ilk anlarında çalışmalarına katkı sağlamıştır. Sadece edebiyat, dil ya da tarih olarak ayırmayarak üç alanda etkinlik göstermesi onun sosyal bilimlere bütüncül yaklaşımını da ortaya koymaktadır. Bu özellik dönemin birçok aydınında olmakla beraber Mehmed Tâhir, ayırt edici özelliğini ise biyografi ve bibliyografi ile göstermiştir.

2.4.2. Edebî Yönü

Mehmed Tâhir'in yayımladığı eserlere bakacak olursak ön plana biyografi türü çıkmaktadır. Aslında birçok biyografi eserinde şair ve yazarların hayatına yer vererek Mehmed Tâhir'in edebiyat bilimi açısından önemi ortadadır. Bu yüzden edebiyat bilimcileri tarafından biyografi âlimi olarak tanınmaktadır. Bununla beraber Mehmed Tâhir'in şiirle ilgilendiği kaynaklarda yazmaktadır (Akün, 1992, s. 463; Gölpınarlı, 1931, s. 329-330; Muallim Vahyî, 2019, s. 30-31). Ayrıca bununla da kalmayıp antoloji niteliğinde eserler de meydana getiren Mehmed

Tâhir'in kaç şiiri olduğuna dair bilgimiz bulunmamaktadır. Bunun en büyük nedeni şiirlerini topladığı eserinin kayıp olmasıdır.

Şiirlerini *Mecmua-i Tâhir* adlı eserinde toplayan Mehmed Tâhir, eserini bastırmamıştır. Yazma olarak nerede olduğunu bilmediğimiz eserdeki şiirlerin daha çok dinî içerikli olduğu aktarılmıştır. Eserde sadece şiirleri bulunmamaktadır. Mehmed Tâhir sevdiği tasavvuf, kelâm, ahlâk ve tarih gibi konulardaki şiirleri de bu esere eklemiştir. Esere alınan şiirler gelişi güzel olarak dizilmiştir. Hem Mehmed Tâhir'in şairliğini hem de antolojik özellik göstermesi bakımından eserin önemi büyüktür.

Mehmed Tâhir'in iki şiiri dışında günümüze kalan başka şiiri yoktur. Bu iki şiiri yazma olarak kalan ancak daha sonradan Latin harflerine çevrilerek yayımlanan *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî* eserinin ön sözünde yer almaktadır. Bu ön sözde yer alan şiiri Mehmed Tâhir'in tasavvufi yönünü göstermesi bakımından dinî kişiliğini açıkladığımız bölümde vermiştik. Diğer şiiri ise şöyledir:

Gâh rahîk-i neşve-i tevhide meclâdır gönül
Geh safâ-yı zevk-i vahdetle mücellâdır gönül

Âsumân-ı feyz-i irfânda dem-a-dem seyreder
Len terânî mazharı mestâne Mûsâ'dır gönül

Çok mudur söylerse bang-ı lâ uhubbü'l-âfilîn
Mazhar-ı feyze Muhammed nûr-ı Mevlâ'dır gönül

Semme vechullah'a masdar Ka'be-i Rahmândır
Berk urur nûr-ı ilâhî arş-ı a'lâdır gönül

Sırrını idrâki ancak keşf ü zevke münhasır
Bu sebepten hallolunmaz bir muammadır gönül

Münkeşif olmaz rüsum erbâbına Tâhir bu râz
Neşveyâb-ı sahve-i nûr-ı tecellâdır gönül (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 2014, haz. ön sözünde s. XXVI-XXVII).

Aruzun yaygın kalıplarından Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün kalıbıyla yazılan şiir, "Üsküp Rifaî şeyhi Sadeddin Sırrı, Alaşehir tahrirat kâtibi Enis, Bursa Mısırî şeyhi Mehmed Şemseddin" (Gölpınarlı, 1931, s. 329) tarafından tahmis edilmiştir. Klasik Türk şiiri türlerinden gazel türüne örnek olan şiirde, Mehmed Tâhir'in

“Tâhir” mahlasını kullandığı makta beytinden anlaşılmaktadır. Klasik Türk şiirinin özelliklerini doğrudan göstermekle beraber yeni Türk şiirinden özellikler gösterdiği söylenemez. Hangi tarihlerde yazıldığı belli olmayan şiirde, ilk bakışta Allah aşkının işlendiği görülmektedir. Tasavvufi yönü ağır basan şiirde Arapça sözcükler de bulunmaktadır. Gönülün Allah’ın varlığı karşısında kendinden geçmesi anlatılmaktadır. Bazen Allah’ın birliğine ayna olan gönül, bu birlikten sarhoşça kendinden geçebilmektedir. Ahenk unsuru olarak kullanılan “gönül” sözcüğü, insanı kastetmektedir. Son beyitte Mehmed Tâhir, şiirde bir sır gibi saklanan Allah aşkının sadece erbabına ortaya çıkacağını dile getirmektedir. Bu o kadar yüksek bir aşktır ki insan sarhoş olabilmektedir. Şiirin Mehmed Tâhir’in Melami anlayışına uygun bir tarzda yazıldığını söyleyebiliriz. Önceki bölümlerde ele aldığımız şiiri de Melami anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısıyla Mehmed Tâhir’in bize kalan iki şiirinin de dinî içerikli olduğunu söyleyebiliriz.

Belki de Mehmed Tâhir’in, babası Rifat Bey gibi küçük bir divan oluşturacak kadar şiiri olmuştur. Hatta Mehmed Tâhir’i şiir yazmaya sevk edenlerden birisi babası olmuş olabilir. Bunun dışında İstanbul’daki şeyhi Haririzade Kemaleddin Efendi ve Usturumca’daki şeyhi Muhammed Nûrû’l-Arabî etkisiyle tasavvufi anlayışını yansıtmak için de şiir yazmaya başlamış olabilir.

Mehmed Tâhir’in şiire verdiği önem sadece yazdığı şiirlerle kendisini göstermemiştir. O, *Müntehabât-ı Mesâri’ ve Ebyât* isimli antoloji özelliği gösteren bir eser meydana getirmiştir. Kânunuevvel 1325 tarihinde bastırıldığı eserin kapağına Manastır’dayken hazırladığını bildiren bir not düşmüştür (Bursalı Mehmed Tâhir, 1997, s. 2). Eser basıldığında İstanbul’da mebusluk yapan Mehmed Tâhir aynı sıralarda Türk Derneği gibi derneklerde de bulunmaktadır.

Mehmed Tâhir, *Müntehabât-ı Mesâri’ ve Ebyât*’ın ön sözünde İslam dininin şiiri önemseydiğinden bahsettikten sonra bazı şiir parçalarının sayfalar dolusu anlam içerdiğini aktarır. Şiirin derinliğine yaptığı vurgusundan sonra bu sayede edebî zevk almanın yanında ahlaka ve hikmete dair bilgilerin de şiirden öğrenilebileceğini dile getirir. Buradan hareketle eserini yazma amacını açıklayan Mehmed Tâhir, şairlerin “... müntehabât-ı âsâr-ı nefiselerinden edeb, emsâl, ahlâka müte’allik olanlarını kitâb-ı Osmâniyye’ye yeni başlayan etfâl-i vatanla

lisân-ı Osmanî tahsiline heves-kâr olan ecânibe kolayca bildirmek” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1997, s. 1-2) hizmetiyle eseri meydana getirmiştir. Aslında buradan Mehmed Tâhir’in meşhur mısra ve beyitleri kullanarak Türkçe okumaya yeni başlayan öğrencilere okumanın dışında ahlak konularında da eğitime amacı güttüğü sonucu çıkarılabilir. Eser sadece bununla da kalmaz Türk şiirinin ünlü mısralarını gösteren kılavuz niyeti de taşımaktadır. Çünkü esere alınan mısralar ve beyitler son harflerine göre Arap alfabesi sıralamasına uygun olarak verilmektedir. Her harfte mısralar ve beyitler ayrı başlıklar altında sıralanır. Bu yüzden şair isimlerine göre bir sıralama tercih edilmemiştir. Mesela Baki’den alınan “Her gece kadr olsa kadrin kadri olmazdı şehâ / Her hacir gevher olaydı gevher etmezdi bahâ” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1997, s. 5) beyti ile Abdülhak Hamid’in “Bir sâyedir ihtişâm-ı dünyâ / Tevkîf olunur mu sâye eyâ” (a.g.e., s. 6) beyti aynı yerde verilmektedir. Verdiğimiz örneklerden görülmektedir ki Mehmed Tâhir, Türk şiirinin farklı devrelerine ait şairlerden alıntı yapmıştır. O, yaptığı bu çalışmasıyla şiiri halka öğüt verici bir araç olarak gördüğünü göstermektedir.

Eserde 500’ü aşkın şairden alıntı yapılmaktadır. Bunun içinde Zeynep Hanım, Fıtnat Hanım, Fatma Nigâr Hanım ve Münire Hanım gibi kadın şairlerle beraber Kanuni Sultan Süleyman, Fatih Sultan Mehmed, II. Selim, III. Ahmed ve III. Murad gibi padişah şairler de bulunmaktadır. Bu yönüyle klasik Türk şiirinin ilk örneklerinden ve Türk edebiyatının batılılaşma süreci dâhil çok farklı devirlerin şiir örnekleri ile Türk şiirinin bir panoramasını sunmaktadır. Bunu yapabilmek için Mehmed Tâhir, 100’ün üzerinde divanı taramış ve “Harâbât, Mecmua-i Muallim, Mîzânü’l-edeb, Nevâdîrü’l-âsâr gibi müellefât-ı makbûleyi de” (a.g.e., s. 1) gözden geçirmiştir.

Tanzimat dönemi şairlerinden Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Recaizade Mahmud Ekrem, Muallim Naci ve Nabizade Nazım gibi şahsiyetlerin bazen mısra olarak bazen de beyit olarak birçok alıntısı yapılmıştır. Örnek olarak şunları verebiliriz:

Şinasi’den “Zâhidâ ‘aklına ehl-i hikemin olma hasûd / Vermeyince sana ma’bûd ne yapsın Mahmud” (a.g.e., s. 36) ya da “Nûr-ı rahmet niye güldürmeye rûy-ı siyehim / Tanrının mağrifetinden de büyük mü günahim” (a.g.e., s. 146). Ziya

Paşa'dan "Bir müessirden zuhur eyler Ziyâ âsâr hep / Sırf-ı ta'rîz u tesellidir bize ta'bîr-i baht" (a.g.e., s. 19) ya da "Bed-asla necât mı verir hîç üniforma / Zer-dûz palan ursan eşek yine eşektir" (a.g.e., s. 71). Namık Kemal'den "Mu'îni zâlimin dünyâda erbâb-ı denâ'etdir / Köpektir zevk alan sayyâd-ı bî-insâfa hizmetden" (a.g.e., s. 158) ya da "Bekâ Yezdân'a şâyândır fena ekvâna evlâdır / Vefâ insâna çespândır cefâ hayvâna ahrâdır" (a.g.e., s. 67). Abdülhak Hamid'den "Azâde olaydılar seferden / Bir ordu çıkardı bir neferden" (a.g.e., s. 161) ya da "Kayd-ı mâzi vü derd-i istikbâl / Olmayınca gelir sa'âdet-i hâl" (a.g.e., s. 139). Recaizade Mahmud Ekrem'den "Olanlar feyz-yâb-ı intibâh âsâr-ı Kudretten / Alırlar hisse-i 'ibret temâşâ-yı tabî'atdan" (a.g.e., s. 159) ya da "Dolar derûn-ı merg-zâr tarabla cûş-ı naleden / Seherde seyr-i bâga çık sabâh-ı feyz-bârı gör" (a.g.e., s. 76). Muallim Naci'den "Uzakdan seyredip de ehl-i sa'yı etme istisgâr / Küçüktür sanma zîrâ necm kisve-dâr-ı 'âlîdir" (a.g.e., s. 67) ya da "Yol neşve-i hüsn-i 'aşkı câmi' / Akşama kalır isen ne mâni" (a.g.e., s. 114). Nabizade Nazım'dan "Hubb-ı vatan fikre ne revnak verir / Âdeme mâhiyyetini bildirir" (a.g.e., s. 76) ya da "Dâl değil mi hele sor 'âkile / Cümle şu'ûnât ki bir fâ'ile" (a.g.e., s. 175).

Mehmed Tâhir mısra ve beyitleri yorumlamamış ve olduğu gibi aktarmıştır. Aslında o, yorumunu alacağı mısra ve beyitleri seçerken yapmıştır. Özlü sözler kitabı olarak da sayılabilecek eserde bazı şairlerden yirmiyi geçkin bazı şairlerden de birer alıntı verilmiştir. Mısralar ve beyitler son harflerine göre düzenlendiği için alıntılar belli temalar altında sıralanmamıştır. Ancak genel olarak ahlak, edep, kötü söz söylememe, toplumu önemseme vb. öğüt içerikli mısra ve beyitler seçilmiştir.

Mehmed Tâhir'in *Müntehab-ı Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye ve Fârisiyye* seçme sözler üzerine oluşturduğu bir eseri daha olduğu bilinmektedir.

Mehmed Tâhir, edebî eser verenleri önemsemiş ve onların biyografilerini ele almıştır. *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nde ve Aydın vilayeti meşhurlarını derlediği eserinde şairler için ayrı bölümler oluşturmuştur. Özellikle *Osmanlı Müellifler*'inin ikinci cildini sadece şair ve yazarlara ayırmıştır. Aslında o, edebiyata önem verdiğini biyografi türü ile göstermeye çalışmıştır.

2.4.3. Bibliyograf Olarak Bursalı Mehmed Tâhir

“Bibliyografya” kavramı eski Yunanca *biblion* (kitap) ve *graphien* (yazmak) sözcüklerinin birleşiminden oluşan Fransızca “*bibliographi*” sözcüğünden dilimize gelmektedir (Edhem, 2016, s. 338; Ötüken, 1948, s. 303; Sürurî, 2004, s. 659). Sözcük anlamı olarak “kaynakça” anlamına gelmektedir (TDK). Bibliyografi kitap, makale vb. eserlere ait listelerini ve basılı-yazma eserlerin niteliklerini göstermektedir. Türkçede bibliyografi terimi kullanılmadan önce aynı anlamlara gelen farklı terimler de kullanılmıştır: *ilm-i ahâvl-i kütüb*, *ahvâl-i kütüb*, *esâm-i kütüb*, *kitâbiyat* vb. “Bibliyografyalar, belirli bir konuda ve genellikle belirli bir dönem içinde yazılan veya yayımlanan eserlerin tasnif edilmiş tam listesini veren çalışmalardır.” (Sürurî, 2004, s. 659). Türk yazınındaki bibliyografi çalışmaları Taşköprüzade Ahmed Efendi ile başlamaktadır. Onun ardından Kâtip Çelebi ile geliştirilmiştir. Ancak bibliyografinin disiplin olarak gelişebilmesi Tanzimat sonrası ve özellikle II. Meşrutiyet sonrasına kalmıştır. Çünkü farklı bilimlerden Türk aydınları bilimsel çalışmalara hız verdikçe kütüphanelere ilgi artmaktadır. Ahmet Muhtar Paşa, Muallim M. Cevdet, Mehmet Zeki Pakalın ve Mehmed Tâhir gibi isimler sayesinde Türkiye’de bibliyografi sahası geliştirilmiştir. Bu gelişmeleri milliyetçilik de hızlandırmıştır. Cumhuriyet sonrası kütüphanelerin ıslahı konusunda Adnan Ötüken gibi şahsiyetler ile de günümüz bibliyografi sahası meydana gelmiştir. Bibliyografinin en önemli hizmetlerinden birisi de kütüphanelerin düzenlenmesidir. Aynı alandaki kitapların aynı raflara dizilmesi, bibliyografinin istifleme yöntemiyle mümkün olmaktadır.

Bursa’da *Hüdavendigâr* gazetesinin Nüsha-i Mahsusa ekinde (1325) Mehmed Tâhir, bibliyografya hakkındaki görüşlerini “İlm-i Ahvâl-i Kütüb-Bibliyografi” başlıklı makalesiyle açıklamıştır. Mehmed Tâhir’e göre *ilm-i ahvâl-i kütüb* ya da diğer ismiyle bibliyografi, “... isminden de anlaşıldığı üzere, bizi müellefât ve musannefâtın *ahvâl-i umumiyye* ve *husussiyyesinden* haberdar” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 36) ederek çok büyük faydalar sağlayan bir ilimdir. Mehmed Tâhir, tarih ilminin bir şubesi saydığı bibliyografinin biyografi ile de ilişkisi olduğunu söyler. Biyografi ile bibliyografi arasındaki farkın eserden yazara ya da yazardan esere olduğunu dile getirir. Yani biyografide öznenen eserlerine doğru

gidilirken bibliyografide eserden özneye doğru gidilmektedir. Bibliyografi, eseri değerlendirdikten sonra eser sahibi hakkında gerçek sonuçları vermesi bakımından “şâyân-ı ehemmiyet ve tetkik, sezâvâr-ı tedvin ve tahkik” (a.g.e., s. 36) olduğu ortadadır. Bu ilim sayesinde gerçek âlimlerin, bilginlerin ve ilim sahiplerinin kıymeti ortaya konabilir. Aynı şekilde bibliyografi ile eserleri abartılan ve içi boş eserler meydana getiren müellifler hakkında hak ettikleri eleştiriler yapılabilir.

Mehmed Tâhir'e göre biyografi nasıl milletlerin kültürel zenginliğinin haritasını çıkarmaya yarıyorsa bibliyografi de aynı işleve sahiptir. Çünkü milletler artık bilim ve fenle savaşmaktadır. Milletler kendilerine silah olarak bilimi ve fenni seçmiştir. Onların bu silahlarını kullanma becerisi de bibliyografi sayesinde olabilmektedir. Aslında Mehmed Tâhir böylece bibliyografinin bilimi yönlendirme gücünden de bahseder. Ayrıca bir milleti tanımanın en kolay yolu o milletin eserlerini incelemektir. Bu işi yaparken de seçilecek en kolay yol bibliyografidir. Çünkü sadece bibliyografi, en doğru şekilde o milletin eserleri hakkında toplu bilgi verebilir. Peki, bibliyografi nasıl bir yöneme sahiptir: “Müellifini ve müellefâtını nisbet-i mevzularına göre tasnif eder, ebvâb ve fusulu, yazma, basma, âsâr-ı nadireden olup olmadığı hakkında malumat eyler, tarz-ı tahririni de bildirir.” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 37). Biyografi sadece bunlarla da kalmaz ve nadir eserlerin hangi kütüphanelerde olduklarını aktarır. Ayrıca eserlerin hat, ciltleme ve düzeltmeleri hakkında da bilgiler verir.

Bibliyografi çok kıymetli eserlerin gelecek kuşaklara aktarılmasına olanak tanımaktadır. Bu sayede o kıymetli eserleri meydana getirmiş isimleri de unutulmaktan alıkoyabilmektedir. Aslında bibliyografi, halkın ufkunu açmasına da hizmet etmektedir. Çünkü eserleri okuyuculara haberdar edecek olan ve tanıtacak olan bibliyografidir. Özellikle bilimle uğraşan insanlara yön göstermesi ve yapacakları çalışmalarda yardımcı olmaları açısından bibliyografinin faydaları dikkate değerdir. Mehmed Tâhir'e göre bibliyografinin önemi yeni eser yazacaklar için çok önemlidir. Çünkü herhangi bir konuda eser meydana getirmek isteyen kişi, kendinden önceki eserleri öğrenmeli ve ona göre bir yol izlemelidir. Bunu sağlayacak olan ise yine bibliyografidir. “Hele lügat ve kamusa, hikmet ve felsefeye dair telifâtta bulunacaklar; yeni yeni ıstılahât-ı hikemiye vaz' ve tesis

eylemek ihtiyacını his ve izale eyleyecekler bu yoldaki kâffe-i musannefâtımızı, hiç olmazsa bu musannefâtın ümmehât-ı güzidesini tetkik eylemeleri mertebeye vüçûbdadır. Bu emr-i sa'b ve ehem ise her şeyden evvel bibliyografimize ittilâ' ile mümkün olur." (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 37).

Mehmed Tâhir'in Osmanlı ilim ve kültürünü kayıt altına almak istemesini hemen her çalışmasından görmekteyiz. Bu sayede hem Türklerin hem de Osmanlı ülkesinin ilimde ve fendeki gelişimlerini, dünyaya tanıtmak ve *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin ön sözünde kastettiği "garazkâr" kişilerin eleştirilerini çürütmek ister. O, Türk milliyetçisi kimliği ile kendi milletin gerçek kimliğini ortaya koymak için çok çaba gösterir. Bu çabalarından birisi de bibliyografiyi kullanmasıdır. Mehmed Tâhir'e göre "bibliyografi bizi hariçten tanıyacaklara ne kadar müfit ve mühim bir tesir icrâ ediyorsa bize de bizliğimizi, maârifteki istidat ve hususiyetimizi, derecât-ı terakkî ve tekemmülümüzü de o derece tanıtip öğretir." (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 37). Bu sebeple doğru bir Osmanlı bibliyografisi meydana getirmek gerekir.

Mehmed Tâhir, Doğu'da bibliyografiye en büyük katkıyı sağlayanlardan olan Arap ulemasından İbn Nedim olduğunu ve onun *Fihrisü'l-ulûm* eserinin Alman şarkiyatçılarından Gustav Flügel tarafından Almanya'da basıldığını anlatır. Daha sonra Osmanlı'daki bibliyografiye hizmet edenler hakkında bahsetmeye başlar. İlk önce Taşköprüzade Ahmed Efendi'nin katkılarını anlatır. Taşköprüzade'nin oğlu Kemaleddin Efendi tarafından eklemelerle Türkçeye tercüme edilen ve basılan *Mevzûâtü'l-ulûm* bibliyografi sahamızın ilk örneklerinden olduğunu dile getirir. Ardından bibliyografi denince akla ilk gelen isimlerden Kâtip Çelebi'nin Arapça *Keşfü'z-zunûn* hakkında bilgi verir. Çelebi'nin yedi ciltlik eserinin Almanya'da basılmasının Batı'daki ilgiyi gösterdiğini aktarır. Ayrıca eserin İstanbul'da yapılan ilaveleri ve basımı hakkında bilgi vermektense geri kalmaz. Hanifzade Ahmed Tâhir Efendi'nin, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in, Mehmed İzzet Efendi'nin ve yakın zamanlarda Bağdatlı İsmail Paşa'nın *Keşfü'z-zunûn*'a yaptıkları zeyillerin önemini aktarır. Bu zeyillerin aslında Osmanlı'da bibliyografiye verilen önemi gösterdiğini aktaran Mehmed Tâhir, "ilm-i ahvâl-i kütübün umumiyeti, umuma şâmil menfaati nazar-ı itinaya alındığı takdirde" (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 38) herkes tarafından

benimseneceğini söyler. Türkçe olarak yazılan bibliyografi eserlerinden de bahseden Mehmed Tâhir, örnek olarak Merzifonlu Abdurrahman Eşref Efendi'nin *Tezkiretü'l-hikem fi Tabakâti'l-ümem*'i ve *Uyûnü'l-ilm*'ini gösterir.

Eserlerin gerçek değerini ortaya koyacak olan bibliyografidir. Ancak bu işi yapacak olan da bibliyografıdır. Mehmed Tâhir'e göre bibliyograf esere objektif ve sorgulayarak yaklaşmalıdır. Bu sayede eserin hak ettiği değeri ortaya koyabilir. Mehmed Tâhir bunun bibliyograf için kolay bir iş olmayacağını kabul etmiştir ki "...müellefâtın tetkik ve tenkidinden, tefahhus ve muahezesinden ibaret gibi görünür ki ne derecelerde müşkül olduğu meydandır." (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 40) der. Bibliyografi doğası gereği öznel yargıları içeremez. Ancak bazı kitapçıların çıkarları uğruna kalitesiz kitapların toplu kitap tanıtımlarını içeren fihristleri bulunmaktadır. Bu kitapçıların baştan kaliteye önem vermeyerek hareket ettiklerini aktaran Mehmed Tâhir, onların fihristlerinin bibliyografiye katkı sağlamakta çok eksik olduklarını söyler. Hatta bu yüzden bazı kütüphanecilerin bile kütüphaneye kitap sipariş ettiklerinde çok büyük hatalara düştüklerini aktarır.

Bibliyografinin en büyük hizmetlerinden birisi de kütüphanelerin değerini göstermesi ve arttırmasıdır. Mehmed Tâhir, Osmanlı'daki kütüphane fihristleri bibliyografi kurallarına göre düzenlenmediği için kütüphanelerin gerçek değerinin farkına varılmadığını aktarır. Her ne kadar milletin bilgi ve kültür birikimini gösteren kütüphaneler, Osmanlı'da en küçük kasabaya kadar kurulmuş olsa da bibliyografi sistematiğinden uzak şekilde düzenlenmeleri değerlerine zarar vermektedir. Mehmed Tâhir'e göre eğer kütüphaneler bibliyografiyi en iyi şekilde kullanırsa toplumdaki bilim insanlarının daha başarılı olabileceklerini de aktarır. Çünkü bibliyografinin "...usul ve kavaidine muvafık fihristler tertibi hem nevâdir ve nefâisin hüsn-i takdir ve muhafazasını hem her meslek ve sanat, her şube-i fen ve marifet ashabının kütüphanelerden sühuletle istifade ve istifâzasını mükemmelen temin edeceği" (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 39-40) aşikârdır.

Buraya kadar Mehmed Tâhir'in bibliyografiye dair görüşlerini açıkladık. Şimdi kendisinin bibliyografiye nasıl hizmet ettiğini açıklayalım. İlk önce "İlm-i Ahvâl-i Kütüb-Bibliyografi" makalesinden öğrendiğimize göre (Bursalı Mehmed Tâhir bin

Rifat, 1325b, s. 41) bibliyografiye dair konferanslar verdiğini söyleyebiliriz. Bazı aydınların istekleri üzerine Nuruosmaniye’de bir kulüpte verdiği konferanslarda bibliyografinin ne olduğunu ve yöntemlerini açıklamıştır. Ayrıca dinleyicilere bazı siyasetçi, idareci ve hukukçunun eserlerini tanıtmıştır. Mehmed Tâhir, dinleyicilerin dikkatle dinlemelerinden etkilenmiştir. Onları ilgisi Mehmed Tâhir’de bibliyografiye dair daha büyük bir şevk uyandırmıştır.

Konferansları ile halkta ilgi oluşturan Mehmed Tâhir’in bibliyografiye en büyük hizmeti eserleri olmuştur. O, biyografi eserleri dâhil bibliyografi eserleri ile birçok alanın bibliyografik bilgisini vermiştir. Özellikle *Ahlak Kitaplarımız* ve *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye* ile doğrudan Türk bibliyografisine hizmet etmiştir. Biyografi çalışmalarında da birçok eser ismi aktarmıştır. Hatta bu sebeple biyografi eserleri bibliyografik eser olarak da sayılmıştır. Bu doğru olmakla beraber ismini verdiğimiz iki eseri sadece bibliyografi türüne örnek oluşturmuştur.

Önce “Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız” başlığı ile *Sırât-ı Müstakim* dergisinde yayımlanan *Ahlâk Kitaplarımız*, ardından makaleye “vaki olan talep ve müracaat üzerine biraz daha tafsiliyle bir risale şeklinde” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 40) İstanbul’da 1325’te (1907-08) basılmıştır. Mehmed Tâhir, eserin yazılma amacını, “İsmi serlevha ittihâz ettiğim bu makale-i naciz ile maksad-ı âcizânem ilm-i ahlâka dair müfit ve muhtasar bazı maruzatta ve maarifmend-i Osmâniyye’nin her ilm ve fende olduğu gibi bu ilm-i nâfiye dair de tahririne bezli himmet buyurdıkları âsâra müteallik bazı mesrûdatta bulunmaktır.” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325a, s. 3) olarak açıklamıştır. Mehmed Tâhir, eserin başında ahlâk ilmi hakkında bilgiler ve hadislerden bahsetmiştir. Adından da anlaşılacağı üzere ahlâka ait eserlerin bibliyografik listesini veren eserde, birinci bölümde Osmanlı’nın önceki dönemlerinde yazılanlar, ikinci bölümde “Zamanımız Erbab-ı Maarifi Tarafından Ahlâka Dair Yazılan Matbu’ Âsâr” başlığı altında yakın dönemde yazılanlar ve üçüncü bölümde Farsça yazılanlar sıralanmıştır. İsmi verilen çoğu eserin yazarı mutlaka verilmiştir. Ek olarak sadece Osmanlı’nın önceki dönemlerinde yazılanların yazarı hakkında, basım durumu ve hangi kütüphanede bulunduğuna dair bilgiler aktarılmıştır. Toplam 207 eser karışık bir düzende sıralanmıştır. Örnek olarak Mehmed Tâhir’in bibliyograficiliğini göstermesi bakımından şunu verebiliriz:

(15) *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet* – Metn-i eser (505)de vefat eden Hucetu'l-İslâm İmâm-ı Gazalının hikmet ve ahlâk ve vaazlardan bâhis Farsî eseridir ki zikr-i sabık eden (Nevâli Nasuh) Efendi tarafından tercüme olunmuştur. Metn-i eser maarifmenddan-ı Osmâniyye'den (*es-Sıhah-ı Cevheri*) mütercimi (Vankulu Muhammed) Efendi ile (Sarı Abdullah) Efendi ahfadından (Lalizâde Abdülbaki) Efendi tarafından tercüme olunmuştur. (*Keşfu'z-zünûn*)da şair-i meşhur (Necati) ile (Sihâbî) tarafından tercüme olunduğu mezkûrsa da bu tercümeler manzur-ı acizi olmamıştır. Tercümelerin cümlesi gayr-ı matbudur. Yalnız iki faslın tercüme matbudur ki birincinin mütercimi musarrah değildir. İkinci tercüme beşinci faslın tercümesidir ki (İksîr-i Devlet) namıyla olup (Nergisî) Efendi tarafından tercüme edilen bu eser (1288)de tab' olunmuştur. Metn-i eser ahiren (Hindistan)da tab' edildi. (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325a, s. 15-16).

Mehmed Tâhir, görüleceği üzere, eser hakkında ayrıntılı derecede bilgiler vermiştir. Hatta bazı nüshalara ulaşamadığını da bildirmiş ve doğruluğuna inandığı bilgileri aktarmaya çalışmıştır. Eserin birinci bölümünde hemen hemen her eser hakkında aynı ölçütlerde bilgi aktarılmıştır. Ancak ikinci bölümde “[5] *İlm-i Ahlâk* (Abdurrahman Şeref Efendi); [6] *Ahlâk-ı Hamîde* (Mehmed Said Efendi); [7] *Nuhbetu'l-fezâil* (Sadruddin Şükrü Efendi)” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325a, s. 47) gibi sadece eser ve yazarının ismi verilmiştir. Aynı durum 13 eserin yer aldığı üçüncü bölüm için de geçerlidir.

Mehmed Tâhir'in *Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye* eseri ise ilk önce aynı başlıkla *Sebîlürreşâd*'da yayımlanmıştır. Ardından İstanbul'da 1330'da (M. 1914-1915) basılmıştır. İlgili ile karşılanan eserin ikinci baskısı 1332'de (M. 1916-1917) yapılmıştır. Mehmed Tâhir eserin ortaya çıkışı ile ilgili anısını anlatmıştır. Bir gün bir yazar arkadaşı ile görüşmüştür. Arkadaşı başından geçen bir olayı ona anlatmıştır: Yazarın bulunduğu bir toplantıda önceden yazılan eserlerin çoğunun şekil bilgisi, gramer, mantık, belagat, kelam, fıkıh, hadis vb. eserlere yapılan faydasız şerhlerden ibaret olduğu ancak siyaset, idare ya da sosyolojiye dair hiçbir eserin olmadığı konuşulmuştur. Mehmed Tâhir de bibliyografi ile uğraştığı için toplantıda konuşulanları arkadaşı ona sormuştur. Mehmed Tâhir arkadaşına bu durumun tamamen yanlış bilindiğini ve araştırmalar yaptıktan sonra bir eser yayımlayarak kanıtlayacağını söylemiştir. *Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye* mukaddimesinde aktardığı bu olay bu eserin ortaya çıkma sebebi olmuştur. “... şimdiye kadar fünûn-ı mebahis-i anhâ hakkında muttali olabildiğim âsâr-ı eslâfın isimlerini havi ber-vech-i zîr bir cedvel neşr ediyorum.” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1330b, s. 4) diyen Mehmed Tâhir, öğrenemediği daha birçok eserin olabileceğini

eklemiştir. Ayrıca eksik kalanları diğer ilim sahiplerinin araştırmalarını tasviye etmiş ve bu sayede toplu bir bibliyografik cetvel ortaya konmuş olur demiştir. Mehmed Tâhir, siyasete ve hukuka ait eserlerin toplu bibliyografik listelerini içermesi bakımında bu eseri ile bir yenilik yaptığını ve devamının gelmesini temenni etmiştir.

Mehmed Tâhir, 172 eseri numaralandırmış ve ismi, dili ve durumu (basma, yazma, kime ithaf edildiği ve hangi kütüphanede bulunduğu vb.) hakkında bilgi vermiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe eserler karışık olarak dizilmiştir. Verilen eserlerin 72'si Türkçe, 89'u Arapça, 11'i Farsça olduğunu söylemiştir. 25 sayfalık eser, *Ahlâk Kitaplarımız'a* göre daha sade bir düzende hazırlanmıştır. Kısacası eser, Mehmed Tâhir'in de dediği gibi yazar-eser cetveli / listesi görünümünden ibaret kalmıştır.

Mehmed Tâhir'in şimdi incelediğimiz eserleri dışındaki eserleri de (*Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih*, *Ulemâ*, *Şuarâ*, *Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*, *Osmanlı Müellifleri* gibi) bibliyografiye hizmet etmektedir. Çünkü o eserlerde sayısı binleri geçen kitap ismi verilmektedir. Bunların bazıları incelenmekte bazılarının da sadece ismi aktarılmaktadır. Mehmed Tâhir de diğer eserleriyle bibliyografiye hizmet ettiğini "İlm-i Ahvâl-i Kütüb" başlıklı yazısında (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 40) açıklamaktadır. Zaten bu sebeple Mehmed Tâhir'in çoğu eseri sadece biyografi ya da bibliyografi türüne girmeyip ikisine de örnek oluşturmaktadır. "... Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* ile Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si de muhtevî oldukları kitap isimleri nedeniyle birer bibliyografi eseri olarak görülebilir." (Sürurî, 2004, s. 660).

Mehmet Zeki Pakalın, Mehmed Tâhir'in eserlerine aldığı öznelerin hayatlarından çok meydana getirdikleri eserler ile ilgilendiğini şöyle anlatmıştır: "Manastır Askerî Rüştiyesinde müdürüm, Mülkiye İdadisinde tarih hocam, yazı hayatımda da mürşit ve üstadım olan Tâhir Bey'in bana söylediği ... 'eserimle müellifleri değil müellefâtı tanıtmak gayesini güdüyorum.'" (akt. Ötüken, 1948, s. 376). Bu sözlere dayanarak Pakalın, *Osmanlı Müellifleri* gibi eserlerinin biyografiye örnek oluşturmaktan ziyade bibliyografiye örnek oluşturduğunu dile getirmektedir.

Her şeye rağmen Mehmed Tâhir'in sadece *Ahlâk Kitaplarımızı*' ve *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*'si bibliyografi türüne doğrudan girebilir. Çünkü bu eserlerde belirli bir alanın kitapları listelenmiş ancak diğer eserleri için bu durum tam olarak geçerli değildir. Diğer çoğu eserinde meşâyih, ulemâ, şuarâ vb. diye bölümlere ayırarak özneleri genel özelliklerine göre tasniflemiştir. Bir öznenin farklı alanlarda eserler meydana getirdiği görülmektedir. Örneğin *Osmanlı Müellifleri*'nin üçüncü cildinde bulunan Kâtip Çelebi maddesi "müverrihîn" başlıklı bölümde aktarılmaktadır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3. s. 1064-1071). Onun eserlerine dair bilgi verilirken bibliyografi, coğrafya ya da tarih kitaplarının hepsi "müverrihîn" başlığında ele alınmak zorunda kalınır. Ya da şairlerin ele alındığı *Osmanlı Müellifleri*'nin ikinci cildinde olduğu gibi öznelerin kitapları değil şiirleri ön plana çıkarılmaktadır. Ayrıca *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nde genel olarak öznelerin sadece kitap isimleri verilmiş genel olarak içerikleri bilinmediği için de tasnif yapılmamıştır. Aynı durum *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli; Ulemâ-i Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli; Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli ve Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* eserleri için de geçerlidir. Sonuç olarak diyebiliriz ki Mehmed Tâhir bir yazarın / şairin kitaplarının isimlerini vererek ilim dünyasına tanıtmaktadır. Ama eserlerindeki ismi verilen kitapların tasnifinin yapılmaması nedeninden ötürü bibliyografiye katkıları konusunda eksiklikleri büyüktür.

2.4.4. Süreli Yayınlarda Çıkan Yazıları

Mehmed Tâhir, ilk yazılarını Manastır'da bulunduğu birinci döneminde yayımlamaya başlamıştır (Akün, 1992, s. 453). Manastır ve çevresinde ünlü şahsiyetlerin hayatlarını araştırmış ve yazılarını süreli yayınlarda yayımlamıştır. Böylece biyografi yöntemlerinin temelini atacak çalışmalara başlamıştır. İlk yazısını hangi tarihte ve nerede yayımladığı belli olmayan Mehmed Tâhir, kendisine şöhret getiren yazılarını ise *İkdam*'da yayımlamıştır. *İkdam*'daki yazılarından sonra siyasi takibe düşmesi nedeniyle olacak yazılarında dinî figürlere öncelik vermiştir. Bu dinî figürlerin hayatına odaklandığı yazılarından sonra ise *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh Ekber Muhyiddin-i Arabî* (1899), *Kibar-*

ı *Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (1899), *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (1900), *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli* (1903) gibi eserleri bastırmıştır. Mehmed Tâhir'in yazıları en çok 1908 sonrası yıllarda görülmüştür. Bunda İstanbul'a gelmesi ve bilimsel derneklerde yer alması doğrudan etkili olduğu gibi siyasi görüşleriyle paralel bir ortamın da oluşması etkili olmuştur.

Gazete ve dergilere dair indeks çalışmaları ve Millî Kütüphane, Hakkı Tarık Us Project ve İBB Atatürk Kütüphanesi arşivlerindeki süreli yayınlar taranarak ve diğer kaynaklardaki bilgilerden faydalanarak tespit ettiğimiz Mehmed Tâhir'in yazılarını aşağıya listeliyoruz:

1. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 794. 21 Eylül 1312 (3 Ekim 1896).
2. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 795. 22 Eylül 1312 (4 Ekim 1896).
3. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 796. 23 Eylül 1312 (5 Ekim 1896).
4. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 799. 26 Eylül 1312 (8 Ekim 1896).
5. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 801. 28 Eylül 1312 (10 Ekim 1896).
6. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 803. 30 Eylül 1312 (12 Ekim 1896).
7. "Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri". *İkdam*. Sayı 804. 1 Teşrinievvel 1312 (13 Ekim 1896).
8. "*Tasvîr-i Efkâr* Gazetesi Âlem-i İslâm Makâlâtı Muharriri Beyefendiye: Tashîh-i Zuhûl". b.y., t.y.
9. "Kosova Kelimesi Hakkında Tedkîkât-ı Lisaniyyeye Dair". b.y. 1314.
10. "Tarz-ı Atîk Kitâbetimizi Andırır Bir Mektup". b.y. 31 Kânunusani 1321 (13 Şubat 1906).
11. "Umûm Mekâtib-i Askeriyye-i Şahane Nezâret-i Celîlesi Canib-i Samîsine". *Sûret*. 12 Teşrinisani 1322 (25 Kasım 1906).
12. "İlm-i Ahvâl-i Kütüb-Bibliyografi". *Hüdavendigâr* (Nüsha-i Mahsusa). 1325.

13. "Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 13. 06 Teşrinisani 1324 (19 Kasım 1908).
14. "Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 15. 20 Teşrinisani 1324 (03 Aralık 1908).
15. "Hayâl-Karagöz". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 17. 04 Kânunuevvel 1324 (17 Aralık 1908).
16. "Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 22. 08 Kânunusani 1324 (21 Ocak 1909).
17. "Ezher Hadisesine Dair" *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 32. 19 Mart 1325 (01 Nisan 1909).
18. "Atpazarî Seyyid Osman Fazlî-i İlahî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 45. 02 Temmuz 1325 (15 Temmuz 1909).
19. "Terâcim-i Ahvâl: Üsküdarî Hamid Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 107. 09 Eylül 1326 (22 Eylül 1910).
20. "Terâcim-i Ahvâl: Mardinî Abdüsselâm Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 109. 23 Eylül 1326 (06 Ekim 1910).
21. "Terâcim-i Ahvâl: Molla Halil Siird". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 127. 27 Kânunusani 1326 (09 Şubat 1911).
22. "Terâcim-i Ahvâl: Carullâh Veliyyüddin Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 129. 10 Şubat 1326 (23 Şubat 1911).
23. "Terâcim-i Ahvâl: Saçaklızade Mehmed bin Ebubekir-i Maraşî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 131. 24 Şubat 1326 (09 Mart 1911).
24. "Terâcim-i Ahvâl: Davud-u Kayserî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 134. 17 Mart 1327 (30 Mart 1911).
25. "Sırât-ı Müstakim Ceride-i İslâmiyyesine". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 134. 17 Mart 1327 (30 Mart 1911).
26. "Terâcim-i Ahvâl: Abdullah Eyyübî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 135. 24 Mart 1327 (06 Nisan 1911).
27. "Abdullah Ahıskavî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 136. 31 Mart 1327 (13 Nisan 1911).
28. "Terâcim-i Ahvâl: Şârih-i Füsûs Abdullah Bosnevî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 137. 07 Nisan 1327 (20 Nisan 1911).

29. "Terâcim-i Ahvâl: Müellif-i Cedid Şeyh Ali Çelebi bin Hüsrev İznikî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 140. 28 Nisan 1327 (11 Mayıs 1911).
30. "Terâcim-i Ahvâl: Sadreddin Konevî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 141. 05 Mayıs 1327 (18 Mayıs 1911).
31. "Terâcim-i Ahvâl: Süleyman Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 145. 2 Haziran 1327 (15 Haziran 1911).
32. "Darülfünun İlâhiyat Şubesi Müdavimlerinden Saraybosnalı Feyzi Efendi'ye". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 153. 27 Temmuz 1327 (10 Ağustos 1911).
33. "Sarı Abdullah Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 154. 04 Ağustos 1327 (17 Ağustos 1911).
34. "Şeyh İbrahim Hakkı-i Erzurumî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 156. 18 Ağustos 1327 (31 Ağustos 1911).
35. "Salâhi Efendi, Şeyh Abdullah Salâhi-i Uşşakî". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 157. 26 Ağustos 1317 (7 Eylül 1911).
36. "Muhyiddin Kâfiyeci, Ebu Abdullah Muhammed Muhyiddin bin Süleyman bin Mesud-u Rumî-i Kâfîci, Kâfiyeci". *Sırât-ı Müstakim*. 158. Sayı. 01 Eylül 1327 (14 Eylül 1911).
37. "Terâcim-i Ahvâl: Hibrî Ali Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 159. 08 Eylül 1327 (21 Eylül 1911).
38. "Terâcim-i Ahvâl: Şeyh Abdülehad en-Nuri". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 161. 22 Eylül 1327 (05 Ekim 1911).
39. "Terâcim-i Ahvâl: Mütercim-i Kamus Ahmed Âsım Efendi". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 180. 02 Şubat 1327 (15 Şubat 1912).
40. "Terâcim-i Ahvâl: Celalzade Koca Nişancı Mustafa Bey". *Sırât-ı Müstakim*. Sayı 182. 16 Şubat 1327 (29 Şubat 1912).
41. "Nazmizade Hüseyin Murtaza Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 185. 08 Mart 1328 (21 Mart 1912).
42. "Faiz Halil Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 189. 05 Nisan 1328 (18 Nisan 1912).
43. "San'at-ı Hat". *Sebîlürreşâd*. Sayı 192. 26 Nisan 1328 (09 Mayıs 1912).

44. "Celalzade Salih Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 195. 17 Mayıs 1328 (30 Mayıs 1912).
45. "Terâcim-i Ahvâl: Altıparmak Mehmed Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 201. 28 Haziran 1328 (11 Temmuz 1912).
46. "Terâcim-i Ahvâl: Şemsüddin-i Sivasî Ebu's-Senâ Şeyh Şemsüddin Ahmed". *Sebîlürreşâd*. Sayı 206. 02 Ağustos 1328 (15 Ağustos 1912).
47. "Terâcim-i Ahvâl: Hibrî Ali Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 209. 23 Ağustos 1328 (05 Eylül 1912).
48. "Terâcim-i Ahvâl: Atpazarî Seyyid Osman Fazlî-i İlahî". *Sebîlürreşâd*. Sayı 210. 30 Ağustos 1328 (12 Eylül 1912).
49. "Terâcim-i Ahvâl: Hadimî (Mevlânâ Müftî Ebu Said el-Hadimî)". *Sebîlürreşâd*. Sayı 211. 06 Eylül 1328 (19 Eylül 1912).
50. "Terâcim-i Ahvâl: Mevlânâ Mustafa Mostârî". *Sebîlürreşâd*. Sayı 213. 20 Eylül 1328 (03 Ekim 1912).
51. "Makalât: Menâkıb-ı Harbiyye-i Osmâniyye'den Bir Nebze". *Sebîlürreşâd*. Sayı 217. 18 Teşrinievvel 1328 (31 Ekim 1912).
52. "Makalât: Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyyesinden Bir Nebze". *Sebîlürreşâd*. Sayı 218. 25 Teşrinievvel 1328 (07 Kasım 1912).
53. "Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyyesinden Bir Nebze". *Sebîlürreşâd*. Sayı 219. 01 Teşrinisani 1328 (14 Kasım 1912).
54. "Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyyesinden Bir Nebze". *Sebîlürreşâd*. Sayı 223. 06 Kânunuevvel 1328 (19 Aralık 1912).
55. "Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye". *Sebîlürreşâd*. Sayı 228. 10 Kânunusani 1328 (23 Ocak 1913).
56. "Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye". *Sebîlürreşâd*. Sayı 231. 31 Kânunusani 1328 (13 Şubat 1913).
57. "Makalât: Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye". *Sebîlürreşâd*. Sayı 238. 21 Mart 1329 (03 Nisan 1913).
58. "Makalât: Siyâsete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye". *Sebîlürreşâd*. Sayı 241. 11 Nisan 1329 (24 Nisan 1913).
59. "Terâcim-i Ahvâl: Münşî Mehmed bin Bedreddîn-i Nümşî". *Sebîlürreşâd*. Sayı 259. 15 Ağustos 1329 (28 Ağustos 1913).

60. "Terâcim-i Ahvâl: Mantikî Mustafa Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 263. 12 Eylül 1329 (25 Eylül 1913).
61. "Terâcim-i Ahvâl: Şeyh Yakup Afvî". *Sebîlürreşâd*. Sayı 271. 07 Teşrinisani 1329 (20 Kasım 1913).
62. "Terâcim-i Ahvâl: Mehmed Emin Üsküdarî". *Sebîlürreşâd*. Sayı 277. 19 Kânunuevvel 1329 (01 Ocak 1914).
63. "Terâcim-i Ahvâl: İzmirî Mevlânâ Mehmed bin Veli bin Resul". *Sebîlürreşâd*. Sayı 281. 16 Kânunusani 1329 (29 Ocak 1914).
64. "Terâcim-i Ahvâl: Yusufzade Abdullah Hilmi Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 289. 13 Mart 1330 (26 Mart 1914).
65. "Terâcim-i Ahvâl: Nazirâ İbrahim Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 290. 20 Mart 1330 (02 Nisan 1914).
66. "Terâcim-i Ahvâl: Atûfî". *Sebîlürreşâd*. 292 Sayı. 03 Nisan 1330 (16 Nisan 1914).
67. "Terâcim-i Ahvâl: Lâlî Ahmed Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 297. 08 Mayıs 1330 (21 Mayıs 1914).
68. "Terâcim-i Ahvâl: İbrahim Hanîf Efendi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 301. 05 Haziran 1330 (18 Haziran 1914).
69. "Terâcim-i Ahvâl: İdris-i Bitlisi". *Sebîlürreşâd*. Sayı 305. 03 Temmuz 1330 (16 Temmuz 1914).
70. "Derunizade Mehmed Hulusi Efendi (Edebî Bahçeler)". *Ceride-i Sûfiyye*. Sayı 85. 1332 (1913).
71. "Tebşîr". *Ceride-i Sûfiyye*. Sayı 142. 1336.
72. "Latif Paşa". *Kelime-i Tayyibe*. Sayı 1. 5 Nisan 1328 (18 Nisan 1912).
73. "Esad Hoca". *Kelime-i Tayyibe*. Sayı 2. 19 Nisan 1328 (2 Mayıs 1912).
74. "Mehyî Efendi". *Kelime-i Tayyibe*. Sayı 3. 3 Mayıs 1328 (16 Mayıs 1912).
75. "Cenâbî". *Kelime-i Tayyibe*. Sayı 5. 14 Haziran 1328 (27 Haziran 1912).
76. "Şeyh Abdülkerim Celvetî". *Kelime-i Tayyibe*. 7 Sayı. 26 Temmuz 1328 (8 Ağustos 1912).
77. "Âşık Paşa". *Türk Derneği*. Sayı 1. 1327.
78. "Hibrî Ali Efendi". *Türk Derneği*. Sayı 2. 1327.
79. "Hacı Paşa". *Türk Yurdu*. Cilt 4. 1329.

80. "Koca Nişancı". *Türk Yurdu*. Cilt 4. 1329.
81. "Müverrih Mustafa Cenâbî Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 4. 1329.
82. "Şair Ahmed Neyli Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 4. 1329.
83. "İbrahim Vahdi Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 4. 1329.
84. "Hazerfen Hüseyin Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 5. 1329.
85. "Gubarî (Abdurrahman bin Abdullah)". *Türk Yurdu*. Cilt 5. 1329.
86. "Yazıcı Selahaddin". *Türk Yurdu*. Cilt 5. 1329.
87. "Fâiz Halil Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 5. 1329.
88. "Şehrizade Mehmed Said Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 6. 1330.
89. "Cebrî Abdurrahman Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 6. 1330.
90. "Musa bin Hacı Hüseyin İznikî". *Türk Yurdu*. Cilt 6. 1330.
91. "Kayserili Mehmed İzzet Paşa". *Türk Yurdu*. Cilt 6. 1330.
92. "Uzun Firdevsî (Firdevsî Rumî)". *Türk Yurdu*. Cilt 7. 1330.
93. "Kilisli Abdullah Efendi". *Türk Yurdu*. Cilt 7. 1330.
94. "Müeyyessiretü'l-Ulûm". *Bilgi Mecmuası*. Sayı 6. Nisan 1330 (Nisan-Mayıs 1914).
95. "Akşemseddin". *İslâm Mecmuası*. Sayı 2. 13 Şubat 1329 (26 Aralık 1913).
96. "Sipahizade Mehmed bin Ali". *İslâm Mecmuası*. Sayı 7. 24 Nisan 1330 (7 Mayıs 1914).
97. "Abdüllatif Râzi Efendi". *İslâm Mecmuası*. Sayı 21. 29 Kânunusani 1330 (11 Şubat 1915).
98. "Mehmed Kadri Efendi". *İslâm Mecmuası*. Sayı 24. 12 Mart 1331 (25 Mart 1915).
99. "İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri". *Kırım Mecmuası*. Sayı 16. 12 Kânunuevvel 1334 (12 Aralık 1918).
100. "İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri". *Kırım Mecmuası*. Sayı 17. 3 Kânunusani 1335 (13 Ocak 1919).
101. "Coğrafyada Bursa". *Yeni Mecmua*. Sayı 75. 1 Mayıs 1339 (1 Mayıs 1923).
102. "Oymacılık ve Bursalı Oymacı Fahrî". *Yeni Mecmua*. Sayı 75. 1 Mayıs 1339 (1 Mayıs 1923).

Belirlenen yazıların genel olarak biyografi ve bibliyografi üzerine olduğu göze çarpmaktadır. Mehmed Tâhir yazılarında biyografisini ele aldığı özneleri, daha sonra bastırıldığı eserlerde de yer vermektedir. Hem süreli yayınlardaki yazılarında hem de basılı eserlerinde yer alan birçok kişi bulunmaktadır. Hatta Mehmed Tâhir, eserlerini oluştururken bir yandan gazete ve dergilerdeki faaliyetlerine ara vermemek için yayınlar yapmıştır denilebilir. Aslında bu eserlerini bastırmadan küçük parçalarını yayımlamak gibidir. Mehmed Tâhir, biyografi eserlerinde, özneleri maddeler olarak sıraladığı için süreli yayınlarda yayımlamasında kolaylık görülebilir. Ayrıca biliyoruz ki Mehmed Tâhir, ilk eserinde olduğu gibi bazı eserlerini bastırmadan tefrika hâlinde yayımlamıştır. Nitekim yukarıda künyelerini verdiğimiz makalelerde kimi eserlerinin başlıkları dikkati çekmektedir.

Mehmed Tâhir'in yazılarından ilgilendiği alanların başında biyografi ve bibliyografi olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Ancak arada farklı konularda yazdığı da görülmektedir. Bunlar çok az olmakla birlikte Mehmed Tâhir'in farklı yönlerini göstermesi açısından önemlidir.

İlk yazılarından olan "Kosova Kelimesi Hakkında Tedkîkât-ı Lisaniyyeye Dair" yazısı Mehmed Tâhir'in coğrafyacı yönüyle ilişkilidir. Üsküp'te yayımlanan yazıda "Kosova" isminin nereden geldiğini tartışmaktadır. Slav dillerinden geldiğini düşündüğü "Koso" ile Türkçe'nin "ova" birleşiminden meydana geldiğini ve bölgenin coğrafik yapısıyla doğrudan ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Ancak farklı kaynaklardan gelmiş olabileceğini de söyleyerek Türkçe "Karatavukluk" gibi manaya gelen Slav dillerinden "Kosovik" ile yine Türkçe "Ova" kelimelerinin birleşmesinden oluştuğunda karar kılmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314b).

Dikkat çeken yazılarından birisi de "Hayal-Karagöz" başlığını taşımaktadır. Bu yazısında Hacivat ve Karagöz gölge oyununun tarihini anlatmaktadır. Şeyh Kuşteri tarafından icat edildiğini söyleyerek dipnot ile Kuşteri'nin mezarı hakkında bilgi vermektedir. Hacivat ve Karagöz figürlerinin gerçek kişilere dayandığını söyleyerek Karagöz'ün mezar taşındaki manzum parçaları aktarmaktadır.

Kısacası gölge oyununun kısa bir tarihçesini yazmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 2012b, s. 251-252).

Mayıs 1912'de *Sebilürreşâd*'ta yayımladığı "Sanat-ı Hat" yazısını Hâlid Efendi isminde birisine ithaf etmektedir. "Hat"ın hangi sanat dalına ait olduğunu aktardıktan sonra bu sanata dair kitapları sıralamaktadır. Kelime kökeni olarak da inceleyen Mehmed Tâhir, hat sanatının kendi içindeki türlerine değinmektedir. Ardından artık bu sanata dair ilginin azaldığını ve bunun için önlemler alınması gerektiğini belirtmektedir. Yoksa bu sanat ile icra edilmiş nice tarihi kaynakların yok olacağını uyarılmaktadır. Avrupalıların dâhi hat sanatına dair ilgileri her geçen gün arttığından bahseden Mehmed Tâhir, onlara kıyasla Osmanlıların da ihmal etmemesini gerektiğini tekrar vurgulamaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1328).

Mehmed Tâhir'in basılı eserlerinin bazıları önceden süreli yayınlarda tefrika edilmiştir. Bunlara örnek olarak *Menâkıb-ı Harb* eseri de dâhildir. Eser, Ekim-Aralık 1912 tarihlerinde "Makalât: Menâkıb-ı Harbiyye-i Osmâniyye'den Bir Nebze" başlığı ile yayımlandıktan sonra bir ön söz eklenerek basılmıştır. Mehmed Tâhir okullarda öğretmenlik yaptığı sıralardaki tarih notlarından oluşturduğu yazıları, Osmanlı ordusundaki önde gelen şahsiyetlere dair hikâyeler barındırmaktadır. Yazıların Birinci Balkan Savaşı sıralarında *Sebilürreşâd*'ta yayımlanması dikkati çekmektedir.

Aslında coğrafya öğretmeni olan Mehmed Tâhir, Bursa'nın coğrafi özellikleri üzerine bir yazı yayımlamıştır. *Yeni Mecmua*'da çıkan yazıda Bursa'nın dağlarına, ovalarına, nehirlerine dair bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca iklimi ile tarihsel, sosyal ve ekonomik yapısı da anlatılmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1339).

Mehmed Tâhir yazılarında çoğunlukla "Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat" imzasını kullanmıştır. Ayrıca bu imzasının yanına Selanik Rüştiye-i Askeriyyesi Müdürü, Binbaşı, Bursa Mebusu, Esbak Bursa Mebusu gibi ifadeler de eklemiştir. Nadir olarak da sadece "M. Tâhir" imzasını kullanmıştır. Genel olarak Mehmed Tâhir, *İkdam*, *Sırât-ı Müstakim*, *Sebilürreşâd*, *Ceride-i Sûfiyye*, *Türk Derneği*, *Türk Yurdu*, *Bilgi Mecmuası*, *Kırım Mecmuası*, *Hüdavendigâr*, *İslâm Mecmuası*,

Kelime-i Tayyibe ve *Yeni Mecmua* gibi süreli yayınlarda biyografi ve bibliyografi konuları ağırlıklı olmak üzere yazılarını yayımlamıştır. Son yazılarını 1923 yılında *Yeni Mecmua*'da yayımladığı görülmektedir.

2.4.5. Eserlerine Toplu Bir Bakış

Mehmed Tâhir, resmî görevlerini yaparken eserler meydana getirmiştir. Eserlerinin bazılarını önce süreli yayınlarda neşretmiştir. Bazılarını da doğrudan bastırmayı tercih etmiştir. Ayrıca yayımlamadığı eserleri de olmuştur. Basılı (ilk basım yılları sırasına göre) ve basılı olmayan tüm eserleri aşağıdaki gibidir.

Basılan Eserleri:

1. Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri (1314) (M. 1896-1897)
2. Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî (1316) (M. 1898-1899)
3. Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli (1316) (M. 1898-1899)
4. Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli (1318) (M. 1900-1901)
5. Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli (1321) (M. 1903-1904)
6. Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri (1322) (M. 1904-1905)
7. Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli (1324) (M. 1906-1907)
8. Delîlü't-Tefâsir (1324) (M. 1906-1907)
9. Ahlâk Kitaplarımız (1325) (M. 1907-1908)
10. Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât (1328) (M. 1901-1911)
11. Hacı Bayram-ı Veli (1329) (M. 1911)
12. Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir (1329) (M. 1911)
13. Nazar-ı İslâm'da Fakr (1330) (M. 1911-1912)
14. Kâtip Çelebi (1331) (M. 1912-1913)

15. Siyasete Mûteallik Âsâr-ı İslâmiyye (1332) (M. 1913-1914)
16. Menâkıb-ı Harb (1333) (M. 1914-1915)
17. İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri (1335) (M. 1916-1917)
18. Osmanlı Müellifleri (Cilt I, H. 1333 / M. 1915; Cilt II/1 H. 1338 / M. 1920; Cilt II/2 R. 1338 / M. 1922; Cilt III H. 1342 / M. 1924)

Basılmayan Eserleri:

1. Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye
2. Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli
3. Mecmua-i Tâhir
4. Fezâil-i İmâm-ı Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerife ve Tercümeleri
5. Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerife ve Tercümeleri
6. Mecmua-i Durûb-i Emsâl-i Arabiyye ve Farisiyye
7. El-Ehâdisü'l-münîfe fî Fazlî's-saltanati'ş-şerife

Mehmed Tâhir, hacim olarak küçük birçok eser yazmakla beraber *Osmanlı Müellifleri* gibi geniş hacimli eserler de meydana getirmiştir. O, farklı konularda da eserler meydana getirmiştir. Bu sebeple eserlerini biyografi, bibliyografi, antoloji, tarih, din ve çeviri başlıkları altında sınıflandırmayı uygun gördük:

2.4.5.1. Biyografi

1. Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye:

Mehmed Tâhir'in Manastır'a atanmayı istemesindeki en büyük neden Muhammed Nûrû'l-Arabî olmuştur. Oraya atandıktan sonra Usturumca'da yaşayan Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye, ilk zamanlarından itibaren ziyaret etmiş ve bağlılığını bildirmiştir. İşte şimdiki eser o zamanların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Mehmed Tâhir, eserin “İfâde-i Mahsusa” bölümünde “15 Şevval 1312 Manastır” (11 Nisan 1895) notunu düşmüştür. Diğer eserlerindeki tarihlerle kıyasladığımızda bu tarih bize, ilk eserinin bu eser olduğunu göstermektedir. Ancak eser yayımlanmamış ve yazma nüsha olarak kalmıştır. Eserin çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Tespit ettiğimiz nüshaları şunlardır:

1. Millî Kütüphane: Yazma Eserler, Nu. 3699. Tarih: H. 1311
2. Millî Kütüphane: Yazma Eserler, Nu. A/7498/1. Tarih: H. 1324
3. Mevlânâ Müzesi: Sıdkı Hüseyin Dede kitapları, Nu. 1067. Tarihi: H. 1343.
4. Millî Kütüphane: Yazma Eserler, Nu. A 10089/1. Tarih: M. 1936.

Buradaki nüshalardan başka Abdülbaki Gölpınarlı'nın şahsi kütüphanesinde (Gölpınarlı, 1931, s. 357) de bulunmaktadır. Ayrıca Mustafa Tatcı ve Burak Anılır'dan öğrendiğimize göre kendilerinde, Ali Alioğlu ve Aslı Fahri Altınbaş isimli kişilerde de mevcuttur. Ek olarak Hasan Alioğlu tarafından 1975'te A4 kağıdına aktarmak suretiyle beş nüsha daha yapıldığını da öğretmekteyiz (Bursalı Mehmed Tâhir Bey, 2014, haz. ön sözünde s. XXIII-XXIV).

Tatcı ve Anılır tarafından eserin beş nüshası (Millî Kütüphanedeki Nu. 3699 ve Nu. A/7498/1; Mevlânâ Müzesindeki; Ali Alioğlu'ndaki ve kendilerindeki) karşılaştırılarak Latin harflerine aktarımı yapılmış ve 2014'te yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 2014).

“İfâde-i Mahsusa” bölümünde Mehmed Tâhir, Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin gayet açık ve sade bir biyografisini yazmaya çalıştığını belirtmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 2014, s. 2). Aynı bölümün sonuna doğru şeyhine dualarla bitirmiştir. Bu bölümden sonra içindekiler bölümüne benzer bölümde eserin dört fasıldan oluştuğunu söylemiş ve içeriklerine dair kısa bilgiler vermiştir. Eserin birinci faslında şeyhin biyografisini, Hz. Hüseyin'inden beri gelen şeceresini ve Nakşibendî, Halvetiye, Ekberîye ve Üveysîye tarikatlarından aldığı icâze ve hilâfetnâmeleri anlatmıştır. İkinci fasılda öznenin eserlerinin listesini sıralamış ve sözlerinden bazılarını yorumlayarak aktarmıştır. Üçüncü fasılda şeyhin ermişliğine dair anlatılan hikâyeleri göstermiştir. Dördüncü fasılda çeşitli mutasavvıfların Melamiliğe dair tanımlarını vermiştir. Son olarak Mehmed Tâhir,

“hâtîme” faslında Melamilik hakkındaki kendi düşüncelerini vererek eseri bitirmiştir.

2. Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri:

Mehmed Tâhir'in yayımlanmış ilk eseridir. Eser ilk olarak *İkdam* gazetesinde tefrika olarak neşredilmiştir. Türkçülük hareketinin etkisiyle büyük bir ilgiyle karşılanmış ve aynı gazetenin matbaasında H. 1314'te basılmıştır. Kitabın ilk baskısının kapağında şu ifadeler yer almaktadır:

Kütüphane-i İkdam
Adet 11
Âsâr-ı muâsırinden
Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri
Müellifi
Manastır Askeri Rüştîyesi Coğrafya Muallimi Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat
Tab' ve neşri
İkdam Gazetesi Sahib-i İmtiyaz ve Baş Muharriri Ahmed Cevdet

İlk baskısında “Mukaddime” bölümü ile toplam 40 sayfa olan eserin (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a), R. 1327'de Türk Derneği tarafından tekrar baskısı yapılmıştır. Türk Derneği'nin de yayımladığı ilk kitap olan eserin kapağında şunlar yazmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1327):

Türk Derneği Neşriyatı
Sayı 1
Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri
Müellifi
Bursa Mebusu, Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat

Necm-i İstikbâl Matbaası'nda yapılan ikinci baskıya ilaveler ve çıkarmalar yapılmıştır. Birinci baskının sadeleştirilerek Latin harflerine aktarımı 1996'da Said Öztürk tarafından (Bursalı Mehmed Tâhir, 1996) ve ayrıca Yavuz Unat ve Remzi Demir tarafından yapılmıştır (Unat ve Demir, 1995). Bu aktarımlardan başka, her iki orijinal baskı dikkate alınarak sadeleştirmeden aktarımı Ekim 2022'de Ahmet Yasin Çomoğlu tarafından yapılmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 2022). Ayrıca eserin 2020'de tıpkıbasımı da yapılmıştır (Mehmed Tahir Bursalı, 2020).

Osmanlı Devleti öncesi ilim ve bilimde faaliyet gösteren Türklerin anlatıldığı eser, Mehmed Tâhir'in Türk milliyetçisi yönünü gözler önüne sermektedir. Türklerin sadece savaşmakta maharetli olmadıklarını aynı zamanda bilimsel ve kültürel

alanlarda da maharetli ve gelişmiş olduklarını kamuoyunun bilgisine sunmuştur. Birçok Türk bilgininin hayatları hakkında bilgi verilmiş ve birçok eser ismi de zikredilmiştir. Mehmed Tâhir dipnotlar dâhil toplam 508 eserin isminden bahsetmiştir. Bu eserlerin çok azına dair bilgi aktarmıştır. Bilgisi verilenlere örnek olarak astronom bilginlerinden olan Uluğ Bey'in *Zîc-i Uluğ* eserinin 1665'te Oxford'da basılıp tercüme edildiğini (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 42) ya da tarihçi Abdükerîm el-Buharî'nin yazdığı tarihe dair eserinin Mösyö Schefer tarafından Fransızcaya tercüme edilerek 1876'da basıldığını (a.g.e., s. 45) verebiliriz.

3. Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî:

Mehmed Tâhir, gençliğinden beri Muhyiddin-i Arabî'ye karşı bir merak ve ilgi beslemiştir. Hatta ona benzemek istemiş ancak başarısızlığından ötürü intiharın eşiğine kadar gelmiştir. Mehmed Tâhir'deki kuvvetli Muhyiddin-i Arabî merakı ve ilgisi şimdiki eserini yazmasını sağlamıştır.

Mehmed Tâhir'in basılan ikinci eseridir. Eser ilk önce H. 1316'da (M. 1898-1899) yayımlanmıştır. Eserin ilk baskısı İstanbul'da Kitabhane-i İslâm ve Askerî matbaasında 56 sayfa olarak yapılmıştır. Muhyiddin-i Arabî sevdalıları tarafından esere yoğun bir ilgi gösterildiği için eserin iki ayrı baskısı daha yapılmıştır. Eserin ikinci baskısı, Muhammed Recep Hilmi Efendi tarafından birkaç ilave yapılarak kendi yazdığı eserinin sonuna eklemek suretiyle Kahire'de 1909'da yapılmıştır. Eserin üçüncü baskısı, Mehmed Tâhir tarafından Necm-i İstikbâl Matbaası'nda 1911'de 47 sayfa olacak şekilde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Eserin Tâhir Galip Seratlı tarafından sadeleştirilerek Latin harflerine aktarımı 2011 yılında yapılmış ve Salahaddin Uşşakî'nin de aynı konudaki eseriyle *İbn Arabî Hazretleri* başlığı altında İstanbul'da yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, Salahaddin Uşşakî, 2011).

Mehmed Tâhir, Manastır'dayken yazdığı bu eser ile Muhyiddin-i Arabî hakkındaki eleştirilere yanıt vermeyi amaçlamıştır. Ona göre, Muhyiddin-i Arabî hakkında üç tarz bakış açısı vardır. Birincisi onu arif olarak kabul edenler, ikincisi görüş belirtmeyenler ve üçüncüsü onun büyüklüğünü inkâr edenler olarak sıralanır. Mehmed Tâhir'in karşı çıktığı nokta üçüncüler olmuştur. Onların "haset ve garaz

şaiyesi” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316a, s. 4) görüşlerini çürütmek için eserini medyana getirmiştir. Mehmed Tâhir, “Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ona savaş açarım.” hadisine dayanarak sevdiği mutasavvıfın savunuculuğunu yapmıştır. Sadece bununla da kalmamış kıymetli evliyalara karşı yapılan düşmanlıkları yermek ve din kardeşleri için bir hizmette bulunmak da istemiştir.

Eserin ortaya çıkış amacı tamamen dinî niyetlerden kaynaklanmıştır. Bu eser aslında biyografi türünün, dinî figürleri halka tanıtarak dine hizmet etmesine bir örnek oluşturabilir. Nitekim biyografinin tarihinde yüce kişilerin savunuculuğunu yapma işlevi hem Batı eksenli hem Doğu eksenli biyografi eserlerinde bulunmaktadır.

Mehmed Tâhir’in bu eseri diğer biyografilerinden farklıdır. Çünkü tek bir özne hakkında yazılmış bir eserdir. Onun bu eseri öznenin hayat hikâyesi, yetenekleri ve hakkındaki rivayetleri, eserleri ve en son hakkında söylenen şiirleri içermesi bakımından ansiklopedik biyografiden farklı bir boyut göstermektedir.

4. Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli:

Eser, İstanbul’da Kitabhane-i İslâm ve Askerî matbaasında basılmıştır. Mehmed Tâhir’in basılmış üçüncü eseri olan eser bir önceki eseri gibi H. 1316 (M. 1899-1900) tarihini taşımaktadır. “İfâde-i Mahsusa”da 25 Şevval 1316 (M. 8 Mart 1899) tarihi yazılmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316b, s. 3). Başka basımı yapılmayan eser, 56 sayfadan oluşmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla Latin harflerine aktarımı gerçekleştirilmemiştir. Eserin ansiklopedik biyografi özelliği vardır.

Mehmed Tâhir, eserin “İfâde-i Mahsusa” bölümünde daha önceden yayımladığı makaleleri bir araya getirerek eseri oluşturduğunu belirtmiştir. Manastır’da iken bir araya getirilen eserdeki yazıların ilk yayınları da muhtemelen Manastır’dayken yapılmıştır. Eser ön söz hariç on bir bölümden oluşturulmuştur. Şeyh, mutasavvıf ve ulema sınıfından olan on bir öznenin hayat hikâyesi ve eserleri aktarılmıştır.

5. Meşâyih-i Osmâniyye’den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli:

Mehmed Tâhir’in yayımlanmış dördüncü eseridir. Eser, H. 1318’de (M. 1900-1901) yayımlanmıştır. İstanbul’da Kitabhane-i İslâm ve Askerî Matbaası’nda basılmıştır. 48 sayfadan oluşan eserin başka basımı yapılmamakla beraber Latin

harflerine aktarımı da yapılmamıştır. Sekiz bölümden oluşan eserde, Osmanlı şeyhlerinden sekiz zatın hayat hikâyesi ele alınmıştır.

Mehmed Tâhir, önceki eserlerine büyük ilgi gösterildiği için bu eserini meydana getirmiştir. Eserini meydana getirirken önceki eserlerinden farklı bir yöntem denemek istemiştir. Bu isteğini kendi ifadeleriyle öğrenelim:

Terâcim-i ahvâle dair evvelce tertip ve neşrine muvaffak olduğum (Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri) (Tercüme-i Hâl ve Fezâil Şeyh Ekber) (Kibar-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Tercüme-i Ahvâli) risail-i acizânenin mazhar oldukları rağbet-i umumiyye işbu risalenin de meydana gelmesine bâdî oldu. Ancak diğerlerinde olduğu gibi bu cüzilede yazılan zevat-ı kiramın tercüme-i hâlleri ihtisar edildi. Lakin fazıl ve irfanlarının âyîneleri olan eserlerine dair oldukça malumât verildi. (Bursalı Mehmed Tâhir, 1318, s. 4).

Alıntıladığımız ifadelerinden önceki eserlerine dair büyük bir ilgi olduğunu öğreniyoruz. Bu sebeple yeni bir eser daha yayımlamak istemiştir. Ancak bunda öznelerin hayat hikâyelerini kısaltıp eserlerine dair daha açıklayıcı bilgiler vermek istemiştir. Mehmed Tâhir, mukaddimenin devamında bilginlerin eserlerini öğrenmek ve tahlil etmek, hayatlarını öğrenmek kadar önemli olduğunu vurgular. Bu sayede özneyi etraflıca anlamış olabiliriz. Eserlerinin içeriğini öğrenmeyip sadece eserlerinin isimlerini de bilmek yetmez. Önemli olan anlatılan öznenin zihin dünyasına ulaşip onun yüceliğini kavramaktır.

Mehmed Tâhir, *Kibar-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* adlı eserinde İslam aleminin şeyhlerinden ve âlimlerinden bahsetmiştir. O, bu eserindeki benzer bir niyetle şimdiki eserini ve bunda sonraki *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli* adlı eserini meydana getirmiştir. Osmanlı Devleti döneminde yaşayan şeyhlere ayrılan şimdiki eseri ve âlimlere ayrılan bundan sonraki eseri bir bütünlük arz etmektedir.

6. Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli:

İstanbul'da Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası'nda H. 1321'de (M. 1903) basımı yapılmıştır. "İfâde-i Mahsusa" bölümünde 25 Saferü'l-hayr sene 1321 (M. 23 Mayıs 1903) yazılmıştır. Mehmed Tâhir'in yayımlanmış beşinci eseri olan eser, Osmanlı Devleti döneminde yaşayan altı din âlimini içermektedir. 42 sayfalık

eserin başka baskısı yapılmamakla beraber Latin harflerine aktarımı da yapılmamıştır.

Mehmed Tâhir, eserin yazılma amacını şu sözlerle açıklamıştır: "... müellifin-i Osmâniyye'nin esâmî-i müellefâtını bulabildiğim kadar tadâd ederek velev noksan olsun hiç olmazsa delâl-ı kemâlatları olmaktır." (Bursalı Mehmed Tâhir, 1321, s. 6). Eser, "İfâde-i Mahsusa" hariç altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerin her birisi ele alınan altı kişiye ayrılmıştır.

Mehmed Tâhir, bu eserin "İfâde-i Mahsusa" bölümünde biyografi hakkındaki düşüncelerini de dile getirmiştir. Ona göre şimdiye kadarki Türk biyografi geleneğinin eksik yönleri bulunmaktadır. Tezkirelerde ve *Şakâyk-ı Numâniyye* ve zeyillerinde hayatı ele alınan kişilerin eserleri göz ardı edilmiştir. Buna örnek olarak da şair diye anılıp şair tezkirelerine alınan birisinin gerçekten şair olup olmadığının ancak eserleri ile karar verilebileceğini söylemiştir. Ayrıca Türk biyografi kitaplarının dil ve üslup kaygısı güdülerek yazıldığını ve bu yüzden "lafzın manaya feda edildiğini" (a.g.e., s. 4) dile getirmiştir. Ön sözün sonunda Türk biyografi geleneğindeki gördüğü eksikliği gidermek istediğini belirtir. Aslında Mehmed Tâhir, biyografilere konu olan kişilerin tüm eserlerinin kayda alınmasını istemiştir. Bu isteğiyle bibliyograf tarafını da ön plana çıkarmıştır. Ancak kişilerin hayat hikâyelerinden feragat etmeyerek ele alınan kişinin eserleriyle bir bütün olarak sunulmasının ideal olduğunu söylemiştir.

7. Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri:

Eser, Mehmed Tâhir'in Selanik'te yayımladığı tek eseridir. Tıpkı *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* gibi bu eseri de küçük ama öncü bir eser özelliğine sahiptir. Çünkü biyografisi verilen "bu iki tarihçinin biyografilerini işlemede ilk ciddi adımı atmış, her ikisi üzerinde başlayacak çalışmalara öncü olmuştur." (Akün, 1992, s. 457).

Mehmed Tâhir, mukaddime bölümünün sonunda "15 Haziran 321 (M. 28 Haziran 1905) Selanik" yazmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1322, s. 4). Ancak eserin kapağında tarih olarak H. 1322 (M. 1906) yazmaktadır. Ayrıca kapakta yazan şu ifade önemlidir: "Selanik 'Hamidiye' Mekteb-i Sanâyi Matbaası'nda tab'

olunmuş ve menfaati mekteb-i mezkûra terk edilmiştir.” (a.g.e., 1322). Buradan anlaşılıyor ki Mehmed Tâhir, eserinin satışından gelecek kazancı Hamidiye Sanayi Mektebi'ne bırakmıştır. Eserin başka basımı yapılmamıştır. Toplam 47 sayfa (Son iki sayfa Mehmed Tâhir'in yayımlanmış eserlerini tanıtan bölümdür.) olan eserin Latin harflerine aktarımı İsmail Altınöz tarafından gerçekleştirilmiş ve tıpkıbasımıyla beraber 2021'de yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2021).

Eserin mukaddimesinde Mehmed Tâhir, önceden yayımladığı eserlerine rağbet neticesinde bu eseri yazmaya giriştiğini belirtmiştir. Önceki eserlerinden farklı olarak Osmanlı tarihçilerini ele almak istediğini dile getirmiştir. Özellikle Gelibolulu Âlî ve Kâtip Çelebi'yi seçmesinin nedeni ise yüzyıllara dayanan şöhretleri olmuştur. Gelibolulu Âlî, her ne kadar tarih alanındaki eserleriyle daha çok tanınsa da Kâtip Çelebi, çok yönlü bir kişiliktir. Mehmed Tâhir de Kâtip Çelebi'nin bu özelliğini göz ardı etmemiş ve onun “âlim, mütefennin, müverrih, hâkim” olduğunu söylemiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2021, s. 13).

Mehmed Tâhir, eserin sonunda “Müellifât-ı Osmâniyye'den Avrupa lisanlarına tercüme” olan bazı eserlerin listesini vermiştir (a.g.e., s. 33- 35). Toplam 34 eserin adı, müellifi ve çevrildiği dil verilmiştir. Liste karışık olarak ve eserlerin hangi alanlarda olduğu bilgilendirilmeden düzenlenmiştir. Liste ilgi çekici olduğu ve Mehmed Tâhir'in bibliyograflığına da bir gönderme yaptığı için buraya almaya uygun gördük. Ancak Mehmed Tâhir'in verdiği bilgilere sadık kalarak sıralama konusunda değişiklikler yaptık. Ayrıca eserlerin hangi alanlarda olduğunu gösteren bir sütun daha ekledik:

Tablo 1: Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri Adlı Eserin Sonundaki Yabancı Dillere Çevrilen Eserlerin Listesi

Yazar / Şair	Eser	Çevrildikleri Dil/ler	Alan
Yavuz Sultan Selim	Divân	Almanca	Şiir
Hoca Sadettin Efendi	Tâcü't-tevârih	İtalyanca, İngilizce	Tarih
Aydınlı Hacı Paşa	Teshîl	Latince	Tıp
Aydınlı Hacı Paşa	Şifâ	Latince	Tıp

Priştineli Mesîhî	Divân	Almanca, İngilizce	Edebiyat
Kara Fazlî	Gül ü Bülbül	Almanca	Edebiyat
Kâtip Çelebi	Keşfü'z-zünûn	Latinceye, İngilizce	Bibliyografi
Kâtip Çelebi	Tuhfetü'l-kibâr fi esfârî'l-bihâr	İngilizce	Tarih
Kâtip Çelebi	Cihannünmâ	Latince	Coğrafya
Kâtip Çelebi	Revnaku's-saltana	Fransızca	Tarih
Bâkî	Divân	Almanca	Şiir
Seydi Ali Reis	Mir'âtü'l-memâlik	Almanca	Seyahatname
Hasan Kâfî Akhisârî	Usûlü'l-hikem fi nizâmî'l-âlem	Almanca, Fransızca	Siyaset
Latifi	Tezkire-i Şuarâ	Almanca	Biyografi
Vâsîf Ahmed Efendi	Tarih-i Osmanî	Fransızca	Tarih
Kemalpaşazade İbn Kemal	Tarih-i Muharebe-i Mohaç	Almanca, Fransızca	Tarih
Ahmed Resmî Efendi	Sefâretnâme	Almanca	Seyahatname
Ahmed Resmî Efendi	Tarihçe-i Muharebe- i Devlet-i Aliyye ve Rusya	Almanca	Tarih
Yirmisekiz Mehmed Çelebi	Sefâretnâme	Fransızca	Seyahatname
Cevad Paşa	Tarih-i Askerî-i Osmanî	Fransızca	Tarih
Gazi Ahmed Muhtar Paşa	Riyâzü'l-muhtar	İngilizce	Astronomi
Seydi Ali Reis	Muhit	Almanca	Coğrafya- Astronomi

Abdüllatif Suphi Paşa	Uyûnü'l-ahbâr fi'n-nukûd ve'l-âsâr	Almanca	Tarih
Nâbî	Hayriyye	Fransızca	Edebiyat
Âkif Paşa	Tabsıra	Fransızca	Edebiyat
Alâeddin Ali Çelebi	Hümâyunnâme	Fransızca	Edebiyat
Naîmâ	Tarih-i Naîmâ	İngilizce	Tarih
Necip Asım Bey	Türk Tarihi	İngilizce	Tarih
Gelibolulu Âlî	Heft Meclis	Macarca	Tarih
Firdevsî	Silâhşornâme	İtalyanca	Askerî
Muallim Naci	Sünbüle	Almanca	Edebiyat
Fatma Aliye Hanım	Nisvân-ı İslâm	İngilizce, Fransızca	Sosyoloji
Ahmed Mithat Efendi	Müdafaa	Fransızca	Din
Ahmed Mithat Efendi	Dünyaya İkinci Geliş	İngilizce	Roman

8. Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli:

Mehmed Tâhir'in yayımlanan yedinci eseridir. İzmir'de Keşişyan Matbaası'nda 186 sayfa olarak basılan eserin başka baskısı yapılmamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1324). Hayal Dağ adlı bir lisans öğrencisi 1986-87 yıllarında mezuniyet tezi olarak Latin harflerine aktarmıştır (Kılıç, 2006, s. 185). Ancak tez yayımlanmamıştır. Daha sonra M. A. Erdoğan tarafından da Latin harflerine aktarılan eser 1994'te basılmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b).

Mehmed Tâhir, 1907 senesinde günümüz Manisa idari sınırları içerisinde kalan Alaşehir'e sürgün edilmiştir. Buraya geldikten sonra yazı çalışmalarına ara vermemiştir. Tam tersine bölge kütüphaneleri ve mezarlıklarını dolaşarak bölgenin kültürel tarihini ortaya çıkarmış ve şimdiki eseriyle ilim dünyasına tanıtmıştır.

Eserin başlığında yer alan “Aydın vilayeti”, günümüz İzmir, Manisa, Denizli, Aydın ve Muğla şehirlerini içerisine alan yerel idari bir yapıydı. Eser, bu bölgede yaşamış ve eserler vermiş olan şeyhlerin, âlimlerin, şairlerin, tarihçilerin ve tıp bilginlerinin biyografilerini kapsayıcı olarak bünyesinde barındırmaktadır. Türk biyografi geleneğinde özel konularla biyografi eserleri meydana getirilmiştir. Örneğin sadece şairleri, dinî figürleri ya da sadrazamları konu edinen tezkire eserleri vardır. Mehmed Tâhir’in coğrafik temele dayanan biyografik çalışması bu açıdan ilginç ve önemlidir. Günümüzde her ilin kültürel zenginliğini ortaya koyan eserlere bolca rastlanmaktadır. Bunlar çoğunlukla kolektif çalışmaların ürünü olmaktadır. Ancak Mehmed Tâhir, bunlara benzer bir çalışmayı tek başına büyük bir bölgeyi araştırarak yapmıştır. Ve ortaya bölgenin ilmî açıdan ileri gelenlerini yansıtan bir çalışma koymuştur. Sonuç olarak Mehmed Tâhir’in eseri ansiklopedik biyografinin alt türü olan bölgesel biyografi türüne bir örnektir.

Eserin “İfâde-i Mahsusa” kısmının sonunda Rumi olarak 5 Ağustos 1323 (M. 18 Temmuz 1907) Alaşehir yazmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. III). Buna rağmen eserin basımı İzmir’de R. 1324 (M. 1908) yılında yapılmıştır. Dolayısıyla Mehmed Tâhir, eseri Alaşehir’de yaşarken yazmış olmalıdır. Ancak biliyoruz ki Mehmed Tâhir, bölgeyi gezebileceği tahkikat memurluğunu İzmir’e geçtikten sonra yapmıştır. Bu memurluk sayesinde birçok yere gidebilmiş ve kütüphaneleri görebilmiştir. Ayrıca İzmir’e geçse bile resmî olarak bağlı bulunduğu askerî birim Alaşehir’dir. Belki de oraya gidip gelmeye devam etmiş ve oraya uğradığı bir günde ön sözü yazmış olabilir. Hem Mehmed Tâhir’in bu bölgede geçirdiği süre yaklaşık bir yıldır. Bunun beş altı ayını Alaşehir’de diğer zamanlarını da İzmir’de geçirmiştir. Tüm bunları göz önüne alırsak Mehmed Tâhir’in Alaşehir’e gittiği günden itibaren böyle bir eseri meydana getirmek niyetinde olduğunu ve İzmir’e geçince de elde ettiği imkânlar doğrultusunda bunu başarabildiğini söyleyebiliriz.

Eserin “İfâde-i Mahsusa” bölümünde Aydın bölgesinin Antik uygarlıklarından bahsederek söze başlayan Mehmed Tâhir, bölgenin çok uzun yıllara dayanan kültürel yönüne dikkat çekmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. III). Ayrıca Büyük Menderes ve Küçük Menderes gibi nehirleri sayesinde verimli toprakları ile birçok mahsulün yetiştirilebildiğini söylemiştir. Bu yönleriyle ticaret

bölgesi hâline gelmiştir. Tüm bunların yanında kültürel yönden de gelişim gösteren bölge ariflerin, faziletli kimselerin ve şairlerin doğmasını sağlamıştır. Hatta bu kişilerin birçoğunun da mezarı bölgede bulunmaktadır. Onların mezarları Mehmed Tâhir için önemlidir. Çünkü onların mezarlarını ziyaret ederek doğrudan bilgiye ulaşmaya çalışmıştır. Böylece araştırmacı kişiliğini gördüğümüz Mehmed Tâhir, onların eserlerini de araştırmış ve incelemiştir. Araştırdığı kişilerin "... mahzâ fezâil ve kemalâtlarının delili olmak üzere mevlid, tarih-i vefat ve metfenleriyle eserlerinin isimlerini derç ve nakl etmeği kendimce vecibeden addeyleyüb dūr ü dırâz tedkîkât icrâ ederek..." (a.g.e., s. III) eserini meydana getirmiştir. Araştırmalarını ayrıntılı bir şekilde yaptığını söyleyen Mehmed Tâhir, her şeye rağmen eksikliklerin olabileceğini söylemiştir. Eksikliklerin olduğu tespit edilirse eserin ikinci basımına ekleneceği bildirilmiştir. Verilen bilgiler hakkında eksik ya da hata olan noktaların ilim erbabı tarafından kendisine haber verilmesini istemiştir. Mehmed Tâhir son olarak II. Abdülhamit'e güzel dilekler dilemiş ve ön sözü bitirmiştir.

9. Hacı Bayram-ı Veli:

Eser, H. 1329'da (M. 1911) Necm-i İstikbâl Matbaası'nda basılmıştır. Mehmed Tâhir, o zamana kadarki yazılmış en kapsamlı Hacı Bayram-ı Veli biyografisini meydana getirmiştir. Esere olan ilgi çok yüksek olmuştur ki ikinci baskısı H. 1331 (M. 1912) ve üçüncü baskısı R. 1341'de (M. 1925) yapılmıştır. İkinci baskısı İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda yapılmakla beraber üçüncü baskısı İstanbul'da Orhaniye Matbaası'nda yapılmıştır. Ancak üçüncü baskıda "ikinci tab'ı" diye bir ifade yer almıştır. Bunun sebebi Mahmud Bey Matbaası'nda yapılan baskının gözden kaçmış olmasıdır. Eserin üçüncü baskısının Metin Çelik tarafından Latin harflerine aktarımı gerçekleştirilmiş ve tıpkıbasımla beraber 2012'de yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, 2012a). Çelik, esere okunmasını kolaylaştırmak için çokça dipnot ve sözlük eklemiştir.

Mehmed Tâhir'in İstanbul'a geldikten sonra yayımlanan eserlerindedir. Hacı Bayram-ı Veli'nin doğumundan başlanarak ölümüne kadarki hayat hikâyesi ele alınmıştır. Eserin meydana getirilmesindeki en büyük neden mürşitleri Haririzade Kemaleddin Efendi ve Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin etkisidir. Onların Hacı

Bayram-ı Veli'ye dair yazdığı eserlerinden etkilenen Mehmed Tâhir, kendisine kadarki tüm kaynakları iyice taramış ve eserini oluşturmuştur. Ayrıca Hacı Bayram-ı Veli'nin Melami anlayışındaki konumunun da büyük etkisi olmuştur.

10. Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir:

Dokuz sayfalık bir risaledir. İstanbul'da Matbaa-i Bahriyye'de H. Mart 1329'da (M. 1913) basılmıştır. İsmail Hakkı el-Celvetî'nin biyografisi verildikten sonra 106 eseri sıralanmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1329). Birkaçı hariç el-Celvetî'nin eserlerine dair bilgi verilmemiştir. Risale, *Osmanlı Müellifleri*'ndeki İsmail Hakkı el-Celvetî maddesinden farklı ve ayrıntılı olması bakımından önemlidir. Mehmed Tâhir, eserde öznenin biyografisini görece ayrıntılı anlatmış ancak *Osmanlı Müellifleri*'ndeki İsmail Hakkı el-Celvetî maddesinde bunu yapmamıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C.1. s. 26-30). Bunun yerine maddede risaleden farklı olarak öznenin bazı eserlerine dair ayrıntılı bilgiler vermiştir. Ayrıca maddede eserlerden alıntılar yapılmıştır. Hatta risalede 106 olarak gösterilen eser sayısı maddede 105'e düşürülmüştür. Örneğin risaledeki *Miratü'l-hakayık* ve *Kitabü'l-hitap* eser isimleri çıkarılmış *Şerh-i Nazmü's-Sülûk* ismi eklenmiştir.

Mehmed Tâhir kendi eserlerini yayımladığı listelerde ya da Muallim Vahyî'nin onun eserlerine dair verdiği listede (2019, s. 176-177) bu risale görülmemektedir. Eserin Latin harflerine aktarımı tarafımızca yapılmış ve bu çalışmanın sonuna eklenmiştir.

11. Kâtip Çelebi:

Mehmed Tâhir'in 1906'da yayımladığı *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri* içindeki Kâtip Çelebi bölümüne çıkarma ve yeni ilavelerle yayımladığı eseridir. Dersaadet Kanâ'at Matbaası'nda 1331'de İstanbul'da basılmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1331). Diğer eserindeki bölümden farklı olarak yayımlaması İstanbul'a gelmesi ile doğrudan alakalıdır. Çünkü Mehmed Tâhir diğer eserini Selanik'teyken yazmıştır. İstanbul'a geldikten sonra zengin kütüphanelerden faydalanma

fırsatı bulmuş ve Kâtip Çelebi'ye dair yeni bilgiler öğrenmiştir. Ayrıca Kâtip Çelebi'ye fazla önem vermesi nedeniyle de bu eseri yayımlamıştır.

Şehrizade Mehmed Said'in *Tarih-i Nevpeydâ* eserini daha önceden görmeyen Mehmed Tâhir, bu eserden fazlasıyla yararlanmışır. Öznenin hayat hikâyesi anlatılmış ardından eserlerine geçilmiştir. 1322'deki baskıya kıyasla hayat hikâyesinin genişletilmiş hâlinin yanında eserde, öznenin önceden 16 eseri verilirken şimdi 20 eseri verilmiştir. Önceki eserden 1 eser ismi çıkarılmış (*Kanunnâme-i Teşrifât*) 5 eser ismi (*Fezleketü't-tevârih*, *Şerh-i Muhammediyye*, *Nigâristân-ı Gıfârî Letâifinin İhtisarı*, *Tarih ve Tabakât-ı Nevâdirî İhtisarı*, *Bahariyye*) eklenmiştir (a.g.e., s. 16-30).

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nin üçüncü cildinde yer alan Kâtip Çelebi maddesinde hayat hikâyesine daha az yer vermiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3. s. 1064-1071). Kâtip Çelebi'nin eserlerine dair birkaç ilave bilgi dışında ekleme yapmamıştır. Dolayısıyla *Kâtip Çelebi* hem önceki hem de *Osmanlı Müellifleri*'ndeki maddeye kıyasla ayrıntılı olduğu görülmektedir. Eserin bilinen başka bir baskısı olmamakla beraber Latin harflerine aktarımı yapılmamıştır. 1906'daki eserden ve *Osmanlı Müellifleri*'ndeki maddeden farklı noktaları çok olması sebebiyle önemli gördüğümüz eserin yazı çevrimi tarafımızca yapılmış ve çalışmanın sonuna eklenmiştir.

12. İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri:

Mehmed Tâhir'in biyografiyi kullanarak Türk milliyetçiliğine katkı sağladığı eserlerinden birisidir. Bolşevik İhtilalinden sonra artan Kırım Türklerinin bağımsızlık mücadelesine *Kırım Mecmuası*'nda Kırım'ın bilginlerinin hayatlarını anarak katkı sağlamak istemiştir. Kırım Türklerinin bağımsızlığı için propaganda yapan *Kırım Mecmuası*, Kırımlı Süleyman Sudi Bey tarafından çıkarılmıştır. Kırım'a dair siyasi, tarihî ve kültürel konuları yayımlayarak Türk dünyası arasındaki birliği sağlamak isteyen *Kırım Mecmuası*, Mehmed Tâhir'den Kırımlı müellifleri ortaya çıkarmasını istemiş ve çalışmasını yayımlamıştır. İlk olarak mecmuanın 12 Kânunuevvel 1334 tarihli sayısında çıkan eserin başına yazdığı takdim yazısıyla Süleyman Sudi Bey bunu açıklamıştır. Devamı 3 Kânunusani

1335'te çıkan yazı daha sonra Kütüphane-i Sudi ibaresi eklenerek Matbaa-i Orhaniyye'de 1335'te basılmıştır. İstanbul'da basılan baskı, mecmuada yayımlanan yazıların birleştirilmiş hâlidir. Hatta ön söz olarak da mecmuadaki Süleyman Sudi Bey'in takdim yazısı eklenmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1335).

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri'ni hazırlarken kullandığı yöntemi kullanan Mehmed Tâhir, Kırım'ın şeylerini, âlimlerini, şairlerini, tarihçilerini, tıpçıları ve matematikçilerini tanıtmıştır. Böylece önceki eserinde göstermiş olduğu milliyetçi çizgiyi tekrar göstermiştir. Mehmed Tâhir, 1919'da bu eseri çıkmadan önce *Osmanlı Müellifleri*'nin birinci cildini yayımlamış bulunmakta (1915) ve ikinci cildini hazırlamaktaydı. Yani Osmanlı Devleti dönemi bilgileri üzerine uzun bir süreden beri çalışmaktaydı. Bunun içerisine Kırım'ın Osmanlıya bağlı olduğu dönemler de dâhil olduğu için *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri* ayrı bir çalışma sayılmaz. Nitekim bu neden sadece Osmanlı yönetimi zamanı Kırım bilgilerini ele aldığı açıklamaktadır. Yani bu eserindeki öznelerin birçoğu *Osmanlı Müellifleri*'nde de yer almaktadır.

Eserin Latin harflerine aktarımı Mehmed Sarı tarafından yapılmıştır. Mehmed Sarı'nın çevirisi, ilk önce 1990'da Kültür Bakanlığı Yayınlarından çıkmış (Bursalı Mehmed Tahir, 1990) ardından 2015'te Kocatepe Kitabevi tarafından da yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 2015). Ayrıca Mirza Mahmut Demir tarafından da çevrilen eser sadeleştirilmiş ve ek olarak sözlük eklenerek Nisan 2022'de Derin Tarih Yayınlarından çıkmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2022).

13. Osmanlı Müellifleri:

Yaklaşık yirmi beş yıllık bir çalışmanın ürünü olan eser, ilk olarak *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin ön sözünde duyurulmuştur. Bilindiği üzere Mehmed Tâhir, o eserinde sadece savaşçı olarak zannedilen Türklerin aslında ilim ve bilimde de ilerlediğini göstermek istemiştir. Osmanlı öncesi Türklerin ilim ve bilimde yaptıklarını ortaya koymuş ve o eserini tamamlayacak Osmanlı sahası Türklerin de ilim ve bilime katkılarını ortaya koyacağı bir eser yazmak istemiştir. *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin ilk baskısında "Osmanlılarda zuhur eden meşâyih, ulemâ, şuarâ ile sair erbab-ı maarifin terâcim-i ahvâli ise mufassalan mazbut olduğundan şimdilik bunların tahrirlerinden sarf-ı nazarla bi-mennihi'l-

kerim yazılacak cüz-i saniye terk eyledim.” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a, s. 6) denmiş dipnot ile de “Osmanlı Türkleri içinde çıkan birçok ulemâ ve hükemâ dâhi bilahare ayrıca yazılacaktır.” ifadeleri eklenmiştir. Buradan Mehmed Tâhir’in Türklerin bütüncül olarak ilim ve bilime hizmetlerini ortaya koymak istediği sonucu çıkarılabilir.

Mehmed Tâhir, 1897’den sonra basılmış dördüncü eseri *Meşâyih-i Osmâniyye’den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâlî*’nin mukaddimesinde “(Osmanlı Erbab-ı Kemal ve Maarifi) namıyla her meslekte mütemeyyiz ve bahusus eshab-ı âsârı olan zevâtın muhtasaran terâcim-i ahvâlîni, esâmî-i âsârını...” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1318, s. 5) diyerek hem oluşturmak istediği eserin ismini hem de içeriğine dair bilgileri vermektedir. Bundan yaklaşık üç sene sonraki *Ulemâ-i Osmâniyye’den Altı Zâtın Terceme-i Hâlî*’nde de eserin ismi olarak “Osmanlı Erbab-ı Kemal ve Maarifin”i zikretmiştir. Ayrıca “...müellifin-i Osmâniyye’nin esâmî-i müellefâtını bulabildiğim kadar tadat ederek velev noksan olsun hiç olmazsa dellâl-i kemâlatları olmaktadır.” (Bursalı Mehmed Tâhir, 1321, s. 5-6) diyerek hazırlamakta olduğu eser hakkında bilgi vermiştir. Mehmed Tâhir, Selanik’teyken yayımlanan Gelibolulu Âlî ve Kâtip Çelebi’nin biyografilerini içeren eserde de (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1322, s. 3) aynı ismi zikretmiştir.

Bilindiği üzere Mehmed Tâhir, 1907’de Alaşehir’e sürgün edilmiştir. Oraya gittikten sonra *Osmanlı Müellifleri*’nden sonra en hacimli eseri olan Aydın vilayetindeki âlim, bilginler ve şairleri içeren eserini yazmıştır. Orada yazdığı eser sayesinde aslında *Osmanlı Müellifleri*’nin çalışmalarına da devam etmiştir. Çünkü yöredeki kütüphaneleri ve mezarları gezerek ilim dünyasında ilk defa tanınan şahsiyetleri öğrenmiş ve Aydın vilayeti ünlülerine dair eserinde yayımlamış ve daha sonra *Osmanlı Müellifleri*’nin içerisine almıştır.

II. Meşrutiyet’in ilanıyla İstanbul’a gelip daha zengin kütüphanelere kavuşan Mehmed Tâhir, burada *Osmanlı Müellifleri*’nin hazırlıklarını yaparken bir yandan biyografi ve bibliyografi yayınlarına da devam etmiştir. Özellikle Kâtip Çelebi gibi şahsiyetler ve eserleri üzerine yoğunlaşarak İstanbul’daki kütüphaneleri iyice araştırmıştır. Zaten İstanbul’a geldiğinde biyograf ve bibliyograf olarak tanınmaktadır. Bu sayede Bağdatlı İsmail Paşa, İbnülemin Mahmud Kemal,

İsmail Saib Hoca, Ali Emirî, Ahmed Tevhîd ve Faik Reşat gibi şahsiyetlerle dost olmuştur. Onların çevrelerinde bulunması ve ayrıca Türk Derneği, Târih-i Osmanî Encümenî gibi yerlerde görev alması *Osmanlı Müellifleri*'ni hazırlamasına yardımcı olan etmenlerdir. Mehmed Tâhir, eseri meydana getirirken titizliğinden taviz vermemeye çalışmıştır. Örneğin mebusluğu sayesinde araştırdığı öznelere hakkında gidip göremediği yerlerden mektuplaşma yoluyla bilgiler edinmeye çalışmıştır. Özellikle 1913'teki Kilisli Rifat ve Hüseyin Hüsameddin ile kütüphane araştırma görevi ve 1914'te emekli olduktan sonraki Topkapı Kütüphanesi müdürlüğü görevi sayesinde eserini oluşturacak verilere ulaşmıştır. Bir yandan kütüphaneleri araştırmış bir yandan da araştırmalarını gazete ve dergilerde yayımlamıştır. Bu sayede hem ilim dünyasında ismini unutturmamış hem de *Osmanlı Müellifleri*'nin parçalarını meydana getirmiştir.

Mehmed Tâhir şimdiye kadar yayımladığı eserleri ile *Osmanlı Müellifleri*'nin hazırlanmakta olduğunu duyurmuştur. Ayrıca 26 Kânunuevvel 1327 *Tanin* gazetesinin sütunlarında "Osmanlı Erbab-ı Kemal ve Maarifi" başlığı ile imzasız olarak da duyurulan eser hakkında şunlar yazmaktadır:

Osmanlıların zuhurundan zamanımıza kadar ve mesleklerinde eser yazan meşâyih, ulemâ, şuarâ, üdebâ, muharririn, etibbâ, riyâziyun ve coğrafiyun Osmanlı'nın muhtasar ve münakkah tercüme-i hâlleriyle eserinden müessir intikal edilmek için matbu' ve gayr-ı matbu' eserleri hakkında memleketimizde ilk defa bütün mükemmeliyeti câmi olarak kaleme alınan ve ulûm-u ahvâl-i kütüb (bibliyografi) kaidesine tevfikân malumatı muhtevi bulunan (Osmanlı Erbab-ı Kemal ve Maarifi) nam-ı eserin memleketimizin en muhterem simalarından bir zât-ı âlî delalet ve muavenetiyle yakında kütüphane-i millimizi tezyin edeceğini istihbâr ettik. Yedi faslı ihtiva eden ve dört cilt olacağı tahmin olunan bu eser bütün mekâtibi 'aliyye talebesiyle mezuniyetine, bütün mütefekkirâne, bütün evlad-ı vatana ihyâ ve yad-ı mazi için kemal-i dikkatle takip edilecek bir hazine olacaktır. (*Tanin*, 1327, s. 5).

Miladi olarak 21 Aralık 1911'de çıkan alıntıladığımız habere göre Mehmed Tâhir'in eseri çıkmadan büyük bir heyecanla beklenmektedir. Yeni olarak eserin hacmi ve içeriği hakkında öğrenilen bilgilerin aktarıldığını görmekteyiz. Ayrıca Mehmed Tâhir'in bir ara esere "Mir'ât" ismini koymayı düşündüğünü biliyoruz (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325b, s. 40).

İlk haberlerini 1897'de aldığımız *Osmanlı Müellifleri*, ilk defa H. 1333'te (M. 1915) vücut bulmuştur. Tüm ciltler İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Ciltlerin

basım yılları şöyledir: Birinci cilt H. 1333 / M. 1915; İkinci cildin birinci kısmı H. 1338 / M. 1920, ikinci kısmı R. 1338 / M. 1922; üçüncü cilt H. 1342 / M. 1924. Basımı 9 yılda tamamlanabilen eserin birinci cildi yayımlandıktan sonra süreç içerisinde diğer ciltler üzerine çalışılmıştır. Mehmed Tâhir son cildi hazırlarken hastalığı giderek artmıştır. Son cildin son bölümü olan coğrafyacilar kısmında sağlığı iyice bozulduğu için Necip Asım'ın "Osmanlıların Âsâr-ı Coğrafiyyesi" yazısını çıkarmalar yaparak aynen nakletmiştir. Hatta son cildin düzeltmelerini Kilisli Rifat yapmıştır: "Şu cildin tab'ına başlandığı zaman müellif-i muhterem Tâhir Beyefendi rahatsız idi. Hukûkumuza ve hüsn-i zannına binâen formaların tashihi abd-i âcize havâle, Maârif Vekâlet-i Celîlesi de kabul buyurdu. Binâenaleyh bu cildin tashihâtı münhasıran tarafımdan yapılmıştır. Diğer iki cildin tashihâtına kısmen iştirâk etmiştim." (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1327). Böylece Mehmed Tâhir 28 Ekim 1925'te ölmeden aylar önce hayalini kurduğu eserinin bittiğini görebilmiştir.

Eserin basım süreci çok sancılı geçmiştir diyebiliriz. Çünkü birinci cildi yayımladığı esnalarda Birinci Dünya Savaşı çıkmış ve İstanbul'da yaşam koşulları zorlaşmıştır. Bu dönemde Mehmed Tâhir'i sadece emekli aylığı ile ev geçindirmesi ve bir yandan zorlu bir çalışma ortaya koymasına zorlamıştır. İkinci cildi hazırlarken Osmanlı Devleti'nin düştüğü ağır koşulların etkisiyle olacak devlet tarafından da destek görememesi eserinin basımını zorlaştırmıştır. Baskı masraflarının yükü Mehmed Tâhir'i çok zorlamıştır. Ancak kendisine yardımda bulunanlar da olmuştur. Örneğin Ali Kemal Aksüt'e göre Mustafa Kemal, ikinci cildin ikinci kısmından "bir yardım olmak üzere 500 nüsha satın almıştı." (akt. Akün, 1992, s. 454).

Eserin son iki cildi zorlu bir süreçte hazırlanmasına rağmen ciddi bir hacme sahiptir. Eserin birinci cildi "Meşâyih" ve "Ulemâ" fasıllarından oluşup 406 sayfadan, ikinci cildi sadece "Şuarâ" faslından oluşup 510 sayfadan, üçüncü cildi "Müverrihîn", "Etibbâ", "Riyaziyyun" ve "Coğrafiyyun" fasıllarından oluşup 328 sayfadan meydana gelmektedir. Ayrıca her cildin başında içindekiler bölümü olup özne isimleri sıralanmaktadır. Sayfa sayılarına bakarak bile sağlığı nedeniyle Mehmed Tâhir'in son ciltte zorlandığını görebilmekteyiz.

Mehmed Tâhir birinci cildin başına bir “İfâde” bölümü eklemiştir. Burada yazdığı esere, biyografi ve bibliyografiye, ilim ve bilim insanlarına ve gelecekte yapmak istediklerine dair açıklamalarda bulunmuştur. “İfâde” bölümüne Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'nundan “Bir mümin kişinin hayatından bahseden ve onu anlatan o kişiyi diriltmiş gibidir.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1, s. 1) anlamına gelen Arapça olarak bir hadisini alıntılararak başlayan Mehmed Tâhir, önceden hazırladığı eserlere rağbet edilmesinden dolayı bu eserini meydana getirebildiğini söylemiştir. Ardından özneleri ölüm yıllarına göre düzenleyip o kişinin meşhur olduğu alanın bölümüne yazmaya çalıştığını eklemiştir. Aynı öznenin farklı alanlarda faaliyet gösterebileceğini bilen Mehmed Tâhir, olabildiğince o özneyi en çok öne çıktığı alana eklemeye çalışmıştır. Eğer aynı özne farklı bölümlere eklenmesi gerekmişse o alanlardaki kitaplarına göre yazılmıştır. Mehmed Tâhir, tasniflemede hatalarının olabileceğini ancak yapılmış olan hataların yeni baskıda düzeltilmesi için okurların ve araştırmacıların kendisine bildirmesini istemiştir. Öznelerin biyografik bilgilerinin doğruluğu kesinse bazen kaynaklardan doğrudan alıntı yaptığını söylemiştir. Şiir yazarların da bazen en meşhur şiirlerinden bazen de vecizi sözlerinden alıntılar yaptığını eklemiştir.

Onun, *Osmanlı Müellifleri*'ni hazırlamaya girişmesindeki neden *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin arkasındaki nedenle aynıdır. Hatırlarsak Mehmed Tâhir, o eseriyle Türklerin ilme ve bilime hizmet etmez yanılığını yıkmaya çalışır. Bunda başarılı da olur. Çünkü 1897'ye kadar sırf Arapça ya da Farsça yazdıkları için Türk zannedilmeyen âlim ve bilginlerin soylarına ve yetiştikleri coğrafyaya dayanarak aslında Türk olduklarını bilim dünyasına tanıtır. Bunu o zamanlar sadece Osmanlı öncesi ile sınırlandırıp görece küçük ama zengin bir eser ile yapar.

Osmanlı Devleti'ni oluşturan ana unsurun Türkler olmasına rağmen onların sadece savaşla alakalı konularda başarılı oldukları algısı olumsuz görülmeye başlanır. Çünkü artık dünyada bilimsel çalışmalar ile başarılı olunabilmektedir. Nitekim Tanzimat gibi bir sürecin yaşanmasında, Osmanlı'nın Batı'nın birçok açıdan olduğu gibi bilimsel açıdan da üstünlüğü kabul etmesi etkilidir. Batılı eğitim sistemine uygun askerî okulların açılması buna kanıttır. Üzerine bir de ülkedeki azınlık unsurların bağımsızlık hareketleri, Türk algısının kötülenmesine sebep

olur. Mehmed Tâhir, Türklerin ilim ve bilimle iç içe olduğunu gösterme çabası ilk eserinden başlayarak yazdığı tüm eserlerine yansır. İçindeki Türk milliyetçiliği de onu güdüler.

Mehmed Tâhir, eseri hazırlamasındaki amacını şöyle açıklamaktadır:

... mensubiyetiyle müftehir bulunduğum Osmanlı Türklerinden yetişen erbâb-ı kemâl ve maârif zümresinden olup da tedaris meşgalesinden nâşi eser telifine vakit bulamayanlardan sarf-ı nazarla yalnız mesleklerinde âsâr yazan zevâtın ancak bir nebzesinin muhtasaran terâcim-i ahvâliyle 'İnne âsârene tedüllü aleynâ / Fenzurû ba'denâ ile'l-âsâr' (Eserlerimiz bizlere delâlet eder. O hâlde bizden sonra eserlerimize bakınız.) beyti müfâdına tebean esâsen fazl u kemâllerine delâlet edecek olan esâmî-i müellefâtını yazarak bilumum maârif mûntesibleriyle müellefât-ı Osmâniyye'yi bilmek isteyen sâir milletlere hiç olmaz ise bu müellefât fihrisinin bir kısmını hâvi olmak üzere Osmanlı erbâb-ı maârifinin kemâlât-ı ilmiyye ve melekât-ı fenniyyelerinin alâ-tarîki'l-ihtisâr isbat ve ityânına nâçizâne vasıta olup fitraten zeki ve âlî-cenâb olan bu kavim-i kerîme bir takım garazkârânın isnâd etmek istedikleri yanlık ve garazlı fikir ve telakkîleri redd etmektir. (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1. s. 2).

Görüldüğü üzere Mehmed Tâhir yine Türklere karşı “garazkâr” fikirlere sahip kişilerin iddialarını çürütmek istemektedir. Osmanlı Devleti döneminde Türk âlim ve bilginleri Arapça ve Farsçayı bilmektedirler. Eserlerini de çoğunlukla o dillerde meydana getirmişlerdir. Bu yüzden Avrupalı şarkiyatçılar aslen Türk olan Osmanlı âlim ve bilginlerini farklı milletlerden zannetmişlerdir. Hatta Gustav Le Bon, *Arapların Medeniyeti* isimindeki eserinde Kâtip Çelebi'yi Arap olarak yazmıştır. Mehmed Tâhir'e göre bunun nedeni Türkçenin bilim dili olmamasında ve Türkleri kötü göstermek isteyen kişilerin art niyetindedir. Ona göre, eğer Osmanlı Devleti'nin dili yani Türkçe üzerine kitap yazılmış olsaydı bu durum böyle olmayabilirdi. Tabii kendisinin *Bilgi Mecmuası*'nda ve Kazım Nâim Bey'in *Türk Yurdu*'nda tanıttığı 1531'de Bergamalı Kadri tarafından oluşturulan *Müeyyessiretü'l-Ulûm* eseri vardır. Ancak nüshaları neşredilmediği için unutulmuştur. Mehmed Tâhir'e göre Türkçeye verilen değer son zamanlarda artmıştır ama gerçek değerini ortaya koyacak çalışmaların gerekliliğini de vurgulamıştır. Çünkü dil bir milletin kültürel kodlarını yansıtan bir araçtır. Eğer dile sahip çıkılmazsa ortada millet de kalmayacaktır.

Mehmed Tâhir'e göre Osmanlı toplumunda âlimlere ve bilginlere verilen değer bile aslında toplumdaki ilim ve bilimin gelişmişliğini göstermektedir. Örnek olarak en küçük kasabaya kadar inşa edilen câmiler, tekyeler, medreseler, mektepler,

kütüphaneler gösterilebilir. Bunların yanında kervansaray gibi ekonomik hayatı kalkındıran yapılar da aslında ilimi ve bilimi desteklemektedir. Ayrıca ona göre Osmanlı Devleti topraklarına kattığı her yerde bahsedilen yapıları inşa etmeye özen göstermiş ve bu da toplumun kültür düzeyini arttırmıştır.

Osmanlı toplumundan ciddi anlamda birçok âlim, bilgin ve bilim insanı yetişmiştir. Mehmed Tâhir buna kanıt olarak da *Osmanlı Müellifleri*'ndeki sayfalar dolusu kişileri ve özneleri göstermektedir. Daha sonra eğer bu kadar insan, ilim ve bilim yolunda çalışmışsa nasıl olur da bu millete ilimden ve bilimden uzak denilebilir diye sormaktadır. Her şeye rağmen art niyetli iddialarda bulunanlar varsa onlar ciddi anlamda insan haysiyetine yakışmayan tavır içerisine bürünmektedirler. Eğer kendisine inanmazlarsa Macar Türkolog Arminius Vambery'nin "Kâtip Çelebi, Evliya Çelebi gibi zatlar yetiştiren milletlere mütemeddîn, müterakki, müstaid denir." (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1. s. 3) sözüne bakmalarını ister.

Mehmed Tâhir, Türk milletinin kendisine de dönüp bakmasını ister. Çünkü Avrupalılar kendi âlim ve bilginlerinin sadece eserlerine değil mezarlarına kadar önem vermektedirler. Onlar için heykeller ve ayrıntılı biyografi kitapları yazarak unutulmalarını engellemektedirler. Böylece toplum yetiştirdiği insana sahip çıkarak yenilerinin de çıkmasına vesile olmaktadır. Ancak Mehmed Tâhir'e göre Türk milleti de kendi âlim ve bilginlerine sahip çıkmalıdır. Avrupalılar âlimlerine ve bilginlerine sahip çıkarken "bizler dinimize, devletimize, maârifimize kavlen, kalemen, fi'len hizmet eden büyüklerimizi niçin bilmeyelim?" (a.g.e., s. 4). Mehmed Tâhir, bir Osmanlı Türkü olarak kendi vicdanının bu konuda rahatsız olduğunu dile getirmektedir. Ona göre bir âlim, bilgin ya da bilim insanı sadece ait olduğu millete şeref ve üstünlük kazandırmaz. Aynı zamanda doğduğu, yetiştiği, öldüğü ve mezarının bulunduğu memlekete de değer katmaktadır. Mehmed Tâhir büyük insanların değerinin anlaşılabilmesi için en azından "medâr-ı mübâhâtımız olan eâzımın uzun uzadıya meâsir-i irfânlarından kat'a'n-nazar hiç olmazsa mevlid ve medfenleriyle başlıca eserlerini bilmek" (a.g.e., s. 3) gerektiğini söylemektedir. Yani toplum büyük insanların hayatlarına ve eserlerine dair ayrıntılı bilgilerle uğraşmasa bile kendilerini, başlıca eserlerini ve mezarlarını öğrenmesi gerekmektedir. Bu sayede toplum büyük insanlara karşı

vicdan borcunu ödeyebilir. Kâtip Çelebilerin, Taşköprüzadelerin yolundan niye gidilmesin diye soran Mehmed Tâhir, Ahmet Rifat Efendi'nin *Lügât-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye*'si, Hamid Vehbi'nin *Meşâhir-i İslâm*'ı, Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmanî*'si, Muallim Naci'nin *Esâmî*'si, Faik Reşad'ın *Eslâfı* ve Şemseddin Sami'nin *Kamûsu'l-A'lâm*'ı ile son zamanlardaki kusurlarımızın azaldığını söylemektedir.

Mehmed Tâhir kendi eserinin tüm Osmanlı âlim ve bilginlerini kapsamakta yetersiz kalabileceğini itiraf etmektedir. Aslında bu, altı yüz yıla yakın bir süreyi, farklı coğrafyalarda yetişenlerin ve çeşitli alanlardaki büyük insanların hepsinin tek bir eserde toplanabilmesinin imkânsızlığına vurgudur. Mehmed Tâhir doğru bilgiler için kendisi dışında eser meydana getirenlere de müracaat edilmesi gerektiği konusunda uyarmaktadır. Kendisinden önce hazırlanan biyografi eserlerinin hem büyük insanların kaybolmasını engellemesi hem de bilgi kaynakları olması bakımından çok değerli bulduklarını dile getirmektedir.

“İfâde” bölümün sonunda Mehmed Tâhir, hazırlamak istediği bir eser hakkında bilgi vermektedir. Bin altı yüzü aşkın öznenin bulunduğu eserinde hepsinin kendi alanlarındaki önemlerine ayrıntılı olarak girilmesinin imkânsız olabileceğini söyleyerek *Osmanlı Müellifleri*'nin basım sürecinden sonra “bir iki müellifin intihâb ederek ve eserleri hakkında elden gelebilen tedkîkâtı yaparak mufassal ve etraflı birer tercüme-i hâl yazmak niyetindeyim.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1, s. 4). Ancak *Osmanlı Müellifleri*'nin son cildine geldiğinde sağlığı iyice bozulan Mehmed Tâhir bu niyetini gerçekleştirilmeden vefat etmiştir. Burası Mehmed Tâhir'in biyograficiliğinde önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Onun biyografi anlayışı ansiklopedik biyografiye yatkın olmakla birlikte bir ya da iki özneyi ayrıntılarına kadar hayat hikâyesini ele almak istediğine de göstermektedir. Dolayısıyla geleneksel biyografi anlayışının da etkisindeki öznelerin kısa ama öz hayat hikâyeleri yerine uzun biyografiler yazmak istediğini görmekteyiz. Aslında Kâtip Çelebi, Hacı Bayram-ı Veli ya da Muhammed Nûrû'l-Arabî'ye dair yazdığı eserlerden kısmen nasıl örnekler verebileceğini bilmekteyiz. O eserleri ansiklopedik biyografidekilere kıyasla daha uzun ancak modern biyografiye göre oldukça eksik örnekler oluşturmaktadır.

Mehmed Tâhir'in eserine önce farklı isimler düşünürken sonradan "Osmanlı Müellifleri"de karar kılması "İfâde" bölümünden çıkarılmaktadır. Yukarıdaki alıntımızda görülecektir ki eser yazamayan âlim ve bilginleri inceleme konusu yapmamış sadece eser bırakabilenleri konu edinmiştir. Dolayısıyla başlıktaki "müellifler" sözcüğünü böyle açıklayabiliriz. "Türk" değil de "Osmanlı" sözcüğünü tercih etmesinin ise nedeni açıktır: Hem Osmanlı Devleti'nde yaşayanları kastetmek hem de farklı etnik kimlikte olanları "Osmanlı" çatısı altında toplamak. Buradan Mehmed Tâhir'in Osmanlılık siyasi görüşünü benimsediğinin çıkarılamaz. Çünkü daha önceki eserleriyle beraber Türkçülük hareketine katkıları ortadadır. Aslında bir Türk devleti olan Osmanlı'nın ilim ve bilim dâhil birleştirici gücünü ortaya koyması anlamı çıkarılabilir.

Ayrıca Mehmed Tâhir, eserde Arap ve Fars milletlerine ait ilim ve bilim insanlarını ayrı ayrı yazacaklarını "İfâde" bölümünde dipnot ile söylemiştir: "Evlâd-ı Arab ve ensâl-i Acem'den yetişen fuzalâ ve erbâb-ı kemâl bi-avnillahi teâlâ ayrı ayrı yazılacaktır." (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1. s. 3).

Eserde her özne öne çıktığı alana göre tasniflenmiş ve bölümler içerisinde alfabetik sıralanmıştır. Baş harfi aynı olan özneler de kendi içlerinde ölüm yıllarına göre düzenlenmiştir. Ancak araştırmacılar ve okuyucular için büyük bir eserden bilgi almaktan zorlanmış olunacak ki Ahmed Remzi Akyürek tarafından 1928'de *Miftâhu'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi* adını taşıyan bir indeks hazırlanmıştır. İlk önce ayrı olarak basılan indeks daha sonra ciltlerin birleştirilmesiyle eserin sonuna eklenmiştir. Akyürek'in hazırladığı indekste eksiklikler olduğu için sağlıklı olduğu söylenemez. *Osmanlı Müellifleri*'nin orijinal baskılarına indeks de eklenerek "İngiltere'de Greg International Publishers yayınevi adına ... 1971'de fotokopi yoluyla bir baskısı gerçekleştirilmiştir." (Akün, 1992, s. 460). Ayrıca yakın bir zamanda Akyürek'in indeksinin de eklendiği eserin tıpkıbasımı, Mehmed Tâhir'in 75. ölüm yılı olan 2009'da Mustafa Tatcı ve Cemâl Kurnaz tarafından Ankara'da yapılmıştır. Tatcı ve Kurnaz Latin harfleriyle "Madde Başlı İsimleri Dizini" de eklemiş ve okuyucuya kolaylık sağlamak istemişlerdir (Bursalı Mehmed Tahir, 2009, s. 1-37).

Eser bilindiği kadarıyla 1971'e kadar Latin harflerine aktarılmamıştır. Müftülükte görev alan A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen tarafından bahsettiğimiz Akyürek'in indeksi eklenmeden üç cilt hâlinde sadeleştirilerek Latin harflerine aktarımı yapılmıştır. Aktarım birden olmamıştır. Birinci cilt tarihsiz olmakla beraber ikinci cilt 1972'de, üçüncü cilt 1975'te yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, t.y.; 1972; 1975). Birinci cildin ön sözünde "oldukça sade bir şekilde" çevireceklerini söyleyen Yavuz ve Özen, orijinal metne göre çok sade bir dil kullanmışlardır. Ancak eserdeki Arapça ve Farsça cümleleri çevirmemişlerdir.

Eserin sadeleştirilmeden Latin harflerine aktarımı, M. A. Yekta Saraç tarafından 2016'da yayımlanmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1-2-3). TÜBA (Türkiye Bilimler Akademisi) yayınları arasında çıkan eserin sunuş kısmına Saraç, çeviriye 2000 yılında niyetlendiğini yazmıştır. Uzun bir çalışmanın sonunda tamamlanan eserin aktarımında orijinal metne sadık kalınmıştır. Ancak Saraç, metin aralarına bilgilendirici notlar düşerek okuyucuya ek bilgi vermekten geri kalmamıştır. Saraç'ın yazı çevrimi de üç cilt hâlinde yayımlanmıştır. Akyürek'in hazırladığı indeksi kullanmak yerine üçüncü cildin sonuna yeni ve daha ayrıntılı bir indeks hazırlamıştır. Bu indekste eser, kişi ve yer adları bulunmaktadır. Saraç, orijinal metindeki alıntıları özen göstererek bunların yazı çevrimine ayrıca dikkat etmiştir. Ayrıca Arapça ve Farsça cümlelerin Türkçeye çevrisini eklemeyi ihmal etmemiştir.

İlim dünyasında Mehmed Tâhir'in ismi konuşuluyorsa *Osmanlı Müellifleri* sayesinde. Yaklaşık yirmi beş yıllık bir çalışmanın bir ürünü olan eseri ile Osmanlı biyografi ve bibliyografi sahasına büyük bir hizmet eder. Birçok farklı alana hizmet etmesi nedeniyle (tarih, edebiyat, coğrafya, tıp, matematik, ilahiyat vb.) ilk basıldığı zamandan itibaren araştırmacıların dikkatini daima çekmiştir. Sadece özneler açısından değil kitap isimleri açısından da araştırmacılara rehber olan eser, ilk çıktığında dönemin aydınları dâhil birçok kişi tarafından takdirle karşılanmıştır. Birinci cilt yayımlandıktan sonra *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam*, *Sabah*, *Türk Yurdu*, *Turan*, *Tercüman-i Hakikat* ve *Le Croissant* gibi yayınlarda eser ve yazarı hakkında yazılar çıkmıştır. Yazılarda genel olarak Mehmed Tâhir'in üstün başarısı ve eserin ilim ve kültür hayatı açısından kıymeti dile getirilmiştir. Eser sadece Osmanlı'da değil Avrupa'da da merak uyandırmış ve eser hakkında

yazılar kaleme alınmıştır. Akün, o dönemlerde *Osmanlı Müellifleri* üzerine yazılan yazıların künyesini şöyle vermektedir:

Mühim Bir Eser: Osmanlı Müellifleri”, Tasvir-i Efkâr, nr. 5540, 9 Ağustos 1331- 22 Ağustos 1915; [Ahmed Refik], “Osmanlı Müellifleri”, İkdâm, nr. 6652, 12 Şevval 1333- 11 Ağustos 1331- 24 Ağustos 1915; Hâlis [Efendi], “Osmanlı Müellifleri”, Sabah, nr. 9328, 21 Şevval 1333-19 Ağustos 1331- 1 Eylül 1915; S. [Akçuroğlu Yusuf], “Yeni Eserler: Osmanlı Müellifleri”, TY, VIII, nr. 91, 27 Ağustos 1331, s. 2736-2738; N.O., “Osmanische Schriftsteller” [Osmanlı Müellifleri] WI, IV / 1-2, 1916, s. 56-57; Ahmed Cevdet, “Osmanlı Müellifleri, 2. cildin 1. kısmı”, İkdâm, nr. 8565, 5 Cemâziyevvel 1339- 15 Kânunusani 1332- 1921; Th. Seif, “Bursaly, Mehmed Tahir, ‘Osmanly müellifleri’, MOG, 1 / 4, 1922, s. 244. (1992, s. 469).

Buradaki yazıların birkaçını Muallim Vahyî eserine alarak aynen nakletmiştir (Muallim Vahyî, 2019). Örneğin Muallim Vahyî Friedrich Schrader’in yazısını, Tekin Alp Bey’in yazısını ve imzasız olarak *Tercüman-ı Hakikat*’te çıkan bir yazıyı yayımlamıştır.

Muallim Vahyî’nin eserinden faydalanarak Mehmed Tâhir ve eserine dair yazılanlar hakkında şunları söyleyebiliriz: Yusuf Akçura’ya göre Mehmed Tâhir zaten *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* ile Türklerin savaşta değil ilim ve irfanda gelişmiş olduklarını göstermiştir. *Osmanlı Müellifleri* ile de bunu kanıtlamaya devam edip Türk tarihini yazacaklara yol gösterici bir kaynak olacağını dile getirmiştir. Ayrıca yaptığı işin ekonomik olarak çok zor olduğunu bu açıdan bile takdirle karşılanması gerektiğini söylemiştir (akt. Muallim Vahyî, 2019, s. 160-162). Ahmed Refik Bey’e göre *Osmanlı Müellifleri* bilim insanlarına bibliyografya açısından rehber olmakta ve Osmanlıların medeniyet sahnesinde oynadıkları rolü gözler önüne sermektedir (akt. Muallim Vahyî, 2019, s. 163-166). Tekin Alp Bey tarih ilmi açısından eserin ayrı bir değerinin olduğunu vurgulayarak tüm Osmanlı ilim dünyasını göstermede eksik kaldığını söylemektedir. Ancak yine de Türk fikir hayatının geçmişine ışık tutarak yeni eserlerin doğmasına vesile olabilmesi açısından kıymetinin büyük olduğunu eklemektedir (akt. Muallim Vahyî, 2019, s. 167-168). Halis Efendi ise eserin birçok unutulmuş ismin gün yüzüne çıkmasını sağladığına dikkat çekmektedir. Özellikle Mehmed Tâhir’in kütüphane araştırmaları sayesinde eski kitaplar hakkındaki geniş bilgisine değinmekte ve ara sıra kendi kütüphanesine geldiğini de bildirmektedir. Ayrıca Mehmed Tâhir’in eski biyografi kitaplarından farklı olarak bir öznenin tüm

eserlerine ulaşma çabasının eserini biyografi ve bibliyografi kitapları arasında önemli bir yer teşkil ettiğini dile getirmektedir (akt. Muallim Vahyî, 2019, s. 169-171). Friedrich Schrader *Osmanlı Müellifleri*'nin değerine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. "Türk Edebiyatının Kıymeti" başlığını taşıyan yazıda Avrupalıların Türk medeniyetini tanımakta yetersiz olduğunu söyleyerek bu konuda Türklerin sorumlu olduklarını anlatmaktadır. Çünkü Türk edebiyatının Doğu edebiyatları arasındaki konumu ve değeri iyi belirlenmemiştir. İslam'a geçişleri ile edebiyat dilinin de dönüştüğünü aktaran Schrader, Türklerin İslam dinine dair birçok eser verdiklerini söylemektedir. Arapça ve Farsça dillerinde eser vermeleri sebebiyle de Türkler kendilerini tanıtamamaktadırlar. Ancak artık Türkler kendi dillerinde yazıp çizmeye başlamışlar ve Mehmed Tâhir de bu yolda hizmet etmiştir (akt. Muallim Vahyî, 2019, s. 157-159). Schrader'in yazısı aslında Almanca yazılmıştır. Muallim Vahyî yazıyı eserine almak için Mehmed Tâhir'in "Almanya'da Münih'te tahsilde bulunan necl-i necîbleri (Bedri Tâhir) Bey"e (Muallim Vahyî, 2019, s.159) tercüme ettirmiştir.

Osmanlı Müellifleri'nin değeri günümüzde de hissedilmektedir. Edebiyat bilimi açısından ikinci ciltteki edebiyatçılar ve eserleri dikkate değerdir. Önceden de dediğimiz gibi *Osmanlı Müellifleri* birden çok alana hizmet edebilmektedir. Örneğin Harvard Üniversitesi'nde görev yapan Türk tarihçi Cemal Kafadar'ın Fatma Korkmaz'a gönderdiği mektupta şunlar yazmaktadır:

Bursalı Tâhir Efendi'nin Osmanlı Müellifleri adlı eseri, Türk ve yabancı tarihçilerin en sık başvurduğu referans kitaplarından biridir. Öyle ki, Osmanlı tarihi sahasında yayınlanan birçok araştırmada bu kitap, her dipnotunda bütün künyeyi tekrar tekrar vermemek için OM diye kısaltır, dolayısıyla birçok araştırmacı tarafından sadece OM diye anılır. (Korkmaz, 1994, s. 67).

Kafadar'ın tespitleri oldukça doğrudur. Çünkü gerçekten tarih, edebiyat vb. alanlardaki çalışmalarda *Osmanlı Müellifleri*'nin ismi "OM" olarak kısaltılmaktadır.

Osmanlı Müellifleri uzun yıllara dayanan bir çalışmanın sonucudur. Tek bir kişinin emekleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Dolayısıyla içerisinde bazı eksikliklerin olması çok doğaldır. Muallim M. Cevdet, "*Osmanlı Müellifleri ve Zeyli Miftâhü'l-kütüb*" başlıklı yazısında beş büyük eksikliğini sıralamaktadır (akt. Ergin, 2005, s. 427-431). Birinci olarak eserin meşâyih, ulemâ, şuarâ, üdebâ, müvverrihîn vb.

sınıflandırılmasının yanlış olduğunu söyler. Çünkü eski zamanlarda tek bir alanda uzmanlaşmak gibi bir durum olmadığını bir kişinin birden fazla alanda uzmanlaştığını dile getirir. Örnek olarak da Gelenbevî İsmail Efendi'nin hem matematikçi hem hukukçu hem de mutasavvıf olduğunu verir. Böyle bir durum yüzünden Mehmed Tâhir'in de Gelenbevî İsmail Efendi'yi birden fazla bölümde göstermek zorunda kaldığını belirtir. Tek bir alanda uzmanlaşmış kişilerin de yeterince önem verilmediğini aktaran Cevdet, tarihçi Murat Bey'i örnek olarak gösterir. İkinci olarak öznelerin hayat hikâyelerinin yeterince ayrıntılı olmamasını eleştirir. Üçüncü olarak araya alakasız bilgilerin sıkıştırılmasını gereksiz bulur. Dördüncü olarak eserin kişi ve kitap adlarını gösteren indeksten yoksunluğunu belirtir. Buna ek olarak bu ihtiyacın Ahmet Remzi Akyürek tarafından karşılandığını aktarır. Beşinci eksiğin ise ismi geçen kitapların basım yılları, sayfaları ve dilleri konusunda bilgi verilmediğini söyler. Buna örnek olarak da eserden alıntılar yaparak yetersizliği gösterir. Eserdeki eksiklikleri sıralayan Cevdet, her şeye rağmen "*Osmanlı Müellifleri*"nden iyisi yapılmıyaya kadar bugün en ziyade istifade olunan bir kitaptır ve en çok istifade edenlerden birisi de şu satırları yazandır. Maksat daha iyisi yapılabilir olduğunu söylemektir." (akt. Ergin, 2005, s. 431) diyerek sözlerine son verir.

Vasfi Mahir Kocatürk de *Osmanlı Müellifleri*'ndeki eksikliklere değinir (2016, s. 722). Mehmed Tâhir'in geleneksel biyografiden farklı olarak az çok yenileşip eserini meydana getirdiğini söyler. Eski biyografi ve bibliyografi eserlerinin hepsini görmediğini ve eleştirel yaklaşmadığını dile getirir. Hatta bazen yanlış bilgileri bile doğrudan alıntıldığını bazen de tekrardan öteye gidemediğini aktarır. Örnek olarak "Recaizâde Ekrem, Muallim Naci, Namık Kemal gibi yazarların ve *Mir'at-ı İstanbul*'un birçok bilgi ve tahlillerini benimseyerek tekrarlamıştır." (a.g.e., s. 722) der. Mehmed Tâhir'in farklı yörelerdeki kütüphaneleri gezmiş olmasına rağmen bilgilere eleştirel yaklaşmadığı için hatalı olduğunu söyler. Kocatürk de Muallim M. Cevdet gibi kitaplar hakkında yeterli bilginin verilmediğinden bahseder. Ayrıca eserin hazırlanışında yöntem olarak da sakat noktaların olduğunu söyleyen Kocatürk, öznelerin uzmanlık alanlarının bazen karıştırıldığını dile getirir. Eserin Avrupa kültüründen ve modern bilim anlayışından tamamen uzak bir şekilde meydana getirildiğini aktarır. Ancak her

şeye rağmen eserin Osmanlı dönemi Türk edebiyatı için, kendinden önce hazırlanmış kaynaklardaki bilgileri derli toplu bir şekilde vermesi sebebiyle eseri kıymetli bulunduğunu söyler. Ömer Faruk Akün de esere yukarıdaki görüşlere benzer eleştiriler yönelttikten sonra şunları demiştir:

Ömrünün yarısını tutan ve Osmanlı sahası ilmî literatüründe ismi kitâbiyat sayfalarından inmeyen bu büyük çalışması ile, zengin bir kütüphane görgüsü ve eserlerle doğrudan temas sayesinde, altı asırlık Osmanlı ilim, fikir ve edebiyat hayatının bir biyografi ve bibliyografya envanterini tesbit ederek tek başına kimsenin yapamayacağı bir işi gerçekleştiren Bursalı Tâhir, bu envanteri daha genişletip tamamlamayı mümkün kılacak zemini hazırlamıştır. (1992, s. 460).

Osmanlı Müellifleri üzerine yapılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların başında lisans tezleri gelmektedir. İlk önce 1968'de *Osmanlı Müellifleri'nde Adı Geçen Arapça Edebî Eserlere Türkçe Olarak Yazılmış Eserler* başlıklı tez, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencisi A. Mümtaz Saracoğlu'nca hazırlanmıştır. Ardından 1976'da Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi öğrencisi Ramazan Ergün tarafından *Osmanlı Müellifleri'ndeki Mesneviler* başlıklı tez yazılmıştır. Yine aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nde 1988'de Ahmet Özeren tarafından *Osmanlı Müellifleri Adlı Kitap Müellif Tarih ile İlgili Eserler* adlı tez hazırlanmıştır. Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 2003'te iki tez üretilmiştir. Bunlar Ramazan Ergün'ün hazırladığı *Osmanlı Müellifleri'ndeki Mesneviler* adlı ve Hüseyin Kertik'in hazırladığı *Osmanlı Müellifleri İsimli Eserde 1. Ciltte Bulunan Hadis Âlimleri* adlı çalışmalardır.

Yapılan yüksek lisans çalışmaları Ali Tarık Ziyat Yılmaz, 1997'de yayımladığı *Osmanlı Müellifleri'nde Adı Geçen Akaid ve Kelama Dair Eserlerinin Tanıtım ve Tasnifi* başlıklı yüksek lisans tezi ile başlamaktadır. Çalışmada kelam ilmi çerçevesinde eserdeki akaid ve kelama ait eserler belirtilmekte ve sıralanmaktadır (Yılmaz, 1997). Görece yakın bir tarihte Hatice Yılmaz tarafından 2021'de *Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri Adlı Eserinin Tashihi: Tarikatlar ve Meşâyih Faslı* başlıklı yüksek lisans tezi yayımlanmıştır. Tezde, eserdeki Halvetiyye, Nakşibendiyye, Kübreviyye, Mevleviyye, Bayramiyye ve Celvetiyye tarikatlarına bağlı şeyhler tespit edilmektedir (Yılmaz, 2021). Başka bir örnek olarak İslam Tarihi Bilim dalı öğrencisi Ahmet Yasin Tomakin'in 2009'da yayımladığı *Bursalı Mehmed Tâhir ve Tarihle İlgili Eserleri* başlıklı yüksek lisans

tezi verilebilir. Ancak tezde daha çok Mehmed Tâhir'in hayatına ve eserlerinin tümüne odaklanılmış ve *Osmanlı Müellifleri*'ne dair ayrıntılı çalışma yapılmamıştır (Tomakin, 2009, s. 85-92). Tomakin tezini, *Bir Kitabiyat Alimi Bursalı Mehmed Tâhir Bey Mektep-Tarikat-Siyaset* başlığı ile 2018'de yayımlamış ancak tezindekinden farklı bilgiler vermemiştir (Tomakin, 2018, s. 84-92).

Tezler dışında bildiri olarak da eser üzerine çalışma gerçekleştirilmiştir. Örneğin Şerafettin Gölcük, "Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müelliflerinde İsmi Geçen Tokatlı Âlim ve Şairler" başlıklı bildiriye 2-6 Temmuz 1986'da Ankara'da Tokat Valiliği Şeyhülislam İbn Kemal Araştırma Merkezi'nce düzenlenen Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu'nda sunmuştur. Daha sonra bildiri özetleri 1987'de kitaplaştırılmıştır. Gölcük, eserde Tokatlı 15 âlim ve 4 şair bulmuş ve sıralamıştır (Gölcük, 1987, s. 487-496).

Eser üzerine akademik makaleler de yazılmıştır. İlk olarak Abubekir S. Yücel'in 1996'da yayımlanan "Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müellifleri Adlı Eserinde Geçen Sivaslı Müellifler" başlıklı makalesi gösterilebilir (Yücel, 1996). Ayrıca İsmail Güleç'in 2008'de yayımlanan "*Osmanlı Müellifleri*'nde Şair ve Şiir Değerlendirmeleri" makalesi verilebilir (Güleç, 2008). Son olarak Gökhan Alp'in 2021'de yayımladığı "Edebiyat Tarihi Kaynaklarına Eleştirel Bir Yaklaşım: *Osmanlı Müellifleri ve Tuhfe-i Nâilî* Örneği" başlıklı makalesi de gösterilebilir (Alp, 2021).

Verdiğimiz çalışmaların hepsi *Osmanlı Müellifleri*'ndeki öznelerin ve eserlerin üzerine yapılmıştır. Ancak Mehmed Tâhir, çeşitli vesilelerle birçok kütüphane ismi de vermiştir. Bu açıdan da değerli görülen eser üzerine, kütüphaneci Nail Bayraktar (1932-2019) tarafından tarihsiz olarak bulunan ve 52 sayfa olan "Osmanlı Müellifleri'nde Zikredilen Kütüphanelerin Adları" çalışması hazırlanmıştır (Bayraktar, t.y.).

14. Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli:

Mehmed Tâhir, Aydın ve yöresinde yetişen şahsiyetler hakkında eser yazmadan çok önce benzerini Manastır'da bulunduğu sıralarda yaptığını gösteren bir eseridir. Böylece bu eserin ansiklopedik biyografinin alt türlerinden coğrafi

biyografiye örnek oluşturan ilk eseri olduğunu söyleyebiliriz. Uzun süreler kaldığı Manastır'ın kültürel geçmişini kapsayan eserin bir nüshasının Manastır Kütüphanesi'ne teslim edildiği bilinmektedir (Akün, 1992, s. 460). Eserin yazılış tarihinin 1890'ların başı olduğunu tahmin etmekteyiz. Çünkü bu tarihlerde Mehmed Tâhir bölgedeki şahsiyetlere dair bilgiler toplamaya çalışmış ve mezar taşlarını araştırmıştır.

2.4.5.2. Bibliyografi

1. Ahlâk Kitaplarımız:

Mehmed Tâhir'in sadece bibliyografi türüne giren iki eserinden ilki olan bu eserini, "Eski ve Yeni Ahlâk Kitaplarımız" adı altında *Sırât-ı Müstakim*'de yayımladıktan (Sayı 13. 06 Teşrinisani 1324; Sayı 15. 20 Teşrinisani 1324; Sayı 22. 08 Kânunusani 1324) sonra Necm-i İstikbâl Matbaası'nda 1325'te bastırmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325a). Toplam 44 sayfa olan eserin sadeleştirilerek Latin harflerine aktarımı Saadettin Özdemir tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır (Özdemir, 2009). Eserin içeriğine dair ayrıntılı bilgiyi "Bibliyograf Olarak Mehmed Tâhir" bölümünde verdiğimiz için tekrar etmiyoruz.

2. Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye:

Mehmed Tâhir, ikinci bibliyografi eserini önce *Sebîlürreşâd*'da yayımlamıştır: Sayı 231. 31 Kânunusani 1328; Sayı 238. 21 Mart 1329; Sayı 241. 11 Nisan 1329. Daha sonra Kader Matbaası'nda iki baskısı yapılmıştır. 24 sayfa olan eserin birinci baskısı 1330'da (Bursalı Mehmed Tâhir, 1330b), ikinci baskısı 1332'de olmuştur. Eserin sadeleştirilerek Latin harflerine aktarımını Hikmet Akpur yapmıştır. Akpur, orijinal baskıda karışık olarak verilen eser isimlerini "Arapça, Farsça ve Türkçe" olarak ayırmıştır. Bir de içindekiler bölümü ekleyen Akpur, çalışmasını "*Siyâsete Dâir İslâmî Eserler*" başlığı ile Yeni Zamanlar Yayınlarından 1994'te çıkarmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1994a).

2.4.5.3. Antoloji

1. Muntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât:

Mehmed Tâhir, Manastır'dayken hazırladığı bu eserini yaklaşık on beş yıl sonra İstanbul'da Mebusluk yaparken bastırmıştır. Necm-i İstikbâl Matbaası'nda 1328'de (1910-11) basılan eserde ünlü mısra ve beyitler derlenmiştir. Mısra ve beyitlerdeki son sözcüğün son harfi esas alınarak Arap alfabesine göre düzenlenmiştir. Her harfin altında "Mesâri" ve "Ebyât" olarak mısra ve beyitler sıralanmıştır. Kendi içlerinde belli bir düzene uyulmamıştır. 500'ü aşkın şairden alıntı yapılan eserin içeriğine dair daha ayrıntılı bilgiyi "Edebî Yönü" bölümünde vermiştik.

Eserin Latin harflerine aktarımını Orhan Kemal Tavukçu yapmıştır. Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları'ndan 1997'de yapılan baskıda Tavukçu, kullanımı kolaylaştırmak için şair adlarından oluşan bir indeks hazırlamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1997, s. 195-204). Ayrıca yayının sonuna tıpkıbasım olarak orijinal baskıyı da eklemiştir.

2. Mecmua-i Durûb-i Emsâl-i Arabiyye ve Farisiyye:

Arapça ve Farsça sözleri ve deyimleri içerdiği eserin başlığından tahmin edilmektedir. Çoğu Türk edebiyatı eserlerinde kullanılan o dillerdeki sözleri bir araya getiren eserin ne zaman hazırlandığı belli değildir. Eser basılmamakla beraber nerede olduğu bilinmemektedir.

3. Mecmua-i Tâhir:

Mehmed Tâhir, öğretmenlik yıllarında öğrencilerine okutmak için çeşitli şairlerin şiirlerinden seçmeler yaptığı bir eserdir. Ancak eser basılmamıştır. Ne zaman ve nerede yazıldığına dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eserin önemli bir özelliği Mehmed Tâhir'in kendi yazdığı şiirlerini de içermesidir (Gölpınarlı, 1931, s. 329). Eserin içeriğine dair bilgiyi Muallim Vahyî şöyle açıklamaktadır:

Hele gayr-ı matbu' olan ve tasavvuf, kelâm, ahlâk, tarih ve saireden bahsetmek üzere cem' ve intihâb ve tezyîl ve ilâve suretiyle meydana getirmiş oldukları "Mecmu'a-i Tâhir" Hazreti Tâhir'in ne kadar nurlu ve musîb, gönüllü ve fedakâr bir

İslâm müdâfi' ve hâdimi bulduklarını pek vazih, vazih olduğu derecede de nâfi bir surette gösterir. (2019, s. 31).

2.4.5.4. Tarih

1. Menâkıb-ı Harb:

Önce “Osmanlı Menâkıb-ı Harbiyyesinden Bir Nebze” başlığı ile (Sayı 217. 18 Teşrinievvel 1328; Sayı 218. 25 Teşrinievvel 1328; Sayı 219. 01 Teşrinisani 1328; Sayı 223. 06 Kânunuevvel 1328) ardından “Fezâil-i Cihâd Hakkında Müellefât-ı Osmâniyye” başlığı ile (Sayı 228. 10 Kânunusani 1328) *Sebilürreşâd*'da yayımlanmıştır. Mehmed Tâhir bunları önce Birinci Balkan Harbi sebebiyle yayımlamıştır. Böylece Türk ordusunun şanlı geçmişine bir ışık tutmak ve kahramanlık hikâyelerini gün yüzüne çıkarmak istemiştir. Daha sonra Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yazılarını bir araya getirmiş ve bastırmıştır. 1333'te Matbaa-i Hayriye'de tarafından basılan eserin ayrıca yine 1333'te Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Şirketi tarafından baskısı yapılmış ve eserin kapağına “Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Tarafından Meccânen İhdâ Olunur” yazılmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333).

Eserin inceleme ve Latin harflerine aktarımını Ali Kozan ve Ali Çakırbaş yapmıştır. “Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in *Menâkıb-ı Harb Risalesi*” adlı makaleleri 2013'te yayımlanmıştır (Kozan ve Çakırbaş, 2013).

2.4.5.5. Din

1. Delîlü't-Tefâsir:

Mehmed Tâhir'in dinî yetkinliğini gösteren eserlerden birisidir. Eserin ilk örneği H. 1318 (M. 1901) tarihli yazma nüshasıdır. İBB Atatürk Kitaplığı Yazma Eserler Bölümü'nde bulunan 33 sayfalık yazma nüsha zaman içerisinde geliştirilir. Eserin ilk baskısı Mehmed Tâhir, mebus seçildikten sonra yapılır. Hilâl Matbaası'nda 1324'te yapılan birinci baskıdan sonra yoğun bir ilgi sebebiyle bir sene sonra 1325'te ikinci baskısı, Necm-i İstikbâl Matbaası'nda gerçekleştirilir. Her iki baskı da 63 sayfadan oluşur.

Yazar, yazma nedenini ve eserin içeriğine dair bilgilendirmeyi “İfâde-i Mahsusa” bölümünde yapmıştır:

İhvân-ı din-i mübîne bir hizmet-i nacizanede bulunmak emel-i halisanesiyle her halükârda rehber-i feyz ve necât-ı İslâmiyyan olan Kur’an-ı Kerim müfredatıyla müfessirin-i kiram hazeratının akvâl ve tabakâtını ve telif buyurdıkları tefasir-i şerifenin esâmî-i envânı bir araya toplayarak işbu risaleyi meydana getirmeye çalıştım. (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1325c, s. 2).

Eser aslında iki konudan oluşmaktadır. İlk tefsir ilmine dair genel bilgiler verilmekte ve Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerin sıralanışı açıklanmaktadır. Bu arada Kur’an-ı Kerim için hazırlanan sözlüklerin bir listesi verilmektedir. Daha sonra Kur’an-ı Kerim tefsir kitapları sıralanmaktadır. Böylece Mehmed Tâhir, bibliyograficiliğini bu eserinde de göstermektedir. Eser bir bakımdan tefsir alanında çalışanlara genel bilgiler vermesi bakımından “bir el kitabı niteliğindedir.” (Çonkor, 2018, s. 40). Son olarak Mehmed Tâhir, eserin en başında başlıca kaynaklarını sıralayarak dayandığı kaynakları da vermektedir.

Burhan Çonkor, eser üzerine “Delflü’t-Tefâsir Adlı Risâlenin Tanıtımı ve Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi” adlı bir makale yayımlamıştır. 2018’de yayımlanan makalede eserin yapısal özellikleri ve içeriği incelenmiştir (Çonkor, 2018).

2. Nazar-ı İslâm’da Fakr:

Mehmed Tâhir’in Manastır’dayken yazdığı eserlerinden birisidir. Eserin ön sözünde 19 Rebiyülahir 1313 (9 Ekim 1895) tarihi düşülmüştür. Ancak yaklaşık on yedi yıl sonra 1330’da (1912) yayımlanmıştır. İstanbul’da Osmanlı Şirket Matbaası’nda basımı yapılan eserin bilindiği kadarıyla başka basımı yapılmamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1330a). Eser toplam 14 sayfadan oluşmasına rağmen içeriği, Mehmed Tâhir’in dinî bilgisini göstermesi açısından önemlidir. İçerik olarak “fakr” kavramı üzerine söylenen kimi hadisler üzerine değerlendirmelerden oluşmaktadır. Mehmed Tâhir’in dinî yönünü incelediğimiz bölümde onun değerlendirmelerine baktığımız için burada tekrar etmiyoruz.

Eser üzerine ayrıntılı bir makale İsa Çelik tarafından yazılmıştır. “Bursalı Mehmed Tâhir’in Yorumuyla Nazar-ı İslâm’da Fakr” başlığını taşıyan makale 2003’te

yayımlamıştır (Çelik, 2003). Makalede eserin tasavvufi şerh geleneğine katkıları araştırılmıştır.

3. Fezâil-i İmâm-ı Ali Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerife ve Tercümeleri:

Mehmed Tâhir'in basılmayan eserlerinden birisidir. Eserin nerede ve ne zaman hazırlandığı bilinmemektedir. Böyle bir eserin olduğunu Muallim Vahyî aktarmaktadır (2019, s. 177).

4. Hasaneyn Hakkında Şeref-vârid Olan Ehâdis-i Şerife ve Tercümeleri:

Eserin varlığına dair bilgiyi Muallim Vahyî aktarmaktadır (2019, s. 177). Eser basılmamakla beraber ne zaman ve nerede hazırlandığı bilinmemektedir.

2.4.5.6. Çeviri

1. El-Ehâdisü'l-münife fî Fazli's-saltanati'ş-şerife:

Arap âlimlerinden Süyûtî'nin aynı isimli Arapça eserinin çevirisidir. Ne zaman ve nerede yapıldığı belli olmayan çevirinin basımı yapılmamıştır (Muallim Vahyî, 2019, s. 177). Çevirinin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Mehmed Reşad kitaplığı numara 915'te olduğu belirtilmiştir (Özkan, 2010, s. 193).

3. BÖLÜM

BİYOĞRAFİK ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ

Mehmed Tâhir'in biyografi eserlerini incelerken eserlerin şekil özelliklerine, öznelerine ve kaynaklarına odaklanılmıştır. Bu sayede eserlerin teknik yönlerini, kapsayıcılıklarını ve güvenilirliklerini aydınlatmış olacağız. Böylece Mehmed Tâhir'in eserlerini yazarken işini ne ölçüde ciddiye aldığını ortaya koyarak biyograf yönünü gösterebiliriz.

Mehmed Tâhir'in bilinen on dört biyografi eseri vardır. Ancak bunların *Manastır'a Mensup Meşâyih, Ulemâ ve Şuarânın Terâcim-i Ahvâli* hariç on üçü elimizde bulunmaktadır. Bunların da altısı (*Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî; Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri; Hacı Bayram-ı Veli; Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir; Kâtip Çelebi*) bir ya da iki özneyi kapsayan biyografilerdir. Daha çok özneyi kapsayan yedi eseri (*Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri; Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli; Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli; Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli; Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli; İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri; Osmanlı Müellifleri*) ansiklopedik biyografiye örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla hatalı değerlendirmelere yol açmaması için her iki grubun bu özelliği dikkate alınarak eserlere yaklaşılabilecektir.

3.1. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

Mehmed Tâhir'in yayımlanan ilk eseri *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* mukaddime bölümü dışında on alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla şöyledir:

1. Türklerden Yetişen Urefâ ve Meşâyih-ı Muhakkikînden Bazıları

2. Türklerden Yetişen Müfessirîn-i Kiram
3. Türklerden Yetişen Muhaddisîn-i İzâm
4. Türklerden Yetişen Mütakellimîn ve Fukahâ
5. Tabakât-ı Fukahâyı Teşkil Eden Zevât-ı Kiram İçindeki Türk Fakihleri
6. Türklerden Yetişen Ulûm-ı Edebiyye Ulemâsı
7. Türklerden Yetişen Sahib-i Divan Meşâhîr-i Şuarâ
8. Türklerden Yetişen Hükemâ ve Etibbâ
9. Türklerden Yetişen Nücûm, He'yet ve Riyâziyye Ulemâsı
10. Türklerden Yetişen Tarih ve Coğrafya Ulemâsı

Verilen sıra ile oluşturulan eserde ilk önce arif kimselere ve şeyhlere yer verilmiştir. Daha sonra tefsircilere, hadisçilere, kelamcılara ve fıkıhçılara, İbn Kemal'in *Tabakât-ı Fukahâ* eserindeki Türk fakihlere daha sonra sözlük, gramer ve aruz gibi dil ve edebiyat ilmine hizmet edenlere, divan sahibi şairlere, filozoflara ve tıp bilginlerine, astronomi bilginlerine ve matematikçilere ve son olarak tarih ve coğrafya bilginlere yer verilmiştir. Belirtmeliyiz ki *Tabakât-ı Fukahâ* adlı eserdeki Türk fakihlerin sadece isimleri ve eserleri verilmiştir. Bu bölümü biyografik bir bölüm olarak değerlendirmek pek mümkün değildir. Bu yüzden biyografik bilgilerin verildiği sadece dokuz bölümden bahsedebiliriz.

Dikkat çekeceği üzere Mehmed Tâhir, esere din bilginlerini aktararak başlamıştır. Nitekim eserin üç bölümü din bilginlerine ayrılmıştır. Bunun Mehmed Tâhir'in dinî yönüyle alakası olduğunu düşünüyoruz. Tabii ki bunu din bilginlerine bir saygı göstergesi olarak yapmıştır. Mehmed Tâhir'in sadece din bilginlerine aşırı önem verip diğer bilginlere daha az önem verdiğini söyleyemeyiz. Ayrıca önceki bölümlerde gördük ki Mehmed Tâhir coğrafya ve tarihe de çok değer vermiştir. Dolayısıyla bu alandaki bilginlerin de son bölümde verilmesi daha az değer verdiğini göstermez. Genel olarak eser, din bilginleri dışında şeriat hukuku bilginlerine, tarihçilere ve coğrafyacılara ve ayrıca edebiyatçılara ayrılan bölümlerden oluşturulmuştur. Alt başlıkların altında özneler numaralandırılarak aktarılmıştır. Bu numaralandırmada alfabe, ölüm yılı gibi bir düzen gözetilmemiştir.

İlk olarak söylemeliyiz ki Mehmed Tâhir, eserine özneleri alırken Türk olmalarına dikkat etmektedir. Bu yüzden esere alınacak kişinin Türk olması birinci kriterdir. Hangi öznenin hangi bölüme dâhil edileceği eserin diğer önemli bir tarafını oluşturmaktadır. Meşâyih ve urefânın alındığı birinci bölüme kimlerin neye göre oraya dâhil edildiğine baktığımızda öznelerin tarikatlar ile ilişkisi gözümüze çarpmaktadır. Öznelerin hangi tarikatlardan oldukları açıklanmaktadır. Çünkü öznenin şeyh olduğunu belirtmek için hangi tarikatın şeyhi olduğu önemli bir soru olmaktadır. Bu yüzden öznenin pîri olduğu ya da bağlı olduğu tarikat verilmektedir. Örneğin Şâh-ı Nakşibendi verilebilir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 7). Şeyh olup olmadığı belli olmayan öznelerin ise hangi tarikatla ya da tarikat şeyhi ile ilişkisi bulunduğu açıklanmaktadır: Abdülhâlık-ı Gucdüvânî, Ali Lala el-Gaznevi gibi (a.g.e., s. 8). Ama her öznenin de hangi tarikata bağlı olduğu aktarılmamaktadır. Örnek olarak Şeyh Mesud Buharî (a.g.e., s. 10), Ebu Bekir, Ebu Zeyd Belhî (a.g.e., s. 12) gösterilebilir.

İkinci bölüm müfessirlere ayrılmaktadır. Buraya dâhil edilecek öznelerin ise tefsir ilmi ile alakalı eser yazıp yazmadığına dikkat edilmektedir. Bu yüzden öznelerin tefsir eserlerinin isimleri verilmesine özen gösterilmektedir. Hatta bu yüzden Mehmed Tâhir, aslında dördüncü bölümde bulunan Ebü'l-Leys es-Semerkandî'yi (a.g.e., s. 20) tefsir eseri olduğu için bu bölüme de (a.g.e., s. 15) almaktadır. Ancak bu öznenin iki bölümde de yeterince hayat hikâyesi verilmemektedir. Diğer bir örnek ise ikinci bölümün sonunda bazı tefsirlerin ve yazarlarının biyografileri dâhil edilmeden sıralanmasıdır (a.g.e., s. 16). Sonuç olarak ikinci bölüm öznelerin tefsir eserleri yazıp yazmadığına göre şekillendirilmiştir.

Muhaddislerin yer aldığı üçüncü bölüm de ikinci bölüm gibi eser odaklı bir seçime gidilmiştir. Öznelerin hadis ilmine dair eser yazıp yazmadıkları ön plana alınarak eserlerinin isimleri aktarılmaya çalışılmıştır. Kimi öznelerin hadis ilmine dair eseri olup olmadığı dikkate alınmamıştır. Çünkü İbrahim eş-Şikistânî (a.g.e., s. 17) ya da İshâk b. İbrahim (a.g.e., s. 18) gibi kişilerin hadis alanındaki faaliyet gösterdikleri söylenmiş ancak kanıt olarak eserleri verilmemiştir.

Dördüncü bölüm kelam ve fıkıh ilmiyle ilgilenen Türklerin bulunduğu bölümdür. Buradaki özneler aslında tefsir, hadis ya da şiir gibi alanlarda da meşhur

olmalarına rağmen kelam ve fıkıhla ilgilendikleri için buraya dâhil edilmiştir. Örneğin Mehmed Tâhir, Ebû Mansûr el-Matürîdî'nin farklı alanlarda da meşhur olduğunu söylemesine rağmen bu bölüme almıştır (a.g.e., s. 19). Kelam ve fıkıhçı olduğunu söyleyip ne hayatından ne de eserlerinden bahsetmediği özneler de bulunmaktadır. İbrahim el-Mervezî, Mevlânâ Esad, Fazlullah es-Semerkindî (a.g.e., s. 20-21) örnek olarak verilebilir.

Altıncı bölüme alınan edebiyat ilmi ile ilgilenen kişilerin sarf, nahiv, lügat, aruz, kafiye gibi konularda eser oluşturmaları ön plana alınmıştır. Önceki bölümlere kıyasla bu bölümde öznelere ve eserlerine dair ayrıntılı açıklamalara da gidilmiştir. Ancak sadece öznelerin ve eserlerin isimlerinin verildiği örnekler de bulunmaktadır. Örnek olarak Celâleddin Buhârî, Ebü'l-Kasım Harizmi, Sadruşşeria Buhârî, Taşkendi ve Ahmed Farabi verilebilir (a.g.e., s. 29).

Yedinci bölümde Mehmed Tâhir önceki bölümlerden çok da farklı bir yola gitmemiştir. Bölüme alacağı kişilerin divan oluşturup oluşturmadığına dikkat etmiştir. Ama ufak bir farklılık göstererek bazı öznelerin eserlerinden alıntılar yapmıştır. Bazı şairlerin şiirlerini yorumlamadan aktarmıştır (a.g.e., s. 30-31). Bu bölümün dikkat çekici bir özelliği vardır. Çünkü eserde ilk kez kadınlar konu olmaktadır. “Şaireler” başlığı ile kadın şairler aktarılmıştır. Ancak hayatlarına ve eserlerine dair bilgi verilmemiştir. Dolayısıyla bölüme alınan öznelerin hepsi için divan sahibi olup olmadığı göz ardı edilmiştir.

Sekizinci bölüm tıp bilginlerine ayrılmaktadır. İbn-i Sina, Farabi gibi önde gelen isimlerin bulunduğu bölümde Hoca Fahreddin hariç (a.g.e., s. 33) öznelerin tıp ilmi ile alakalı eserleri aktarılmıştır. Ancak matematik, felsefe, mantık gibi farklı alanlarda da faaliyet gösteren kişilerin neye göre tıp bilgini olarak ele alındığı açıklanmamıştır.

Dokuzuncu bölümde astronomi ve matematikle ilgilenen âlimler aktarılmaktadır. Öznelerin bu bilimlerdeki eserlerinin isimleri verilmeye özen gösterilmektedir. Hayatından ve eserinden bahsetmeden bu alanlarda meşhur olduğu iddia edilen kişiler de bulunmaktadır.

Son olarak onuncu bölüm, tarihçilere ve coğrafyacı oldukları düşünülen kişilere ayrılmaktadır. Bu bölüm özne ve eserlerinden oluşturulmuştur desek yanlış olmaz. Çünkü hayatına ışık tutulan özne yok denecek kadar azdır. Mehmed Tâhir'in kişileri buraya alırkenki kriteri yine onların eser meydana getirip getirmemeleri üzerinden olur. Örneğin matematikçiler bölümünde yer alan Ali Kuşçu, *Çin Seyahatnamesi* eseri ile coğrafyaya katkı sağladığı söylenerek buraya da dâhil edilmektedir (a.g.e., s. 44).

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin bölümlerine alacağı kişilerin genellikle kendi alanlarında eser yazıp yazmadığını araştırmıştır. Aynı öznenin farklı alanlarda eseri olmuşsa farklı başlıklar altına almaktan da çekinmemiştir. Yani Mehmed Tâhir'in sınıflandırması esnek bir yön göstermektedir.

Kibar-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli on bir bölümden oluşup bunların her biri bir özneyi gösteren bölümlerdir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316b). Başlıkları da öznelerin isimlerinden oluşmaktadır. On bir özneye sahip eserde öznelerin düzenlenişi ölüm yıllarına göredir. Seyyid Murtaza ulema sınıfından, diğerleri mutasavvıflardandır. Dolayısıyla kitabın başlığına karşılık eşit bir dağılım söz konusu değildir. Esere alınan kişilerin ortak noktası vahdetivücut düşüncesi etrafında bulunmalarıyla ilgisi vardır. Mehmed Tâhir, bu düşünce sisteminin tarihsel figürlerini eserine dâhil etmiştir. Onları da kronolojik dizmesiyle eserine tarihsel bir eser özelliği kazandırmıştır.

Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli tanıtılan öznelerin isimlerinden oluşan sekiz alt başlıktan oluşmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1318). Bölümlerin sıralanışı öznelerin ölüm yıllarına göre düzenlenmiştir. Eserin isminde de anlaşılacağı üzere özneler şeyh takımındandır. Bu eseri ile Osmanlı dönemi mutasavvıf takımının tarihsel bir kronolojisini vermektedir.

Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli altı alt başlıktan oluşmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1321). Bir önceki eserlerine benzer şekilde her bölüm bir özneye ayrılmaktadır. Eserin bölümlerinin düzenlenişinde öznelerin ölüm yılları dikkate alınmıştır. Bu sıralamayı biyograf herhangi bir yerde açıklamamıştır. Öznelerin eserde verilen ölüm tarihleri göz önüne alınırsa durum ortaya

çıkılmaktadır. Sadece Osmanlı dönemi önde gelen ulemaları ele alarak eserine ulemalar tarihi özelliğini kazandırmaktadır. Dikkat edilecektir ki şimdiki eseri ve bir önceki eseri birbirini tamamlayıcı özelliklere sahiptir. *Kibar-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli* ile genel mutasavvıf panoramasını çizmiş, ardından *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* ve *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli* ile Osmanlı Devleti dönemi şeyh ve ulema takımının panoramasını çizmiştir. Anımsayacak olursak genelden özele doğru bir sınırlandırma *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* ile *Osmanlı Müellifleri* arasında da vardır. Dolayısıyla Mehmed Tâhir'in eserlerine özneleri seçerken bilinçli hareket ettiğini söyleyebiliriz.

Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli adlı eserinde "İfâde-i Mahsusa" ile Mehmed Tâhir, eserine alacağı öznelerin sınırını çizmiş hem de eserin bölümlerine dair bilgilendirme yapmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1324). Sınır olarak Aydın ve çevresinde yetişmiş kişileri seçmiş ve sırasıyla şeyhler, âlimler, şairler, tarihçiler ve tıpçılar olarak sınıflandırmıştır. Eserin önceki eserlerden bir farkı fihrist tablosunun oluşturulmasıdır. Mehmed Tâhir'in önceki eserlerinden, en kalabalık özneye sahip olanı *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'dir. O eserinin orijinal iki baskısında da fihrist bulunmamaktadır. Böylece şimdiki eserinde bir yenilik gösterdiğini söyleyebiliriz. Eserin "Fihrist" tablosuna baktığımızda sırasıyla meşâyih faslı (Bu başlık eserin orijinal baskısında yer almamaktadır. Basım hatası kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.), ulemâ faslı, şuarâ faslı, müverrihîn faslı, etibbâ faslı olarak bölümlere ayrılmıştır. Öznelere fihristte numaralandırma yapılmamıştır. Özne veya öznelerin hangi sayfada olduğu belirtilmiştir.

Mehmed Tâhir, esere alınacak kişilerin günümüz Aydın, İzmir, Denizli, Muğla, Manisa, Uşak gibi şehirlerde yetişen kişilerin olmasına dikkat etmiştir. Ancak istisnai olanlar da vardır. Örneğin bölgeye görece yakın Balıkesir, Bursa, Ankara, Adana gibi yerlerde yetişen ya da Mısır gibi daha uzak coğrafyalarda yetişen ancak mezarları Aydın ve çevresinde bulunan kişileri de eserine almaktan çekinmemiştir. Nitekim onun için Aydın ve çevresinde ister yetişmiş ister daha sonradan gelmiş kişilerin olması önemli değildir. Çünkü âlimler, bilginler ve şairler mezarlarıyla bile buldukları mekânlara değer katmaktadır (Bursalı Mehmed

Tahir, 2016, C. 1, s. 3). Tam tersi olarak Aydın vilayetinde yetişip İstanbul, Edirne ya da Mısır gibi yerlerde vefat eden kişileri de dâhil etmiştir.

Mehmed Tâhir, İzmir'e tahkikat memurluğu ile geçtikten sonra bölgeyi gezebilmek fırsatı elde etmiştir. Bu sayede bölgedeki kütüphane ve mezarlıkları gezerek birçok isim öğrenebilmiştir. Öğrendiklerini de Aydın ve çevresi olarak sınırlandırmaya çalışıp eserini oluşturmuştur. Sonuç olarak Mehmed Tâhir, eserini coğrafi sınırlama getirerek şeyhleri, âlimleri, şairleri, tarihçileri ve tıpçıları sınıflandırmıştır.

İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri de coğrafi sınırlama getirilerek hazırlanmış ansiklopedik biyografi eseridir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1335). Eserde Mehmed Tâhir, Osmanlı Devleti idaresinde Kırım'da yetişen meşhur insanların biyografilerini aktarmıştır. Kitabın başlığından fark edilecektir ki sadece alanlarında eser yazmış kişiler ele alınmıştır. Bu yüzden öznelerin biyografilerinden sonra eserlerinin isimleri verilmeye çalışılmıştır. Mehmed Tâhir, sınıflama olarak Aydın vilayeti meşhur insanlarına dair eserindeki sınıflamayı tercih etmiştir. Eser sırasıyla meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn, etıbbâ ve farklı olarak riyâziyyûn bölümlerinden oluşturulmuştur.

Osmanlı Müellifleri üç ciltten oluşan bir eserdir. Mehmed Tâhir, en kalabalık özneye sahip eserini meydana getirirken kendisi için yeni teknikler kullanmıştır. Eserin birinci cildi meşâyih ve ulemâ fasıllarından, ikinci cildi şuarâ faslından, üçüncü cildi müverrihîn, etıbbâ, riyâziyyûn ve coğrafiyyûn fasıllarından oluşmaktadır. Mehmed Tâhir her fasıl altına kendisi için yeni olarak, Arap harflerine dayalı alfabetik bir teknik getirmiştir. Yani her özne isminin ya da lakabının baş harfine göre sıralanmıştır. Her harf içerisinde de çoğunlukla kronolojik bir sıralama izlenmeye çalışılmıştır. Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde Osmanlı Devleti zamanında yaşamış ve ilgili alanlarda eser vermiş kişileri aktarmaya çalışmıştır. Bunlar doğal olarak coğrafi yapı açısından Osmanlı idarî sınırları içerisinde yaşamış kişiler olmuştur.

Osmanlı Müellifleri öznelerin maddeler hâlinde sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Her öznenin ilk önce hayatı daha sonra eserlerine geçilmiştir. Son olarak bazı öznelerin, özellikle şair özneler, eserlerinden alıntılar yapılmıştır. Mehmed Tâhir

eserde özneler dışında ek bilgiler de aktarmayı bolca tercih ettiği için bazen dipnotları bazen de tabloları kullanarak eserin yapısını çeşitlendirmiştir. Örneğin bir sayfayı bulacak dipnot (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 575-576) yazmıştır. Ya da “Selâtin-i Osmâniyye Zamaânlarındaki Ser-Etibbâların Fihristidir” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1222-1227) gibi bibliyografik bilgi tabloları eklemiştir.

Buraya kadar Mehmed Tâhir’in ansiklopedik biyografi özelliği gösteren eserlerinin şekil özelliklerini aktarmaya çalıştık. O, bir ya da iki özneye sahip biyografiler de yazarak biyograficiliğini göstermiştir. Bu tür eserler şekil olarak ansiklopedik biyografilerden yapısı gereği farklılık göstermektedir.

Tek özneli ilk eseri olan *Menâkıb-ı Şeyh Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî ve Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye* yakından tanıdığı şeyhi Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin hayatını anlatmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1329). Dört fasıldan oluşturulan eserde öznenin hayatı yanında Melami anlayışı da aktarılmaktadır. Sadece özneye dair bilgilerin aktarıldığı ilk iki fasılın birincisinde öznenin hayatı, ikincisinde eserlerine yer verilmektedir.

Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî ile Muhyiddin-i Arabî'nin hayatı ele alınmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316a). Eser alt başlık olarak mukaddime dâhil üç bölümden oluşmaktadır. Alt başlıkların isimleri şöyledir: Mukaddime, Tercüme-i Hâl Hazreti Şeyh, Fezâil-i Hazreti Şeyh. Mukaddimede eserin yazılma amacı açıklandıktan sonra Muhyiddin-i Arabî'nin hayat hikâyesine geçilmiştir. Daha sonra öznenin meziyetleri anlatılmıştır. Başlık verilmeden Muhyiddin-i Arabî'nin eseri *Fusus'ül-Hikem* eserinin şerhlerinin listesine, öznenin eserlerine ve çeşitli şairlerin özne hakkında söylediği şiirlerine yer verilmiştir.

Müverrih-i Osmâniyye'den Ali ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri isminden de anlaşılacağı üzere eser iki özne hakkında yazılan iki bölümden oluşmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1322). İlk bölüm Gelibolulu Âlî'ye ikinci bölüm Kâtip Çelebi'ye ayrılmıştır. Bu sıralamanın kronolojik bir sıra olduğu bellidir. İki bölüm kendi içlerinde alt başlıklara ayrılmıştır. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin anlatıldığı bölüm hayatı, eserleri ve *Kühü'l-ahbâr*'ın mukaddimesindeki bir manzumenin alıntısının bulunduğu alt bölümlerden oluşmuştur. Kâtip Çelebi'nin

anlatıldığı bölümde ise hayatı ve eserleri diye iki alt bölüme ayrılmıştır. Mehmed Tâhir bu eserin sonunda Avrupa dillerine çevrilen Osmanlı eserlerinin bir listesini de eklemiştir.

Hacı Bayram-ı Velî'de Mehmed Tâhir, ön söz yazmadan doğrudan öznenin hayatını anlatmaya başlamıştır (Bursalı Mehmed Tahir Efendi, 2012a). Ardından alt başlık vermeden Hacı Bayram-ı Velî'nin takipçilerini sıralamıştır. Daha sonrasında ise Hacı Bayram-ı Velî'nin türbesinde yazan manzum parçaları aktarmıştır.

Mehmed Tâhir'in İsmail Hakkı el-Celvetî'ye dair eseri hacim olarak en küçük eseridir. Eser sadece öznenin hayatı ve kitaplarının verildiği bölümden oluşmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1329).

Kâtip Çelebi, Mehmed Tâhir'in tek özneli son eseridir. "İfâde-i Mahsusa" bölümü hariç iki bölümden oluşmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1331). Birinci bölümde önceden yazdığı Kâtip Çelebi biyografisinin genişletilmiş hâlini yazarak ikinci bölümde eserlerine yer vermiştir. İkinci bölüm de önceki çalışmasına göre genişletilmiştir.

3.2. BİYOGRAFİLERİNİN ÖZNELERİ

Biyografi eserlerine konu olan kişilerin hayatları ve eylemleri anlatıldığı için biyografi türünü inceleyen çalışmalarda kişiler için, "özne" sözcüğü terimsel anlamda kullanılmaktadır. Biyografi eserlerinde anlatılan olayların öznesi, esere konu olan kişi olduğu için "kişi" sözcüğünü karşılayan anlamda "özne" sözcüğü tercih edilmektedir. Biz de çalışmamızda Mehmed Tâhir'in biyografi eserlerinde konu edindiği kişiyi, "özne" terimi ile karşılamaya çalıştık.

3.2.1. Dinî Figürler

Mehmed Tâhir, biyografi eserlerinde dinî figürlere önemli bir yer vermektedir. Müstakil olarak ele aldığı Muhyiddin-i Arabî, Muhammed Nûrû'l-Arabî ve İsmail Hakkı el-Celvetî'ye dair eserleriyle bu kişilere daha çok önem vermiştir. Bunların dışında da hemen hemen her eserinde dinî figürleri en önce anlatarak verdiği

değeri göstermektedir. Hayatlarına, eserlerine, dinî yönlerine ve bazen de onlar için söylenen rivayetlere yer vererek hacimsel olarak da geniş yer ayırmaya çalışmaktadır. Ayrıca öğrenmişse türbeleri hakkında da bilgi vermekten kaçınmamaktadır. Dinî figürleri kendi içlerinde şeyhler, fıkıhçılar, hadisçiler vb. bölümlere ayırarak hepsinin dinî konumunu da belirlemeye çalışmaktadır. Bir kişinin hayatına odaklanan biyografi eserlerinde, dinî figürün nasıl ele alındığına örnek verecek olursak *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî* adlı eserini verebiliriz. Mehmed Tâhir eserde, Muhyiddin-i Arabî'nin lakabını, doğum yılı ve yerini, kimlerden eğitim aldığını, nerelere seyahat ettiğini, kiminle evlendiğini ve nerede öldüğününü birer cümle ile aktarmıştır. Ayrıca öznenin 439 eserinin isim ve bir eseri hakkındaki şerhlerin listesini vermiştir. Bunlar dışında Mehmed Tâhir, özne hakkındaki birçok farklı kaynaktan bilgi derlemiş ve şairlerin özneye dair söyledikleri şiirlerini nakletmiştir. Mehmed Tâhir'in özneye karşı tutumu pek objektif sayılmaz. Özne hakkında söylenmiş birçok yüceltici rivayeti eserine almasının yanında üslubuyla özneye karşı hayranlık beslediğini hissettirmektedir. Eserin ön sözünde belirttiği gibi (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316a, s. 3-4) karşı çıktığı görüşleri çürütmek için deliller ileri sürmektedir. Ancak sunduğu delillerden sonra kendi yorumlarında özneye karşı hayranlık sezilmektedir. Nitekim daha eserin mukaddime bölümünde Muhyiddin-i Arabî'nin savunuculuğunu yapacağını söyleyen biyograftan aksini beklemek mümkün değildir.

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri ile Türklerin sadece bilime hizmetleri aktarılmamıştır. Orada İslam dinine hizmet eden ve yücelten kişilerin hayatlarına büyük bir yer ayrılmış ve Türklerin İslam medeniyeti içerisindeki yeri gösterilmeye çalışılmıştır. Türk arif ve şeyhlerin bulunduğu birinci bölümdeki öznelere: Şâh-ı Nakşibend, Şeyh-i Necmeddîn-i Kübrâ, Abdülhâlık-ı Gucdüvânî, Ali Râmîtenî-i Buhârî, Şakîk-i Belhî, Aziz Muhammed en-Nesefî, Şeyh Radiyüddin Ali Lala el-Gaznevî, Şeyh Ebü'l-Vefâ el-Harizmî, Ebü'l-Hasan el-Harakanî, Şeyh İbrahim Bedahşanî Nakşibendî, Hâtim-i Esam, Sultan İbrahim b. Edhem, Ebû Türâb en-Nahşebî, Muhammed Şemseddin-i Buhârî, Emir Buhârî, Şeyh Mesud Buhârî, Müeyyidüddin Cendî, Şeyh Saidüddîn Ferganî, Ebû Bekir eş-Şibli, Şeyh Alâeddin el-Harizmî, Ebü'l-Fazl Serahsî, Ebü'l-Kâsım Hakim, Mevlânâ Şeyh Sadreddin

Konevî, Ebu Bekir el-Vasîfî Ferganî, Safî-i Sebzevarî, Ebû Hamid Ahmed Hadraveyh-i Belhî, Ebû Zeyd-i Belhî, Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî, Fudayl bin İyâz. Mehmed Tâhir bu kişilerin doğdukları yerleri, babalarını, ölüm tarihlerini ve eserlerinin isimlerini vermeye özen göstermiştir. Bazen kimlerden ders aldıkları ya da kimlere ders verdikleri de anlatılmıştır. Mehmed Tâhir aynı bölümde sadece isimlerini verdiği 8 Türk arif ve şeyhlerini de sıralamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 11-12). Böylece ilk bölümde 37 Türk arifin ve şeyhin ismi verilmiştir. Mehmed Tâhir bu kişilere olan saygısını isimlerinin yanına “Kuddise sirruhû” ifadesini ekleyerek göstermiştir.

Türk tefsircilerinin bulunduğu ikinci bölümdeki özneler şöyledir: Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ömer Zemahşerî, Mevlânâ Kaşifî Sebzevarî, Mevlânâ Cemâleddin Ebu Abdullah Belhî, Mevlânâ Şeyh Şehâbeddin, Ebü'l-Leys Semerkandî, Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, İmam Ebu Mansur Maturidî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buharî, Mevlânâ Şeyh Ali Semerkandî, Ebu Hafs Ömer İshâk İbnül-Gaznevî, Hâfızuddin Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî. Mehmed Tâhir ilk ismin biyografisine önem vermiştir. Diğerlerinin sadece ölüm yılları ve eserleri verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca eserin daha sonraki bölümlerinde tekrar ele alınan Ebü'l-Leys Semerkandî, Ebû Hafs Ömer en-Nesefî gibi kişiler tefsir eserleri yazdıkları için bu bölüme de alınmıştır. Mehmed Tâhir buradaki öznelerin isimlerinin çoğunun yanına “aleyhi'r-rahme” ifadesini eklemiştir. Bölüm sonunda 7 kişi ve bir tefsire dair eserinin ismi verilmiştir (a.g.e., s. 16). Böylece 18 Türk tefsirci verilmiştir.

Türk hadisçilerin bulunduğu üçüncü bölümde yer alan özneler şunlardır: Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail Buharî, Muhammed b. İsa Tirmizî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, İbrahim Şikistanî, İsmail b. Müslim Şekanî, İmam Ahmed b. Hanbel, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Darimî, Ebu Bekir Şaşî, İshâk b. İbrahim Sağanî, Hasan b. Muhammed Sağanî, Ebu Bekir Ahmed b. Muhammed Harizmî. Bu kişilerin memleketleri, ölüm yer ve tarihleri ve eserlerinin isimleri verilmiştir. Önceki bölümlerde olduğu gibi bölüm sonunda ek bilgi mahiyetinde 4 kişi ve eserleri sıralanmıştır. Toplam 15 ismin yer aldığı bölümde Mehmed Tâhir hayatlarına yer verdiği kişilerin isimlerinin yanına “aleyhi'r-rahme” ifadesi eklemiştir.

Mehmed Tâhir dördüncü bölümde Türk kelim ve fıkıhçılar olarak şunlara yer vermiştir: Ebu Mansur Maturidî, Mevlânâ Bakkâlî Harizmî, Ebü'l-Leys Semerkandî, Siraceddin Ali b. Osman Uşi Ferganî, Mevlânâ Abdullah Mesud Buharî, Mevlânâ Ebu İshak Mervezî, Mevlânâ Esad Mihenî, Fazlullah Semerkandî, Ubeydullah Ömer İsa Ebu Zeyd Debûsî, Sadruşşerîa Ubyedullah Mahmud Buharî, Emir Kâtip Ömer Umeyrî. Bu kişilerin biyografilerinin verildiği söylenemez. Çünkü üç öznenin sadece ölüm yılları dışında hiçbirinin hayatına dair bilgi verilmez. Dolayısıyla bu bölümün önemi Türk kelim ve fıkıhçıların isimlerini sıralamaktan öteye gitmez. İsimlerini verdiğimiz kişiler bölümde numaralandırılmıştır. Bunların dışında bölüm sonunda numaralandırmadan 17 isim ve eseri daha sıralanmıştır (a.g.e., s. 21-22).

Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin beşinci bölümünde de Türk kelimcileri ve fıkıhçıları sıralanmıştır. Ancak orada *Tabakât-ı Fukahâ* adlı eserde yer alan Türkleri belirlemiş ve aktarmıştır. Bu bölümde belirlediği 55 ismi ölüm yıllarına göre sıralamıştır. Ayrıca bölüm sonuna ek isimleri de karışık olarak eklemiştir. Dolayısıyla dördüncü bölüm gibi beşinci bölümde Türk kelim ve fıkıh âlimlerin isimlerinin sıralanmasından öteye geçmemiştir.

Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli on bir bölümden oluşup bölümler sırasıyla şu kişileri içermektedir: Muhyiddin-i Arabî, Sadreddin Konevî, Abdurrahim Bistamî, Cemâl-i Halvetî, Şeyh Bâlî Sofyavî, Aziz Mahmud Hüdai, Niyazi-i Mısri, Bursalı İsmail Hakkı el-Celvetî, Karabaş Velî, Abdullah Salâhî Uşşakî, Seyyid Murtaza ve Seyyid Kemaleddin Hariri. Seyyid Murtaza ulema sınıfından, geri kalan diğerleri mutasavvıflardandır. Genel olarak öznenin isimleri verildikten sonra "kuddise sirruhi" ifadesi eklenmiştir. Daha sonra nerede doğdukları, doğum ve ölüm yılları, eğitimleri, haklarındaki hikâyeler ve nerede gömüldükleri aktarılmıştır. Ardından her öznenin eserler listesi eklenmiş ve ancak herhangi bir inceleme yapılmamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316b).

Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli'ndeki Osmanlı Devleti döneminde yaşayan dinî figürlerin isimleri sırasıyla şöyledir: Şeyh Şemseddin Sivasî, Ali Dede Bosnevî, Ali Çelebi İznikî, İsmail Ankaravî, Abdullah Bosnevî, Abdülahad Nuri, Müstekimzade Süleyman Sadettin Nakşibendî, Gazzizade

Abdüllatif Bursevî. Öznelerin hayatları birer ikişer paragraf hâlinde verilmiştir. Doğum ve ölüm yılları, memleketleri, kimlerden eğitim aldıkları ve mezarları gibi biyografik bilgilerden sonra eserlerine geçilmiştir. Mehmed Tâhir, mukaddimede eserleri tanıtmanın daha yararlı olacağını söylemesine rağmen (Bursalı Mehmed Tâhir, 1318, s. 4-5) verilen eserlerin yarısının bile tanıtımını yapmamıştır. Tanıtımı yapılanların da isimleri yazılmış, ardından içeriklerine dair birkaç cümle söylenmiştir. Çok azından ise alıntılar yapılmıştır. Geri kalanların ise sadece isimleri alt alta yazılmıştır.

Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli adlı eseri ile Mehmed Tâhir, Osmanlı Devleti döneminde yaşayan altı âlimi ele almaktadır. Bu âlimler şöyledir: Muhammed Muhyiddin Kâfiyeci, Dede Cöngî, Birgivî Mehmed Efendi, Mehmed Ayyûf Efendi, Yusufzade Abdullah Hilmi Efendi, Mehmed Ebu Said el-Hadimî. Bu isimlerden Yusufzade Abdullah Hilmi Efendi, şairdir. Ancak âlim olarak tanındığı için esere konu olmuştur. Her âlimin tanınan ismi verildikten sonra tam ismi verilmiş ve ardından doğum yerleri ve yılları verilmeye çalışılmıştır. Daha sonra âlimin uzman olduğu alanlar ve eğitimlerine dair bilgi verilmiştir. Öznelerin çevrelerine dair de bilgi aktarılmıştır. Vefat yılları ve mezar yerlerinin verilmesine önceki eserlerinde olduğu gibi burada da dikkat edilmiştir. Mehmed Tâhir ön sözde belirttiği gibi (Bursalı Mehmed Tâhir, 1321, s. 5) öznelerin eserlerine dair bilgi verilmeye çalışılmıştır. Ancak bu her eser için söz konusu olmamıştır. Her öznenin birkaç eseri hakkında içeriğe, nerede bulunduğu, tercüme ve şerhlerine dair bilgiler aktarılmıştır. Bu bazen cümle aralarında bazen de dipnotlarla yapılmıştır. Geri kalan eserleri numaralandırmak koşuluyla alt alta sıralanmıştır. 100'ü geçkin eser ismi verilmiştir. Eserde incelenen öznelerin dışında aralarda başka kişilerin eserleri dâhil edilince bu sayı artmaktadır.

Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî'nin ilk iki bölümü dinî figürlere ayrılmıştır. Mehmed Tâhir, ilk eserinde olduğu gibi bunda da ilk sıraya şeyh takımının biyografilerini koymuştur. Bölümdeki şeyhlerin sıralanışında bir düzen göze çarpmamaktadır. Ele alınan şeyhlerin isimleri sırasıyla şu şekildedir: Şeyh Ahmed Efendi (Merkezzade), Şeyh İbn İsa-yı Saruhanî, Şeyh Ahmed-i Rumî, Eroğlu Nuri Efendi, Şeyh İsmail-i Aydınî, Sakıb Mustafa Dede, Hamza Baba, Dede Ömer-i Ruşenî, Selâmî Mustafa

Dede, Şeyh Salaheddin-i Sivasî, Şahidî İbrahim Dede, Kudûsî Abdurrahman Efendi, Kuşadalı Şeyh İbrahim Efendi, Kemal-i Halvetî, Kemal-i Ümmî, Kenzî Hasan Efendi, Merkez Efendi, Memican Efendi, Mehmed Hakkı Efendi, Şeyh Nuzulî Mustafa Efendi, Âşık Yunus-Yunus Emre, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin-i Marmaravî. Saydığımız öznelerin aile üyelerinden bazen babaları bazen de erkek kardeşleri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Annelerine dair bilgi verilmemiştir. Bunun nedeni bilgiye ulaşamamasından kaynaklandığını düşünebiliriz. Çünkü erkek üyeler dâhil aile fertlerine dair bilgisi verilen az sayıda özne vardır. Örneğin bunlar Şeyh Ahmed Efendi, Dede Ömer-i Ruşenî, Selamî Mustafa Efendi gibi kişilerdir. Çoğu öznenin mürşitleri, intisap ettikleri ya da eğitim süreci anlatılırken hocaları hakkında da bilgiler verilmiştir. Sonuçta Mehmed Tâhir, şeyh mertebesine yükselmiş kişileri anlatmaktadır. Buna özen göstermesi gayet doğaldır ki yararlandığı geleneksel kaynaklarda da bu tarz bilgilere öncelik verilmektedir. Bununla paralel olarak her şeyhin mutlaka bağlı bulunduğu tarikat veya tasavvufi ekol aktarılmıştır. Bunlar genelde Bayramiyye, Halvetiyye, Mevleviyye, Nakşibendî olup çok az sayıda Zeyniyye veya Sünbüliyye'dir. Hangi öznenin hangisine bağlı olduğu alanımızı ilgilendirmediği için bunları vermiyoruz. Öznelerin memleketleri genelde verilmeye çalışılmıştır. Genelde günümüz Akhisar, Uşak, Aydın, İzmir, Manisa ve Muğla gibi yerlerde veya onların daha küçük yerleşim yerlerinde doğmuş oldukları ya da memleketlerinin orası olduğu söylenmiştir. Eserde memleket olarak farklı olup daha sonradan bölgeye yerleşmiş olan Kenzî Hasan Efendi gibi (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 12) örnekler de vardır. Mehmed Tâhir, kaynaklarda yer alan bilgilerin yanlışlığı varsa bunları düzeltmiştir. Örneğin Sâkib Mustafa Dede için *Sicill-i Osmanî* kayıtlarında Bursalı olarak gösterilirken Mehmed Tâhir, aslında onun İzmirli olduğunu ve kaynakta verilen bilginin dikkatsizlik olduğunu söylemiştir (a.g.e., s. 4).

Mehmed Tâhir, Aydın vilayetinde yetişen şeyhlerin ölüm tarihleri ve mezarlarına dair bilgilerin verilmesine oldukça dikkat edilmiştir. Her öznenin ölüm tarihi verilmiş olmakla beraber çoğunlukla mezar yerleri de tarif edilmiştir. Örneğin Şeyh Salaheddin-i Sivasî'nin mezarı "Aya-suluğ istasyonundan kazar merkezi olan Kuşadası'na giden şosesinin sol cihetindeki tarlalar içinde meşhûd olan bir

künbed harabesi önünde” (a.g.e., s. 7) bulunmaktadır. Hatta aynı kişinin mezar taşını inceleyen Mehmed Tâhir, taşın üzerindeki bilgileri de aktarmaktan geri kalmaz. Mezar taşının baş tarafının önünde yazılı olan altı mısralık, baş tarafın arkasında yer alan bir mısralık ve ayak tarafındaki taşta yazan dört mısralık manzum parçaları eserine almıştır. Mehmed Tâhir her öznenin mezarını yakından inceleme fırsatı bulamamıştır. Şeyh Ahmed Efendi'nin Uşak'ta öldüğünü öğrenmiş ancak “...tettebbu ve taharri-i âcizanemde bu yolda malumâta destres olunamamıştır.” (a.g.e., s. 1) diyerek teyit edemediğini de eklemiştir. Kimi şeyhlerin mezarları çok önemli görülmüş ve türbeye çevrilmiştir. Türbeye çevrilenlerin hikâyesi de anlatılır. Hamza Baba isimli şeyh öldüğünde Fatih Sultan Mehmed tarafından “Kasaba-Turgutlu'nun bir saat mesafesinde namına mensub karyede sultan-ı müşarünileyh tarafından kârgîr mükemmel bir türbe inşa” (a.g.e., s. 4) edilmiştir. Padişah bununla yetinmeyip türbeye vakfiyeler bağışlamıştır. Açıkçası Mehmed Tâhir her özneye dair aynı konularda bilgi verememiştir. Kaynaklardan ve bölgede yaptığı araştırmalardan elde ettiği sonuçlara göre öznenin hayat hikâyesini ve onunla alakalı diğer konuları aktarabilmiştir. Bazen bir öznenin (Memican Efendi) lakabının nereden geldiğini öğrenmiş onu anlatmış (a.g.e., s. 14) bazen de başka bir öznenin (Kuşadalı Şeyh İbrahim Efendi) yaptığı seyahati anlatmıştır (a.g.e., s. 10). Bunlara benzer başka bir örnek ise Merkez Efendi'ye aittir. Denizli'nin Çakmak mahallesinden olan Merkez Efendi, Manisa'daki Sultan Cami-i Şerif'in şeyhi olduğu zamanlarda “kırk bir türlü baharattan ibaret olmak üzere her sene nevrûz-ı sultanî'de binlerce halka tezvi olunmakta ve mesir namıyla yad edilmekte bulunan ma'cunun” (a.g.e., s. 13) ilk hazırlayıcısıdır. Bu bilgiyi aktaran Mehmed Tâhir, kaynak olarak Manisa halkı arasında konuşulduğunu söylemiştir.

Aydın vilayetindeki şeyhlerin eserlerinde de bahsedilmiştir. Öznelerle ait 60'ı geçkin eser ismi verilmiştir. Her eser hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bazen art arda sıralanmış, bazen de ufak bilgiler serpiştirilmiştir. Mehmed Tâhir, öznelerin eserlerine önem verip kütüphane araştırmaları yapmıştır. Birçok eserin hangi kütüphanede bulunduğunu aktarmıştır. Mehmed Tâhir, öznelerin eserlerine dair bilgi vermekle kalmamış, örnekler de vermiştir. Meşâyih faslındaki on bir öznenin eserlerinden manzum parça alıntıları yapmıştır. Mehmed Tâhir, Muğlalı

olan şeyhin *Gülşen-i Vahdet*, *Gülşen-i Tevhid* ve *Tuhfe-i Hüsâmî* gibi eserlerinden alıntılar yaptıktan sonra keşfine çıktığı Muğla'daki türbesindeki mezar taşındaki “Gedâyım Şâhidî-yi Mevlevîyim, Diyâr-ı Menteşe’de Muğlavîyim” mısralarıyla başlayan manzum parçayı da aktarmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, s. 8-10). Bu mısralardan anlaşılacağı üzere Mehmed Tâhir’in yaptığı alıntılar çoğunlukla özneyi yansıtan nadiren de hoşuna giden parçalardan oluşmaktadır.

Mehmed Tâhir eserini Aydın vilayeti şeyhleri ile sınırlamasına rağmen Meşâyih faslında Yunus Emre’ye de yer vermiştir. Bilgisi ve mücahadesiyle Tarikatlar zümresinin önde gelen simalarından olduğunu aktardıktan sonra memleketinin Bolu Sancağının Sakarya nehri çevresi olduğunu söylemiştir. Tapduk Emre’ye intisap ettiğini ve yüksek mertebelere ulaştığını dile getirir. Mehmed Tâhir, ona hakkındaki “esnâ-yı seyr ü sülûk ve mücahadesinde mensûb olduğu dergâha sırtıyla getirdiği odunlar içinde -bu dergâha eğrilik girmez diyerek- eğri bir odun bulunmamıştır” (a.g.e., s. 15) gibi bir söylentiye de yer vermiştir. Ardından basılı Divân’ını hakkında bilgi vermiş ve önemine değinmiştir. Ölümüne dair bazı kaynaklarda 843 olarak yer alan tarihe rağmen Divân’ındaki “Târîh dahi yediyüz idi, Yûnus canı bu yolda kodu idi” beytinden hareketle 843’ten daha önce olduğunu ileri sürmüştür. Şiirlerine dair sade ve halka hitap eden bir tarzda olduğunu ifade ettikten sonra Yunus Emre’nin ilahilerinden örnekler vermiştir. Yunus Emre’nin mezarı hakkında farklı bilgilerin bulunduğunu söylemiştir. Bu bilgiler Bursalı Lâmi Çelebi’nin *Nefahâtü’l-üns tercemesi*’nde ve Bursalı Şeyh İsmail Hakkı’nın basılmayan eserinde bulunduğunu aktarmıştır. Daha sonra Tapduk Emre ve Yunus Emre’ye ait olduğu iddia edilen farklı yerlerde türbelerin bulunduğunu dile getirmiştir. Bursa, Erzurum’a yakın olan Tuzcu gibi yerlerin dışında Kula ve Salihli arasında “Emre” ismindeki bir yerleşim yerinde de türbe bulunduğunu dile getirmiştir. Mehmed Tâhir bu türbeyi ziyaret etmiştir. Mezar taşlarında hiçbir yazının bulunmadığını ancak “Âşık Yûnus’un seng-i mezarında ufak bir balta resmi” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 16) kazındığını aktarmıştır. Son olarak “Emre” ve “Tapduk” sözcüklerinin geldikleri kaynaklara dair bilgi ve yorumlarını aktararak Yunus Emre’ye ayrılan kısmı bitirmiştir.

Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâl'nin ikinci bölümünde de dinî figürlere yer verilmiştir. “Ulemâ Faslı” başlığını taşıyan bölümde yer alan özneler şunlardır: İbn Melek, İbn Melekzade Mehmed Efendi, İshak Hâcesi Ahmed Efendi, İzmirî, İzmirî Süleyman Efendi, İzmirî Mustafa Efendi, İbrahim-i Bergamavî, İbn Adavî Mustafa bin İbrahim, Ahmed Said Efendi, İbrahim Efendi, Edirne Müftüsü Ahmed Fevzi Efendi, Bedreddin Mahmud-i Aydınî, Birgivî Mehmed Efendi, Bustan Mustafa Efendi, Bustanzade Mehmed Efendi, Bustanzade Yahya Efendi, Çivizade Muhyiddin Efendi, Hacı Süleyman Efendi, Hacı Evliyazade Hacı Ali Rıza Efendi, Hüseyin bin Mehmed-i Mandalyatî, Hızırşah bin Abdüllatif-i Menteşavî, Davud-ı Karsî, Resul bin Salih-i Aydınî, Recep Efendi, Radosizade Mehmed Efendi, Zeynizade Hüseyin Efendi, Sinan Efendi, Sükûnî Mehmed Efendi, Şemseddin-i Aydınî, Söbüceli Mehmed Efendi, Sarı İbrahim Efendi, Tavasî Ali Efendi, Tatzade Hüseyin Efendi, Abdullah bin Yusuf bin Mehmed bin Yahşi-i el-Kestelî, Iyşî Mehmed Efendi, Abdülkerim-i Akhisarî, Âlim Mehmed bin Hamza Hacı Emirzade, Ataullah Mehmed Efendi (Şeyhülislam), Abdullah-ı Tirevî, Abdurrahim Efendi, Ali Hicabî Efendi (Yorgancızade), Osman Abdülmennan Efendi, Gavvas Efendi, Kara Balı, Kuşadalı Şeyh Mustafa bin Hamza, Kuşadalı Şeyh Ahmed Efendi, Karatepeli, Kirli Hasanzade Hacı Mustafa Hamdi Efendi, Mehmed Muhyiddin (Kâfiyeci), Kestelli Muslihüddin (Kâfiyeci), Gelenbevî İsmail Efendi, Gördüslü Hacı Halil Efendi, Mehmed Muhyiddin-i Vefayî, Mehmed bin Kadı-i Aya-suluğ, Münşi Mehmed bin Bedreddin-i Akhisarî, Musannifin Bekir bin Ahmed Efendi, Mustafa Efendi, Mahmud bin Hâfız Hasan-ı Manisavî, Maraşî Mehmed Efendi, Mehmed İsamüddin Efendi, Mehmed Münib Efendi (Hâce), Mustafa bin Mehmed-i Güzelhisarî, Mehmed Efendi (Hacı Hamzazade), Musacalizade Mehmed Said Efendi, Nureddin Hamza-i Aydınî (Küçük Nureddin), Nasuh Nevalî-i Akhisarî, Naimî Halil Efendi, Veliyüddin Efendi, Vehbi Efendi, Lali Ahmed Efendi, Yayköylü Hacı Ahmed Reşit Efendi, Yeğen Osman Efendi, Yozgadî Çukadarzade Hacı Mustafa Keşfî Efendi. İsmi verdiğimiz kişilerin eserdeki sıralamalarında belli bir düzene uyulmamıştır. Uzman oldukları alanlardaki şöhretleri veya ölüm tarihleri sıralamada göz önüne alınmadığı gibi bir şehirde bulunan kişiler bitince diğerlerine geçiş de yapılmamıştır. Yani Muğlalılar, İzmirililer ve diğer şehirlerden

olanlar karışık olarak verilmiştir. Şehir merkezli sıralama yöntemine gitmemesi gayet doğaldır. Çünkü o zamanlarda Aydın vilayeti olarak hepsini kapsayan bir yapı vardı. Öznelerle dair bilgiler genelde memleket, eğitim, meslek, uzmanlık, ölüm, mezar ve eser üzerinedir. İstisnai olarak seyahatleri, mahlasları ya da halk arasındaki söylentilerine yer ayrılmıştır. Çoğu İzmir, Tire, Aydın, Nazilli, Kuşadası, Yenipazar, Muğla, Milas, Akhisar, Balıkesir, Manisa, Kırkağaç, Denizli, Tavas, Çivril ve Uşak gibi yerlerde doğmuş, büyümüş ve daha sonra oralarda vefat etmiş kişilerdir. Bunların dışında Kırşehir’de doğup İzmir’e yerleşen İzmirî lakaplı özne gibi o bölgede yerleşen kişiler de söz konusu edilmiştir. Ancak eserin başlığı ile uyumlu olmayıp esere konu olan özne de vardır. Mesela Davud-i Karsî, Karslı olmasına rağmen günümüz Ödemiş ilçesine bağlı Birgi mahallesinde mezarı bulunan “Birgivî Mehmed merhumun yanına defin” (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 31) edildiği için esere konu olmuştur. Bu kişi eğitimini İstanbul’da tamamladıktan sonra Mısır’a gitmiş ve Birgi’de vefat ettiği için oraya gömülmüştür. Bu özneyi Mehmed Tâhir, Birgivî Mehmed Efendi’nin mezarını ziyaretinde görmüş ve eserine almayı tercih etmiştir. Bu iki kişi arasında başka mezarlarının yan yana olmasının dışında başka bir bağlantı daha vardır ve Mehmed Tâhir bunu aktarmıştır. Davud-i Karsî, Birgivî Mehmed Efendi’den yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşamıştır. O, Birgivî Mehmed Efendi’nin hadis ilmine ait eserini şerh etmiştir. İlmî açıdan da bağ gördüğü için eserine almayı uygun görmüş olabilir.

Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî’nin Ulemâ faslındaki öznelerin eğitimleri hakkında uzun uzadıya bilgi verilmemiştir. Hatta bazıları hakkında hiç verilememiştir. Bilgisi verilenlerin de eğitimini hangi şehirde, hangi hocadan ya da hangi medreseden aldığı söylenmiştir. Bölümdeki öznelerin meslekleri çoğunlukla müftü, imam ya da medreselerde hocalık gibi görevlerdir. Bu durumla paralel olarak da uzmanlık alanları hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf gibi konulardır. Ancak istisnai olarak hem dinî alanda uzmanlık gösterip hem de farklı alanlarda uğraşanlar da vardır. Buna örnek olarak Nasuh Nevali-yi Akhisarî verilebilir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 58-59). İsminde de anlaşılacağı üzere Akhisarlı olan bu kişi, eğitimini Manisa’da ve İstanbul’da tamamlamıştır. III. Mehmed’e hocalık da yapmış olan

Nasuh Nevali-yi Akhisarî, Gazali'den Aristoteles'ten çeviriler yapmış ve yorumlamıştır. Mehmed Tâhir'deki araştırmacı yönü çok iyi gösteren bir özelliği de öznelerinin mezarlarını, türbelerini incelemesidir. Meşâyih bölümünde olduğu gibi Ulemâ bölümünde de birçok öznenin mezarını ziyaret etmiş ve incelemelerde bulunmuştur. Mezarların tam olarak nerede olduğunu da ihmal etmeyen Mehmed Tâhir, mezar taşlarının üzerindeki bilgileri kullanmıştır. Eğer taşların üzerine bir şeyler kazınmamışsa “seng-i mezarında yazı yoktur” diyerek bunu da aktarmıştır. Ancak mezarlarından bilgi edinemediği kişiler hakkında yazılmış biyografik kaynaklara başvurmayı da ihmal etmemiştir.

Öznelerin eser yazıp yazmadıkları etmedikleri Mehmed Tâhir için çok önemlidir. Nitekim şimdiye kadar eserlerine aldığı kişilerin eserleri üzerinde çok durduğunu görmüş olduk. Şimdiki eserinde de durum farklı değildir. Ulemâ faslındaki öznelerin toplam 327 eserinin ismi verilmiştir. Tüm öznelerin eserleri söylenmemiştir ya da söylenememiştir. Söyleyememesinin nedeni Mehmed Tâhir'in esere ya da ismine ulaşamadığı için olabilir. Çünkü bir öznenin ne kadar eseri varsa sıralamaktan geri kalmamıştır. Mesela bölümde hacmen biyografisi en çok verilen Gelenbevî İsmail Efendi'nin 34 eserinin hepsini saymıştır. Tam tersi olarak da bölümde hacmen çok az yeri olanlardan olan Resul bin Salih-i Aydınî gibi kişilerin eserleri olduğu söylenmiş olmasına rağmen isimleri verilmemiştir. Verilen eserlerin bir kısmının içeriklerine, basım durumlarına ve nerede olduklarına dair bilgiler aktarılmıştır. Bu konuda belli bir tutarlılıktan söz edemeyeceğiz. Mesele İbn Melek'in 8 eseri hakkında bilgi verilirken Gelenbevî İsmail Efendi'nin o kadar eserinden hiçbirine ait bilgi söylenmemiştir.

Ulemâ bölümünü eserin en kalabalığı olmasına rağmen her özneye eşit derecede yer ayrılmamıştır. Yukarıda söylediğimiz gibi Gelenbevî İsmail Efendi'ye en çok yer ayrılmıştır. Ancak Mehmed Tâhir, ona ait bilgileri *Eslâf*'tan doğrudan aktarmıştır. Sayfalarca alıntının başına bir paragraf eklemek suretiyle oluşturduğu biyografinin sonuna kendi araştırmaları sonucunda öğrendiği öznenin eserlerine yer vermiştir. Aslında Mehmed Tâhir bunu kolayca kaçmak için yapmamıştır. Çünkü kendi yazdığı paragrafta *Eslâf*'taki bilgilerin yeterince tatmin edici olduğunu söylemiştir. Ayrıca Mehmed Tâhir için kolayına kaçacak şekilde

kendinden önce yazılanları aynen nakletmediğini yaptığı ayrıntılı alan araştırmaları sayesinde göstermiştir.

Mehmed Tâhir, öznelerin hayat hikâyelerinden ve eserlerden bahsederken aralara bazen bağlantılı bazen bağlantısız bilgiler eklemiştir. Bağlantılı bilgilere örnek olarak Iyşî Mehmed Efendi'nin tasavvufi eserlerinden bahsettikten sonra Osmanlı âlimleri içindeki 26 dinî şerh yapan kişinin isimlerini ve ölüm tarihlerini vermesi gösterilebilir. Bağlantısız olarak ise örneğin Denizli'nin farklı bir isme daha sahip olduğunu kaynaklardan hareketle söylemiştir. "Denizli'nin bir ismi de Lazkiye olduğu seyyâh-ı meşhur İbn Battuta'nın *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Enzâr* isimindeki seyahatnamesinin birinci cildinin on yedinci sahifesinde ve *Terceme-i Şakâyık*'da Merkez Efendi bahsinde musarrahdır." (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 38-39). Burada bahsedilen Lazkiye günümüz Suriye sınırları içerisinde yer alan ve birçok Türk'ün de yaşadığı şehir değildir. Kastedilen Osmanlı idarî şehir yapısında Lazkiye Sancağı olarak da geçen Denizli'dir.

İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri adlı eserinde Mehmed Tâhir, ilk iki bölüm olan Meşâyih ve Ulemâ başlıkları altında Osmanlı Devleti idaresi zamanlarında Kırım coğrafyasında yaşayan dinî figürleri anlatmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1335). Meşâyih faslında yer alan özneler şunlardır: İbrahim Efendi, Selim Baba, Haydarzade Muhammed Feyzi Efendi, Hâmid-bî Nevâ, Ahmed Efendi, Hicâbî Abdülbâkî Efendi. Toplam 6 özne bulunduğu görülmektedir. Bu öznelere eşit derecede yer verilmeye çalışılmıştır. Önce öznelerin hangi tarikatlara bağlı buldukları açıklanmıştır. Ardından memleketleri, mürşitleri, ölüm tarihleri ve mezarları hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak ise sıralamak suretiyle öznelerin eserleri aktarılmıştır.

Ulemâ faslında yer alan özneler ise şunlardır: Mevlânâ Şerefeddin bin Kemal, Mevlânâ Seyyid Ahmed bin Abdullah, Hüseyin Kefevî, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Eyyüb Kefevî, Baba Kûşî Abdurrahman Efendi, Mevlânâ Rükneddin Ahmed bin Muhammed, Abdullah Efendi, Reşid Ahmed Efendi (Kırımıyade), Abdüsettar Efendi, Habîbüddin Ali Efendi, Ferruh İsmail Efendi, Kefevî Muhammed Efendi, Abdünnâfî Efendi, Mevlânâ Receb bin İbrahim, Ömer bin Salih Efendi. Bu bölüm

15 özne ile Meşâyih bölümüne göre daha kalabalık özneye sahiptir. Her özneye eşit derecede yer verilmemiştir. Bazen kimi özneler, hayat hikâyelerine ya da eserlerine dair bilgiler ayrıntılı verildiği için diğer öznelerden fazla yer kaplamışlardır. Bazen de kimi öznelere bir cümlelik yer ayrılmıştır.

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nin birinci cildini dinî figürlere ayırmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C.1). Cilt de kendi içerisinde “Meşâyih” ve “Ulemâ” diye ikiye ayrılmıştır. Öznelerin en çok tanınan isimleri ya da lâkaplarının ilk harflerine göre gruplandırılmıştır. Ancak her Arap harfi için grup oluşturulmamıştır. Örneğin Meşâyih faslında ا (medli elif) ve ض (dad) harfi için ya da “Ulemâ” bölümünde ه (he) harfleri için gruplandırma olmamıştır.

“Meşâyih” bölümünde toplam 280 özneye yer verilmektedir. “Ulemâ” bölümünde ise toplam 513 özne bulunmaktadır. Öznelerin hepsinin isimlerini buraya alınması çalışmayı dağıtacaktır. Bu sebeple en her iki bölüm için genel değerlendirmeleri yapmayı uygun gördük.

“Meşâyih” bölümünü Akşemseddîn (Şeyh Mehmed bin Hamza) ile başlayarak Yusuf-ı Yanyavî ile bitmektedir. Bu bölümde en az özne sayısı birer kişiyle چ (çim), ر (re), ز (ze), ط (tı), ظ (zı) ve لا (lâmelif) harfleridir. En çok öznenin bulunduğu harf ise 45 kişiyle ع (ayn) harfidir.

Mehmed Tâhir, birinci bölümdeki öznelerin hangi tarikatlardan olduğunu belirtmeye özen göstermiştir. Genel olarak şeylerin tarikatını söyledikten sonra memleketleri, mürşitleri, ölüm tarihleri ve mezarlarına dair bilgi vermiş ve ardından öznelerin eserlerine geçmiştir. Eğer eserleri hakkında bilgi edinmişse ayrıntılı bilgiler vermeyi ihmal etmemiştir. Nitekim çoğu öznenin hayat hikâyelerinden ziyade eserlerine ağırlık vermiştir (İsmail Hakkı el-Celvetî, İbrahim Hakkı-yı Erzurûmî, Müstakimzade Süleyman Sadeddin Efendi, Niyazi Mehmed Mısırî vb.). Ancak bazı öznelerin de eserlerinden ziyade hayat hikâyelerine daha fazla yer vermiştir (Dâvud-ı Kayserî, Dede Ömer Rûşenî, Sarı Abdullah Efendi, Abdülhalad Nuri Efendi vb.). Dolayısıyla bir standart belirlendiği söylenemez. Ayrıca bazı öznelerin eserlerinden alıntılar yapılırken bazılarınıninkinden yapılmamıştır. Alıntı yapılanların da kimisinden (İlmî Mehmed Efendi, Abdurrahim Efendi, Sarhôş Balî Efendi vb.) birer beyit kimisinden (Fahrî Ahmed Efendi,

Hüseyinî, Zakirzade Abdullah Efendi) beşer-altışar beyit alıntı eklenmiştir. Sonuç olarak bu konuda da standart belirlenmediğini ifade edebiliriz.

“Ulemâ” bölümü Akbilek Bahşi Efendi ile başlamaktadır. Bu bölümün son öznesi Yektâ Efendi (Ali Yektâ Efendi) isimli kişidir. Bölümün en az özneli harfi bir kişiyle ث (se) harfidir. Bu harfi ikişer özneyle ذ (zel) ve غ (gayn) harfleri takip etmektedir. En kalabalık grup ise 70 kişiyle ع (ayn) harfidir.

Mehmed Tâhir, ikinci bölümde genelde öznelerin eğitimlerinden söz açarak hayat hikâyelerine başlamıştır. Eğer girişte bilgilendirmemişse eğitim durumunu, kimlerden ders aldığını ve hangi alanlarda faaliyet gösterdiğini aralarda vermeye çalışmıştır. Standart hâline getirdiği öznelerin memleketleri ve ölüm yıllarına dair bilgilerin yanında biliniyorsa mezarlarından da bahsetmiştir. Ayrıca bazı öznelerin (İbn Kemal Şeyhülislam, Ebussuud el-İmâdî, Yusufzade Abdullah Hilmi Efendi vb.) resmî görevlerinden de bahsetmeye çalışmıştır. Öznelerin eserlerine geçince en meşhur eserlerine ayrı bir önem vermiştir.

3.2.2. Dil-Edebiyat Bilginleri, Yazarlar ve Şairler

Mehmed Tâhir biyografi eserlerine dalcileri, edebiyatçıları ve şairleri alarak dil ve edebiyata verdiği değeri göstermeye çalışmaktadır. Bu çabayı yayımladığı ilk eserinden itibaren sergilemektedir. Aynı çaba son eseri olan *Osmanlı Müellifleri* ile zirve noktasına ulaşmaktadır. Mehmed Tâhir eserleriyle dil ve edebiyat incelemelerine kaynak teşkil edebilmektedir. Eserlerine aldığı şahsiyetler hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler vermesi çalışmalarının değerli yönlerinden birisi olabilmektedir.

Mehmed Tâhir, farklı alanlarda olduğu gibi dil ve edebiyat alanında da Türklerin hizmetlerini kanıtlamaya çalıştığı *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*’nde şairlerden önce “Türklerden Yetişen Ulûm-ı Edebiyye Ulemâsı” başlığı altında dil ve edebiyat bilginlerini aktarmaktadır. Bu başlık için eserin ilk baskısı (H. 1314) ile ikinci baskısı (R. 1327) arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin aşağıdaki listede yer alan Allame Mahmud Gaznevî’ye ilk baskıda yer verilmişken (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a, s. 25) ikinci baskıda yer verilmemiştir. Ayrıca

Şemseddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî, Ebü'l-Kâsım İmâd el-Fârâbî ve Sadruşşerfa el-Buhârî ve Mahmûd b. Ahmed el-Fârâbî gibi isimler ilk baskıda dâhil edilmemişken ikinci baskıya dâhil edilmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 29). Biz her iki eseri de karşılaştırarak Mehmed Tâhir'in Türk olarak tanıttığı 20 dil ve edebiyat bilgini şahsiyeti buraya nakletmeyi uygun gördük. Mehmed Tâhir'in bu isimler hakkında verdiği bilgilerden hareketle onların doğum yerlerini, ölüm yılı ve yerlerini ve ayrıca eserlerini de aktardık:

Tablo 2: Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri'ndeki Dil ve Edebiyat Bilgini Türkler

İsimleri	Doğum Yeri	Ölüm Yılı ve Yeri	Eserleri
Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî	Türkistan-Farab	393	Sihâhu'l-cevherî
Sirâceddîn Yusuf es-Sekkâkî	Harezm	626- Bağdat	Miftâhu'l-ulûm
Allâme Mahmud Gaznevî			Ravzatu'l-ârifin
Ebû Abdullah Muhammed b. Ali et-Tirmizî		255	En-Nehc; Nevâdiru'l-usûl ve sadece ikinci baskıda verilenler Hatmü'l-enbiyâ; Gavru'l-umûr; Garsu'l-muvahhidin; Kitabu'l-furûk
Ebû İbrahim el-Farabî		530	Divânü'l-edeb
Mevlânâ Hasan es-Sebzevârî			Râhatü'l-ervâh; Letâifü'l-vezâif
Reşidüddin Vatvât el-Belhî		587- Hive	Hadâiku's-sihr fî dekâiki'ş-şi'r, Terceme-yi Sad Kelime-yi Ali; Cem'-i Sad Kelime-yi Çehâr-ı Yâr; Dürerü'l-hasâis
Ebû Bekir el-Hârizmî		383- Nişabur	Mecmua-i Resâil

Nâsır b. Abdüsseyyid b. Ali el-Mutarrizî	Harezmi	610	Düstûr; Mirkâtü'l-edeb; Muğrib; Kına'; Şerh-i Makâmât-ı Harîfî; el-Misbâh fi'n-nahv
Ebü'l-Kâsım el-Belhî		463	Ravza
Şemseddîn Muhammed b. Eşref es-Semerkindî		600	Âdâb; es-Sahâif; Kıstâs
Ebü'l-Kâsım İmâd el-Fârâbî			Hâlisatü'l-hakâik li-mâ fîhi min esâlîbi'd-dekâik; Silkü'l-cevâhir u Neşru'z-zevâhir; Misbâhu'l-cinân; Miftâhu'l-cinân
Celâleddin el-Buhârî			Câmi'u'l-ulûm
Muhammed b. Ebü'l-Kâsım el-Hârizmî			Takvimü'l-lisân
Sadruşşerîa el-Buhârî			Ta'dîlû'l-ulûm
Tâşkendî			Mîzânü'l-edeb
Mahmûd b. Ahmed el-Fârâbî			Hulâsatü'l-makâmat
Nizâmu'l-Mütekellim lakaplı Câhiz			
Ebü İshak Seyyaru'l-Belhî			
Hasan es-Sağfî			

Mehmed Tâhir tablodaki isimlerden hacmen en çok Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'ye yer ayırmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a, s. 24; Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 27). Buna rağmen öznenin biyografisi oldukça kısadır. Mehmed Tâhir onun sadece nerede doğduğu ve ne zaman öldüğü

bilgisini vermektedir. Bunların dışında eserleri hakkında birkaç cümle söylemektedir. Diğer şahsiyetler için genel olarak doğum yeri ve ölüm yılı bilgisini vermenin yanında sadece eserlerinin isimlerini göstermektedir. Doğum ve ölümlerine dair bilgi verilmeyen isimler de bulunmaktadır. Bunların sadece bir adet dil ya da edebiyat bilgisine dair eser ismi verilmektedir. Ayrıca Mehmed Tâhir, yukarıdaki tabloda bulunan son üç ismin eserlerini dâhi vermeden sadece dil ve edebiyat alanında uzman oldukları söylemiş (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a, s. 26) ancak ikinci baskıya dâhil etmemiştir.

Mehmed Tâhir, divan oluşturmuş 26 Türk şairini eserinde yer vererek kısaca biyografilerini anlatmıştır. Eserinde aktardığı bilgilerden de nakletmek suretiyle bu şairlerin listesi şöyledir:

Tablo 3: *Türklerin Uûm ve Fünûna Hizmetleri*'ndeki Divan Sahibi Türk Şairler

İsimleri	Doğum Yeri	Ölüm Yılı ve Yeri	Diğer Eseri/leri
Hakîm Senâî-yi Gaznevî		445- Gazne	Divân, Hadîka-i Mesnevî; Tarîku't-tahkîk; Seyrû'l-ibâd; Akılname
Şah Bedahşânî			Divân
Zahîr-i Fâryâbî		598- Tebriz	Divân
Fitâlî-i Hârizmî		732- Harezmi'nin Hoyuk kasabası	Divân, Kenzû'l-hakâik
Kemâleddîn el-Hucendî		793- Tebriz	Divân
Hilâlî-i (ya da Ziyâî) Buhârî			Divân
Şevket-i Buhârî		1108- İsfahan	Divân
Sultan Hüseyin Baykara			Divân, Mecâlisü'l-uşşâk
Şehîd Said Fasîhî-yi Hârizmî	Harizm'in Cücan kasabası		Divân, "Kıssâ-i Vâmîk ve Azrâ" başlıklı manzumesi de vardır.
Ali Şîr Nevâî		906	Divân, Zahîretü'l-ebrâr; Mecâlisü'n-nefâis; Muhâkemetü'l-lügateyn; Nazîre-i Hamse-i Nizâmî

Nâsır Buhârî			Divân
Şâhi-yi Sebzevârî		857	Divân, Mecmuâtü'ş-şu'arâ
Esîrüddîn el-Ahsîkesî		608	Divan-ı Eş'ar
Seyfeddîn-i Esferângî			Divan-ı Eş'ar
Feruhî-yi Tirmizî			Divân, Tercümânü'l-belâğa
Umakkık-ı Buhârî			Divan-ı Eş'ar, Kıssa-i Yusuf
Hakîm Katrân Âmülî-yi Tirmizî			Divân
Mahdumkulu			Divân
İbn Yemîn			Divân
Mevlânâ Lutfî			Zafernâme
Mevlânâ Sâdikî			Mecmua'u'l-havâs
Ebü'l-Feth el-Büstî	Büst	430- Buhara	Divân
Emîr Hüsrev-i Dihlevî		725- Delhi	Birrü'l-ibrâr; Enîsü'l-kulûb; Mir'âtü's-safâ; Hamse; Menâkıb-ı Hind; Tarih-i Delhi
Ebü'l-Kâsım Hasan b. Ahmed Unsurî-yi Belhî			Divân
Muhammed Sâlih			Şeybânîname; Leyla vü Mecnûn
Müeyyidüddîn Hasan Tuğrâi-yi Feryûmdî		518- Musul	Lâmiyyetü'l-Acem

Tabloda ismi geçen şairlerden hacmen en çok Ali Şîr Nevâî (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 31) ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye (a.g.e., s. 33-34) yer verilmektedir. Ali Şîr Nevâî'nin lakabı, uzman olduğu alanları, eserleri ve ölüm tarihleri aktarılmaktadır. Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin ise babası, doğum yeri, hakkında söylenen sözler, sohbet ettiği kişiler ve ölümü hakkında bilgiler anlatılmaktadır. Diğer kişilerin genel olarak eserleri hakkında bilgi verilebilmektedir. Mehmed Tâhir farklı olarak Kemâleddin el-Hucendî, Hilalî-i Buhârî gibi kişilerden alıntılar

yapmaktadır. Her şairden alıntı yapılmadığı için bu konuda bir düzensizlik görülmektedir.

Mehmed Tâhir, divan sahibi Türk şairleri ele aldığı bölümün sonunda biyografisini vermek istemediği bazı şair kişilerin isimlerini art arda sıralamaktadır (a.g.e., s. 35). Bunların bazılarının eserlerini vermektedir. Bu kişiler şöyledir: Fethî-yi Tirmizî, Ruhî-yi Semerkandî, Hüsâmi-yi Harizmî, Harisi-yi Mervî, Suzen-i Semerkandî, Himmet-i Belhî, Hilâlî-yi Semerkandî (*Şah ve Derviş*), Aruzi-yi Semerkandî (*Divân, Dâstan-ı vîs ü Râmin, Kitab-ı Çehâr-ı Makâl*), Sâlim-i Semerkandî, Burhaneddin-i Semerkandî, Kevser-i Buharî, Emir Mahmud, Şeyh Necm, Hafız-ı Barî, Mevlânâ Veysî, Mevlânâ Zemânî, Hoca Fasihuddin, Âbid Han, Mir Haydar Subbûhî, Muhammed Ali Gurbetî, Bedir Çâçî, Rükneddîn-i Kabâî, Hasan Erdeşir, Hoca Abdülmelik-i Semerkandî, Samî, Mevlânâ Bedahşî-yi Semerkandî, Muhammed b. Süleyman-ı Kutalmışî, Sehmi-yi Buharî, Sehâyî, Mevlânâ Bertilmişî, Hâletî, Hasan Bey, Zevkî, Riyaz-yi Semerkandî, Derviş Mansur es-Sebzevarî, Nigâhî, Mesud-ı Buharî, Bineva-yı Bedehşânî, Edib Sabir-i Tirmizî, Muhtari-yi Gaznevî, Ali Şaşî, Ağaci-yi Buharî, Ezherî-yi Mervezî, Esad es-Semerkandî, İsmî-yi Buharî, Beheştî-yi Hisarî, Tekiş Hân-ı Harizmî, Devlet Şâh-ı Semerkandî, Mevlânâ Sâdik-ı Semerkandî, Yakub-ı Türkmanî, Yusuf-ı Türkmanî.

Mehmed Tâhir ayrıca İran'daki Afşar Türkmenlerinden şair Hilâlî, Cevzî, Zevkî, Hısalî, Halefî. Nasiruddin Şah, Mazharuddin Şah'ı sadece isimlerini vermekle yetinmektedir (a.g.e., s. 36). Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nde kadın şairlere de yermektedir. Ancak kadın şairlerin sadece isimlerini sıralamaktadır (a.g.e., s. 36).

Mehmed Tâhir'in şairlere yer verdiği ikinci eseri Aydın yöresi meşhurlarını bir araya getirdiği *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* adlı eseridir. Eserde toplam 36 şaire yer vermektedir. Şairlerin bölüm içinde sıralanışlarında bir düzen göze çarpmamaktadır. Bu şairlerin eserdeki bölüm içi sıralanmasına uyarak isimlerini ve Mehmed Tâhir'in haklarında verdiği bazı bilgileri aşağıdaki tabloda aktarıyoruz:

Tablo 4: Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâlî'ndeki Şairler

İsimleri	Doğum Yeri- Memleketi	Ölüm Yılı ve Yeri	Eserleri
Ahmed Esad Efendi	Manisa	1274- Manisa	Nasîhatü'l-Mülûk Tercümesi, Tuhfe-i Arabîyye Şerhi
Erzincanî Hacı İsmail Kemal Efendi (Hüdhüdzâde)	Manisa	1307- İzmir	
Birrî	Manisa	1128	Divân, Bülbüliyye
Bahrî Efendi	Adana	İzmir	
Benlerlizâde Hafız Ahmed Talat Efendi	İzmir	1321- İzmir	Manzûme-i Mevlid
Sabit Mustafa Efendi	Alaşehir	1122	
Senayî	Manisa		Maksûd Şerhi, Fıkıh-ı Ekber Şerhi, Nebistân-ı Zülâlî, Menâkıb-ı Emîr Sultan
Servet Efendi	İzmir	1285- İstanbul	
Hüseynî	Rumeli		Camiü'l-Nesâyih
Hâleti	Tire	1012	Menâkıb-ı Cenâb-ı Mevlânâ, Aslü'l-Usûl
Hulvî Abdullah Efendi	Akhisar	1159- Marmara	Kasîde-i Ber Tercemesi
Hamdi Efendi	Turgutlu	1123	
Hudayî Salih Dede		885- Muğla	
Hacı Hafız Halil Dede	İzmir	1305- İzmir	Vücûh-ı Sab'a
Salim Efendi	Kula	1245-Kula	

Şuhûdî Dede		Muğla	
Şerifî Mehmed Efendi	Kula	1243- Kula	
Sarı Kemal	Bergama		Mu'cem fî Asâr-ı Mülûk-ı Acem Tercümesi, Divân
Arşî Dede	Tire	1000- Mora	
Ali Efendi	Kula		Tuhfe, Mecmua-ı Eşâr
Ferruhî	Akhisar	1000?- İstanbul	
Ferdî Abdullah Efendi		İstanbul	Divânçe-i Esfar, Salat-ı Müşeyşiyye Şerhi, Âyât-ı Mensuba Tercümesi
Kamil-i Mevlevî	Manisa	1068	
Keskin Efendi	Denizli- Sarayköy		
Makalî Mustafa Bey	Alaşehir	992-İstanbul	Divân
Mehmed Lütfî Dede	Manisa	1250- Manisa	
Mihri Efendi	İzmir	1255- İstanbul	
Mustafa Aziz Efendi	Ağrıboz	1256- İzmir	Divân
Muharrem Baba	Malatya	1273- İzmir	
Mustafa Fariğ Efendi	Mora- Gördüs	1275- İzmir	Divânçe
Mehmed Necip Efendi		1320	
Veysî Efendi	Alaşehir	1037- Üsküp	Durretü't-Tâc fî Siret-ü Sahib'l-Mirac, Düstürü'l-Amel, Hubnâme, Tevbenâme, Mercü'l-Bahreyn, Fütuh-ı Mısr, Vakıanâme, Divân, Münşeât, Hediyeü'l-

			Muhlisin, Tezkiretül-Muhsissin
Vassaf Abdullah Efendi		1174- Emirgan	Divânçe, Zemzeme
Vasfî Ali Galip Efendi	Nazilli	1216	
Vehbi Şeyh Mehmed Efendi	Rumeli-Yenişehir	1302- İzmir	Divân
Hâtif Mehmed Efendi	Demirci-Kılavuzlar	1266- İstanbul	

Tablodaki isimlerin genel olarak doğum yerleri, memleketleri, bağlı oldukları tarikatları, eserleri, ölümleri ve mezarları hakkında bilgi verilmektedir. Çoğu kişinin şiirlerinden alıntılar yapılmaktadır. Alıntılar bazen sayfalarca sürmekte bazen de birer beyitle sınırlandırılmaktadır. Hiç alıntı yapılmayan Ali Efendi (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 75), Vehbi Şeyh Mehmed Efendi (a.g.e., s. 86) gibi şairler de bulunmaktadır. Şairlerin edebî yönleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmemektedir. Mehmed Tâhir, şairliğini beğendiği kişinin şiirlerine övgüler yapmaktan geri kalmamaktadır. Ancak bunlar da birkaç kelimelik iltifattan ibarettir. Kısacası Mehmed Tâhir, şairler hakkında tam olarak değerlendirme yapmamıştır. Daha çok biyografilerinden birkaç bilgi ve şiirlerinden örneklerle ele aldığı şairlere ayırdığı bölümü oluşturmuştur.

Mehmed Tâhir, *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*'nde şairler için ayrı bir bölüm oluşturmuştur. Toplam 15 Kırmılı şair hakkında bilgi vermiştir. Bu şairler ve haklarında verdiği bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*'ndeki Şairler

İsimleri	Ölüm Tarihi ve Yeri	Eserleri
Halim Giray	1239- İstanbul	Divân, Gülbün-i Hânân

Nüzhet Efendi	1304- Sivas	Terceme-i İzhârü'l-Hak, Mugni'l-Küttâb, Nüzhetü'l-Münşe'at, Muaddilü'l-İmlâ ve Mükemmilü'l-İnşâ, Kirli Çıkı, Letâifü'l-Muhâdarât
Gazi Giray	1016- Akmescit	Divân, Gül ü Bülbül, Mektubât
Remzi Bahadır Giray	1050	
İkinci Mengli Giray	1152- Bahçesaray	
Hacı Selim Giray	1116	
Şerif Efendi		
Lütfi	1110- Kasımpaşa	
Ebubekir Rifat Efendi	Medine	Divân
Şahbaz Giray	1252- İstanbul	
Fâzıl Paşa	1300- İstanbul	Divân
Ziver Efendi	1245	
Abdullah Ramiz Efendi	1126- Yerköy	Divân
Kefevî Muhammed Şefik Dede	1082	
Bekâyi-i Kefevî	1000	

Tablodaki isimlerden görece ayrıntılı biyografisi verilen Halim Giray'dır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1335, s. 18- 19). Onun İstanbul'a gelişi, resmî görevleri, emekliliği ve ölümü anlatıldıktan sonra eserinin içeriği, basımı vb. hakkında bilgi verilmektedir. Ardından beğenilen şiir parçaları nakledilmektedir. Diğer şairler için de benzer ama daha kısa cümleler kurulduktan sonra şiirlerinden örnekler aktarılmaktadır. Sadece Fâzıl Paşa'nın (a.g.e., s. 27) şiirine örnek

verilmemektedir. Osmanlı Devleti dönemi Kırımlı şairler hakkında genel bir tablo oluşturması açısından Mehmed Tâhir'in bu eseri önemlidir. Ancak verdiği bilgilerin çok genel olması ve şairlerin edebî yönleri hakkında değerlendirme yapmaması nedeniyle değeri sorgulanabilir.

Mehmed Tâhir, en büyük eserinde de edebiyat dünyasındaki şahsiyetlere yer vermeyi ihmal etmemiştir. Bunun için *Osmanlı Müellifleri*'nin ikinci cildini sadece yazarlara ve şairlere ayırmıştır. Cilde alacağı kişileri geleneksel şair tezkirelerinden ve kendi dönemindeki şairlerden seçmeye çalışmıştır. Her şiiir yazanı eserine dâhil etmemiştir. Öncelikle şiiirleriyle en azından bir divançe oluşturan kişileri seçmeye özen göstermiştir.

Osmanlı Müellifleri'nin ikinci cildi “Şuarâ faslı” adını taşıyan tek bölümden oluşmaktadır. Özneler maddeler hâlinde isimlerinin baş harfleri esas alınarak Arap alfabesine göre sıralanmaktadır. Her harf altında ise kronolojik olarak dizilmektedirler. En çok özne غ (gayn) ve ر (ra) harflerinde bulunurken en az özne چ (çim), ز (ze) ve ظ (zı) gibi harflerde görülmektedir. Biyografilere başlanmadan önce şiiir ve şairler için söylenen hadisler verilmektedir. Toplam 7 hadis aktarılmaktadır. Bunlardan örnek olarak şunlar verilebilir: “Çocuklarınıza şiiir öğretiniz. Zira o zihni açar, cesaret verir.”; “Şairlerin dili, cennetin anahtarıdır.”; “Şiiirden hikmetli olanları ve meselleri öğreniniz.”; “Şâirlerin kalpleri Rahman'ın hazineleridir.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 486).

“Şuarâ faslı”nda toplam 562 özneye yer verilmektedir. Bunların hemen hepsi Osmanlı Devleti döneminde yetişmiş şairlerdir. Eserin ismiyle doğru orantılı olarak şairlerin çoğunluğu Anadolu coğrafyasından olmakla beraber Balkanlar, Kırım, Kafkasya, Ortadoğu ve Afrika gibi coğrafyalardan da olanlar görülebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kültür merkezi olan İstanbul'dan olan şairlerin fazlalığı açıkça ortadadır. Zaman açısından 14. yüzyıldan başlayarak eserin yazıldığı 20. yüzyılın başlarına kadar gelmektedir. Son asrın da sadece ölmüş şairleri esere alınmaktadır. Ancak eser bu uzun süre içerisindeki tüm Osmanlı şairlerini kapsama iddiasını taşımamaktadır. *Osmanlı Müellifleri*, 20. yüzyılda yazılmış *Eslaf*, *Mecmua-i Şuarâ*, *Tezkire-i Üdebâ*, *Riyâzü'l-âşîkîn*, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, *Son Asır Türk Şairleri* ve *Tuhfe-i Nailî* gibi sadece

şairlere ayrılmaya da ikinci cilt özelinde şair tezkirelerine örnek olarak gösterilebilir. Çünkü şairlerin kısa hayat hikâyeleri ve ardından şiirlerinden örnekler verilmesi teknik bakımdan geleneksel şair tezkirelerine benzemektedir. Nitekim ismini andığımız eserlerden de farklı yönler barındırması bakımından ayrı bir özelliğe sahiptir. Örneğin *Son Asır Türk Şairleri* gibi sadece bir yüzyılı kapsamamaktadır. İçerdiği şair sayısı bakımından kendinden önceki eserlere göre çok iddialı olmamakla beraber hatırı sayılır bir sayıda olduğu da bir gerçektir. Bu bakımdan unutulmamalıdır ki *Osmanlı Müellifleri* tüm ciltleriyle düşünülecek olursa sadece şairleri kapsamamaktadır.

Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'ne aldığı tüm yazar ve şair isimlerini buraya almak kalabalıklığa yol açacaktır. Bu sebeple sadece 1800 yılı ile ikinci cildin basıldığı 1922 yılı arasında ölen şairlerin ismini ve haklarında verilen bilgileri nakletmeyi uygun gördük. Böylece Mehmed Tâhir'in 19. ve 20. yüzyıl Türk edebiyatının aktörlerini ne derecede kayıt altına aldığını görebiliriz. Bu yıllar arasında ölen yazar ve şairlerin Mehmed Tâhir'in aktardığı gibi isimlerini, doğum yerlerini ya da memleketlerini, ölüm yıl ve yerlerini ve son olarak kaç eserinden bahsedildiğini aşağıdaki tabloda aktaracağız. Yazar veya şaire ait olduğu söylenen eserlerin sadece sayısını verme nedenimiz, bu çalışmayı amacının dışına çıkmasını önlemektir. Tabloyu, her ismin ölüm yılı hakkında bilgi verilmediği için kronolojik değil alfabetik olarak yeniden düzenlemeyi tercih ettik:

Tablo 6: Osmanlı Müellifleri'ndeki 1800-1922 Yılları Arasında Vefat Eden Yazarlar ve Şairler

İsimleri	Doğum Yeri- Memleketi	Ölüm Yılı ve Yeri	Özneye Ait Verilen Eser Sayısı
Abbâs Kemâl Efendi	Kerkük	1310 (1892-93)- Kerkük	2
Abdî Efendi	Karahisar	1279 (1862-63)- İstanbul	4
Abdurrahman Fehmî Efendi (Manastırlı)	Manastır	1322 (1904-05)- Urfa	2

Abdurrahman Süreyyâ Efendi (Süleymaniyeli)	Bağdat	1322 (1904-05)- İstanbul	7
Abdülhalîm Memdûh Bey (İstanbulî)	İstanbul	1323 (1905- 06)- İngiltere- Folkestone	6
Âbidin Paşa (Prevezeli)	Preveze	1324 (1906-07)- İstanbul	6
Aczî Ağa (Mürîdzâde Mustafa Aczî Ağa)	Edremit	1292 (1875)- Edremit	1
Âdile Sultân	İstanbul	1316 (1899)- İstanbul	1
Âgâh Osman Paşa	Trabzon	Muharrem 1324 (Mart 1906)- Ankara	2
Ahmed Mithat Efendi		1329 (1912)- İstanbul	34
Âkif Mehmed Paşa (Kalkandelenli)		1311 (1893-94)- İstanbul	1
Âkif Mehmed Paşa (Yozgadî)	Yozgat- Bozok	1261 (1845)- İskenderiye	3
Âlî Ali Efendi (İstanbulî)	İstanbul	1273 (1856-57)- Silivri	0
Âlî Mehmed Bey (İstanbulî)		1316 (1899)- İstanbul	5
Ali Muzaffer Bey	İstanbul	1330 (1911-12)- İstanbul	11
Ali Rûhî Bey (İstanbulî)		1308 (1890)- Japonya	2
Ali Şehbâz Efendi (Kayseriyeli)	Kayseri	1316 (1898-99)- İstanbul	3
Andelîb Es'ad Fâik Bey (İstanbulî)	İstanbul	1320 (1902-03)- Malatya	1
Ârif Bey (Cebbârzâde-Çapanzâde Mehmed Ârif Bey)	Baltalimanı	1339 (1920-21)- Çengelköy	16

Ârif Hikmet Bey (Hersekli)	Mostar	1321 (1903)- İstanbul	6
Ârif Hikmet Bey (Şeyhülislâm)	İstanbul	1276 (1858-59)- Üsküdar	3
Ârif Mehmed Bey (Erzurûmî)	Erzurum	1315 (1897-98)- İstanbul	2
Ârif Mehmed Efendi (Kethûâzâde- İstanbulî)	İstanbul	1265 (1848-49)- İstanbul	0
Ârif Mehmed Efendi (Reîsü'l-küttâb)	Kastamonu	1228 (1813)- İstanbul	1
Âsım Mustafa Bey	İstanbul	1320 (1902-03)- Trabzon	4
Avnî Bey (Yenişehirli)	İstanbul	1301 (1883)- İstanbul	1
Âyetullâh Mehmed Bey		1295 (1878)- Erzurum	2
Aynî Hüseyin Efendi (Ayntâblı)	Ayıntap	1254 (1838-39)- İstanbul	2
Babanzâde İsmail Hakkı Bey		1329 (1911)- İstanbul	3
Bahâ Tefvik Bey	İzmir	1332 (1914)	8
Bedrî Paşa (Hüseyin Bedrî Paşa)	Simav	1330 (1911-12)- İstanbul	6
Beşir Fuâd Bey		1305 (1887)	9
Benlerlizâde Hâfız Ahmed Tal'at Efendi	İzmir	1321 (1903-04)- İzmir	1
Celâl Molla Bey (Süleyman Celâleddin Molla Bey)		1308 (1890-91)- İstanbul	3
Celâl Mehmed Bey (Hakkı Paşazâde)	İstanbul	1330 (1912)- İstanbul	22
Celâl Paşa (Ali Tefvik Paşazâde)	Serez	1321 (1903-04)- İstanbul	0

Cevdet Ahmed Efendi (Reîsü'l-küttâb Reâî Efendizâde)	İstanbul	1247 (1831-32)- İstanbul	2
Cevdet Ahmed Paşa	Lofça	1311 (1893-94)- İstanbul	28
Cezbî Ahmed Bey		1245 (1829-30)- Aksaray	2
Damad Mahmûd Paşa		1320 (1903)- Brüksel	1
Dâniş Hasan Bey		1293 (1876)- Mudanya	1
Dâniş Mehmed Bey	İstanbul	1245 (1829-30)	1
Dülbendcizâde Mehmed Efendi	Manastır		1
Ebûbekir Sâmî Paşa	Ağrıboz	1129 (1813-14)- Ağrıboz	1
Ebû'l-Kemâl (Emîn Paşa) Seyyid Mehmed Emîn Paşa	Buhara	1326 (1908-09)- İstanbul	18
Ebüzziyâ Tevfik Bey		1329 (1911)- İstanbul	11
Ekrem Bey (Recaizâde Ekrem Bey)		1329 (1914)- İstanbul	15
Emrah	Erzurum	1293 (1876-77)- Niksar	1
Emrullah Efendi	Lüleburgaz	1332 (1913-14)- İstanbul	1
Es'ad Muhlis Paşa (Müftüzâde)	Ayaş	1267 (1850-51)- Diyarbakır	1
Es'ad Mehmed Efendi	Manisa	1274 (1857-58)- Manisa	2
Es'ad Mehmed Dede	Selanik	1329 (1911)	1
Eşref Mehmed Efendi (Hecâ-gû)	Kırkağaç	1330 (1912)- Kırkağaç	5

Eşref Mustafa Paşa	Bursa	1312 (1894-95)- İstanbul	1
Es'ad Efendi	Çorlu	1317 (1899-00)- Bitlis	3
Fâik Sâlih Bey (Manastırlı)		1317 (1899-00)- İstanbul	4
Fatîm Dâvûd Efendi (Dıramalı)	Dırama	1283 (1866)- İstanbul	2
Fâzıl Hüseyin Bey (Safedî)	Akka- Sadet	1225 (1810)- İstanbul	4
Fehîm Süleyman Efendi (Hoca- İstanbulî)	İstanbul	1262 (1846)- İstanbul	2
Fehmî Bey (Süleyman Paşazâde İbrâhim Fehmî Bey)	İşkodra	1270 (1853- 54)- İşkodra	1
Ferîde Hanım (Bahârzâde kerîmesi- Kastamonulu)	Kastamonu	1321 (1903)- Kastamonu	1
Ferruh Ali Bey (Çürüksulu Reşâd Paşazâde- İstanbulî)	İstanbul	1324 (1906-07)- Sofya	20
Fevzî Ahmed Efendi	Manisa	1337 (1918-19)- İstanbul	2
Fikret Tevfik Bey		1333 (1915)- İstanbul	5
Fitnat Hanım (Hazînedârzâde)	Trabzon	1327 (1909)- İstanbul	1
Fuâd Mehmed Paşa (Keçecizâde)		1285 (1868)- Fransa- Nice	1
Gâlib Mustafa Bey (Leskofçalı)	Leskofça	1284 (1867)- İstanbul	1
Gulâmî Abdülkâdir Efendi	Sivas	1303 (1885-86)	1
Habîbe Hanım	Hersek	1308 (1891)- İstanbul	0
Hacı Hüsnü Hüseyin Efendi (Çimencizâde)	Trabzon	1327 (1909)- İstanbul	2

Hâfız Abdullah Efendi (Seyyid Abdullah bin Seyyid Halîl)	Rusçuk		1
Hâfız İshak Efendi	Erzurum	1321 (1903-04)- İstanbul	4
Hâfız Müşfik İsmâil Efendi	Manastır	1294 (1877)- Medine	1
Hâlet İbrâhim Bey		1295 (1878)	10
Hâlid Eyyûb Bey		1319 (1902)- İstanbul	9
Hâlid Hasan Efendi	İstanbul	1324 (1906-07)- İstanbul	5
Halîl Edîb Bey (Bursevî)	Bursa	1330 (1911-12)- İstanbul	12
Halîm Giray		1239 (1823-24)- İstanbul	1
Hâlis Yusuf Efendi	İstanbul	1300 (1882-83)- İstanbul	3
Hamdî Bey (Nâzımu'l-hikem Ahmed Hamdî Bey)	İstanbul	1335 (1916-17)- İstanbul	1
Hakkı İbrahim Bey	Mora	1312 (1895)- İstanbul	1
Hakkı Mehmed Paşa		1226 (1811)- İstanköy	0
Hasan Fehmi Paşa	Batum	1328 (1910)- İstanbul	1
Hasan Hüsnü Paşa (Toyranî, Sehrâbzâde Hocaoğlu)	Mısır	1315 (1897-98)- İstanbul	31
Hassan Mehmed Bey		1257 (1841)- İstanbul	0
Hasan Tevfik Efendi	Batum- Deviskel	1326 (1908)- İstanbul	13
Hasırcızâde Hâfız Mehmed Ağa	Ayıntap	1304 (1886-87)- Ayıntap	0

Hâşim Bey (Abdülkâdirzâde Hüseyin Hâşim Bey-Yenişehirî)	Rumeli	1339 (1920-21)- İstanbul	2
Hayret Efendi (Hoca Mehmed Bahâeddin Hayret Efendi)	Adana	1331 (1913)- İstanbul	4
Hayret Mehmed Efendi	Darende	1242 (1826-27)- Mısır	2
Hayrî Bey	İstanbul	1308 (1890-91)- İstanbul	7
Hilmî Bey (Şehbenderzâde Ahmed Hilmî Bey)	Fizan	1332 (1914)- İstanbul	39
Hilmî Hasan Efendi (Kıbrıs Müftüsü)	Kıbrıs	1264 (1847-48)- Lefkoşa	0
Hilmî Mustafa Bey (Elmas-tırâşzâde)	İstanbul	1298 (1880-81)- İstanbul	3
Hilmî Emîn Efendi	Trabzon	1301 (1884)- İstanbul	6
Hızır Ağazâde Saîd Bey	İstanbul	1252 (1836-37)- İstanbul	1
Hümâyî Mehmed Emîn Bey (İstanbulî)	İstanbul	1301 (1883-84)- İstanbul	1
Hüsnü Hüseyin Efendi	İstanbul	1308 (1890-91)- Mısır	1
İffet Hadîce Hanım	Diyarbakır	1277 (1860)- Diyarbakır	1
İbret Mehmed Efendi (Bursevî)	Bursa	1261 (1845)- Bursa	1
İffet Mehmed Efendi (Bursevî)	Bursa	1258 (1842-43)	1
İlmî Ali Efendi (Çelebizâde)	Maraş		2
İsâzâde Mehmed Sa'deddîn Efendi (İstanbulî)	İstanbul	1283 (1866-67)- İstanbul	1

İsmet Bey (Müstecâbîzâde İbrâhim İsmet Bey-Balıkesrî)	Balıkesir	1335 (1916)- Isparta	8
İzzet Efendi (Kazasker, Hattat, İmâm-ı şehriyârî Mustafa İzzet Efendi)	Tosya	1294 (1876-77)- İstanbul	1
İzzet Mehmed Molla (Keçecizâde)	İstanbul	1245 (1829)- Sivas	4
İzzet Paşa (Kayserili Mehmed İzzet Paşa)	Kayseri-Tavulsun	1330 (1911-12)- İstanbul	5
Kâlâyî Refî Efendi (İstanbulî)	İstanbul	1237 (1821-22)	1
Kâmil Bey (Hersekli Hacı Mehmed Kâmil Bey)	İstanbul	1315 (1897-98)- İstanbul	3
Kâmile Hanım (Fâtıma Kâmile Hanım, Balıkesrî)	Balıkesir	1339 (1921)- Balıkesir	1
Kâmil Yûsuf Paşa (Arabgirî)	Arabgir	1293 (1876)- İstanbul	2
Kâzım İbrâhim Paşa (Ferîk-Koniçevî)	Koniçe	1307 (1889)- İstanbul	2
Kemâl Ahmed Paşa (İstanbulî)	İstanbul	1304 (1886-87)- İstanbul	3
Kemal Bey (Mehmed Nâmîk Kemal Bey)	Tekfurdağı	1305 (1887-88)- Rodos	19
Kemâleddîn Mahmûd Efendi (Yenişehir-i Fenârî)	Yenişehir	1306 (1889)- Bursa	1
Kemâl İsmâil Sâdık Paşa (Vecîhî Paşazâde)		1310 (1892)- İstanbul	9
Kenan Bey (Maraşî)	Maraş	1293 (1876)- İstanbul	2
Lebîb Mehmed Efendi (İstanbulî)		1284 (1867)- İstanbul	6
Leylâ Hanım (İstanbulî)	İstanbul	1264 (1847-48)- İstanbul	1

Lütfî Sâlih Efendi (Şeyh Sâlih Efendi- Selanikî)	Selanik	1306 (1888-89)	2
Mahmûd Celâleddîn Paşa (İstanbulî)	İstanbul	1316 (1898-99)- İstanbul	3
Mâhir Numân Bey (Ağrıbozî)	Ağrıboz	1259 (1843)- İstanbul	2
Mahvî Mehmed Muhyiddîn Efendi (Rehâvî)	Erbil	1289 (1872-73)- İstanbul	3
Makbûle Lemân Hanım (İstanbulî)	İstanbul	1316 (1898)- İstanbul	1
Mazhar Bey		1328 (1910)- İstanbul	16
Meşhûrî Ahmed Efendi (Selanikî)		1268 (1851-52)- Selanik	1
Muallim Nâci Ömer Efendi (İstanbulî)		1310 (1893)- İstanbul	29
Muhtâr Efendi (Giridî Ahmed Muhtâr Efendi)	Girit- Hanya	1328 (1910)- İstanbul	10
Mustafa Paşa (Dinibütün Mustafa Hilmî Paşa- Kayserili)	Kayseri- Tavulsun	1333 (1914-15)	1
Münîf Mehmed Paşa (Ayntâbî)	Ayıntap	1328 (1910)- Üsküdar	27
Müştâk Mustafa Efendi (Şeyh- Bitlisî)	Bitlis	1247 (1831-32)- Bitlis	4
Nâbîzâde Nâzım Bey (İstanbulî)	İstanbul	1307 (1888-89)	7
Nâcî Bey (Alaybeyizâde)	Trabzon	1338 (1920)- İstanbul	2
Nâcim Abdurrahman Efendi (Süleymaniye)	Süleymaniye	1312 (1894-95)- Harput	3
Nâcî Ömer Bey			
Nâhid Tahsin Bey (İstanbulî)	İstanbul	1337 (1919)- Büyükkada	4

Nâilî Molla Hızır	Süleymaniye		2
Nâilî Sâlih Efendi (Manstırî)	Manastır	1293 (1876)- Mısır	2
Naîm Bey	Fraşer	1314 (1896-97)- İstanbul	10
Nakiye Şerîfe Hanım		1316 (1899)- İstanbul	1
Nâsîh Mahmûd Efendi	İstanbul	1320 (1902-03)- Bursa	1
Nazîf Ahmed Efendi (İstanbulî)		1275 (1858-59)	17
Nebîl Bey (Hâfız Mehmed Nebîl Bey)		1307 (1890)- Ayvacık	2
Necmî Ömer Efendi	İstanbul	1307 (1889-90)- İstanbul	3
Nesîbâ Tevfikâ Hanım (İstanbulî)	İstanbul	1260 (1844)- İstanbul	1
Neş'et Süleyman Efendi (Hoca- Edirnevî)	Edirne	1222 (1807-08)	4
Nevres Osman Efendi (Nevres-i cedîd-Sakızî)	Sakız	1293 (1876)- İstanbul	3
Nigâr Hanım Bint-i Osmân Paşa)		1334 (1915-16)- İstanbul	4
Nihâd Bey (İstanbulî)		1286 (1869-70)- İstanbul	1
Nûri Efendi (Kolağası Ahmed Beyzâde)	Girit- Kandiye		1
Nusret Ali Bey (Yenişehir-i Fenârî)	Yenişehir	1330 (1912)- İstanbul	5
Nüzhet Efendi (Hasan Nüzhet Efendi- Deli)	İstanbul	Bağdat	2
Nüzhet Mehmed Efendi (Deli Nüzhet- Sivasî)	Sivas	1304 (1887)- Sivas	6

Nüzhet Osman Efendi (Bakırcılar kethüsdâsı- Bursevî)	Bursa	1227 (1812)- Bursa	1
Ömer Seyfeddîn Bey			1
Pertev Mehmed Saîd Paşa	İzmit- Darıca	1253 (1837)- Edirne	2
Pertev Edhem Paşa	Erzurum	1289 (1873)- Kastamonu	4
Râcî Efendi	Karinabad	1319 (1901-02)	8
Râğıb Mehmed Paşa	Şam	1244 (1828-29)- Konya	0
Râğıb Ahmed Efendi	Bursa	1272 (1855-56)- Şam	0
Râğıb Ahmed Efendi (Âmidî)	Diyarbakır	1272 (1855-56)	1
Rahmî Efendi (Hoca)	Harput	1301 (1883-84)- Harput	2
Rahmî İbrâhim Efendi	Girit	1312 (1849)- İskenderun	4
Râmiz Abdullah Paşa	Kırım	1226 (1811)- Ruşçuk	1
Ra'nâ Mustafa Efendi	Nevrekop	1248 (1832-33)- Nevrekop	1
Râsih Osman Efendi	İstanbul	1302 (1884-85)- İstanbul	2
Râsim Efendi (Fodlacızâde)	Üsküdar	1270 (1853-54)- Üsküdar	7
Râşid Ali Efendi	İstanbul	1312 (1895)- Üsküdar	0
Râşid Aşkî Bey	Üsküdar	1335 (1916-17)	5
Râşid Efendi (Giridî Ali Râşid Efendi)	Girit	1336 (1918)- Çanakkale	3
Râşid Mehmed Efendi	Bursa	1231 (1815-16)- İstanbul	1

Râtib Bey (Hacı Mahmûd Râtib Bey)	Yenişehir	1317 (1899-00)- İstanbul	0
Raûf Bey (M. Raûf Bey)		1335 (1916-17)	7
Recâî Mehmed Şâkir Efendi	İstanbul	1291 (1874-75)- İstanbul	2
Re'fet Mehmed Efendi	Bursa	1228 (1813)- İstanbul	1
Refî Mehmed Efendi (Âmidî)		1231 (1815-16)	1
Refîk Bey (Mustafa Refîk Bey)	İstanbul	1331 (1912-13)- Viyana	5
Resâ Mustafa Maksûd Efendi	Ruşuk	1259 (1843)- Hezargrad	3
Resîmâ Ahmed Dede	Üsküdar	1218 (1803-04)- Üsküdar	0
Reşâd Bey (İhyâ Efendi Hafîdi Fâik Reşâd Bey)	İstanbul	1332 (1914)- İstanbul	12
Reşîd Âkif Paşa		1338 (1919-20)- İstanbul	1
Reşîd Bey (Yeniçeri Ağasızâde)			0
Reşîd Mustafa Paşa (Büyük Reşîd Paşa)		1274 (1858)- İstanbul	1
Rif'at Bey (Kânî Paşazâde)		1307 (1889-90)- İstanbul	2
Rif'at Mehmed Bey (Şehîd)	Bursa	1293 (1877)- Teliç	1
Rif'at Mehmed Sâdik Paşa	İstanbul	1273 (1856-57)- İstanbul	8
Rif'at Mehmed Bey (Manastırlı)	Manastır	1325 (1907-08)- Halep	14
Rizâ Ali Paşa	Rize	1261 (1845)- Şam	0
Rıza Bey (Ali Rizâ Bey)	İstanbul	1321 (1903-04)- İstanbul	3

Rizâ Efendi (Bursalı Ali Rizâ Efendi)	Bursa	1323 (1905-06)- Üsküdar	2
Rizâ Paşa (Hüseyin Rizâ Paşa)	İstanbul	1322 (1904-05)- Üsküdar	14
Rizâ Sefvet Bey		1329 (1911)- İstanbul	1
Rüşdü Paşa (Ahmed Rüşdü Paşa)	Gedos	1315 (1897-98)- İstanbul	4
Rüşdü Mehmed Paşa	Erzurum	1236 (1820-21)- Sofya	0
Sâdik Mehmed Efendi (Antakya Müftüsü)		1276 (1859-60)- Antakya	0
Sadullah Râmî Paşa (Es'ad Muhlis Paşazâde)	Erzurum	1309 (1891-92)- Viyana	0
Safâ İsmail Bey (Tranbzoni)	Mekke	1319 (1901-02)- Sivas	7
Safvet Mustafa Efendi (İstanbulî)	Galata	1284 (1867-68)- İstanbul	0
Safvet Nesîbe Hanım (İstanbulî)		1253 (1837-38)- İstanbul	1
Sâfi Üsküdarî	Yanya	1319 (1901)- Halep	3
Sâib Ahmed Efendi	İstanbul	1305 (1887-88)- İstanbul	3
Saîd Bey (Kemâl Paşazâde Mehmed Saîd Bey)		1339 (1920-21)- İstanbul	13
Saîd Efendi (Mehmed Saîd Efendi)	İstanbul	1337 (1918-19)- İstanbul	6
Sâid Mehmed Efendi (Şeyh-Baba Efendizâde)	Bursa	1288 (1871-72)	2
Said Paşa (Diyarbakirli)		1308 (1891)- Mardin	7
Sâmî Abdurrahmân Paşa	Mora- Trapoliçe	1295 (1878)	2
Sâmî Bey (Süleyman Paşazâde)	İstanbul	1337 (1918-19)- İstanbul	4

Sâlim Süleyman Bey (Üsküdarî)	Üsküdar	1311 (1894)- Üsküdar	1
Sedâd Ali Bey (Cevdet Paşazâde)		1318 (1900-01)	4
Sekbânbaşı (Koca Sekbân)		1223 (1808-09)	1
Selânikli Tevfik Efendi		1328 (1910)	7
Selîm Sâbit Efendi (İstanbulî)	Edirne- Vize	1326 (1908)- İstanbul	3
Senîh Süleyman Efendi (Bursevî)	Bursa	1318 (1900)- Üsküdar	0
Servet Hasan Efendi	İzmir	1285 (1868-69)- İstanbul	0
Sıdkî Efendi (Hasîrizâde Şeyh Süleyman Sıdkî Efendi)		1253 (1837-38)	1
Sırrî Paşa (Giridî)	Girit- Kandiye	1313 (1895)- İstanbul	15
Sırrî Râhile Hanım	Diyarbakır	1294 (1877)- İstanbul	0
Sultân Selîm-i Sâlis	İstanbul	1223 (1808)	0
Süleyman Paşa (İstanbulî)	İstanbul	1308 (1890-91)- Bağdat	8
Sünbülzâde Vehbî Mehmed Efendi	Maraş	1224 (1809-10)- İstanbul	6
Şâkir Ahmed Paşa (Trabzonî)	Trabzon	1234 (1818-19)- Gelibolu	2
Şâkir Efendi (Ferâizcizâde Mehmed Şâkir Efendi)	Bursa	1329 (1911)- İstanbul	5
Şâkir Efendi, Hâfız (Mehmed Şâkir bin İbrâhim Hilmî Efendi)	İstanbul	1326 (1908)- İstanbul	2
Şâkir Mehmed Efendi	İstanbul	1252 (1836-37)	2
Şefkat Efendi (Abdülfettâh Şefkat Efendi)	Bağdat	1242 (1826-27)- İstanbul	2

Şeref Hanım		1264 (1847-48)- İstanbul	0
Şems Osman Efendi (Şeyh Üsküdarî)	Üsküdar	1311 (1893)- Üsküdar	1
Şemseddîn Mehmed Bey (Üsküdarî)		1314 (1896-97)- Üsküdar	11
Şemseddîn Mehmed Efendi	Kayseri	1227 (1812)- İstanbul	1
Şevket Mehmed Efendi (İstanbulî)	İstanbul	1284 (1867-68)	2
Şeydâ Nûri Bey (İstanbulî)	İstanbul	1319 (1901-02)- İstanbul	7
Şeyh Ali Vafî Efendi (İstanbulî)	İstanbul	1328 (1910)- İstanbul	12
Şeyh Rızâ Efendi	Bayzan	1326 (1908)- Bağdat	
Şinâsi İbrâhim Efendi (İstanbulî)	İstanbul	1288 (1871)- İstanbul	0
Şuayb Bey (Ahmed Şuayb Bey- İstanbulî)	İstanbul	1328 (1910)- İstanbul	3
Tevfik Mehmed Efendi		1311 (1893-94)- İstanbul	5
Sürûrî Osmân Efendi (Müverrih)	Adana	1229 (1814)- İstanbul	1
Tâhir Ahmed Efendi (Hanîfzâde- İstanbulî)		1217 (1802-03)	2
Tâhir Mehmed Bey (Menemenlizâde- Adanalı)	Adana	1320 (1902-03)- Üsküdar	5
Tâhir Selâm Mehmed Bey (İstanbulî)	İstanbul	1260 (1844)- İstanbul	3
Tâlib Mustafa Efendi (Âmidî)	Diyarbakır	1289 (1872-73)	0
Vasfî Ali Gâlib Efendi (Nazillili)	Nazilli	1216 (1801-02)	0

Vasfî Efendi (Seyyid Ali Vesfî Efendi- İstanbulî)	İstanbul	1314 (1896-97)- İstanbul	2
Vâsîf Osman Bey (Enderûnî- İstanbulî)	İstanbul	1240 (1824-25)- İstanbul	0
Vecîhî Bey (İstanbulî)	İstanbul	1321 (1904)- İstanbul	18
Vehbî Hamîd Efendi (İstanbulî)		1320 (1902-03)	3
Zâik Mehmed Emîn Efendi (Şeyh)	Bursa	1269 (1852-53)- Bursa	1
Zihnî Efendi ibn Osmân	Bayburt	1276 (1859-60)- Trabzon	3
Ziyâ Paşa (Abdülhamîd Ziyâ Paşa)	İstanbul	1295 (1878)- Adana	7
Zühdü Efendi (Hâfız Mehmed Zühdü Efendi)	Trabzon	1332 (1914)- Vakfıkebir	8

Tabloda da görüleceği üzere *Osmanlı Müellifleri*'nde Mehmed Tâhir'in 1800 ile 1922 arası yılları arasında öldüğünü söylediği 250 yazar ve şaire yer verilmektedir. Dolayısıyla eserdeki öznelerin yarısına yakınının son dönem yazar ve şairleri olması sebebiyle eserin, Türk edebiyatının son dönemlerine odaklandığı ortadadır. Bunun nedeni Mehmed Tâhir'in kendinden önceki şair biyografilerini aynen nakletmekten öteye geçmek için, son dönem yazar ve şairlerini kayıt altına alarak bir yenilik koyma isteğiyle alakalı olabilir. Ancak bu bakımdan İbnülemin Mahmud Kemal gibi kapsayıcı davrandığı söylenemez. Çünkü bahsettiğimiz yıllar içerisinde Mehmed Tâhir'in eserine aldığından çok daha fazla yazar ve şairin olması muhtemeldir.

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde şairlerin genel olarak mahlaslarını vermeye önem göstermiştir. Çünkü "şuarâ ve üdebânın hemân kâffesi mahlaslarıyla bilindiklerinden mahlasları" (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 487) öznelerin isimlerinin yanına eklenmiştir. Öznelerin babalarından, yaşadıkları dönemden, mesleklerinden, uzman oldukları alanlardan, şairliklerinden ve ölüm tarihlerinden bahsedilmeye çalışılmıştır. Bazen öznelerin edebî yönleri hakkında

değerlendirme de yapılmıştır. Ancak bu durum istisnai olmakla beraber birkaç cümleden ibarettir. Öznelerin tüm alanlardaki eserleri çoğunlukla verilmiştir. Ancak edebî eserlerinin isimleri, basım durumları ve içerikleri hakkında bilgilerin aktarımına ayrı özen gösterilmiştir. Öznelerin çoğunlukla şiirlerinden örnekler gösterilmeye çalışılmıştır. Bazen bir şiirin hepsi bazen bir bölümü bazen de bir beyti aktarılmıştır. Hatta sadece bir mısra verildiği de olmuştur. Şiir parçalarının seçiminde şiirlerin şöhretleri, önceki biyografi kitaplarında aktarılmaları ya da Mehmed Tâhir'in beğenmesi gibi durumlar etkili olmuştur. Şiirlerinden hiçbir parça aktarılmayan özneler de bulunmaktadır. Örnek olarak Hıfzî Mehmed Efendi, Hâlid Eyyûb Bey, Sebzî Mehmed Efendi Ali Şehbâz Efendi vb. kişiler verilebilir.

Mehmed Tâhir, Yeni Türk edebiyatı için ayrı bir önem arz eden şahsiyetleri de *Osmanlı Müellifleri*'ne doğal olarak dâhil etmiştir. Örnek olarak Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ahmed Mithat Efendi, Rezaizade Mahmut Ekrem, Muallim Naci, Ebuzziya Tevfik, Tevfik Fikret ve Ömer Seyfeddin verilebilir. Bu şahsiyetlerin hayat hikâyelerine diğer şairler gibi aynı hacimde yer vermeye çalışmıştır. Ancak bazen daha fazla yer ayırdığı da olmuştur. Örneğin Namık Kemal'in hayatını anlattıktan sonra Hürriyet Kaside'si ve Vâveylâ'sı gibi bilindik şiirleri de olmakla beraber farklı şiirlerinden de birçok örnek aktarmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 818-824). Tevfik Fikret'in ise kısa bir hayat hikâyesini aktardıktan sonra basılı eserlerini sıralamış ve sadece "Köyün Mezarlığında" başlıklı şiiri örnek olarak vermiştir (a.g.e., s. 802-803). Mehmed Tâhir, Ahmed Mithat Efendi'nin eserlerinden örnekler aktarmamıştır ancak hayat hikâyesini verdikten sonra 34 eserinin ismini sıralamıştır (a.g.e., s. 514-515). Sonuç olarak Tanzimat dönemi ve sonrası yazar ve şairlere yaklaşımında belli bir tutarlılık sergilememiştir. Ayrıca bu dönem ve sonrası önde gelen yazar ve şairlerin en genel bilgilerini verdiği için özetlemekten öteye geçememiştir.

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'ne kadın şairleri de almayı ihmal etmemiştir. Bu konuya ilerdeki bir bölümde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz için burada değinmeyeceğiz.

3.2.3. Coğrafyacılar

Mehmed Tâhir, coğrafya öğretmeni olarak coğrafya ilmine hizmet eden şahsiyetlere verdiği değeri ilk eserinden itibaren göstermiştir. İlk olarak *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* ile coğrafyacıları tarihçilerle birlikte ele almıştır. Eserine aldığı kişiler şöyledir: Gıyâseddîn Muhammed, Muhammed el-Fergânî, Hâfız Ebrû, Cemâleddin Ataullah en-Nisâbûrî, Ebu Said es-Semanî el-Mervezî, Ahmed b. et-Tabib es-Serahsî, Ali Kuşçu, Abdürrezzak es-Semerkindî, Ebu Cafer Muhammed b. Musa el-Harizmî, Mîr Abdülkerim el-Buharî, Hafız Muhammed b. Ali el-Kuşcî et-Taşkendî, Ebu Kasım Ahmed el-Belhî, Tâhir b. Muhammed el-Gaznevî. Bu kişiler hem tarih hem de coğrafya alanında eser bırakmışlardır. Mehmed Tâhir bu kişilerin ikişer üçer cümle ile memleketlerini, ölümlerini ve eserlerini anlatmıştır. Eserde öznelerin hayat hikâyeleri oldukça kısa olmasına rağmen Türklerin coğrafya ilmine hizmetlerini göstermiştir. Verdiğimiz kişiler dışında bölümün sonunda sadece isimleri ve coğrafyaya dair bir eserinin isimleri verilen 30 kişi de bulunmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 46-47).

Coğrafyacıları ayrı bir başlık olarak ele aldığı ilk eseri *Osmanlı Müellifleri*'dir. Anımsayacak olursak Mehmed Tâhir, bu eserinin üçüncü cildini hazırladığı sırada hasta bulunmaktadır. Bu yüzden cildin son bölümü olan "Coğrafiyyûn Faslı"nı istediği şekilde düzenleyemez. Ancak hem coğrafyacılar değer verdiği için hem de *Osmanlı Müellifleri*'nin bütünlüğü için Necip Asım'ın coğrafya eseri yazan Osmanlıları gösteren tablosunu nakletmektedir. Bu durumu Mehmed Tâhir şöyle açıklamaktadır: "Maksadımızı min-vechin temin ettiği için bu faslı ayrıca yazmağa hâcet görmeyip fuzalâ-yı askeriyeden Necib Âsım Bey efendinin nüsha-i fevkalâde ile neşr ettikleri makâleleri aynen nakl edildi. Fakat bazı maddeleri taraf-ı âcizânemden ilâveten tavezih olundu." (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1315). Mehmed Tâhir dipnotlarla ek bilgiler de vermektedir. Bölümde yer alan tabloda 172 eser yer almaktadır. Bunların büyük çoğunluğunun yazarları da yanlarına yazılmaktadır. Bölümde sadece Hikmet Bey (Ahmed Hikmet Bey) maddesi ayrı olarak bulunmaktadır. Bu madde de oldukça kısa tutularak öznenin babası, ölümü ve iki eseri hakkında bilgi verilmektedir.

Mehmed Tâhir, coğrafyayı tarih ile yakın ilişkide görmektedir. Bu yüzden tarihçilere ayırdığı bölümlerle de coğrafyacıları öne çıkarmaktadır. Zaten tarih ilminde eser yazan şahısların birçoğu coğrafya ilminde de eser meydana getirmiştir. Buna en güzel örnek Kâtip Çelebi olabilir. Mehmed Tâhir de bunun farkında olduğu için Kâtip Çelebi'ye dair iki defa eser yazmıştır. Bunların ilki "Müverrihîn-i Osmâniyye'den" başlığı atarak Kâtip Çelebi'nin ve Gelibolulu Âlî'nin biyografilerini aktardıkları eserdir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1322). İkicisi müstakil olarak yazdığı Kâtip Çelebi biyografisini içeren eserdir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1331). İki eserde de Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ*, *Levâmi'u'n-nûr fî Tercemeti Atlas Minor* gibi eserleriyle onun coğrafyacı yönüne dikkat çekmiştir.

Sonuç olarak Mehmed Tâhir, coğrafyacılar için değer vermiş ancak bu değeri tam olarak ortaya koyamamıştır. Çünkü sadece en son eserinde coğrafyacılar için ayrı bir başlık açmıştır. Ayrıca bir kişinin hem tarih hem de coğrafya alanlarında etkin olması işini zorlaştırıcı bir faktör olmuştur. Bu sebeple de eserlerinde tarihçiler için ayırdığı başlıklarda coğrafyaya hizmet eden şahsiyetleri de bulmak mümkündür.

3.2.4. Tarihçiler

Mehmed Tâhir'in tarihçilere yer verdiği ilk eser *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'dir. Bir önceki bölümde aktardığımız bu eserdeki tarihçiler ve coğrafyacılar olarak verilen isimleri buraya da dâhil edebiliriz.

Tarihçileri müstakil olarak ele alan ilk ciddi çalışması *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri* adlı eserdir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1322). İki bölümden oluşan eserin ilk bölümünde Gelibolulu Âlî'nin hayatına, eserlerine ve *Kühnü'l-ahbâr*'ın mukaddimesinde yer alan manzum parçanın alıntılanmasına ayrılmıştır. Âlî'nin memleketinin Gelibolu olduğunu söyledikten sonra 949 senesinde doğduğunu onun eserlerinde yer alan bilgiye dayanarak söylemiştir. Ardından dokuz yaşından itibaren dönemin Sururi Kadim diye bir Osmanlı müellifinden dersler almıştır. Ondaki ders alması sayesinde on altı yaşında II. Selim'e *Mihr ü Mâh* eserini sunabildiğini ekleyen Mehmed Tâhir, iltifat olarak Lala Mustafa Paşa ile Suriye'ye gittiğini söyler. Ardından oradan geri

döndükten sonra Bosna'da divan efendiliği ve katiplik gibi çeşitli görevlerde bulunduğunu aktarır. Mehmed Tâhir eserde ayrıntılı olacak bilgilere de girer. Örneğin yapılan bir savaşın zafer müjdesini Gelibolulu Âlî'nin İstanbul'a ilettiğine kadar ayrıntılı bir bilgi verir. Bosna'da bulunduğu sıralarda *Gencine-i Râz* mesnevisinin sahibi Taşlıcalı Yahya Bey ile görüştüğünü de söyler. Gelibolulu Âlî'nin buralardaki görevlerinden sonra Halep'e tımar ve zeâmat defterdarlığı görevlerine getirildiğini aktarır. Gelibolulu Âlî, Lala Mustafa Paşa'nın yanında görev alırken kazandığı başarılar sayesinde Kıbrıs seferinde onun yanında bulunmuştur. Mehmed Tâhir, Gelibolulu Âlî'nin eserlerinden faydalanarak bilgiler aktarır. Örneğin Gelibolulu Âlî'nin bir dönem itibardan düştüğünü yine onun eserlerinden hareketle açıklar: “Münşeatında muharrer şikâyet-âmiz mekâtibinden anlaşıldığı üzere sadrazam Sokullu (Mehmed Paşa) ile (Lala Mustafa Paşa) arasındaki eser-i işbirar dolayısıyla (Ali)nin hâmisi bulunan (Lala Mustafa Paşa)nın vefatından sonra bir aralık bî-kıymet ve bî-itibar kaldığı müsteban olmaktadır.” (Bursalı Mehmed Tahir, 2021, s. 45-46). Ancak daha sonra Gelibolulu Âlî, *Camiu'l-buhûr* eseri sayesinde tekrar başka görevlere gelebilmiştir. Erzurum ve Bağdat defterdarlıklarından bulunan Gelibolulu Âlî, 1000 tarihinde yeniçeri katipliği görevlerini yapmıştır. Eserde bu bilgilerin dışında Amasya defterdarı olmasının ve Cidde'ye tayininin hikâyesi aktarılır. Böylece Mehmed Tâhir, Gelibolulu Âlî'nin meslek hayatını ayrıntılarına kadar aktardığını görürüz. Mehmed Tâhir, öznenin ölüm tarihini 1008 olarak verdikten sonra âlimler için kullanılan “Rahmetullahi aleyh” dua cümlesini söyleyerek hayat hikâyesini sonlandırır. Eserde, Gelibolulu Âlî'nin 40 kitabının ismi sıralamış ve bunların 30'u hakkında bilgilendirme yapılır. Gelibolulu Âlî'nin günümüzde de en meşhur eseri olan *Kühnü'l-ahbâr* için de dair ayrıntılı bilgiler verilir. Bu eserin bölümlerinden ve içeriklerinden bahsedilir. Daha sonra sırayla *Tuhfetü'l-uşşâk*, *Mihr ü Mâh*, *Vâridâtü'l-enîka*, *Ravzatü'l-letâif* gibi eserleri hakkında hacim ve içerik bakımından kısa bilgilendirmeler yapılır. Mehmed Tâhir, onun üç yüz kadar hattat, mücellit ve nakkaşın biyografisini içeren *Menâkıb-ı Hünerverân* isimli eserini de tanıtır. Mehmed Tâhir, Gelibolu Ali'nin Türkçe, Arapça ve Farsça yazabildiğini söyleyerek onun dil ve üslubu hakkında değerlendirme yapmayı da ihmal etmez. Onun için “müverrihlik şanına layık bir surette dâhi bî-arafane

muhâkemat ve münâkaşat dermeyan etmek istediğini” (a.g.e., s. 47) söyleyere tarihçi yönüne vurgu yapar. Son olarak Mehmed Tâhir, *Kühnü'l-ahbâr*'ın mukaddimesinde yer alan on beyitlik manzume alıntısı ile Gelibolulu Âlî'ye dair bölümü bitirir.

Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri'nin ikinci bölümü Kâtip Çelebi başlığı ile başlamaktadır. Mehmed Tâhir bölümde ilk olarak Hacı Halife olarak Avrupalılarca bilinen Kâtip Çelebi'nin İstanbul'da doğduğunu söyler. Ardından babasının asker olması sayesinde okuma ve yazmaya meylettiğini dile getirir. İlk görevinin 1032'de Anadolu Muhasebesi kaleminde olduğunu daha sonra 1033'te Tercan seferine katıldığını aktarır. Mehmed Tâhir kronolojik olarak Kâtip Çelebi'nin mesleki görevlerini ve bulunduğu yerleri aktarmaya devam eder. Mehmed Tâhir'e göre 1038'de İstanbul'a dönen Kâtip Çelebi, Sultan Mehmed Camii'nde bir gün Kadızade Efendi'nin vaazına uğrar (a.g.e., s. 21). Mehmed Tâhir bir cümleyle Kadızade Efendi'nin vaizliğini övdükten sonra Kadızade'nin derslerine girdiğini söyler. Ardından Kâtip Çelebi'nin babasının, oğlunun okuma ve yazmaya meyletmesine dair vasiyeti olduğunu da dile getirir sonra Kâtip Çelebi'nin irap ve terkip konularında uzmanlaştığını belirtir. Mehmed Tâhir, öznenin Hüsrev Paşa ile Bağdat ve Hamedan seferlerine katıldığını anlattıktan sonra tekrar İstanbul'a gelişini aktarır. Mehmed Tâhir, öznenin biyografisini buraya kadar kendi cümleleriyle vermiştir. Bundan sonrasını Kâtip Çelebi'nin otobiyografik eserinden doğrudan alıntılar yaparak aktarmayı tercih eder. On bir sayfalık bir alıntı yapan Mehmed Tâhir, aralara girip eklemeler yapmaz. Mehmed Tâhir, Kâtip Çelebi'nin hayat hikâyesini bitirdikten sonra *İkdam* gazetesinde yayımlanan bir makaleye dayanarak ölüm tarihinin 1067 olduğunu söyler. Öznenin biyografisi verildikten sonra “Âsârı” başlığı ile eserlerinin tanıtımına geçilir. Öznenin eserlerinden 16'sı aktarılır. Bunlardan *Keşfü'z-zünûn* hakkında altı sayfalık bilgi verilir. Bu eserin bibliyografi türünde Osmanlı eserleri arasında ikinci olduğunu söyleyen Mehmed Tâhir, dipnot ile bu türdeki diğer Osmanlı yazarları tarafından yazılan başlıca eserleri sıralar. Eserin içerdiği bilgi bolluğuna da değinerek Arapça yazıldığı için Gustave Le Bon tarafından Araplar tarafından yazıldığını zannedildiğini söyler. Bu durum aklımıza *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* eserini getirir. Mehmed Tâhir, *Keşfü'z-zünûn*'a dair yanlış

bilgileri çürütürken Bağdatlı İsmail Paşa'dan alıntı yapar. Yaptığı alıntıya ek olarak esere yapılan zeyiller ve basımları hakkında bilgi verir. Daha sonra *Revnaku's-saltana*, *Takvimü't-tevârih*, *Fezleke*, *Tuhfetü'l-kibâr*, *Cihannümâ* gibi bilindik eserleri ve diğer eserleri tanıtır. Mehmed Tâhir, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârü'l-ehak* isimli esere dair bilgi verirken eserde yer alan yanlış bilgileri düzeltir. Örneğin Kâtip Çelebi'nin bu eserinde yer alan Hazreti Ömer'in İskenderiye kütüphanesini yaktığına dair bilgiyi "...bu kütüphane (Hazreti Ömer)den takriben (500) sene akdem (Romalılar tarafından yakıldığı hatta bî- taraf ve hakgû (Avrupa) müverrihleri tarafından da tasdik edilmektedir." (Bursalı Mehmed Tahir, 2021, s. 80) diyerek düzeltir. Mehmed Tâhir, Kâtip Çelebi'nin eserlerini tanıtmayı bitirdikten sonra "Müellifât-ı Osmâniyye'den Avrupa lisanlarına tercüme olunan âsârdan bazıları" başlığını taşıyan bir tablo verir. Mehmed Tâhir'in verdiği tablo, Türkçe eserlerin yabancı dillere çevrimine dair dönemine göre oldukça bilgilendiricidir. Tabloda 34 eser bulunur. Eserlerin sadece yazarı ve hangi dillere çevrildikleri aktarılır. Bu tabloyu "Eserlerine Toplu Bir Bakış" bölümünde aktarmıştık.

Kâtip Çelebi adlı eser, Mehmed Tâhir'in İstanbul'a geldikten sonra Kâtip Çelebi'ye dair daha fazla bilgiler öğrenmesiyle önceki yazdığı biyografiyi genişletmek istemesi sonucu doğmuştur. Mehmed Tâhir, önceki biyografiye kıyasla Kâtip Çelebi'ye dair kaynaklardan bahsetmekle biyografiye başlamıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1331). Ayrıca Avrupalı şarkiyatçıların Kâtip Çelebi için söylediklerini de aktarmıştır. Mehmed Tâhir kaynaklarda yer alan bilgiler karşılaştırarak Kâtip Çelebi'nin ölüm tarihini tartışmıştır. Yazdığı önceki biyografiye kıyasla Kâtip Çelebi'nin mezarının nerede olduğunu da sorgulamıştır. Mehmed Tâhir, Kâtip Çelebi'ye uzunca yeni bir giriş yazısı ekledikten sonra önceki yazdığı biyografiyi nakletmiştir. Şimdiki eserinde önceki eserde yazdıklarına ek olarak yaptığı bir diğer yenilik Kâtip Çelebi'nin eserlerini tanıtırken yaptığı görülmektedir. Mehmed Tâhir, öncekine kıyasla öznenin eserlerine dair daha ayrıntılı bilgiler vermiştir. *Kâtip Çelebi* adlı eseri yazması Mehmed Tâhir'in Kâtip Çelebi'yi tekrar ele alması onun tarihe, coğrafyaya, biyografiye bibliyografiye verdiği önemi ortaya koymaktadır. Çünkü Kâtip Çelebi çok yönlü bir

kişiliktir. Eserleriyle birden fazla alanda öncü olmuştur. Bizce Kâtip Çelebi fikirleriyle ve eserleriyle Mehmed Tâhir'i doğrudan etkilemiştir.

*Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâl'i*nde Mehmed Tâhir, tarihçilere de yer vermiştir. Eserin dördüncü bölümü "Müverrihîn faslı" ile Aydın vilayetindeki tarihçilere ayrılmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1994b, s. 88-91). Bölümde yer alan kişiler şunlardır: Benlizade Mustafa Efendî, Sipahizade Mehmed bin Ali, Fevzi Mehmed Mahzar Efendi, Karabaşzade Ahmed bin Mehmed Efendi, Mustafa Nuri Paşa. Verilen isimlerin memleketleri, eğitimleri, ölüm tarihleri ve mezarları hakkında bilgi aktarılmıştır. Biyografilerinden eserlerinin isimleri sıralanmıştır. Sipahizade Mehmed bin Ali, bölümde hayat hikâyesine çok az yer verilmesine rağmen eserlerine dair ayrıntılı bilgilerle bölümün en çok yer kaplayan ismi olmuştur.

Osmanlı Müellifleri'nin üçüncü cildinin ilk bölümü tarihçilere ayrılmıştır. "Müverrihîn-i Osmâniyye Faslı" ismini taşıyan bölümde öznelerin isimlerinin ilk harflerini esas alarak Arap harflerine göre gruplandırılmıştır. Mehmed Tâhir öznelere yer vermeden önce hadislerden alıntı yapmıştır. Alıntılanan hadislerin bazıları ölmüş değerli insanları hatırlama üzerine söylenmiştir bazıları da tarih ilmine dair söylenmiştir. Ayrıca Mehmed Tâhir, Naimâ'nın tarih ilmine dair söylediği şiiri alıntılanmıştır. Daha sonra ise biyografilere başlamıştır. Biyografilere Âgehi Mansûr Efendi'nin biyografisi ile başlanmış Yayla İmâm'ın biyografisi ile bitirilmiştir. Bölümde toplam 296 isme yer verilmiştir. En kalabalık 40 kişiyle ع (ayn) harfine ayrılan gruptur. Öznelerin genel olarak memleketleri, eğitimleri, ölümleri, mezarları ve eserleri hakkında bilgi aktarılmıştır. İstisnai olarak meslekleri ve seyahatlerine dair de bilgiler verilmiştir. Hacmen öznelere eşit derecede yer ayrılmamıştır. Bunun nedeni edinilen bilgilerle doğrudan orantılı olmakla birlikte öznenin eserlerinin çokluğu ile de alakası olmuştur. Örneğin bölümde Âlî Mustafa Efendi maddesi (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1028-1036) sayfalarca yer kaplarken Abdî Efendi maddesine (a.g.e., s. 1047) iki cümlelik yer verilmiştir. Bazen öznelerin varsa şiirlerinden, vasiyetlerinden ya da onlar için söylenmiş manzum parçalardan alıntılar yapılmıştır.

Mehmed Tâhir maddelerin arasına çeşitli bilgiler de yerleştirir. Ğ (gayn) harfi sonunda yer alan “Müze-i Hümâyun’un neşr eylediği âsâr-ı atîka katalogları” başlıklı liste buna örnektir (a.g.e., s. 1055-1056).

Mehmed Tâhir, “Müverrihîn-i Osmâniyye Faslı” sonunda “Derc Edilmemiş Olan Tarih Kitapları” (a.g.e., s. 1105-1128), “Sefâretnâmeler” (a.g.e., s. 1129-1130), “İsimleri Muhtelif Fasıllarda Zikr Olunmayan Terâcim-i Ahvâl Kitapları” (a.g.e., s. 1130-1136) ve “On Dördüncü Asrın Türk Muharrirleri” (a.g.e., s. 1136-1138) başlıklı listeler eklemiştir. İlk üç liste isimlerinden de anlaşılacağı üzere tarih kitaplarına dair bibliyografik bilgiler içermektedir. Son listedeki on dördüncü asırdan maksat miladi olarak on dokuzuncu asır ve yirminci asrın başlarıdır. Bu listede 54 eser ismi ve yazarı verilmektedir. Örneğin İsmail Hakkı Bey, Ruşen Eşref Ünaydın, Ahmed Mithat Efendi vb. kişiler ve eserleri yer almaktadır.

3.2.5. Matematikçiler

Mehmed Tâhir, Türklerin pozitif bilimlerde ilerlediğini göstermek istemiştir. Bunun için *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*’nin dokuzuncu bölümünü astronomi ve matematik bilginlerine ayırmıştır. Bölümde verilen kişiler şöyledir: Ebu Maşer-i Belhî, Muhammed b. Musa el-Harizmî, Ahmed b. Kesîr el-Ferganî, Muhammed b. Muhammed el-Çağminî, Mevlânâ Ali Kuşçu, Şemseddin es-Semerkandî, Uluğ Bey, Muhammed el-Hucendî, Ali b. Macûr, Ebü'l-Hasan, Abdullah b. Selh el-Ferganî, Ebu'r-Reyhân el-Birunî el-Harizmî, Ahmed b. Muhammed el-Ferganî, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Belhî, Gıyaseddin Cemşîd. Bu kişilerin dışında bölüm sonunda ilgili bilimlerde hizmet eden 7 isim sıralanmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 42-43). Öznelerin hayatlarından bahsetmek yerine daha çok astronomi, matematik ve bunlara yakın bilimlerle ilgisi ön plana çıkarılmıştır. Dört kişisini dışında ölüm tarihlerine dair bilgi verilmemiştir. Mehmed Tâhir, birçok öznenin Avrupalılarca tanındığından bahsetmiştir. Öznelerin eserleri için birçok bilgi aktarılmıştır. Bölümde hacmen en çok yer kaplayan Musa el-Harizmî ve Ali Kuşçu olmuştur.

İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri’nde “Hüseyin Rıfkı Efendi” başlığı ile Kırimlı bir matematikçi bulunmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir,

1335, s. 46-48). Mehmed Tâhir, ilk önce Hüseyin Rıfki Efendi'nin Emir Paşa'nın babası olduğunu söylemektedir. Ardından 22 sene matematik hocalığı yaptığını ve bu yüzden "Büyük Hüseyin Efendi" namıyla tanındığını aktarmaktadır. Hüseyin Rıfki Efendi'nin Harbiye derslerinin düzenlenmesinde yardımları olduğunu söyleyen Mehmed Tâhir, Medine öldüğünü de eklemektedir. Ardından 12 eserini sıralamakta ve ilk dördü hakkında bilgi vermektedir.

Osmanlı Müellifleri'nin üçüncü cildinin üçüncü bölümü "Riyâziyyûn Faslı" başlığı verilerek matematik bilginlerine ayrılmıştır. Bölüm kişilerin isimlerinin ilk harfleri esas alınarak Arap alfabesine göre düzenlenmiştir. Bölümde toplam 110 matematik bilgininin biyografisi ve eserleri verilmektedir. Bölüm Atmaca (Hacı) ile başlayıp Yahya bin Nuh el-Vanî ile bitmektedir. Mehmed Tâhir, öznelerin genellikle ilk önce memleketlerinden başlayarak biyografiye başlamıştır. Ardından uzman olduğu bilimler hakkında malumat vermiştir. Bunların yanında babalarından, eğitimlerinden, mesleklerinden, ölümlerinden ve mezarlarından bahsetmiştir. Daha sonra öznelerin eserlerine geçmiş ve genellikle eserlerin içeriğine kadar bilgi vermeye çalışmıştır. Eğer eserin içeriğine dair bilgi verememişse basımları ve nerede olduklarını aktarmaya özen göstermiştir. Tüm bunların yanında istisnai olarak birer cümle ile hayatından ve eserlerinin isimlerini vermekle yetindiği özneler de olmuştur. Örnek olarak Hüseyin bin Hasan-ı Konevî, Said Efendi (Muvakkit Mehmed Said Efendi), Şaban bin Hasan vb. verilebilir. Öznelerin çoğuna genelde eşit derecede yer ayrılmıştır. Ancak sayfalarca yer ayrılan özneler de olmuştur. Buna örnek olarak Gelenbevî İsmail Efendi verilebilir. Belirtmeliyiz ki Mehmed Tâhir, bu öznenin biyografisinin yarısını başka kaynaklardan alıntılıyarak oluşturmuştur (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1289-1293). Bu yüzden Gelenbevî İsmail Efendi'nin biyografisi diğerlerinden daha fazla yer kaplamaktadır. Bölümde dikkat çeken bir nokta Mehmed Tâhir'in Salih Zeki Bey maddesinin yazılmasını Mehmed İzzet Beyefendi'den rica etmesidir (a.g.e., s. 1271-1273). Bunu yapmasındaki neden, Mehmed İzzet Beyefendi'nin Salih Zeki Bey'in meslektaşı ve mesai arkadaşı olmasıdır. Ayrıca Mehmed Tâhir, Ferid Bey (Hasan Ferid Bey) maddesinin yazılmasını da Mehmed İzzet Beyefendi'den talep etmiştir.

3.2.6. Tıpçılar

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri ile Mehmed Tâhir, Türk tıp bilginlerine değer verdiğini göstermeye başlamıştır. Bu eserin sekizinci bölümünü “Türklerden Yetişen Hükemâ ve Etıbbâ” başlığı ile tıp bilginlerine ayırmıştır. Bölümde yer alan kişilerin isimleri şöyledir: İbn Sinâ, Farabî, Hoca Fahreddin b. Evhadî-yi Sebzevarî, Hâkim Ezrakî-yi Herevî, Bedreddin es-Semerkandî, Necibüddün Ebu Hame es-Semerkandî, Ebu Yezid el-Belhî, Abdurrahman el-Hasan el-Kattan el-Mervezî, Ebu İbrahim El-Gürganî, Şerif Şerefüddin, Ebü'l-Abbas Ahmed b. et-Tabib es-Serahsî, Necibüddin es-Semerkandî. Mehmed Tâhir, bölüm sonuna sadece isimlerini yazdığı 9 kişiyi eklemiştir.

Mehmed Tâhir, isimlerini verdiğimiz kişilerden en çok İbn Sina ve Farabî'ye yer ayırmıştır. İbn Sinâ'nın ilk önce tam adını ve lakaplarını verdikten sonra 370'te Buhara'nın Hartmesen köyünde doğduğunu söylemiştir. Bundan sonra da 58 yaşında öldüğünü dile getirmiştir. Ardından İbn Sinâ'nın eserlerinin sayısı hakkında bilgi vermiştir. Bu arada Avrupalıların İbn Sinâ'yı “Avicenna” adıyla tanıdıklarını aktarmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 46-47). Avrupalılardan söz açınca onların İbn Sinâ'nın *el-Kanun* eserini okullarda okutulduğu bilgisini de eklemiştir. Mehmed Tâhir son olarak, İbn Sinâ'nın eserlerinin isimlerini sıralamış bildiği dilleri söylemiştir. İbn Sinâ maddesi bitince Farabî maddesine geçen Mehmed Tâhir, Farabî için de benzer konularda bilgiler vermiştir. Bölümdeki diğer kişiler için ikişer üçer cümlelik bilgiler verilmekle yetinilmiştir. Bu bilgiler de genelde memleket, ölüm tarihi ve eserleri konularındadır.

Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli eserinde Mehmed Tâhir, son bölümü tıp bilginlerine ayırmıştır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1324). Bölümde sadece Aydınlı Hacı Paşa ve Şanizade Mehmed Ataullah Efendi isimleri bulunmaktadır. Mehmed Tâhir ikisine de eşit derecede yer vermektedir. Önce Aydınlı Hacı Paşa'nın babasından, eğitiminden, mesleğinden, seyahatinden, ölümünden ve mezarından bahsetmektedir. Ardından 9 eserini sıralamakta ve ikisi hariç hepsini tanıtmaktadır. Mehmed Tâhir, Şanizade Mehmed Ataullah Efendi'ye geçtiğinde

de benzer konularda bildirmektedir. Farklı olarak Şanizade Mehmed Ataullah Efendi'nin ziyaret ettiği mezarındaki manzum parçayı aktarmaktadır.

İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri'nde Aziz Bey isimindeki kişinin biyografisini vererek Mehmed Tâhir, Kırımlı tıpçıların olduğunu göstermektedir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1335, s. 45-46). Mehmed Tâhir, "Aziz Bey" başlığının yanına parantez içinde "Miralay Kırımî Aziz İdris Bey" ifadesini ekleyerek öznenin tanınır lakabını da vermektedir. Aziz Bey'in İstanbul'da doğmasına rağmen babası tarafından Kırımlı olduğunu söylemektedir. Ardından Aziz Bey'in tıp eğitimi aldıktan sonra resmî görevlerini anlatmaktadır. Hangi ilimlerde uzman olduğunu da söyleyen Mehmed Tâhir, Aziz Bey'in 1295'te 38 yaşındayken öldüğünü ve Edirnekapısı'nda gömüldüğünü söylemektedir. Son olarak Aziz Bey'in iki eserinin sadece isimlerini vermektedir.

Osmanlı Müellifleri'nin üçüncü cildinin ikinci bölümünde "Etıbbâ Faslı" ile Osmanlı dönemi tıp bilginleri tanıtılmaktadır. Bölümün başında Hüdâvendigâr Vilâyeti Evkâf Müdîr-i Sâbıkı Cemâli Bey tarafından yazılan "Tabâbetimizin Devr-i Tekâmülü" başlıklı nakledilmektedir. Ardından maddeler hâlinde toplam 83 kişinin biyografisi verilmektedir. Kişiler isimlerinin baş harfleri esas alınarak Arap alfabesine göre sınıflandırılmaktadır. Biyografiler Altuncuzade adlı kişi ile başlayıp Hezârfen Hüseyin Efendi adlı kişi ile bitmektedir. Genel olarak kişilere birer paragraf olmak suretiyle eşit derecede yer verilmektedir. Ancak Garsüddînzade Şemseddin gibi (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1195) iki üç cümlelik yer verilenler de bulunmaktadır.

Çoğunlukla öznelerin babalarından, memleketlerinden, eğitimlerinden, resmî görevlerinden, ölümlerinden ve mezarlarından bahsedilmektedir. Çoğu öznenin eserleri de verilmektedir. Eserlerin birçoğunun içerikleri, basımları vb. hakkında bilgi verildiği gibi sadece isimleri verilenler de vardır. Hatta bazı Tevfik Bey (Binbaşı), Fuat Bey (Binbaşı, Kadızade) gibi öznelerin sadece tıp ile ilgili eseri olduğu söylenmekte ancak esere dair bilgi anlatılmamaktadır.

Mehmed Tâhir, Etıbbâ Faslı'nın sonunda Osmanlı'da yazılan 53 tıp eseri hakkında bilgi vermektedir (a.g.e., s. 1218-1221). Bundan sonra da bir tablo ile Osmanlı padişahları dönemlerinde görev yapan hekimbaşılarını göstermektedir

(a.g.e., s. 1222-1227). Tabloda hangi padişah dönemi olduğunu belirten bir sütunla hekimbaşının ismi, göreve geldiği ve ayrıldığı yıllar, ölüm tarihi ve mezarı hakkında bilgi verilmektedir.

3.2.7. Kadın Figürler

Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri'nde Mehmed Tâhir, alanlarında meşhur olmuş olan kadınlara da yer vermektedir. Kadın öznelerden ilki, eserdeki dördüncü bölümün sonunda yer alan Fatıma bint Ali es-Semerkindî'dir. Mehmed Tâhir, onun için sadece "Türklerden yetişen fakiheler meyanında dâhi *Tuhfe* sahibesi Fatıma bint Ali es-Semerkindî ez-her-cihet zikre şayandır." (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 22) demektedir. Mehmed Tâhir aynı eserinde bunun dışında sekiz kadının ismini daha zikretmektedir. Eserin yedinci bölümü olan "Türklerden Yetişen Sahib-i Divan Meşâhir-i Şuarâ" başlıklı bölümün sonunda "şaireler" diyerek "Âişe-i Semerkandî, Azimet-i Semerkandî, Mihrî, Nurcihan Begüm, Lala Hatun, İsmetî, İffetî ve Duhter-i Kaşgârî" (a.g.e., s. 36) isimlerini sıralamaktadır. Mehmed Tâhir bu kişiler için herhangi bilgilendirme yapmamaktadır.

Mehmed Tâhir'in eserleri içerisinde kadın öznelere sahip bir diğer eseri *Osmanlı Müellifleri*'dir. Kadın özneler, bu eserin şairlere ayrılan ikinci cildinde bulunmaktadırlar. Eserde ismi geçen kadınlar şöyledir: Ânî Fâtıma Hanım, Hubbî Ayşe Kadın, Habîbe Hanım, Zeyneb Hanım (Zeynü'n-nisâ), Sırrî Râhile Hanım, Şeref Hanım, Sıdkî Emetullah Hanım (İstanbulî), Safvet Nesîbe Hanım (İstanbulî), İffet Hadîce Hanım, Âdile Sultân, Fıtnat Zübeyde Hanım, Fıtnat Hanım (Hazînedârzade), Ferîde Hanım (Baharzade kerîmesi-Kastamonulu), Kâmile Hanım (Fâtıma Kâmile Hanım, Balıkesrî), Leylâ Hanım (İstanbulî), Mihrî Hanım (Fahrünnisâ-Amasyavî), Makbûle Lemân Hanım (İstanbulî), Nesîbâ Tevfikâ Hanım (İstanbulî), Nakiye Şerîfe Hanım, Nigâr Hanım (Bint-i Osmân Paşa). Bu özneler için ayrı bölümler oluşturulmamıştır. İsimlerinin baş harfleri esas alınarak Arap alfabesine göre erkek şairlerle karışık hâlde verilmektedirler. Madde olarak toplam 20 kadın öznenin biyografisi işlenmektedir.

Ânî Fâtıma Hanım için (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 2, s. 490) Mehmed Tâhir, Hoca Sadettin Efendi sülalesinden olduğunu söyler. Ardından kadı olan oğlu ile Yenişehir’de yaşadığını ve aynı şehirde 1122’de öldüğünü aktarır. Ayrıca Mehmed Tâhir, onun şairliği ve şiiri için de bilgi verir. Döneminde “Hâce-i Zenân” lakabıyla tanındığını ancak şiirinin “vasat derecede” olduğunu dile getirir. Son olarak basılmamış bir *Divan*’ı bulunduğunu söyleyerek şiirlerinden iki beyitlik alıntı yapar.

Hubbî Ayşe Kadın’ın (a.g.e., s. 562-563) Amasyalı olduğunu söyleyen Mehmed Tâhir, Cemâleddin Yahyâ Efendi’nin teyzesi olduğunu da söyler. Ardından İstanbul’da 998’de öldüğünü söyleyip mezarının Eyüp’te bulunduğunu dile getirir. Onun şiiri için “pek latif” diyen Mehmed Tâhir, üç bin beyitlik *Hûrşid ü Cemşid* adlı eseri olduğunu söyler. Ardından bir gazelinden beş beyitlik alıntı yapar.

Hâbibe Hanım kadın özneler içerisinde hacmen en az yer verilen kişidir (a.g.e., s. 573). İki üç cümleyle Hersekli Ali Paşa’nın kızı olduğu, İstanbul’da eğitim aldığı ve 1308’de İstanbul’da öldüğü söylenir. Mehmed Tâhir, bu öznenin mezarını ziyaret ettiğini ve mezar taşının olmadığını aktarır. Son olarak şiirine örnek olması için bir beyitlik alıntı yapar.

Mehmed Tâhir, Zeyneb Hanım’ın babası ve eşini tanıttıktan sonra diğer kadın şairlerle kıyaslamasını yapar (a.g.e., s. 645). Zeyneb Hanım’ın Mihrî Hatun ile çağdaş olduğunu söyleyip şiir derecesi bakımından Fitnat Hanım’a denk olabileceğini aktarır. Mehmed Tâhir, ayrıca eseri hakkında da bilgilendirme yapar. Türkçe ve Farsça beyitlerden oluşan divanını Fatih Sultan Mehmed’e sunan Zeyneb Hanım, şairliğini ispatlamıştır. *Divan*’ının bir nüshasının Ayasofya Kütüphanesi’nde bulunduğunu aktaran Mehmed Tâhir, onun 879’da Amasya’da ölüp Selâmet Hatun’da gömüldüğünü söyler. Son olarak şiirine örnek olmak amacıyla iki beytini alıntılar.

Mehmed Tâhir, Şeref Hanım’ın babasından, ölüm tarihi ve mezarından bahsetmekle beraber mersiye, münacat, kasideler yazdığını da söyler (a.g.e., s. 692). Ayrıca bir münacat ve kasidesinden küçük alıntılar yapar.

Sıdkî Emetullah Hanım'ın babası ve ölümüyle ilgili bilgiler aktarılır (a.g.e., s. 710-711). Bayramiyye tarikatıyla ilişkisi de verilerek eserlerinden bahsedilir. Şairliği için mahlası ve üç eserinin ismi verilerek şiirlerinden iki beyitlik alıntı yapılır.

Safvet Nesîbe Hanım da hacmen az yer ayrılan kadın öznelerdendir (a.g.e., s.712). Sadece babası ve ölümünden bahsedilip bir beyti alıntılanır.

Mehmed Tâhir, II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan'ı da eserine alarak kısaca babasından, ölümünden ve mezarından bahseder (a.g.e., s. 758). Ayrıca onun *Divan*'ının bir nüshasının Yıldız Kütüphanesi'nde olduğunu söyleyerek bir münacatından ve bir gazelinden ikişer beyitlik alıntı yapar.

Mehmed Tâhir'in eserinden kadın özneler içerisinde hacmen en çok yer ayırdığı özne Fitnat Zübeyde Hanım'dır (a.g.e., s. 791-793). İlk önce Şeyhülislam Ebu İshakzade Esad Efendi'nin kızı olduğunu ve döneminde oldukça tanındığını söyler. Fitnat Zübeyde Hanım'ın 1194'te öldüğünü söyleyen Mehmed Tâhir, onun mezarını araştırdığını ancak bulamadığını ekler. Mezarının nerede olduğuna dair kaynaklarda çeşitli bilgilerin bulunduğunu da aktarır. Daha sonra bir gazelinden beş beyitlik alıntı yapar ve kısa bir değerlendirmede bulunur. Ayrıca dört beyitlik ve üç mısralık ek alıntılar da yapar ancak yorum yapmaz.

Fitnat Hanım'a dair babasından ve doğum yerinden bahseden Mehmed Tâhir, onun İstanbul'da eğitim aldığını söyler (a.g.e., s. 799). Bir divan yazdığını ancak basılı olmadığını aktarır. Ayrıca hat sanatına da ilgi duyduğunu belirterek 1327'de öldüğünü ve Edirnekapısı'nda defnedildiğini belirtir. Son olarak şiirlerinden örnek parçalar da aktarır.

Mehmed Tâhir, Ferîde Hanım'ın biyografisini diğer kadın öznelere göre daha ayrıntılı anlatır (a.g.e., s. 800). Ferîde Hanım, Kastamonu âlimlerinden Baharzade lakaplı Râşid Mehmed Efendi'nin kızıdır. Kastamonu'da 1253'te doğar. Yedi yaşlarında Kur'an-ı Kerim'i hıfzeden Ferîde Hanım, babasından Arapça ve Farsça dersler alır. Küçük yaşlarda şiirle ilgilenir ve birçok Muhammediyye türünde şiir yazar. Ferîde Hanım on altı yaşlarında Ali Râif Efendi ile evlenerek İstanbul'a gelirler. Ancak yaklaşık dört sene sonra kocasının rahatsızlığı dolayısıyla Kastamonu'ya geri dönerler. Bir müddet sonra kocası

vefat eden Ferîde Hanım 1288'de de bir süreliğine İstanbul'a gelir. Bu sefer iki sene kaldıktan sonra Kastamonu'ya döner ve 68 yaşında orada ölür. Mehmed Tâhir, mezarının yerini de tam olarak verdikten sonra mezar taşında yazılan Sofuzade Tefvik Efendi'nin beytini aktarır. Ayrıca, mütevazı bir hayat yaşayan Ferîde Hanım'ın hazır cevap birisi olduğunu söyleyerek kişiliğine dair de bilgi verir. Daha sonra şairlerinden bahseden Mehmed Tâhir, şairlerinin toplanmadığını söyler ve şairlerinden bir beyitlik alıntı yapar.

Kâmile Hanım da Mehmed Tâhir'in az yer verdiği kadın öznelerdendir (a.g.e., s. 827). Mehmed Tâhir, onun için Kâmile Hanım'ın Balıkesir'in Keşkekzade ailesinden olduğunu, Nakşibendi tarikatına intisap ettiğini ve 1339'da öldüğünü söyler. Ayrıca, "*Hâdi'l-cinân*" isminde bir eser yazdığından da bahseder. Mehmed Tâhir, onun şairine örnek oluşturmak için şairlerinden alıntı yapmayı tercih etmez.

Leylâ Hanım'ın (a.g.e., s. 830-831) babası, ölüm tarihi ve mezarı hakkında bilgi veren Mehmed Tâhir, bağlı olduğu tarikat hakkında da bilgi verir. Şairliği için övücü sözler söyleyerek şairlerinden toplam iki beyit alıntı yapar.

Mehmed Tâhir, Mihrî Hanım'ın Fatih Sultan Mehmed dönemi şairlerinden olduğunu ve eski kadın şairler içerisinde çok değerli olduğunu söyler (a.g.e., s. 835-836). Ayrıca iffetli ve güzel olduğunu da dile getirir. Babasının Amasyalı Mevlânâ Belâyî olduğunu da aktarır. Mehmed Tâhir, Mihrî Hanım'ın 912'de Amasya'da öldüğünü söyler. Şiirleri için çoğunun Necâti'ye nazire tarzında olduğunu söyler. Onun mürettep bir divan meydana getirdiğini ve bir nüshasının Ayasofya Kütüphanesi'nde bulundu bilgisini verir. Mehmed Tâhir son olarak şairlerinden alıntılar yaparak Mihrî Hanım'a ayırdığı bölümü bitirir.

Mehmed Tâhir, Makbûle Hanım'ın biyografisini ele alırken "asrımızda İstanbul'da Osmanlı edîbelerinin en değerlilerinden ma'dûd nazım ve nesirdeki iktidarı müselleme idi." (a.g.e., s. 852-853) diyerek önemini belirtir. Daha sonra babasının ve kocasının isimlerini verir. Ölüm tarihi ve mezarı hakkında bilgi vermeyi de ihmâl etmez. Ayrıca Makbûle Hanım'ın hayatını çoğunlukla hastalıkla geçirdiğini ve hasta hâliyle eserlerini yazdığını aktarır. Mehmed Tâhir, onun *Ma'kes-i Hayâl* ve *Subh-ı Saâdet* adlı eserlerini vererek şairlerinden örnek parçalar da ekler.

Nesîbâ Tevfikâ Hanım için hacmen çok az yer ayrılmıştır (a.g.e., s. 893). Mehmed Tâhir, onun babasının ve abisinin isimlerini verir. Daha sonra bir *Divançe*'si olduğundan bahseder. Son olarak ölüm yılını ve mezarına dair bilgiyi de vererek şiirlerinden bir beyitlik alıntı yapar.

Mehmed Tâhir, Nakiye Şerîfe Hanım'ın babasından, kız kardeşinden bahsederek maddeye başlar (a.g.e., s. 900). Onun babasının *Osmanlı Müellifleri*'nin üçüncü cildinde matematikçilere yer verdiği bölümde ele aldığı Osman Sâib Efendi olduğunu ve kız kardeşinin şair Şeref Hanım olduğunu söyler. On sekiz yıl kadar Farsça ve tarih öğretmenliği yaptığını ve Şeref Hanım'ın eğitimi ile de ilgilendiğini ekler. Eserleri için *Lûgat-i Fârisî* isiminde bir eseri dışında ahlâk üzerine yazdığı makaleleri bulunduğunu aktarır. Daha sonra 1316'da öldüğünü ve mezarının Yenikapı Mevlevîhanesi'nde Şeref Hanım'ın yanına gömüldüğünü dile getirir. Son olarak Mehmed Tâhir, Nakiye Şerîfe Hanım'ın şiirlerine örnek oluşturmak için iki beyit alıntı yapar.

Biyografisine yer verilen kadın öznelerden son isim Nigâr Hanım'dır (a.g.e., s. 901-902). Mehmed Tâhir, ailesine dair babasının daha sonradan Müslüman olan Macar asıllı Osman Paşa olduğunu ve annesinin ismini vermemekle beraber yüksek mevki bir hanımı olduğunu söyler. Mehmed Tâhir'e göre Nigâr Hanım son çeyrek Türk edebiyatının en yüksek kadın şairidir. Onun Fransızca, Almanca ve Rumca dillerini bildiğini söyler. Hamîdiye Etfâl Hastanesi'nde 1334'te hummadan öldüğünü söyler ancak mezarı hakkında bilgi vermez. Mehmed Tâhir, onun eserlerinden *Nîrân*, *Safâhât-ı Kalb*, *Aks-i Sadâ* ve *Efsûs* adlı eserlerini vererek bu eserlerin değerine dair birer cümlelik değerlendirme de yapar. Son olarak Nigâr Hanım'ın eserlerinden iki parça alıntı yapar.

Buraya kadar *Osmanlı Müellifleri*'nde biyografisi verilen kadın öznelerin nasıl ele alındığını inceledik. Bu isimlerin dışında aynı eserde biyografisi verilmeyen ancak isimleri geçen kadın özneler de bulunmaktadır. Bunlar Sarâyılı Tûtî Hanım, Fatma Aliye Hanım, Fâize Fâtıma Hanım gibi kişilerdir. Mehmed Tâhir, bunların ilkinin ismini dipnotta göstererek hakkında bir cümlelik bilgi verir (a.g.e., s. 562). Fatma Aliye Hanım'ın dipnotla sadece *Nisvân-ı İslâm* ve *İsti'lâ-yı İslâm* adlı eserleri ile ismi geçmektedir (a.g.e., s. 576). Fâize Fâtıma Hanım'ın ise Sıdkî Emetullah

Hanım maddesinin içinde ismi verilmektedir. Onun Sıdkî Emetulah Hanım'ın kız kardeşi olduğu, 1175'te öldüğü ve Osmanlı kadın şairlerinden olduğu belirtilmektedir.

3.3. BİYOGRAFİLERİNİN KAYNAKLARI

Biyografi türüne konu olan kişinin hayatına, kişiliğine ve eylemlerine dair okuyucuya bilgi aktarabilmek için biyografin, o kişiye dair tüm kaynaklara ulaşabilmesi gerekir. Çünkü biyografi kurgusal metinlerden olmadığı için doğru bilgiyi aktarmak biyografların birinci önceliği olmaktadır. Biyograf ulaştığı kaynakları sorgulayarak incelemeli ve yazacağı biyografi için kaynaklarda seçimler yapmalıdır. Biyografin yapması gereken bu gereklilikler günümüz modern biyografi anlayışında olduğu gibi geleneksel biyografi anlayışlarında da bir bakımdan hâkim olur. Türk biyografi geleneğinin ilk örneklerinden 20. yüzyılın başlarına kadar biyografi eserlerinde genellikle doğru bilgiye ulaşma isteği görülür. Tezkire yazarları genellikle bilgi edindikleri kaynakları eserlerinde gösterirler. Özellikle Türk şair tezkirelerinde biyograf, kendinden önceki tezkirelere bakarak bazen sorgulayarak bazen de sorgulamaksızın aynen nakletmiştir. Bu da bazı bilgilerin günümüze kadar doğrusu ve yanlışıyla tekrar edilmesine yol açmaktadır. Bu sebeple günümüz edebiyat incelemelerinde şair tezkirelerinde aktarılan bilgilerin doğruluğu teyit edilerek kullanılmasına dikkat edilmektedir.

Kendinden önceki biyograflar gibi Mehmed Tâhir de eserlerinde sunduğu bilgilerin doğruluğuna dikkat etmektedir. Yararlandığı kaynakları bazen eserlerinin başında bazen de dipnot vermek suretiyle göstermektedir. Bazen bir konu hakkında çeşitli bilgiler bulduysa kaynaklardaki bilgileri karşılaştırmaktadır. Hiçbir kaynaktan öğrenmeksizin kendisinin öğrenebildiği bilgileri ise nasıl ve nereden öğrendiğini belirterek okuyucuya aktarmaktadır. Eğer önceden ele aldığı bir kişi hakkında yeni kaynaklara ve yeni bilgilere ulaştıysa daha sonradan ilave etmektedir. Önceki verdiği bilgilerde hatalar bulunuyorsa da yeni öğrendikleriyle değiştirmekten çekinmemektedir. Yeni bilgileri ekleme ve çıkarma işlemini ise

eserlerinin yeni baskılarında yaptığı gibi önceden konu edindiği birçok kişiyi tekrar ele aldığı *Osmanlı Müellifleri*'ni yazarken yapmaktadır.

Mehmed Tâhir, Manastır'dayken yazmaya başladığı biyografileri ile daha sonra İstanbul gibi zengin kütüphanelerin bulunduğu yerdeyken yazdığı biyografileri arasında kaynak çeşitliliği dikkati çekmektedir. Bu sebeple kullandığı kaynakları eserlerinin kronolojik sırasıyla incelemek, kendisinin yeni kaynaklara ulaşarak araştırmalarında nasıl kullandığını ortaya çıkaracaktır.

Mehmed Tâhir, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin ilk baskısında kaynaklar belirtmemektedir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1314a). Ancak 1327 tarihli ikinci baskıda kaynakçasını eklemektedir. Eserin mukaddime bölümünden önce "Başlıca Me'âhız" başlığı ile yararlandığı kaynakları vermektedir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1327, s. 2). Burada verilen kaynaklar şöyledir: Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u; Abdurrahman Eşref Efendi'nin *Tezkiretü'l-hikem fi tabakati'l-ümem*'i; Hoca Fehîm'in *Tezkire-i Devletşâh*'ı; Sâm Mirza'nın *Tuhfetü's-sâmî*'si; Ahmed Rifat Efendi'nin *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*'si; Mevlânâ Câmiî'nin Lami Çelebi tarafından Türkçeye çevrilen *Tercüme-i Nefehâtü'l-üns*'ü; Ahmed el-Hazrecî'nin *Tabaktü'l-etibbâ*'sı; Ali Şîr Nevaî'nin *Mecâlisü'n-nefâis*'i; Hidâyet'in *Riyâzü'l-ârifin*'i; Ali Beg Âzer'in *Âteşkede*'si; tarihçi Kütübî'nin *Fevâtü'l-vefeyât*'ı; İbn Hallikân'ın *Vefeyât*'ı ve Şemseddin Samî'nin *Kâmûsü'l-a'lâm*'ı. Bu eserlerin bazıları Arapça ve Farsçadır. Türkçe eserler dâhil yabancı dillerdeki kaynakları da araştırması Mehmed Tâhir'in araştırmacı kimliğini göstermektedir. Ayrıca ortaya attığı iddialarını dayanaksız bırakmamak için kaynaklarını ikinci baskıya eklemesi araştırmacı kimliğinin gelişim gösterdiğine kanıttır. *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nde zengin bir kaynakçaya sahip olmasına rağmen zengin bir dipnot kullanımı göze çarpmamaktadır. Az sayıdaki dipnot ile öznelere dair ek bilgiler aktarıldığı gibi başka kişiler hakkında da bilgiler aktarılmaktadır.

Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî adlı eserde bol bir kaynak yığını ile karşılaşırız (Bursalı Memed Tâhir, 1316a). Eserin öznenin hayatının aktarıldığı bölümde kaynak olarak sadece Haririzade Seyyid Kemaleddin Efendi'nin *Tibyanü'l-Hakayık* adlı eseri gösterilmektedir. Hatırlayacağımız üzere bu kişi Mehmed Tâhir'in İstanbul'daki müşşididir. İkinci

bölümde özne hakkındaki rivayetler derlendiği için birçok kaynak göze çarpmaktadır. Sayıları yirmi yediye ulaşan kalabalık bir kaynak yığını bulunmaktadır. Kaynaklardaki bilgiler yorumlandığı gibi doğrudan alıntılar da yapılmaktadır. Öznenin kendi eserleri de kaynak olarak kullanılmaktadır.

Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli adlı eserde on iki özne hakkında bilgi verilmesine rağmen kaynak gösterilmemektedir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1316b). Mehmed Tâhir'in öğrendiği bilgilerin nasıl ve nereden edindiği verilmediği için bilgilerin doğruluğu zarar görmektedir. Ancak buradaki özneler *Osmanlı Müellifleri*'nde tekrar ele alındığı için ve bu eserin kaynakları verildiği için hangi kaynaklardan yararlandığı tahmin edilebilir.

Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli'nde ayrıca kaynaklar verilmemektedir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1318). Bunun yerine eserde dipnotlar ile edinilen bilgilerin kaynakları aktarılmaktadır. Ayrıca dipnotlar ile ek bilgiler de verilmektedir.

Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli adlı eserde ayrı bir kaynakça vermeyen Mehmed Tâhir, verdiği bilgilerin kaynağını cümle aralarına sıkıştırılmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1321).

Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri adlı eserde Mehmed Tâhir, kaynaklarını hem mukaddimede hem de cümle aralarında belirtmektedir. Dipnotlarla ek bilgiler vermeyi de ihmal etmemektedir. Öznelerin eserlerinden doğrudan yararlandığı da görülmektedir. Örneğin Kâtip Çelebi'nin kendi hayatını yazdığı eserden uzun alıntı yapmaktadır (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1322, s. 20-30). Mehmed Tâhir, İstanbul'a geldikten sonra *Tarih-i Nevpeydâ* isimli kaynağa ulaşarak *Kâtip Çelebi* adlı eserini öznenin önceki biyografisini genişletmiş ve düzenlemiştir (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1331). Dolayısıyla eserlerindeki hataları ve eksiklikleri düzenlemekten Mehmed Tâhir'in çekinmediğini söyleyebiliriz.

Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli adlı eserde Mehmed Tâhir, kaynaklarını ayrı bir bölüm olarak sunmamıştır. Bunun yerine cümle aralarında vermeyi tercih etmiştir. Mehmed

Tâhir'in bu eserini yazarken ki başlıca kaynakları Aydın vilayetindeki kütüphaneler olmuştur (Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, 1324). Bölge kütüphanelerinde öznelerin eserleri başta olmak üzere farklı eserlere de ulaşarak bilgiler edinmiştir. Mehmed Tâhir için öznelerin mezarları ve türbeleri de bilgi edinme noktaları olmuştur. Çünkü mezar taşlarından ve ölüm tarihlerinden hayatlarına kadar farklı bilgiler edinebilmiştir. Eğer taşların üzerine bir şeyler kazınmamışsa “seng-i mezarında yazı yoktur” diyerek bunu da aktarmıştır. Ayrıca öznelerin mezarlarının doğru yerlerini eserde vermek bile Mehmed Tâhir için önem arz etmiştir. Dolayısıyla onun saha araştırması da yaparak verdiği bilgilerin doğruluğa dikkat ettiğini söyleyebiliriz.

Mehmed Tâhir, *Hacı Bayram-ı Veli* adlı eserinde özne hakkında öğrendiği bilgileri kaynaklarını ayrı olarak göstermek yerine cümle aralarında belirtmiştir (Bursalı Mehmed Tâhir, 2012a). Birden fazla kaynaktan edinilen bilgilerle Hacı Bayram-ı Veli'nin hayatı, dinî yönü ve eserlerinden bahsedilmiştir.

İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri adlı eserde kaynak verilmemektedir (Bursalı Mehmed Tâhir, 1335). Bu eser *Kırım Mecmuası*'nın isteği üzerine oluşturulduğu için Mehmed Tâhir'in, *Osmanlı Müellifleri*'ni hazırlarken kullandığı kaynakları bu eserin kaynakları olarak da kullanması muhtemeldir.

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'ni yazarken oldukça çeşitli kaynakları kullanmıştır. Bu eserini yazdığı sürede farklı eserler yazarak birçok kaynağa ulaşması, İstanbul'da kütüphane araştırma görevlerinde bulunması, biyografi ve bibliyografi uzmanları ile dost olması gibi faktörler sayesinde zengin bir kaynak çeşitliliği ile eserini oluşturmuştur. Eserinde kullandığı kaynakları “İfâde” bölümünün sonuna ekleyerek göstermiştir. Başlıca kaynaklarını Mehmed Tâhir, şöyle vermiştir:

1. *Terceme-i Şakâyk-ı Nu'mâniyye* ve zeyillerinden Atâî, Uşşâkî, Şeyhî.
2. *Keşfü'z-Zünûn* ve zeyillerinden İbrâhim Rûmî, Hanîfzâde, Şeyhülişâm Ârif Hikmet Bey.
3. *Süllemü'l-Vüsûl ilâ Tabakâti'l-Fühûl*.
4. *Kâmûsü'l-A'lâm*.

5. *Mevzûatü'l-Ulûm.*
6. *Lügât-i Târihiyye ve Coğrâfiyye.*
7. *Sicill-i Osmânî.*
8. *Eslâf.*
9. *Esâmî ve Mecmûa-i Muallim.*
10. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve zeyilleri.*
11. *Tezâkir-i şuarâdan Sehî, Latîfî, Hasan Çelebi, Riyazî, Ahdî, Beyânî, Esrâr Dede, Âşık Çelebi, Râmiz, Kâfzâde ve zeyli Bursalı Belîğ, Rızâ, Sâlim, Fâtin, Şuarâ-yı Âmid tezkireleri.*
12. *Memâlik-i Osmâniyye kütübhânelerinin kısm-ı a'zamıyla Mısır Kütübhânesi'nin esâm-i kütüb defterleri.*
13. *Hadîkatü'l-Cevâmi ve yine bu eser müellifinin Mecmûa-i Vefeyât'ı.*
14. *el-Fevâidü'l-Behiyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye.*
15. *Tibyânu Vesâilî'l-Hakâyık fî Beyânı Selâsili't-Tarâık.*
16. *Matbû ve gayr-ı matbu menâkınbânameler.*
17. *Amasya Târihi.*
18. *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin.*
19. *Îzâhu'l-Meknûn an Keşfi'z-Zünûn.*
20. *Mir'ât-i Mekteb-i Tıbbiyye ve Mir'ât-i Mekteb-i Harbiyye ve Mir'ât-i Mühendishâne-i Hümâyûn.* (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 1, s. 4-5)

Görüleceği üzere Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'ni yazarken tezkireler başta olmak üzere sicillerden, ölümlerin kaydedildiği vefeyâtlardan ve bibliyografilerden yararlanmıştı. Bunlarla da kalmayıp menâkıbnâmelere de yararlanmış ve biyografik bilgi içeren çoğu kaynağa ulaşmıştır. Ayrıca öznelerin mezarlarından, haklarında halk arasında dolaşan rivayetlerinden ve eserlerinden faydalanmıştır. Mehmed Tâhir, bilgi öğrenebileceği tüm noktalara müracaat etmiştir. Öğrendiği bilgileri farklı kaynaklarla karşılaştırmış ve en doğru bilgiyi aktarmaya çalışmıştır. Hangi bilginin doğru olduğundan emin değilse iddia edilen her bilgiyi kaynaklarını göstererek okuyucuya sunmuştur. Mehmed Tâhir, güncel kaynaklardan da yararlanmasını bilmiştir. Yukarıda verdiğimiz kaynakların kimileri onun yaşadığı yakın dönemlerde yazılmıştır. Ayrıca dönemin gazete ve dergilerinde çıkan makalelere dikkat ederek en güncel bilginin peşinde koşmuştur. Mehmed Tâhir,

yakından tanıdığı şahsiyetlerin hayatlarını ele alırken o kişileri kendisini birinci kaynak olarak göstererek aktarmayı tercih etmiştir.

Osmanlı Müellifleri'nde dipnot kullanımı oldukça fazla olarak karşımıza çıkmaktadır. Dipnotlar ile ele alınan konunun farklı kaynaklarda nasıl geçtiği aktarılmaktadır. Ayrıca ele alınan konu ile alakalı ek bilgiler tercih edilmektedir. Bu ek bilgilerde bazen yeni bir kişinin kısaca biyografisi ele alınmakta bazen de bibliyografik kayıtlar sunulmaktadır.

Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*'nde kişilerin eserlerinden alıntılar yaptığında, alıntısını hangi kaynaktan aldığını da belirtmektedir. İster başka bir biyografi kaynağından aktarım yapsın isterse öznenin kendi eserlerinden doğrudan alıntı yapsın aldığını göstermeye çalışmaktadır. Ancak istisnai olarak göstermediği de olmaktadır. Bu durum öznelerin birer mısralık ya da beyitlik alıntılarında karşımıza çıkmaktadır.

Mehmed Tâhir genel olarak eserlerini yazarken birçok kaynağa ulaşmaya çalışmıştır. Doğru bilgiye ulaşmaya çalışmış, eğer ulaşamamışsa biyografilerini kısa tutmuştur. Nitekim ansiklopedik biyografi eserlerindeki öznelerin bazılarının az bazılarının çok yer kaplaması bu durumla ilişkili olmuştur. Ancak anlaşılmalıdır ki Mehmed Tâhir, ulaşabildiği tüm bilgileri seçmeksizin okuyucuya aktarmaktadır. Çünkü o, önceden biyografisini yazdığı özneye dair yeni bilgiler öğrenmişse yeni eserlerinde bilgileri düzenlemiştir. Buna en güzel örnek Kâtip Çelebi için yazdığı biyografiler verilebilir. Mehmed Tâhir, Gelibolulu Âlî ile ikisini ele aldığı 1322 tarihli eserinden sonra Kâtip Çelebi'ye dair yeni kaynaklara ulaşmış ve eski yazdıklarını düzenlemiştir. Aynı şekilde daha da sonra yazdığı *Osmanlı Müellifleri*'nin Kâtip Çelebi maddesinde en son öğrendiği bilgiler doğrultusunda yazdıklarını yeniden düzenlemiştir. Hatta bu maddede Kâtip Çelebi'nin hayat hikâyesine daha az yer vererek bilgi çıkarması da yapmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2016, C. 3, s. 1064-1071).

Sonuç olarak Mehmed Tâhir, biyografi eserlerini yazarken titiz araştırmacı kimliğinden taviz vermemiştir. Ancak verdiği her bilginin de kesin doğru olduğunu söyleyemeyiz. O, eldeki kaynakların hepsine ulaşmaya çalışarak, yazılı olarak kayıt altına alınmayan bilgileri de arayarak özneler hakkında en doğru biyografiyi

oluşturmaya çalışmıştır. Birden fazla alandan binlerce kişinin biyografisini ve bibliyografisini vermeye çalışması, eserlerinde bazen hatalı bazen de eksik bilgiler vermesine yol açmıştır. Her şeye rağmen Mehmed Tâhir, biyografileriyle ve özellikle *Osmanlı Müellifleri* gibi binlerce insanı ele aldığı eseriyle Türk kültürüne hizmet edenlerin yeni kuşaklarca hatırlanmasına ve araştırılmasına vesile olmuştur.

SONUÇ

İnsan yaşamını konu edinen biyografi, tarihin ilk anlarından itibaren var olmuştur. Bireyler ve aileler ölmüşlerinin hayatlarından kesitler içeren hikâyelerle ilk biyografik anlatılar ortaya çıkmıştır. Toplumlar liderlerinin, kahramanlarının, savaşçılarının kısacası “büyük adamlar”ının hayat hikâyelerini anlatarak belleklerinde muhafaza etmişlerdir. İlk biyografik anlatılar doğal olarak sözlü kültür içerisinde gelişim göstermiştir. Yazının icadından sonra ilk yazılı metinlerde biyografik bilgiler görülmeye başlanmıştır. Tarihsel metinlerin içerisinde yer alan bu biyografik bilgiler, biyografi türünün ilk örnekleri olmuştur. Ardından toplumların “büyük adamlar”ına olan ilgisi, müstakil olarak yazılan biyografi örnekleri meydana getirmiştir. Bu ilgi, Antik Yunan’da rastlanılan ilk örneklerle açıkça ortadadır. O zamanların biyografıları, öznelerinin hayatlarını efsanevi kurgularla düzenleyerek yazıya geçirmişlerdir. Bu sayede toplumlar “büyük adamlar”ını ölümsüzleştirmişlerdir. Hristiyanlık ve İslam dinlerinin dünyada yaygınlaşmasından sonra ise biyografinin değeri daha da artmıştır. Çünkü “büyük adamlar”ına artık ilahi değerler de yüklenmiştir. Bu dinleri benimseyen toplumlar da hem “büyük adamlar”ını hem de “din”lerini övmek, yüceltmek ve yaymak için biyografiyi kullanmışlardır. Yüzyıllar boyunca yüceleştirme aracı olarak kullanılan biyografi, 18. yüzyıldan sonra Rasyonalizm ve Realizm gibi düşünsel gelişmeler doğrultusunda “doğruları ortaya koyma” aracı olarak kullanılmak istenmiştir. Ancak bu girişimler sancılı olmuş ve biyografılar eserlerini tümünden nesnelleştirememişlerdir. Yapabilenler de aşırıya giderek öznelerinin sadece olumsuz yönlerine odaklanmışlardır. Her şeye rağmen 19. ve 20. yüzyılda bilimsel gelişmelerin hız kazanması biyografi türünü olumlu anlamda şekillendirmiştir.

Türk biyografisi, Doğu ekseninde geliştiği için Arap ve Fars toplumlarının biyografi şekillerine göre doğmuştur. Bunların en başında da “tabakat” ve “tezkire” türleri gelmiştir. Bu türlerle Türk biyografisi, Osmanlı döneminde zirve noktasına ulaşmıştır. Ancak Tanzimat’ın etkisiyle bu türlerde de değişimler meydana gelmiştir. Yönünü Batı’ya dönen Türk biyografılarının biyografiye bakışlarında değişiklikler olmuştur. Yüzyıllara dayanan tezkire anlayışı yerini yavaş yavaş

modern örneklere bırakmaya başlamıştır. Bu doğrultuda biyografılar hem biyografi şekillerini hem de öznelerle yaklaşımlarını düzenlemeye çalışmışlardır. Bu değişimleri, eserlerin şekilsel özellikleri ve biyograf tutumları olarak iki ayrı konuda yorumlamak gerekmektedir. Çünkü tezkireciliğin getirdiği ansiklopedik biyografi yazma eğilimlerini 19. ve 20. yüzyıl Türk biyografıları da çoğunlukla göstermiştir. Ancak bu biyografi yazımını tercih eden biyografılar, daha sorgulayıcı ve araştırmacı olarak öznelerine yaklaşmayı tercih etmişlerdir. Modern biyografinin getirilerinden olan bir kişinin hayatına odaklanan biyografilerde de bu dönemde artış olmuştur. Ancak bu biyografi yazımını tercih eden biyografılar ise öznelerine romantik ve savunmacı yaklaşımdan kendilerini alamamışlardır. Tam tersi olarak “yermek” için de biyografiyi kullanmışlardır. Dolayısıyla dönemin biyografi yazarları, tezleri doğrultusunda özneleri ya yüceltmişler ya da alçaltmak için biyografiyi araçsallaştırmışlardır.

Mehmed Tâhir, Türk biyografi geleneğinin yeniden şekillenmeye başladığı dönemde yaşamış ve biyografiye ilgi duymuş birisidir. Biyografiye meraklı olan babasının etkisiyle daha çocukluğundan itibaren biyografiye ilgi duymuştur. Harbiye Mektebi yıllarında kendisine mürşit olarak seçtiği Haririzade Kemaleddin Efendi sayesinde bu ilgisi daha da artmıştır. Ancak Mehmed Tâhir çocukluk ve gençlik yıllarında biyografiye ilgi duymasında sadece bu kişilerin etkisi olmamıştır. Çünkü onda, tasavvufi yönün temelleri de bu yıllarda atılmış ve ondaki tasavvufi yön de biyografiye ilgi duymasını sağlamıştır. Etkilendiği kişilerin biyografi anlayışları ise geleneksel biyografi çerçevesinde olduğu için Mehmed Tâhir'in de biyografi anlayışı bu doğrultuda şekillenmiştir. Buna ilk yazdığı eser olan ancak yayımlanmayan *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûr'ül-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye* adlı eseri kanıttır. Bu eserinde şeyhi olarak kabul ettiği kişiyi ve zihniyetini savunmak için biyografiyi araç olarak kullanmıştır.

Mehmed Tâhir'in tasavvufi yönüyle hazırladığı ilk eserinden sonra biyografi anlayışında değişiklikler olmuştur. Çünkü Makedonya'daki farklı etnik unsurların bağımsızlık çalışmaları Mehmed Tâhir'i Türkçülük hareketine yaklaştırmıştır. Aile bağlarından gelen askerlik geleneğinin de etkisiyle ait olduğu milletin kimliği hakkında araştırmalar yapmaya ve biyografiyi bu doğrultuda kullanmaya

başlamıştır. *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nin ortaya çıkması buna kanıt olmuştur. Türkçülüğü benimsediğini gösteren bu eserinden sonra Mehmed Tâhir, kendisini Türkçü çevrelerde bulmuş ve siyasi olaylara da karışmıştır. Bir yandan tasavvufî tarafını da muhafaza ederek biyografiyi dinî figürlerin tanıtımında kullanmıştır. Arka arkaya yayımladığı *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* ve *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli* eserleri buna örnektir.

Mehmed Tâhir, Batı eğitim sistemine uygun askerî okullarda eğitim almış ve ardından yine askerî okullarda coğrafya ve tarih öğretmenlikleri yapmıştır. Bu durumların da Mehmed Tâhir'in biyografi anlayışında etkisi olmuştur. Çünkü araştırmacı yönünün gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu alanlarda öğretmenlik yapmak, Mehmed Tâhir'in Gelibolulu Âlî ve Kâtip Çelebi gibi kişileri yakından tanıma isteğini doğurmuştur. Bu kişilerin tarih, coğrafya ve biyografi gibi alanlarda eserlerinin bulunması Mehmed Tâhir'in tüm ilgi odaklarına hitap etmektedir. Bu nedenle bu iki şahsiyetin hayatlarını araştırmış ve öğrenmiştir. Sonucunda da *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri* adlı eserini meydana getirmiştir. Bu şahsiyetlerden ise Kâtip Çelebi'ye ayrı bir ilgi duymuş ve onun için *Kâtip Çelebi* adlı eserini yazmıştır. Bizce Mehmed Tâhir'in biyografi konusunda örnek aldığı kişilerden birisi de Kâtip Çelebi olmuştur. Onun biyografi ve bibliyografiye dair yazdığı eserlerinden sürekli faydalanması ve yazılarının birçoğunda ona değinmesi buna kanıttır.

Mehmed Tâhir'in araştırmacı kimliğinin en güzel örneği bizce *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli* adlı eseridir. Çünkü kütüphane araştırmalarının yanında saha araştırması yapması, onun titiz bir araştırmacı kimliğine sahip olduğunu göstermektedir. Öznelere dair kitaplarda yazılan bilgilerin yanında mezarlarından ve halk arasındaki söylentilerden de faydalanarak öznenin gerçek hayat hikâyesinin peşinde koşmaya çalışmıştır.

Mehmed Tâhir'in "biyografi âlimi" olarak anılmasını sağlayan *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri buraya kadar anlattığımız gelişimin sonucudur. Yirmi beş yıllık bir çalışmanın ürünü olan eser, Mehmed Tâhir'in sadece biyografi değil bibliyografi

âlimi olduğunu da kanıtlamaktadır. Biyografi âlimi olarak kendisini kendinden önceki biyografi kitaplarına ve alan araştırmalarına borçluysa bibliyografi âlimi olmasında da özellikle İstanbul'daki kütüphane araştırmaları sayesinde. İstanbul'a gelmeden önce de Aydın vilayetinde kütüphane araştırmaları yapmış ve bibliyografiliğini büyük ölçüde beslemiş bulunmaktadır. İstanbul'a gelmesi onun bibliyografiye daha çok meyletmesine neden olmuştur. Bu, ondaki biyografi anlayışını da şekillendirerek *Osmanlı Müellifleri* adlı eserini, biyo/bibliyografi arası bir türde meydana getirmesine neden olmuştur. Ancak arada kalmış bu durum eserine bir bütünlük sağlayamamış ve bazı noktalardan eleştirilmesine yol açmıştır. Bizce adını günümüzde anılmasını sağlayan *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri, ilk iki cilt özelinde biyografiye daha yakındır. Ancak eserin son cildi hatta bu cildin son bölümleri tamamen bibliyografi türüne örnek oluşturmaktadır. Ayrıca Mehmed Tâhir, eserde kimi öznelerinin daha çok hayatına odaklanmış kimilerinin de sadece eserlerine odaklanmıştır. Bunun nedeni büyük ihtimalle ulaştığı bilgilerin sınırlılığı ile alakalı olmuştur. Çünkü çoğunlukla eşit derecede yer vermeye çalıştığı öznelere dair öğrenebildiği bilgiler doğrultusunda kişiye ayrılan bölümleri yazmaya çalışmıştır. Dolayısıyla eserinde belli bir standart oluşturamamış ve bu durum eserin eleştiriye açık hâle gelmesine yol açmıştır.

Mehmed Tâhir'in biyografi eserlerinin şekilsel olarak yeni bir tarafı yoktur. O, daha çok tezkire şeklinden beslenmiş ve ansiklopedik biyografilerini buna uygun olarak düzenlemiştir. Bir kişinin hayatını ele aldığı biyografilerin de durumu farklı değildir. Şeyhi Muhammed Nûrû'l-Arabî'yi savunmak için yazdığı eserinde özneye dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir ancak özneyi yücelten rivayetlerin bolluğu eserin yapısına zarar vermektedir. Diğer tek kişili biyografi eserlerinde ise öznenin hayatına tüm noktalarıyla odaklanmamıştır. Örneğin kendisine örnek aldığı düşündüğümüz Kâtip Çelebi'nin biyografisi orijinallikten çok uzaktır. Çünkü kaynaklardaki bilgileri doğrudan alıntılarla özneye dair yorum yapılmamıştır. Uzun alıntılara ansiklopedik biyografilerinde de rastlanmaktadır. Bu durum geleneksel biyografide görülen nakletme yönteminden farksızdır. Ancak Mehmed Tâhir'in farklılığı da bizce bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Çünkü aynen nakletmek suretiyle de olsa tüm kaynaklara ulaşmaya özen göstererek doğru bilgiye ulaşmaya çalışmıştır.

Mehmed Tâhir ilk biyografi eserinden itibaren *Osmanlı Müellifleri*'nin hazırlıklarını yaptığını söyleyebiliriz. Çünkü önceden yayımladığı eserlerinde ele aldığı özneleri daha sonra bu eserine eklemiştir. Kimi zaman önceki yayımladıklarını aynen eklemiş kimi zaman da düzenlemeler yapmıştır. Dolayısıyla Mehmed Tâhir'in *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* hariç diğer eserleri *Osmanlı Müellifleri*'nin parçalarıdır. Bu durumda onun toplamda iki biyografi eseri olduğunu dile getirebiliriz. Bunlar *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri* ile *Osmanlı Müellifleri* adlı eserleri olmuştur. Bu eserlerinden ilkinin Türk milliyetçiliği açısından değeri yüksek olsa da biyografik açıdan oldukça zayıftır. İkinci eserinin içerdiği özne sayısı ve verdiği biyografik bilgilerin yoğunluğu sebebiyle biyografik açıdan tatmin edicidir. Her iki eserdeki öznelerin sayılarına bakacak olursak *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*'nde biyografik bilgi verilen 185 kişi olduğu görülmektedir. *Osmanlı Müellifleri* için ise birinci cildin 793 şeyh ve âlim, ikinci cildin 562 şair kapsadığını dile getirebiliriz. Eserin üçüncü cildinde 296 tarihçi, 83 tıpçı ve 110 matematikçi bulunduğunu söylemekle birlikte bu cildin coğrafyacılar ayrılan bölümünde sadece 1 kişinin biyografisi verilmektedir. Bu iki eserde zikredilen kitap isimlerinin sayısı ise oldukça kalabalıktır. Bu da oldukça doğaldır. Çünkü Mehmed Tâhir, eserlerine “müellifleri” almaya özen göstermiştir.

Bizce Mehmed Tâhir, araştırmacı kimliği sayesinde eserlerini titizlikle hazırlamış ve bu da eserlerinin günümüz edebiyat, tarih, ilahiyat, siyaset vb. alanlarda hâlen daha kullanılmasını sağlamıştır. Araştırmacı kimliği, onun dinî ve siyasi kimliğiyle birleşerek eserlerini meydana getirmesine vesile olmuştur. Yayımlanan ilk eserinden son eserine kadar tüm eserlerinde aynı titizliği korumaya çalışmıştır. Yeri gelince kamuoyunda yanlış bilinenleri değiştirmek için uzun araştırmalar yapmıştır. Böylece, arkasında büyük eserler bırakarak ilim dünyasında adının hâlen daha anılmasını sağlamıştır. Eserlerinde dinî figürleri, dilcileri, edebiyatçıları, şairleri, coğrafyacıları, tarihçileri, matematikçileri ve tıpçıları ele alarak mensubu olduğu Türk milletinin kültür hazinelerini ortaya koymuştur. Bu sayede Türk milletinin gerçek kimliğini ortaya çıkarmış ve olumsuz yargıları yıkmak için mücadele etmiştir. Sonuç olarak söyleyebiliriz ki Mehmed Tâhir, biyografiyi Türk milletinin “büyük adamlar” külliyyatını oluşturmak için kullanmıştır.

KAYNAKÇA

BURSALI MEHMED TÂHİR'İN YAZILARINDAN VE ESERLERİNDEN

- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1314a). *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. İkdâm Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1314b). "Kosova Kelimesi Hakkında Tedkîkât-ı Lisaniyyeye Dair". b.y.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1316a). *Terceme-i Hâl ve Fezâil-i Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî*. Kitabhane-i İslâm ve Askerî. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1316b). *Kibâr-ı Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. Kitabhane-i İslâm ve Askerî. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1318). *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. Kitabhane-i İslâm ve Askerî. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1321). *Ulemâ-yı Osmâniyye'den Altı Zâtın Terceme-i Hâli*. Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1322). *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Hâlleri*. Hamidiye Mekteb-i Sanâyi Matbaası. Selanik.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1324). *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*. Keşişyan Matbaası. İzmir.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1325a). *Ahlâk Kitaplarımız*. Necm-i İstikbâl Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1325b). *İlm-i Ahvâl-i Kütüb- Bibliyografi. Hüdavengidar* (Nüsha-i Mahsusa). Bursa. s. 37-42.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1325c). *Delîlü't-Tefâsir*. Necm-i İstikbâl Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1327). *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. Necm-i İstikbâl Matbaası. İstanbul.

- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1328). "San'at-ı Hat". *Sebîlürreşâd*. 26 Nisan. Sayı 192.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1329). *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sırruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir*. Matbaa-i Bahriyye. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1330a). *Nazar-ı İslâm'da Fakr*. Osmanlı Şirketi Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1330b). *Siyasete Müteallik Âsâr-ı İslâmiyye*. Kader Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1330c). Müyessiretü'l-Ulûm. *Bilgi Mecmuası*. Nisan. Sayı 6.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1331). *Kâtip Çelebi*. Dersaadet- Kanâ'at Matbaası. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1333). *Menâkıb-ı Harb*. Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Şirketi. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1335). *İdâre-i Osmâniyye Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*. Matbaa-i Orhaniyye. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1339). "Coğrafyada Bursa". *Yeni Mecmua*. Sayı 75.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. (t.y.). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt 1. A. F. Yavuz ve İ. Özen (Haz.). Meral Yayınevi. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt 2. A. F. Yavuz ve İ. Özen (Haz.). Meral Yayınevi. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt 3. A. F. Yavuz ve İ. Özen (Haz.). Meral Yayınevi. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tahir. (1990). *Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri*. M. Sarı (Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.

- Bursalı Mehmed Tâhir. (1994a). *Siyâsete Dâir İslâmî Eserler*. H. Akpur (Haz.). Yeni Zamanlar. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (1994b). *Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*. M. A. Erdoğru, (Haz.). Akademi Kitabevi. İzmir.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1996). *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. S. Öztürk (Haz.). Kitabevi. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (1997). *Müntehabât-ı Mesârî' ve Ebyât*. O. K. Tavukçu (Haz.). Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları. Erzurum.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2006). "Âşık Paşa". *Türk Derneği* içinde C. Okay (Haz.). Akçağ Yayınları. Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2009). *Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*. M. Tatçı ve C. Kurnaz (Haz.). Bizim Büro Basımevi. Ankara.
- Bursalı Mehmed Tahir, Salahaddin Uşşakî. (2011). *İbn Arabî Hazretleri*. T. G. Seratlı (Haz.). Kardelen Yayınları. Konya.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. (2012a). *Hacı Bayram-ı Velî*. M. Çelik (Haz.). Özgü Yayıncılık. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat. (2012b). "Hayâl-Karagöz". *Sırâtımüstakim* içinde İ. Türe (Haz.). Sayı 17. s. 251-252.
- Bursalı Mehmed Tâhir Bey. (2014). *Menâkıb-ı Şeyh Seyyid Hâce Muhammed Nûrû'l-Arabî Beyân-ı Melâmet ve Ahvâl-i Melâmiyye*. M. Tatçı ve B. Anılır (Haz.). H Yayınları. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2015). *İdâre-i Osmâniyye Zamânında Yetişen Kırım Müellifleri*. M. Sarı (Haz.). Kocatepe Akademik Yayınevi. Afyonkarahisar.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*. Cilt 1-2-3. M. A. Y. Saraç (Haz.). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA). Ankara.

- Bursalı Mehmed Tahir. (2021). *Müverrihîn-i Osmâniyye'den Gelibolulu Mustafa Âlî ve Kâtip Çelebi*. İ. Altınöz (Haz.). Gece Kitaplığı. İstanbul.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2022). *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. A. Y. Çomoğlu (Haz.). Derin Tarih Kültür Yayınları. İstanbul.
- Mehmed Tâhir Bursalı. (2020). *Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*. Pergole Yayınları. Ankara.

GENEL KAYNAKÇA

- Ahmet Emin Yalman. (1922) Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülâkat. *Vakit*. 10 Ocak. Nu. 1468.
- Akar, G. A. (2013). *Tanzimattan II. Meşrutiyete Türk Edebiyatında Biyografi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Yıldız Teknik Üniversitesi. İstanbul.
- Akçura, Y. (2021). *Türkçülüğün Tarihi*. E. Kılınç (Haz.). Ötüken Neşriyat. İstanbul.
- Akçuraoğlu Yusuf. (2009). *Türk Yılı 1928*. A. Tekin ve A. Z. İzgöer (Haz.). Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara.
- Akşin, S. (2017). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara.
- Akün, Ö. F. (1992). Bursalı Mehmed Tâhir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6. s. 452-466.
- Alp, G. (2021). Edebiyat Tarihi Kaynaklarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Osmanlı Müellifleri ve Tuhfe-i Nâilî Örneği. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. Sayı 26. İstanbul. s. 1-21.
- Ateş, Ö. F. (2022). *Biyografi Türüne Kuramsal Bir Yaklaşım ve Türk Edebiyatında Biyografi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi] Kastamonu Üniversitesi. Kastamonu.
- Avcı, C. (2010). Tabakat- İslâm Tarihi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39. s. 297-299.

- Aydoğmuş, A. (2014). Bursalı Mehmet Tâhir Bey ve Konya Ziyareti, *Bursalı Mehmed Tâhir Bey ve (1865-1925) Özel Sayısı* içinde, M. Ali Uz ve S. Ceylan (Haz.) *Merhaba Gazetesi* armağanı. s. 484-496.
- Ayverdi, Z. İ. (t.y.). *Kubbealtı Lugatı*. <http://lugatim.com/> adresinden 28.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Azamat, N. (2020). Muhammed Nûrû'l-Arabî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30. s. 557-560.
- Babinger, F. (1992). Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri. C. Üçok (Çev.). Kültür Bakanlığı Yayınları. Mersin.
- Banarlı, N. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.
- Bayraktar, N. (t.y.). *Osmanlı Müellifleri'nde Zikredilen Kütüphanelerin Adları*. b.y.
- Beyatlı, Y. K. (2022). *Çocukluğum Gençliğim Siyasî ve Edebî Hatıralarım*. İstanbul Fetih Cemiyeti. İstanbul.
- Belemtürk. (2019). Şehitlerimiz Brüksel'de Anıldı. <https://www.belemturktv.com/sehitlerimiz-brukselde-anildi.html> adresinden 02.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Bleda, M. Ş. (1979). *İmparatorluğun Çöküşü*. Remzi Kitabevi Yayınları. İstanbul.
- Bursa Gazeteciler Cemiyeti. (t.y.). <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/saman-ahmet-hal%C3%BBk.html> adresinden 02.03.2022 tarihinde alınmıştır.
- Caine, B. (2019). *Biyografi ve Tarih*. M. Sözen (Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları. İstanbul.
- Canım, R. (2016). *Divan Edebiyatında Türler*. Grafiker Yayınları. Ankara.
- Cebesoy, A. F. (1997). *Sınıf Arkadaşım Atatürk 1*. Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık. İstanbul.
- Çelebioğlu, S. (2007). *Türk Edebiyatında Modern Biyografinin Doğuşu*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Boğaziçi Üniversitesi. İstanbul.

- Çelik, İ. (2003). Bursalı Mehmed Tâhir'in Yorumuyla 'Nazar-ı İslâm'da Fakr'. A. *Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Erzurum. Sayı 22. s. 187-207.
- Çelik, Y. (2022). Biyografi Yazma Geleneği ve Cumhuriyet Sonrasında Biyografi Sözlükleri. *Bilig*. Nu. 102, s.1-25.
- Çetin, N. (2001). Biyografi. *Türk Dünyası Ortak Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü* içinde. AKM Başkanlığı Yayınları. Ankara.
- Çetindaş, D. (2016). *Türk Edebiyatında Biyografik Anlatı ve Romanlar*. Kesit Yayınları. İstanbul.
- Çonkor, B. (2018). "Delîlü't-Tefâsir" Adlı Risâlenin Tanıtımı ve Tefsir Usûlü Açısından Değerlendirilmesi, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 2 / 1. s. 37-47.
- Demir, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914*. İmge Kitabevi Yayınları. Ankara.
- Develioğlu, F. (2020). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi. Ankara.
- Durmuş, İ. (2010). Tabakat- Arap Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39. s. 288-290.
- Duru, K. N. (1957). *"İttihat ve Terakki" Hatıralarım*. Sucuoğlu Matbaası. İstanbul.
- Edhem, F. (2016). Bibliyografya. *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler* içindeki Kitabiyat başlıklı bölümün Latin harflerine aktarımı. Z. Kılıçarslan ve E. Altuğ (Haz.). *Türk Kütüphaneciliği*. 30/2. s. 338-339.
- Ergin, O. (2005). *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü. İstanbul.
- Gazioğlu, D. C. (2017). *II. Meşrutiyet Sonrası Düşünce ve Edebiyat Hareketleri İçerisinde Türk Derneği Dergisi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi. Kayseri.
- Gibb, H. A.R. (1991). *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. K. Durak., A. Özkök., H. Yücesoy ve K. Dönmez (Çev.). Endülüs Yayınları. İstanbul.

- Gölcük, Ş. (1987). Bursalı Mehmed Tâhir'in Osmanlı Müelliflerinde İsmi Geçen Tokatlı Âlim ve Şairler, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986* içinde Bolay, H., S., Yazıcıoğlu, M., Yediyıldız, B. ve Özdemir, M. (Ed.). Gelişim Matbaası. Ankara. s. 487-496.
- Gölpınarlı, A. (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul Devlet Matbaası.
- _____ (1969). *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*. Gerçek Yayınevi. İstanbul.
- Güleç, İ. (2008). *Osmanlı Müellifleri'nde Şair ve Şiir Değerlendirmeleri. İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, Sayı 25. Bahar. s. 69-83.
- Hanioğlu, Ş. (1995). *The Young Turks in Opposition*. University Press. Oxford.
- Hartmann, M. (1910). *Der Islamische Orient Berichte Und Forschungen*. Band III. Unpolitische Briefe Aus Der Türkei. Verlag Rudolf Haupt. Leipzig.
- İnan, A. (2022). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. A. İnan (Haz.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- İsen, M. (2006). Şair Biyografileri: Tezkireler, *Türk Edebiyatı Tarihi* içinde Halman, T. S., Horata, O., Çelik, Y., Demir, N., Kalpaklı, M., Korkmaz, R. Ve Oğuz, M. Ö. (Ed.). Cilt 2. Ankara. s. 107-116.
- _____ (2010a). Edebiyat Tarihi Açısından Kühnü'l-Ahbâr'ın Önemi. *Tezkireden Biyografiye* içinde M. Çevikdoğan (Haz.). Kapı Yayınları. İstanbul. s. 101-113.
- _____ (2010b). Türk Tezkireciliğinde Antoloji Tipi Örnekler. *Tezkireden Biyografiye* içinde M. Çevikdoğan (Haz.). Kapı Yayınları. İstanbul. s. 87-100.
- İsen, M., Kılıç, F., Aksoyak İ. H., vd. (2015). *Şair Tezkireleri*. İsen, M. (Ed.). Grafiker Yayınları. Ankara.
- Karal, E. Z. (b.t). *Büyük Osmanlı Tarihi*. Cilt V. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.

- Kireççi, A. (2010). Arap Dünyasında Biyografi Geleneği. *Prof. Dr. Mustafa İsen Adına Uluslararası Klasik Türk Edebiyatında Biyografi Sempozyumu Bildirileri* içinde. Kılıç, F. (Ed.). Atatürk Kültür Merkezi. Nevşehir. s. 441-447.
- Kılıç, A. (2006). Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat, Aydın Vilâyetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etıbbânın Terâcim-i Ahvâli [(Hazırlayan M. Akif Erdoğan), Akademi Kitabevi, İzmir 1994, XI+125 s.] Hakkında. *Türk Kültürü İncelemeleri (The Journal of Cultural Studies)*. Sayı 14. İstanbul. s. 185-192.
- Kırmızı, A. (2019). Oto/Biyografik Vebal: Tutarlılık ve Kronoloji Sorunları. *Otur Baştan Yaz Beni Oto/biyografiye Taze Bakışlar* içinde A. Kırmızı (Haz.). Küre Yayınları. İstanbul.
- Kozan, A., Çakırbaş. A. (2013). Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in *Menâkıb-ı Harb* Risalesi. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Sayı 9. s. 37-71.
- Kuran, A. B. (1945). *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*. Tan Matbaası. İstanbul.
- _____ (1948). *İnkılâp Tarihimiz ve İttihad ve Terakki*. Tan Matbaası. İstanbul.
- _____ (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Kurt, S. (2020). *Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni Memuası'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi. Ankara.
- Kushner, D. (1998). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Z. Doğan (Çev.). Fener Yayınları. İstanbul.
- Kocatürk, V. M. (2016). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Ö. Ceylan (Haz.). İKÜ Yayınevi. İstanbul.

- Korkmaz, F. (1994). *Bursalı Mehmed Tahir'in Hayatı ve Eserleri*. P. Bengiserp (Haz.). [Lisans Bitirme Tezi] Bursa Uludağ Üniversitesi. Ofset Yapımevi. Bursa.
- Köprülüzade Mehmed Fuat. (1329). Bursalı Tâhir Bey. *Türk Yurdu*. 5 Teşrinievvel. 2/22. s. 768-770.
- Nicolsan, H. (1933). *The Development of English Biography*. Lowe and Brydone Printers. London.
- Nussbaum, F. (1997). Biography and autobiography. In H. Nisbet & C. Rawson (Eds.), *The Cambridge History of Literary Criticism* (The Cambridge History of Literary Criticism, pp. 302-315). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CHOL9780521300094.012.
- Maurois, A. (1954). Biyografi Üzerine. *Varlık Aylık Sanat ve Fikir Dergisi*. F. Oğuzkan (Çev.). Sayı 410. s. 11.
- Mazıoğlu, H. (1989). Akyürek, Ahmed Remzi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, s. 304-305.
- Meclis-i Mebusan Ceridesi* (MMZC). (1324). 4 Kânunevvel- Perşembe, Cilt 1. _____ (1327). 9 Mart- Çarşamba, Altmışüçüncü İnikat. Cilt 1.
- Milliyet* gazetesi. (1973). Ölüm ilanı. 17.03.1973. sayfa 2 <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?&ilkTar=16.03.1973&sonTar=18.03.1973&ekYayin=&drpSayfaNo=&araKelime=%C5%9Fehnaz&gelismisKelimeAynen=&gelismisKelimeHerhangi=&gelismisKelimeYakin=&gelismisKelimeHaric=&Siralama=RANK%20DESC&SayfaAdet=20&isAdv=true> adresinden 2.03.2023 tarihinde alınmıştır.
- Muallim Vahyî. (1334). *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan: Bursalı Tâhir Bey*. Matbaa-i Orhaniye. İstanbul.
- _____ (2019). *Bursalı Mehmed Tâhir Efendi*. İ. H. Tuğluk ve S. Somuncu (Haz.). Kriter Yayınevi. İstanbul.

- Resneli Niyazi Bey. (2020). *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*. Panama Yayıncılık.
- Okay, M. O. (2014). *Edebiyat ve Edebî Eser Üzerine*. Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Ötüken, A. (1948). *Bibliyotekçinin El Kitabı*. Cilt II. Millî Eğitim Basımevi. Ankara.
- Öz, Y. (2012). Tezkire- Fars Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41. s. 68-69.
- Özcan, A. (2009). Silsiletü'l-Âsafiyye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 37. s. 207-208.
- _____ (2010). Tabakat -Osmanlı Dönemi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 39. s. 299-301.
- _____ (2020). *Osmanlı'da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*. Kronik Kitap. İstanbul.
- Özdemir, S. (2009). Ahlâk Kitaplarımız. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı 22. s. 161-176.
- Özkan, H. (2010). Süyûtî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 38. s. 188- 198.
- Özkırımlı, A. (1987). Biyografi. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi A-C*. 1987. s. 239-240.
- Pala, İ. (2015). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları. İstanbul.
- Renan, E. (2021). *Ulus Nedir?*. G. Yavaş (Çev.). Pinhan Yayıncılık. İstanbul.
- Sakallı, F. (2005). *Bilgi Mecmuası'nın Fikri ve Edebi Bakımdan Değerlendirilmesi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Gazi Üniversitesi. Ankara.
- Sarınay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihî Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*. Ötüren Neşriyat. İstanbul.
- Sazyek, H., Sazyek, E. (2019). *Yeni Türk Edebiyatında Önsözler*. Akçağ Yayınları. Ankara.

- Sürurî, A. (2004). Cumhuriyet Dönemi Türk Bilim Tarihi Bibliyograflarının Bibliyografyası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt 2. Sayı 4. s. 659-667.
- Şahin Utku, N. (2013). Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 44/1. s. 263-290.
- Şemseddin Sami. (2015). *Kamus-i Türkî*. P. Yavuzarslan (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Şentürk, A. A., Kartal, A. (2016). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları. İstanbul.
- Tanin* gazetesi. (1327) "Osmanlı Erbab-ı Kemal ve Maarifi". 26 Kânunuevvel- 18 Muharrem 1330. Nu. 1203. s. 5.
- Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*. (1326). Nu. 1. 1 Nisan. s. 8.
- Taşdelen, V. (2006). Biyografi: Ötekine Yolculuk. *Millî Eğitim*. Güz, Sayı 172. s. 8-16.
- Tevetoğlu, F. (1992). *Ömer Nâci*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.
- Tuğcu Kılıç, E. (2022). *Biyografinin İzinde Bir Kültürel Okuma Son Asır Türk Şairleri*. Grafiker Yayınları. Ankara.
- Tunaya, T. Z. (2007). *Türkiye'de Siyasal Partiler İttihat ve Terakki, Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*. Cilt 3. 3. Baskı. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Türk Derneği*. (2006). C. Okay (Haz.). Akçağ Yayınları. Ankara.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (t.y.). *TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜKLERİ*. <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 25.05.2023 tarihinde alınmıştır.
- Tomakin, A. Y. (2009). *Bursalı Mehmet Tâhir ve Tarihle İlgili Eserleri*. [Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi] Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- _____ (2018). *Bir Kitabiyat Alimi Bursalı Mehmed Tahir Bey Mektep-Tarikat-Siyaset*. Şırnak Üniversitesi Yayınları. Mardin.

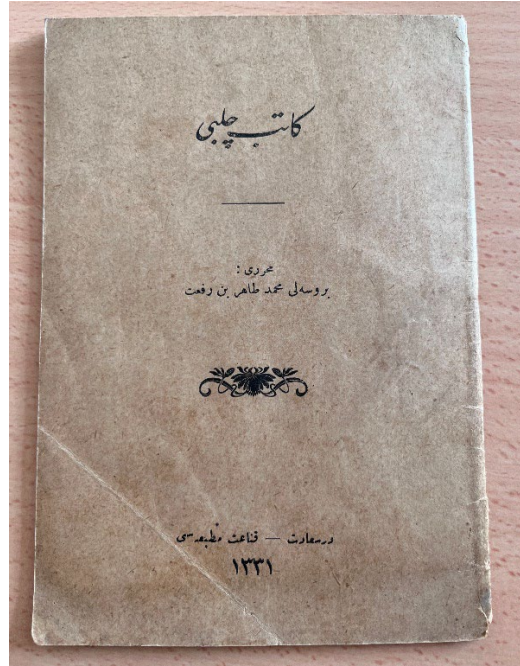
- Toprak, Z. (1987). Türk Bilgi Derneği (1914) ve Bilgi Mecmuası. *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri* içinde E. İhsanoğlu (Haz.). Edebiyat Fakültesi Basımevi. İstanbul. s. 247-254.
- Unat, F. R. (1962). Atatürk'ün II. Meşrutiyet İnkılâbının Hazırlanmasındaki Rolüne Ait Bir Belge. *Bellekten*. Nisan. Cilt 26. Sayı 102. s. 339-348.
- Unat, Y., Demir, R. (1995). *Bursalı Mehmed Tahir Bey ve Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. Ankara.
- Uz, M. Ali., Ceylan, S. (2014). Bursalı Mehmed Tâhir Bey (1865-1925) ve Konya Ziyareti Özel Sayısı. *Merhaba Gazetesinin Armağanı*. Konya.
- Uzun, M. İ. (2012). Tezkire- Türk Edebiyatı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41. s. 69-73.
- Ülken, H. Z. (2021). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul.
- Yakut, A. (2020). Biyografi ile Tarihin Kıyısında: Plutarkhos'un Vita Caesarum'u. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV /1. s. 333-354.
- Yekhlif, H. (1999). Kâtip Çelebi'nin Süllemü'l-Vusûl İsimli Eseri Üzerine. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12. Sayı 2. Ankara.
- Yıldırım, C. (2019). Die spätosmanische Melâmiyye als Förderin einer westlich-liberalen Gesinnung: Untersuchung eines Narrativs. *Die Elektronische Zeitschrift für politikwissenschaftliche Studien*. Vol. 10. Num. 2. Turkey. s. 1-15.
- Yılmaz, A. T. Z. (1997). *Osmanlı Müelliflerin'de Adı Geçen Akaid ve Kelama Dair Eserlerin Tanıtım ve Tasnifi*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Marmara Üniversitesi. İstanbul.
- Yılmaz, H. (2021). *Bursalı Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri Adlı eserinin Tashihi: Tarikatlar ve Meşâyih Faslı*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Bursa Uludağ Üniversitesi. Bursa.

Yılmaz, H. K. (1998). Hüdâyî Kütüphanesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18. s. 460-461.

Yücel, A. S. (1996). Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* Adlı Eserinde Geçen Sivaslı Müellifler. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1. 1 Eylül. s. 247-267.

EK 1: BURSALI MEHMED TÂHİR'İN KÂTİP ÇELEBİ ADLI BİYOGRAFİ ESERİNİN LATİN HARFLERİNE AKTARIMI

Mehmed Tâhir'in *Kâtip Çelebi* ve EK 2'de yer alan *Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sirruhû) Hazretlerinin Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir* adlı eseri Latin harflerine aktarılırken imla kurallarına uyulmuştur. Metinlerde geçen eser isimleri italik gösterilmiştir. Arapça ve Farsça sözcüklerin Latin harflerine aktarımında *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ından (Develioğlu, 2020) ve *Kubbealtı Lugatı*'ndan (Ayverdi, t.y.) faydalanılmıştır. Son olarak orijinal metindeki yazım hataları da "hazırlayanın notu" ifadesiyle dipnot düşülmüştür.

(Görsel 1)

Kâtip Çelebi

Muharriri: Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat

Dersaadet- Kanâ'at Matbaası

1331

İfâde-i Mahsusa:

Osmanlı müellifleri içinde âsârından en çok istifade ettiğim zevâtın Kâtip Çelebi'nin tercüme-i hâlini müverrih-i meşhur Âlî ile beraber 1322 tarihinde (Selanik)te iken yazıp risâle hâlinde bastırıştım. Az zaman zarfında mezkûr risâlenin nüshaları kâmilten satıldığı cihetle bugün yanımda ancak bir nüsha kaldı. İstanbul'a geldikten sonra Çelebi merhumun âsârına dair yaptığım tetebu'at semeresi olmak üzere bir hayli mâlumât zâdeye destres olduğumdan mezkûr zevâtı birinci tab'ının münasib-i nükâta ilave ederek ve icap eden muhallerini de mahv ve isbat eyleyerek bu risâleyi meydana getirdim Erbâb-ı dâniş ve irfân hasbe'l-beşerriyye gördükleri hataları tashih ve noksanlarını ikmal buyurlarsa maârif-i Osmâniyye'ye hizmet etmiş olurlar.

25 Nisan sene 1329

Bursalı Mehmed Tâhir bin Rifat

Kâtip Çelebi

Zamanında inkişafa başlayan Terakkiyât-ı Garbiyye'den Osmanlıların da müstefit olmaları lüzumunu bihakkın takdir ederek bazı müellifler gibi bî-sûd hâşiyeler ve bazı şairler bî-mana şiirler yazmaktan sırf nazarla ciddi, fen-i nâfi' âsârlar tahririne sarf-ı makderet eylemiştir ki bu cihetle yazdığı âsâr zaman geçtikçe kıymeti artan "âsâr-ı 'atika" kabilindedir. Ulemâdan bazılarının itibar ve taksimine göre allâme Sadeddin Taftazanî'den mukaddem gelen ulemâya "mütekaddimîn" sonra gelenlere "müteahhirîn" dendiği malumdur. Esmân-ı sernâme-i iftihar addettiğimiz Kâtip Çelebi merhum da Osmanlı maârif-mendâni arasında zaman itibarıyla "hâtîme-i mütekaddimîn" ve "reis-i müteahhirîn" ad olunmağa sezadır. Kâtip Çelebi, vücutlarıyla iftihar olunan Osmanlı ulemâsı arasında ulûm-ı şarkiyya ve fûnûn-ı garbiyyeyi sahip ve vâkif olması dolayısıyla ihtirâma şayan olduğu gibi nâfi'-ı mucip intibah âsârlarıyla bir devre-i terakkî açması hasebiyle de ayrıca takdir ve ihtirâma cesbandır.

Kâtip Çelebi, Osmanlı erbab-ı kemal ve maârifi arasında mevk'-i mahsus sahibi olduğu gibi garp uleması meyânında da bir mevk'-i takdiri vardır ki ezcümle

Hammer”in müverrih [1]⁴ kendisine rehber olmak için muâmelât-ı takvimiyye ve coğrafyaya muhtaçtır. Âlim kitapta şehir-i tekir olan ve daha ziyade “Hacı Kalfa” unvanıyla tanınmış bulunan Kâtip Çelebi”nin âsâr-ı takvimiyye ve coğrafyası mevcut olmasaydı Osmanlı İmparatorluğu tarihinin tahririne teşebbüs eden müverrih ekseriye âli-i ulemâya zulmet içinde yürüyebilecekti.

Ve zamanımız elsine-i şarkıyye ulemâsının en meşhurlarından ve “Macar” millet-i muhteremesinden Vamberi”nin “Kâtip Çelebi gibi zâtlar yetiştiren millete mütemeddin, müterakki ve müstait denir” tarzındaki ifadeleri müddeâmızın teyidinde medardır.

Ekâbir ve müellif-i İslâmiyye’nin kısm-ı âzamı kendi tercüme-i hâllerini yazmak hususunda her nedense lakayt davrandıkları hâlde Kâtip Çelebi, Şark’a mahsus gibi ‘itiyâd olan bu lakayt ceryanına kapılmayarak kendi tercüme-i hâlini münakkah ve sade bir surette yazmıştır. Bu tercümede ve alelumum âsârı ibaretinde görülen ifâdat-ı sade ve münşiyâne teklifâtan âzâde bir tarzdadır. Anlaşıldığına göre Çelebi merhum tarz-ı tahrirde ittihaz ettiği bu sade üslup ile de lisanımızı musanna’ bir lisan hâline koyan ekser-i üdebâmıza tarz-ı tahrir-i ders verilmek istenmişse de maatteessüf maksadını ifhâm edememiştir.

Merhumun gerek kendi yazdığı tercüme-i hâlinde gerek *Zey-i Şâkayık* ve *Eslâf* gibi terâcim-i ahvâl kitaplarımızda tarih-i velâdeti muharrer değilse de Şehrizâde”nin *Nev-Peydâ*”sında “1004” olmak üzere mukayyed olduğuna ve tarih-i vefâtı da “1067” bulunduğuna göre müddet-i ömrünün “63” sene olduğu anlaşılıyor. Terâcim-i ahvâl kitaplarımızın ekserinde ihmal edilen tayin-i medfen hususundan dolayı Kâtip Çelebi”nin de medfeni hakkında nev’e-mâ-ı ihtilaf varsa da “Vefa” Mahallesi’nde Unkapanı’na giden caddenin solunda binâ-gerdesi olup birkaç sene evvel yanan mektebi kenarında görülen münferit kabrin kendi kabri olduğuna dair mahalle halkının tevâtür derecesindeki şهادetleriyle sâbit olduğu gibi “*Sicill-i Osmanî*” ifadesin de bu tevâtürü müeyyed bulunduğu cihetle artık iştibahе mahal yoktur. Merhumun tercüme-i hâline dair 443 numarolu *İkdâm* gazetesiyile neşr olunan makale-i mahsusada Bursa”da vefat ettiği muharrerse de mevsuk değildir. Zira ikisi basma altısı yazma olmak üzere Bursa”ya dair

⁴ *Devlet-i Osmâniyye Tarihi* Hammer mütercimi Ata Bey.

yazılan terâcim-i ahvâl kitaplarının hiçbirinde Çelebi merhuma dair bir kayıt olmadığı gibi bilhassa yaptığım tetkikât da bunu teyid eylemektedir. Kâtip Çelebi merhumun âsârından bulunan “*Mîzânü'l-hak fi ihtiyâri'l-ehak*” risâlesinin nihâyetinde kendi yazdığı tercüme-i hâli maksadı temin eylemekle beraber tarz-ı tahriri olan sade üsluba da nümûne olduğundan aynen derç ediyoruz:

Tahdîs-i nimet budur ki bu risâlenin muharriri (Mustafa ibn Abdullah) eş-şehir Hacı Halife [1]⁵ ki ulemâ beyninde (Kâtip Çelebi) demekle meşhurdur. Belde-i “Kostantiniyye”de tevellüt edip vâlid-i askeriyeden olmakla kanun üzre o zümreye geçip tâli-i kevkeb-i mensubâtı okumak yazmak sanatına meyil eyledi. “1032” tarihinde Anadolu Muhasebesi Kalemine şakirt olup “1033”te “Tercan” seferine katıldı “1035”te “Bağdat”a sefer edip Baş Mukabele’de şakirt oldu fen-i kitâbiyat ve hesap ve siyâkata müteallik müşkül addettikleri bedihî makamında görünürdü. “1036” ve “1037”de “Erzurum” muhasarasında bulunup “1038”de ‘asker-i İslâm’la İstanbul’a geldi. Sâbiku’z-zikr merhum “Kâdızâde” Efendinin iştiâr zamanı olmakla bir gün geçerken Sultan Mehmed Camii’nde vaaza uğradı. Merhum muntazamül-kelam olup müessir sözler söyler ve işiten elbette vaazını dinlerdi. Ekser-i sözü halk-ı ilim-i şerif tahsiline tergibe ve cehlinden necata sa’y için tahris olup o hînde güya ki zaman-ı hatrı ilâh olup ve şugl ve tahsil semtine cezbedip götürdü gitti. Vâlid-i merhumun vasiyeti dâhi bu husus olmakla o görülen mukaddimât-ı ulum-u âliyyeyi tekrar iadeye şürû eyleyip az zamanda i’rab ve terkiib melekesine mâlik oldu ve şeyh-i mezburun dershanesine varıp “Hüsrev Paşa” sefere gidince vaazını ve dersini dinledi. “1039”da “Hamedan” ve “Bağdat” seferini seferleyip “1041”de geri İstanbul’a gelip şeyh-i mezbur dersine mülâzemet eyledi. Dersinde Tefsir ve İhyâ-i Ulûm ve Şerh-i Mevâkif ve Dürer ve tarîkat okuturdu. Ekser ders kısırca basit idi. Zira mâkulât semti ile âşinâlık eylemeyip tefsirde o fenlere müteallik mahal geldiğinde kadı bu arada felsefilik ederdi.

Kelam-ı felsefe fülse değer mi

Ana sarraf -ı keyyis baş eğer mi

⁵ Avrupalılar meyânında bunun galatı olarak (Hacı Kalfa) şöhretiyle benamdır.

Mısra

Mantıkiler ölür ise gam değil

diye bunların emsâl-i sözleri “elmerü ‘adüvvün limâ-cehilihi” fehvasınca darb-ı mesel ederdi halk-ı alem ile birkaç mesâilide keşâkeşe sebep olup vâfir kütüb görmüştü. Ekser kendi davasına muvafık mesâili hatırına alıp istihzâr eder ve mahallinde söylerdi. Fakir bundan ikdam nicesini hadd-ı îtidal semtine irşat eyleyip o kayıttan halas için hâlâ bu muhtasarı dâhi kaleme getirdim “1043”te vezir-i âzam “Mehmed Paşa” serdâr olup asker “Halep” kışlasına gitmekle hacc-ı şerîf niyetine tekrar sefere çıkıp Halep’ten Hicaz’a seferi müyesser oldu eda-ı hac ve ziyaretinden sonra Ordu-yu Hümâyun “Diyarbakır”da iken gelip o kış şehirde bazı ulemâ ile sohbet ve istifadeye ikbâl ve rağbet olundu “1044”te merhum “Sultan Muradhân” “Revan” seferin seferleyip “1045”te dönüp derunî sıdkla niyet ve bu vecihle tashih-i teveccüh ve azimet olundu ki on yıl kadar zaman evkât-ı sefer ve harekete geçip cenkler ve vakıalar görülüp hac ve gaza maslahatı tamam oldu. “Raca’na min’el-cihâdi el-sefer ila cihadi’l el-ekber” fehvası üzere min ba’d-ı rah talepte ta’be nefis-i nefis-i tavnin ve ulûm-ı şerif tahsiline bakiyye-i ömr-ü ‘aziz tayin olunup rızk-ı mukadder esbab-ı ilme harç ve sefer olunmak mukarrer kılındı bu niyetle İstanbul’a geldiğinde Halep’te ikamet esnasında sahaf dükkanının kitapları görülüp ilham-ı ilahî ile esâmî-i kütüb tahririne şürû olundu. İstanbul’a gelip alâ-tarikül-res biraz mal intikal eyledik de miras malı kitaba verilip hars-ı azim ile iştigâle şürû olundu. “1046”da o kitaplara mütalaa-ı müyesser olup meyl-i tabiye’i hasebiyle tevârih ve tabakat-ı vefâyat kitaplarını tetebbu hoş gelir idi. “1047”de geri akrabadan bir maldar tüccar vefat ve emvâlinden birkaç yük akçe intikâl edip sıdk-ı azimet ve hulus-ı taviyet bir kitapla feth-i bab ve suhulet-i esbâb müyesser oldu. Teyessür-ü ilahî ile tahsil-i fûnun semti müsahhar olup meyl-i tabiiyyeye intizam emr-i maaş imdat etmeyin az zamanda çok mesâfe ve menzil alındı. Meblağ-ı mirasın üç yük akçe kadarını kitaba verip ve bakiyesiyle tecdid-i menzil ve tedbir-i levazı-ı tehhül edip ve fazlasını sermaye-i maaş ve medar-ı esbap inti’aş kılıp “1058”de⁶ “Sultan Muradhân” feth-i Bağdat’a revâne oldukta azimet-i sabıka üzere seferden kat’-ı

⁶ Basım hatası yapıldığını düşünüyoruz. Doğrusu 1048 olmalıdır. (Hazırlayanın notu.)

nazar olunup şugl-ı özür ile kalınmış idi. O zamanda fazl-ı ihata ile meşhur a'rec "Mustafa Efendi" kazadan fâriğ olup târik-i tedrise heves etmekle ders demeğe başlamış idi. *Tefsir-i Beyzavi* evvelinden dersine istima'a hazır olup mâkulât ve menkulatta sâir gördüğüm ve derslerine hazır olduğum ulemâdan ziyade kesret malumat ve ihâta sahibi bulup merhumu üstat ittihâz ettim. Onlar dâhi fakiri sair talebe gibi görmeyip kemâl-i teveccüh üzere idi arada üns ve ülfet hasıl olup nice yıllar istifâde ve sohbet olunmuş idi. "1049"da "Ayasofya" dersiamı "Kürt Abdullah Efendi" ve "1050"de "Süleymaniye" dersiamı "Keçi Mehmed Efendi" ulûm-ı akliyye ve nakliyyede ehil idi. "Mehmed Efendi" Arabî'de tetkik ve tahkik sahibi olup mâkulâta uğradıkça "bizim bildiğimiz değil bilir var ise söylesin" diye insaf eder idi. "Kâdızâde" gibi bilmediğini redd-i zemmetmez idi. "1050"de "Sehranî Ahmet Haydar" şakirdi "Veli Efendi" gelip mantık ve maânî ve beyan-ı fenni onunla müzakere olundu. "1051"de kütüb-i tevarihin yazdığı yüz elli kadar devlet-i mülûku "*Fezleke*" nam bir defterde telhis olunup şeyhülislam merhum "Yahya Efendi" bir nüshasını taraf-ı saltanata irsâl için beyaz eyleyin dedi. Takayyüt olunmadı. "1052"de vaiz efendi "Veli Efendi" merhumdan ittisal-ı senet maslahatı için "Nuhbe ve Elfiye" dersine şürû olunup iki senede usûl-ı hadis fenni tamam görüldü. Merhum-u mezbur dâhi "Mısır"da "Şeyh İbrahim Lekani" merhumdan ahzetmiş idi. Onların senedi ile "Hazret-i Resûl Ekrem sallallahu 'aleyhi-vesselam"a bu fakirin muttasıl oldu. Bu esnada şehzade tefsir-i kadı memzuc ile başladığında günde birer sahife yazılır idi. "1053" ve "1054" seneleri dahi derslere müdâvemet ve şugl ile geçti on sene kadar zaman tetebbu' etmek müyesser oldu. "Gâhî bir kitap görmeğe şevk düşüp gurup-ı şemsten tulu'a şema yanardı kelâm ve melâl gelmez idi. On seneye karip zamanda talebe gelip istifade eder oldular." Evvel mukaddemât-ı fûnun derslerini okudular merhum Yahya Efendi "ders verir misiniz ve haşiyeler mutala'a eder misiniz" der idi fakir dahi "ders okurlar lâkin hâşiye iltizâmı nadir olur" der idim. Zirâ âdab-ı fakir her kesrette canip ve hiddetinden duhul ve ihâta-i külliyyat ile zabıt-ı usûl idi. Cüz'iyatla takayyüd ve cerbeze semtine iltifât taziyi'-i evkât olmak üzere karar verilmiş idi. Yek fenle kanaa'ta uluvv-i himmet rıza vermedi. "1055"te Girit seferi zuhur eyledi. O takrir-i kürre-i zemin ü derya ve kara rüsumuna selefte olan meyl-i tabii-i hasebiyle ikbal olunup harita resmi nice olur ve o vadide yazılıp çizilen resâil nedir

bi't-tamâm görüldü. Bu esnada sülûk olunan tarîk muktezasınca mukabele baş halifesiyle nizâ vaki olup selefte “Yirmi sene hizmetle halifelîğe nevbet ola gelmiştir bi-haseb-i tarik bize nevbet yok mudur” denildiğinde mündericat davasına yapışmak fî emâni'llâh diye uzlet semtine gidilmişti. Bu husus tamamıyla muvafık düşüp şugl canibin teyit eyledi. Üç sene kadar zaman uzlet semtine gidilmişti. Ve inzivada ve ifadeye meşgul olup A'rec Efendi merhumdan usulde nisfiyyeden şerh-i arz ve şerh-i eşkal tesis ve Şerhü'l-çağmînî ve Aruz-u Endülüsi okuyup Zîc-i Uluğbey'den düstur ve takvim istihracını görüp sabıkan-ı tefsirde Tavzih ve Isfahânı ve Kadı Mîr ve adab-ı bahs ve Fenari ve şerh-i tezhîp ve Şemsiyye derslerin istima eylemiş idim. O aralıkta talipler sırf mukaddemâtı ve mantıkta Fenari ve şerh-i şemsiyye ve Câmî muhtasar ve Feraiz-i Mülteka derslerin okuyup kimi itmam etti. Kadı-ı Mîr ve Şerh-i Mâkasid umûr-ı 'âmmesini okudular. Bu esnada mizaca inhiraf gelip islâh-ı mizaç ve ilaç için ilim-i tıbbâ iştigal olundu. Esbâb-ı ruhaniyye ile müdavat için ilm-i hurûf ve esmâ-i havas kitapları görölüp mizaca itidal geldi.

“57” Hududunda Akhisarî Ahmet Rumî oğlu Mevlânâ Muhammed ki kavabil-i asırdan idi. Fakirhane kurbunda sakin olup riyaziyat derslerine müdavemet eyledi. Hendesede *Şerh-i Eşkâl* ve hesapta Ali Kuşçu *Muhammediyesi*'ni okuyup zîciden düstur-ı takvim istihracı kâidesini gördü fennin müşkülâtı nazarında bedihi derecesinde idi. Tâlib-i mezbûr ricasıyla o zaman *Muhammediyye*'ye nisfına varınca bir şerh-i memzuc yazmıştım. Fatr-i zekâ mühlik olduğunu onda ve veled-i fakirde müşâhede olunup ikisi dahi vefat ettiler şerh-i mezbûr hâli üzere kalıp beyazına zihn-i teveccüh etmedi. Mezbûrdan sonra beş on talib *Muhammediyye* dersin okuyup şerhi tekmiil ricâ ettiler. İstidatları o mertebe olmakla şevk ve himmete fütur geldi. Uzlet ve inkitâ zamanı intihaya karib olup sabıkan yazılan “*Fezleke*”nin fihristi makamında olan “*Takvîmü't-Tevârih*” Türkî ve Farisî mülemma ve mecdûl bir tarz-ı mergupta yazılan iki ayda itmama erecek “1058” evâhirinde şeyhülislam “Abdurrahim Efendi” vezir-i azam “Koca Mehmed Paşa”ya gönderip “Bunun çok mertebeye istihkakı vardır. Nihayet dünya hususunda dûn-himmettir. Mansıb ve cah istemez, tarikinde maslahatı ne ise asla tereddüt olunmayıp görüle” diye tehbih eylemiştir. Zira merhumun dersine hazır olup bazı muâhabet-i ilmiyye edip risale vermiş idim. Tamam-ı mertebe kadrimi

bilip gehî davet ve tevarihe müteallik umurda meşveret ederdi. *Tevarih*'e müracaat babında fakir ile iktifâ' etmişti paşa-ı mezbure fakirin taraf-ı hilafında olan eşkıya bezl-i mal ve hilaf-ı inha ile ret babında çok ameller ve sa'yılar etmişlerdi. Muhalefete kadir olmayıp ihtiyar olunan ikinci halifelige rüus verdi. İlimin ve teveccühün bir katı onların malına galip geldi çok geçmeyip o mahzuller berbat oldular. Kifaf ve maaş babında medar olmakla bu miktar ile iktifâ' olunup dâhi ziyadesini taleb-i hikmete muvaffak olmakla feragat ve bu mertebe ile kanaat evlâ görüldü. "1059"da ve "1060" ulûm-u garibe kitapları mütalaa olunup talebe tıp ve riyaziye ve hikmet derslerini okurlardı. Nücumdesi fasl ve usturlâpta bîst bab risâlelerin ve Çağmînî Şerh-i Kâdızâde-i Rumî dersini ve *Fethiye-i Ali Kuşçudan* defaatla okudular. "1061"de ve "1062"de "*Süllemü'l-Vusul ila Tabakati'l-Fuhul*" nam tabakatımızın on cildi harf-ı tâye varınca beyaz olundu kitab-ı mezbûrda evvelin ve ahirin kibar-ı tevarihi yazılmıştır. "1063"te muhâdarat maddelerin huruf üzere tertipte "*Tuhfetü'l-Ahyâr fi'l-Hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr*" namıyla harf-ı cime varınca beyaz olundu. *Esâmî-i Kütüp* bu zamana gelince görülüp mütalaa olunan tevarih ve tabakat kitaplarından mahallerine naklinden gayrı bi-şahsa elden geçen kütüphanelerin nice bin cilt kitabı ve yirmi seneden beri sahaflar akıtıp gördüğü kütüp cümle yerlerine yazılıp Mevzuat-ı Ulûm kitaplarında mastur olan üç yüzden ziyade fen dâhi huruf tertibiyle mahalline nakil olundu. Nice mebâhis ve mesâil-i garibe yazıldı ki onunla cümle ulûm ve kütüb-i ulûm icmal-i hasıl ola. Ve bu ki "*Keşfü'z-zunûn 'an Esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*" namı konup sabıkan müsveddesin gören ulemâ beyazını rica ettiklerine binaen harf-ı hâya varınca cild-i evveli beyaz ulemâ-ı asra arz olunmuştu. Pesend ve tahsin ettiler sabıkan coğrafyada "*Cihannümâ*" nam bir kitap cem'ine şürû olunmuştu. Memalik nazaran kütüb-ü İslâmîyye'de yazılmakla Frengi "*Atlas Macor*" resimleri alınıp tercümesi üzere olundu. Sabıkan Fransa rehberlerinden İslâm'a gelen "Şeyh Mehmed İhlâsî" Latin dilinde mahir olmakla "*Atlas Minor*" bir buçuk senede tercüme olunup ismine "*Levâmi'u'n-Nûr*" denildi badehu "*Cihannümâ*" beyazına şürû olundu. Ve bir Frenk-i tarih dâhi tercüme olunup mülûk-ı nesârâ tarihidir. Ve "*Revnakus Saltana*" nam "*Konstantiniyye*" tarihi dahi tercüme olunup ve *Fezleke*'nin mufassal sene üzere tercümesi ceste ceste "Bahayî Efendi" merhum şeyhülislam iken üç mesail-i garibe istiftâ olunup cevab-ı sâdır olmamakla bir

risalade şürû olundu. Ve devletin nizamı hususunda “*Düstûrû'l-Amel*” nam bir risale yazıldı. “1064” ve “1065”te “*Kanunnâme*” müftüler hattında mesail-i garibeyi mufassal fetvaları nakil ve cem'ini muntazamın “*Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm*” yazılıp kütüphanede bulunan üç yüz cilt kadar mecmualardan fihriste çekilen dört bin kadar risale fevâidini intihab-ı maslahata şürû olundu ve iki kıtada nice mecmua-ı mâlf yazıldı. Ve bir kıtada “*Tevarih-i Tabakat-i Nevâdir*” ve “*Letâif-i Nigaristân-ı Gaffarî*” gibi cem' olunup ihtisar üzere yazıldı. “1066”da donanma ahvâli inkisarı bâis olup kaptanların derya cenklerine ve seferleri ve bazı tersane ve derya ahvâli “*Tuhfetü'l-Kibâr*”a yazılıp “1607”⁷ seferinde bu risale tahrir olundu ve bu zamana gelince haftada bir iki güne emr-i maaş hususu için kaleme varılıp bâki evkat-ı müzakere ve mütalaa ve tahrir sarf eylemek nimeti müyesser oldu. Ümittir ki bundan sonra bakiye-i ömr bu hâle geçse...

Âsârına Dair İzahat:

[1] *Keşfü'z-zunûn 'an Esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*: Fransızların bibliyografi “Bibliographie” dedikleri ilm-i ahvâl-i kütübe dair yazılan âsâr-ı Osmâniyye'nin ber-güzidesi olup yirmi senelik bir sa'y ve içtihat semeresi olmak üzere vücuda gelen bu eser “300” kadar ulûm ve fünûnun mevzuat ve gayeti hakkında târifat ve malumat-ı lazımevi havi Arabiyyü'l-ibaredir. Bahusus mukaddimedeki târifat-ı ilmiyyesi bilumum erbab-ı mütalaa için cidden istifade bahşır. Esas itibarıyla hurûf-ı hecâ üzere müretteb kitap lügati olan bu eser “9512” müellif ve şârih ve “14501” kadar kitap, şerh, hâşiye isimlerini mübeyyindir en evvel “1092”de İstanbul'da irtihal edene fuzalâ-yı üdebâdan “Vişnezâde Mehmed İzzetî” Efendi tarafından bir miktar ilhakat yapılmışsa da müsvedde hâlinde kalarak tab' olunmamıştır muahharen “1217”de İstanbul'da vefat eden “Hanifzâde Ahmed Tahir Efendi” tarafından “506” esâmî-i kütübü müş'ir “*Âsâr-ı Nev*” ismiyle bir zeyle yazılmıştır ki bu zeyl “Mısır”ın “Camîu'l-Ezher” kütüphanesiyle İstanbul, Şam, Halep kütüphanelerinden yirmi altı kütüphanenin esâmî-i kütübünü havi olmak şartıyla metn-i Arabîsiyle beraber Alman müsteşriklerinden “Gustav Flügel” marifetiyle yedi cild-i kebîr üzere [*]⁸ “1835-1858” seneleri arasında “Almanya”nın

⁷ 1067 olması gerekiyor. Yazım hatasından kaynaklanmış olmalıdır. (Hazırlayanın notu.)

⁸ Müellifin-i Arab'dan (İbnü'l-Nedim)in (*Fihristü'l-Ulûm*)unun tâbii de bu zattır.

“Leibzig” şehrinde tab’ olunmuştur. Ahîren Alman ve İngiliz lisanlarına da tercüme edilerek tab’ edilmiştir. Yalnız metni “1274” tarihinde iki cilt üzere “Mısır”da tab’ olduğu gibi “Arabacılar Şeyhi İbrahim Efendi” tarafından yapılan zeyliyle beraber de “1310” tarihinde “İstanbul”da tab’ edilmiştir. Yapılan zeyillerden biri de “1275”te irtihal eden şeyhülislam “Ârif Hikmet” Bey Efendi tarafındır ki hat-ı destiyle muharrir müsevvedâtı zamanımız erbab-ı ilim ve danişinden Bağdâdî İsmail Paşa ile Halis Efendi kütüphanelerindedir. “*Keşfü’z-zunûn*”a yapılan zeyillerin en mühimi olup metn-i muhteviyatından fazla olmak üzere “18000” küsur esâmî-i müellefâta bâliğ olan “*İzâhu’l-Meknun fi’z-Zeyli alâ Keşfi’z Zünun*” ismindeki zeyildir ki fuzalâ-yı asrdan ve ilm-i ahvâl-i kütüb mütehasıslarından mârru’z-zikr “Bağdâdî İsmâil Paşa” tarafından otuz senelik bir sa’y-i mütemadi semeresi olarak meydana gelmişse de henüz tab’ına muvaffakiyet hâsıl olmamıştır.

İlim mücahidi olan Paşa-yı müşârünileyn “*Esmâü’l-Müellifin ve Âsâru’l-Musannifin*” isminde bir eser-i kıymetdârı daha vardır ki sadr-ı İslâmdan zamanımıza kadar gelen müellifin-i İslâmiyye’nin isim ve künyeleriyle eserlerinin isimlerini muhtevidir. Bu gibi ciltler teşkil eden âsâr-ı cüseymenin tab’ına alakadar olan nazarât-ı celilenin ulüvv-i himmetlerini bir an evvel hîz-i husule gelmesine bilumum erbab-ı mütalaa misüllü-i abd aciz de sabırsızlıkla intizar etmekteyim. Zira hükûmat-ı mütemeddinenin bu gibi âsâr-ı muhallede ve cüseymenenin tab’ı hususundaki himmet ve fedakarlıkları meydandadır.

[*Keşfü’z-zunûn*]da görülen âsâr-ı zühul:

Bazı mühim eserlere dair tafsilat-ı lazıma varsa da bu kabil âsârdan bazılarının da yalnız isimlerinin yazılması ashab-ı tetebbu’ ve mütalaanın kanaatlarını mucib olmadığı gibi bilakis merakını da bâdî olmaktadır. Bazı âsârın da mükerrer yazılması tesvit olarak kabilindedir. Bir de yazılan esâmî-i kütüb “İbnü’n Nedim”in “*Fihristü’l-Ulûm*” ile “Taşköprüzâde”nin “*Miftâhü’s- saâdet-mevzûatü’l-ulûm*”unda olduğu gibi ulûm ve fûnûn taksimatına nazaran yazılmayıp da doğrudan doğruya hurûf-ı hece tertibi üzere yazıldığı için bir ilme bir fenne dair eser aramak için evvel be evvel o eserin ismini bilerek aramak icap eder ki bu da min-veçhi müşkil bir meseledir.

Maamâfih isimleri tarih-i ulûmda unutulmak derecesine gelen yüzlerce müellif-i İslâmiyye yine bu eser-i nâfi sayesinde bilinmektedir.

Fransa'nın asr-ı ahîr hukemâ ve müsteşriklerinden meşhur "Gustav Lev Bon"un Kâtip Çelebi merhumu Arap müverrihleri arasında zikretmesi "*Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*" isimindeki eser-i nâçizânemin mukaddimesindeki maruzatım dolayısıyla Osmanlı ulemâsının da hemen kısm-ı azamının eserlerini Arapça yazmalarından ileri gelmiştir. "*Keşfü'z-zunûn*"nun kıymet-i ilmiyyesi yazıldığı vakitlerde icab-ı zaman olarak layık olduğu derecede takdir olunmamış ise de bugün Şark ve hatta Garp erbab-ı tettebbu' ve mütalaasının hız-ı can ettiği âsâr-ı kıymetdârdandır.

"İstitrâd" İlm-i ahvâl-i kütübe dair yazılan âsâr-ı Osmâniyye'den görebildiğim:

(1) *Mevzûâtü'l-Ulûm*: "1030"da irtihal eden "Taşköprülüzâde Mehmed Kemaleddin" Efendinin tercümesidir ki ahiren "*İkdam*" matbaası himmetiyle iki cilt üzere tab' olunmuştur.

(2) *Tezkiretü'l-hikem fî tabakâti'l-ümem*: "1161"de vefat eden Merzifonî "Abdurrahman Eşref" Efendi'nin eseridir ki "Mısır"da ayrıca İstanbul'da ise Şeyh "Şemseddin Sivasî"nin manzum "İmam-ı Azam" menakıbı kenarında tab' edilmiştir. "Abdurrahman" Efendi'nin bu vadide daha mufassal "*Uyûnü'l-ulûm*" isminde bir eseri de varsa da matbu değildir.

(3) *Mecmua-ı Karabaşzâde*: "1198"de irtihal eden İzmirî "Karabaşzâde Ahmed" Efendi'nin eseridir ki müellif-i hattıyla muharrer nüsha-ı yeganesi "İzmir"de Müftü Camii kütüphanesinde mütalaa-güzârım olmuştur.

(4) Fazıl-ı şehîr "Tokatlı Molla Lütfi"nin "*Mevzû'ât-ül-ulûm*" ve "Maraşlı Saçaklızâde"nin "*Tertibi'l-ulûm*" risaleleriyle şair-i fazıl "Nevî"nin "*Netayic-ül Fünun*" isimindeki eser-i kıymetdârı da min-vechi ilm-i ahvâl-i kütübe dairdir ki üçü de gayr-ı matbudur.

"*Keşfü'z-zunûn*" Fransız müsteşriklerinden "Herbelo"nun "1695" sene-i miladiyesinde "Paris"te tab' olunan bir takımı Müze-i Osmanî Kütüphanesi'nde mevcut bulunan "*Kütüphane-i Şarkî*" nam eserinin başlıca me hazından bulunduğu munsif müsteşriklerinden "Galan" tarafından musaddak iken

“Herbelo”nun kitab-ı mezkûr güya b'i-vukufane istihfâfkârâne yazdığı ifadâta hayret ve her zaman bî-taraf bulunmak lazım gelen hakayık-ı ilmiyye namına teessüf olunur.

[2] *Takvîmü't-Tevârih*: Frenklerin “kronoloji” dedikleri bir tarzda ve fihrist-i vakâyî vadisinde kıymetli bir eser-i tarihîdir. Çelebi merhum bu eserini “1053” senesi içinde iki ayda bitirmiş ve mükafaten ikinci halifelik rütbesine nail olmuştur. Bizde tıbbâsın⁹ ihdâs edildiği devrelerde muhdis-i tıbbât-ı Osmâniyye “İbrahim Müteferrika” tarafından “1146” tarihinde bazı ilavât ile tab' olunmuş ve “*Şakayık-ı Numaniyye*” zeyli “Atâ”ye zeyl yazan “Şeyhî Mehmed” Efendi tarafında “1059”dan “1144”de kadar tezyil edilmiştir. Metn-i eser Avrupa lisanlarından bazılarına ve ezcümle “İtalya” müsteşriklerinden “Rinaldo Carli” tarafından da İtalyancaya tercüme olunarak “1698”de “Venedik”te tab' olunmuştur. *Takvîmü't-Tevârih*'e “1147”den “1227” tarihine kadar üçüncü zeyil olmak üzere Ali Suavi Efendi: (“Keşfiyât-ı cedide diye tedâvül eden bazı âsâr-ı tarihiyyeye dair tenbîhâtî şâmil bir mukaddeme zammıyla ve re's ve ezyâl üzerine haşiyeler ilavesiyle bu kere Paris'te tab' eyledim 1291” ifadesiyle başladığı zeylinden ancak “128” sahifesinin neşrine muvaffak olabilmıştır bir nüshası kütüphane-i aciziyyede mevcut olan bu zeyil filhakika ilmî ve tarihî bir hayli fevâidi havidir.

“*Hammer Tarihi*” mütercimi zamanımız fuzalâsından “Atâ” Bey Efendi “*Takvîmü't-Tevârih*” hakkında: “Hiç şüphe yoktur ki bizde *Takvîmü't-Tevârih*'in müellifi Kâtip Çelebi gibi on beş âlim yetişebilmiş olsa idi bugün terakkiyât-ı ilmiyye hayli ileride bulunurduk. Osmanlı müellifleri içinde Avrupa'da en ziyade şöhret bulmuş olan Kâtip Çelebi'dir” buyuruyorlar ki vakıa mutabık-ı fazılaneye bir tasdiktir.

“*Takvîmü't-Tevârih*” vadisindeki âsâr-ı Osmâniyye'den bazıları:

(1) “1091”de irtihal eden “Üsküp”lü “Alaybeyizâde Mehmed Emin Efendi”nin “*Vefayat-ı pür-iber li-uli'l-Elbâbi men İhteber*” ismindeki meşrûhatlı cetvelli eseridir

⁹ Metinde “tıbbâatın” olması gerekirken basım hatası olarak “tıbbâsın” yazılmıştır. (Hazırlayanın notu.)

ki müellif-i hattıyla muharrer nüshası zamanımız erbab-ı danişinden “Halis” Efendinin kütüphanesinde.

(2) “1200” küsurda vefat eden Üsküdarî “Hasîb Efendi”nin “*Vefeyat-ı Ekber-i İslamiyye*”sidir ki nüshaları İstanbul kütüphanelerinin bazılarında ve ezcümle mârru’z-zikr “Halis” Efendi kütüphanesinde vardır.

(3) *İlaveli Esmarüt Tevarih*: “1296”da irtihal eden “Şem’ullah” tarafından yazılan cetvelli bir eserdir ki matbudur.

(4) *Mür’it-Tevarih*: Bu eser esasen 1193’te vefat eden “Şem’dânîzâde Süleyman” Efendi tarafından “1160”dan “1191” tarihine kadar “*Takvîmü’t-Tevarih*”e bir zeyilse de mukaddimesinde zikredildiği vecihle bir hayli vakayide câmi’dir.

Tarih-i Cevdet’in başlıca me hazından olan bu eserin yazma nüshası Kütüphane-i Umumî’de vardır.

“Halis” Efendi kütüphanesindeki matbu “*Takvîmü’t-Tevarih*” kenarlarında da “Şem’dânîzâde” hattıyla kıymetli bir hayli meşruhat münderiçtir.

(5) *Nakdüt-Tevarih*: 1312 irtihal eden “*Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafya*” müellifi “Ahmed Rifat” Efendi tarafından mürettep ve matbu bir eserdir ki halkından 1296 tarihine kadar geçen vakıalar seneleri itibarıyla ta’dad olunmuş münakkah bir eserdir.

[3] *Tuhfetü’l-Kibâr fi Esfâr-i-Bihâr*: Osmanlıların bahrî fütühât ve muhârebâtından bâhis olup “1141” tarihinde “İbrahim Müteferrika” tarafından tab’ına himmet olunmuş ve Avrupa lisanlarından bazılarında ezcümle İngilizceye tercüme edilmiştir.

Zamanımız ümera-yı bahriyesinden “Süleyman Nutkî Bey”in “*Muhârebât-ı Bahriyye-i Osmâniyye*”si ve merhum “Mehmed Şükrî Bey”in “*Esfâr-ı Bahriyye-i Osmâniyye*”si de isimlerinin delaleti gibi “*Tuhfetü’l-Kibâr*” vadisinde tahririne himmet buyurulan kıymetli tevarih-i bahriyyemizdendir.

[4] *Cihannümâ*: Tarih-i telifi “Mirât-ı dünya ve mâfiha oldu bu Cihannümâ” mısrasının delalet ettiği “1058”dir. Fennî bir tarz-ı nevinde lisan-ı Osmanî üzere

yazılan coğrafya kitaplarımızın eski ve kıymetlilerinden yegane bir eser olup “648” büyük sahifeyi muhtevi olan Latinceye tercüme edilen bu eser bahusus mukaddimesindeki coğrafya tarihi ve riyazîye dair muharrer malumat-ı fenniye dolayısıyla coğrafyanın tarihi ve felsefi kısımlarını tetebbu eden zevata her zaman mehaz olabilir kıymetli bir eserdir ki bu da “1145” tarihinde “İbrahim Müteferrika” himmetiyle tab’ olunmuştur.

Muhtevi bulunduğu haritaları da ayrıca şayan-ı nazardır. Hazret-i müellifin “coğrafya” kelime-i mürekkebesine “*Cihannümâ*” mukabile nakil ve kabul ettiği anlaşılıyor ki isabeti aşikardır. Kâtip Çelebi’nin âsârından olmak üzere müverrih “Hammer” tarafından Almancaya tercüme olunarak “1812”de Viyana’da tab’ olunan “Rumeli ve Bosna” coğrafyası da ayrıca bir eser olmayıp Çelebi “*Cihannümâ*”sının gayr-ı matbu kısmından bir parçadır. Bu parçanın bir nüshası Kütüphane-i Umumî’de mevcut olduğu gibi “Ragıp Paşa” Kütüphanesindeki yazma “*Cihannümâ*”da da münderiçtir. “*Cihannümâ*”nın “Galata” Mevlevihanesi kütüphanesinde bir miktar zeyli varsa da müellifi muayyen değildir.

“*Cihannümâ*”ya tâbî’ı olan “İbrahim Müteferrika” tarafından cild-i sanî olmak üzere mükemmel bir zeyil yazılacağı kitabın nihayetindeki şu: “Tezyilüt tabî’ hamden sümme hamden lillahi’l-aliyyi’l-alâ ki onun avn ü inayetiyle işbu kitab-ı müstetab itmama resîde oldu ve fazl u keremine tevekkül birle dibace-i kitapta acizane tasnim ve taahhüd olunduğu üzere tevfik-i barı yâri olup bu alem-i vasi ercâdan Asya kıtasının havi olduğu memalik ve müluk-u cihân ahvâli tahrir ve tastîr ve tasvire şürû ve nihayet imaret-i Şarkıyye’den ibtida ve garba teveccüh birle mahmiyye-i İstanbul’un şark ve hizasında vaki Üsküdar’a ve yemin yesarından Karadeniz ve Akdeniz’in sevahil-i şarkıyyesine gelince vakıf ve ittıla müyesser ve ilm ve habere zafer mümkün olduğu mertebe ahvâl-i memalik ve bilad-ı sebt-i silk-i sutûr kılındı eğer himmet aliyye-i padişahane ve irade-i seniyye-i hüsrevane cilvenüma olursa bu kitab-ı müstetâba cild-i sanî olmak üzere Muhammediyye-i İstanbul’da şürû birle nihayet imarat-ı Garbiyye’ye varınca aksam selisenin yani Avrupa ve Afrika ve Amerika kıtalarının dâhi havi olduğu memalik mülûk ve milel ahvâlini tahrir ve beyana ve tafsil ve ayana sırf-ı himmet ile umumen ahvâl-i revî-i zemini müşahideye bir mirât-ı âlemnümâ ibdâ’ ve meyân-ı İslamiyye’de adim-ül sebk ve’l-misal hizmet-i mebrûre ve mesair-i

mahmude ibdayla yadigar komağa bezli miknet olunmak dergâh-ı Vâhibü'l-âmâl'den müstedadır.” ifadesinden anlaşılakta ise de tahrir ve tab'ına muvaffak olmadığına “Fen” namına teessüf olunur “*Cihannümâ*” müellifi “Kâtip Çelebi”den sonra “Selim-i Sâlis” ve “Mahmud-ı Sâni” hazeratının küşat buyurdıkları mektebi aliyye tarihine kadar Osmanlı coğrafiyunu tarafından “*Cihannümâ*” tarzında yazılan belli başlı “coğrafya” kitaplarımız:

(1) “1102”de İstanbul'da vefat eden “Coğrafyacı” şöhretiyle benam “Ebubekir bin Behrâm Dımaşki”nin altı cild-i kebir üzere tahrir ederek Sultan Mehmed râbi'in iradesiyle Hazine-yi Hümayuna tevdî ettiği eser-i cesimidir. Müellif ahiren bu eserini iki cilde telhis ederek bir eser daha meydana getirmiştir ki birer takımı Köprülü ve Hekimoğlu ve Müze-i Hümayun kütüphanelerinde vardır.

Yine bu müellifin coğrafyasının ikinci cildinin baş taraflarında bahsettiği “*Cevelânü'l-efkâr*” namındaki eseridir ki her ikisi de gayr-ı matbudur.

(3) “1222” tarihinde şehiden irtihal eden “Râif Mahmud” Efendi'nin “*Ucâletü'l-coğrâfiyye*” ismindeki ma'a harita tahrir ettiği eser-i cesimi ve makbulüdür ki (1218) tarihinde (Üsküdar)da Tab'hane-i Âmire'de tab' olunmuştur.

(4) Divan-ı Hümayun mütercimi “Osman bin Abdülmennân” Efendi'nin Almanca'dan tercüme tarikiyle meydana getirdiği eserdir ki birer nüshası “Esad Efendi” ve “Köprülü” kütüphanelerinde vardır.

(5) “1163” tarihinde “Bartın”lı “İbrahim Hamdi bin Seyyid Bayram”ın “*Cihannümâ*”ya takliden yazdığı eser-i cesimidir ki bir nüshası zamanımız erbab-ı danışinden ve “Tarih-i Osmanî Encümeni” aza-yı kirâmından “Tevhit” Bey Efendi'nin kütüphane-i hususiyesinde vardır.

(6) Sultan Mahmud-u Sâni zamanı bidâyetlerinde ashab-ı maariften “Örfi” Efendi'nin meydana getirdiği coğrafyadır ki bir nüshası Esad Efendi Kütüphanesinde vardır.

[5] *Süllemü'l-vüsûl ilâ Tabakâti'l-fuhûl*: Ulemâ-yı Arabın tabakât tabir ettikleri hurûf-ı hecâ üzere mürettep terâcim-i ahvâl kitapları tarzında bir cild-i kebir Arabi ibare münakkah bir eser-i makbuldür ki kısm-ı evvel terâcim-i ahvâlden kısm-ı sânisini künye ve ensabdan bahis olup müellif-i hattıyla muharrer olan nüsha-

yeganesi Şehzâdebaşı'nda Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'ndedir. Tarih-i telifi "1062"dir.

[6] *Recmü'r-Racîm bi's-sîn ve'l-Cîm*: Mesail-i garibe ve fetava-yı acibiyeyi câmi' olup gayr-ı matbudur. Nüshasına destres olamadım.

[7] *Düstûrü'l-Amel li-İslâhi'l-Halel*: Bir mukaddime üç fasıl üzere mürettep olup mukaddime etvâr-ı devletten fasl-ı evvel reaya fasl-ı sâni asker fasl-ı sâlis hazine ahvâlinden bahis hikmet ve siyaset-i idare noktalarından bais-i istifade mühim bir risaledir ki maliyyun-ı Osmâniyye'den "Ayn Ali Efendi"nin "1016" tarihinde telif ettiği "*Kavânîn-i Âl-i Osman der-Mezâmin-i Defter-i Divan*" isimdeki eser-i kıymetdârıyla beraber "Şinasî" Efendi merhum tarafından tab' edilmiştir.

[8] *el-İlhâmü'l-mukaddes mine'l Feyzi'l-akdes*: Şerait-i salattan vaktin idrak olunamadığı kutuplarda salatın ne veçhile eda olunacağı eşrât-ı saatten olan güneşin mağripten tulûunun fenne tatbiki, arzın küreviyyeti nazar-ı dikkate alınarak Mekke-i Mükerrrem'nin semt-i kademine tesadûf eden noktada ne tarafa teveccüh olursa eda-yı salat olunabileceği mebahisini havi gayr-ı matbu şayan-ı istifade Türkçe bir risaledir ki bir nüshası Kütüphane-i Umumî'de vardır.

[9] *Levâmi'u'n-nûr fî Tercemeti Atlas Minor*: Tarih-i tercümesi "1064" olan eser "*Atlas Minor*"un tarifatl ve zeyilli tercümesini havi o zamana kadar mükemmel bir coğrafya kitabı olup müellifin hat-ı destiyle muharrer nüshası Bağdadî İsmail Paşa hazretlerinin kütüphanelerinde vardır.

[10] *Tuhfetü'l-ahbâr fi'l-hikem ve'l-Emsâl ve'l-Eş'âr*: Fen-i muhadârata ait ekseriyeti itibarıyla edebî ve Arabi ibare kıymetli gayr-ı matbu bir esedir ki bir nüshası "Yerebatan" Mahallesindeki "Esad Efendi" kütüphanesinde vardır.

[11] *Câmi'u'l-mütûn*: Mütedâvil mütûndan otuzunu havi bir mecmua-i ilmiyyedir. Ahiren allâme "Ali Kuşçu"nun "*Mahbûbu'l-Hamâil*"ine nazire olmak üzere iki metin üzere ihtisar etmiştir ki her ikisi de gayr-ı matbudur. Tahriyât-ı acizaneme rağmen her iki mecmuaya destrest olamadım.

[12] *Fezleketü't-Tevârih*: Tercüme-i hâliyle "1177"de irtihal eden "Şehrizâde Mehmed Said Efendi"nin "*Nevpeydâ*" isimdeki eser-i makbulünde yazıldığı üzere sagîr ve kebir namıyla iki eser olup kebirî hilkat Âdem'den "1060" tarihine

kadar Arabi ibare bir tarih-i umumi ve zikri geçen “*Takvîmü’t-Tevârih*”de bu eser-i cesiminin fihris-i mukaddiminde müellifin “Sabıkan yazılan *Fezleke*’nin fihris-i mukaddiminde olan *Takvîmü’t-Tevârih...*” ibarasi de “Şehrizâde”yi müeyyiddir.

“Yerebatan”da Esad Efendi Kütüphanesi’ndeki 1142 tarihinde dergâh-ı âli cebecileri kethüdası “Hasan bin Şeyh Hüseyin” Efendi tarafından tercüme olunan “*Mi’yârü’d-Düvel ve Misbârü’l-Mile*”in Çelebi merhumun *Fezleke*’sinin tercümesi olduğu muharrer bulunduğu göre bu eserin *Fezleke-i Kebir*’in tercümesi olduğu anlaşılıyor. Bu eserin nihayetinde ilm-i hayvanat ve nebahata dair de malumat vardır.

[13] *Fezleke*: 1000’den 1060 tarihine kadar geçen vakıa-yi Osmâniyye’den bahis münakkah bir tarih olup matbudur. (Şehrizâde)nin sagîr dediği *Fezleke* bu olacaktır.

[14] *Mizânü’l-Hak fî İhtiyâri’l-Ahak*: Esas itibarıyla zaruret-i diniyyeden olmadığı hâlde mucerred saika-i gafletle bisud kîl ve kâli mucip olan ve bu sebeple izaa-i vakte sebebiyet veren mesailin hall ü hasmine dair lisan-ı itidal ve bitaraf ile yazılmış Türkçe bir eser-i hikmetiyye olup son tab’ı “Kütüphane-i Ebuzziyâ” cüzleri arasında olmak üzere üç defa tab’ olunmuştur. Hazret-i müellif bu eserinin nihayetinde kendi tercüme-i hâlini yazdığı gibi ahlak-ı fazıla-ı İslamiyye’ye dair de bir takım vesaya derç eylemiştir ki bu cihetle şayan-ı istifade bir eser-i nâfidir. Yalnız bu eserin baş tarafında meşhur “İskenderiye Kütüphanesi’nin” halife-i sâni Hazret-i Ömer tarafından yıkıldığına dair olan nakil şayan-ı tashihtir. Zira bu kütüphane Hazret-i Ömer’den takriben “500” sene evvel Romalılar tarafından yakıldığı hatta bî-taraf ve hak-gûy Avrupa müverrihleri tarafından tasdik edilmektedir.

Bu mesele-i tarihiyyenin tafsilen hâlli Şûra-yı Devlet muavinliğinden mütekait Mehmed Mansur namında bir zatın “İskenderiye Kütüphanesi” ismindeki eser-i matbuunda münderiçtir.

[15] *Şerh-i Muhammediyye*: Fazıl-ı şehir “Ali Kuşçu”nun “Fatih Sultan Mehmed” Han namına telif ettiği “*Heyet*” risalenin şerhi olduğunu ve telif ve tesvit

etmişse de tebyize muvaffak olamadığı tercüme-i hâliyle “Şehrizâde”nin “*Nevpeydâ*”sında muharrerdir.

[16] *Revnaku’s-Saltanat*: Mükemmel bir İstanbul tarihi olduğu tercüme-i hâlinde münderiçse de mütalaasına zafer-yab olunamamıştır.

[17] *Tercüme-i Tarih-i Frengi*: Mütercimmin tabiri veçhiyle “*Mülûk-ı Nesârâ*” tarihi olduğu anlaşılıyorsa da bu tercümenin nüshasına destres olunamamıştır. Bir kısmının vaktiyle “*Tasvîr-i Efkâr*” ile neşir olunduğu “*Eslaf*”ta mezkurdur.

[18] *Nigâristân-ı Gıfârî Letâifinin İhtisarı*: Bu eserin Çelebi’den sonra İzzet Ali Paşa’ya geçtiği bunun vefatıyla da Hazine-i Hümayun Kütüphanesi’ne alındığı “Şehrizâde”nin¹⁰ “*Nevpeydâ*”sında mezkurdur.

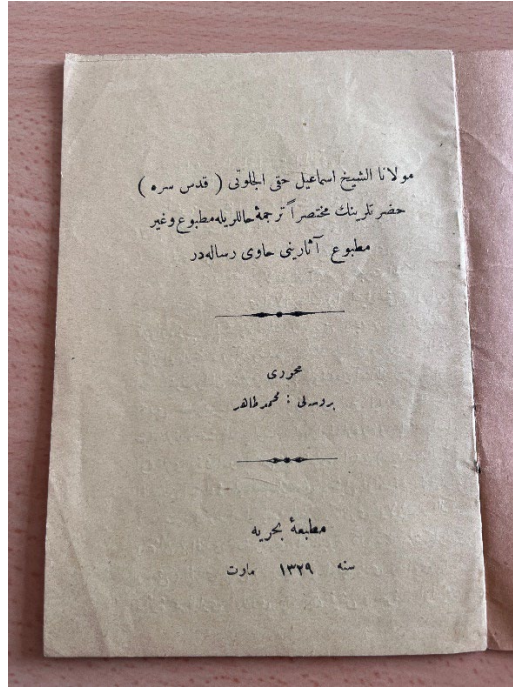
[19] *Tarih ve Tabakât-ı Nevâdirî İhtisarı*: Bu kıymetli mecmuanın da “Şehrizâde”ye intikal ettiği “*Nevpeydâ*”da muharrerdir. Bundan sonra nerede kaldığı malum değildir.

[20] *Bahriyye*: Şehrizâde’nin ifadesi olan “Memâlik-i Osmâniyye’nin deniz ve memleketlerinden bahis..” olmak üzere Çelebi merhumun “*Tuhfetü’l-Kibâr*”dan “*Bahriyye*” isminde başka bir eseri de olduğu “*Nevpeydâ*”da münderiçtir.

---

¹⁰ “-nin” eki tekrar edilerek yazım hatası yapılmıştır. (Hazırlayanın notu.)

EK 2: BURSALI MEHMED TÂHİR'İN İSMAİL HAKKI EL- CELVETÎ'YE DAİR YAZDIĞI BİYOGRAFİ RİSALESİNİN LATİN HARFLERİNE AKTARIMI

(Görsel 2)

Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sirruhû) Hazretlerinin
Muhtasaran Tercüme-i Hâlleriyle Matbu ve Gayr-ı Matbu Âsârını Hâvi Risâledir

Muharriri: Bursalı Mehmed Tâhir

Matbaa-i Bahriyye

Sene 1329 Mart

Mevlânâ eş-Şeyh İsmail Hakkı el-Celvetî (Kuddise Sirruhû)

Müteahhirîn meşâyih-i İslâmiyye arasında kesret-i âsâr ile meşhuru'l ennâm bir zat-ı fezâil-i ittisâmdır. "Mustafa" Efendi ismindeki peder-i aliyyeleri anasl "İstan"-i aliyyenin Aksaray mahallesinden iseler de harîk-zedelik dolayısıyla Aydos'a hicret ettiklerinden mahdum-ı fazîlet mevsûmları olan cenab "İsmail Hakkı" orada gehvâre-i zîb ilm-i şühûd olmuştur. Sinni üçe reşide olduğu zaman

o tarihte “Aydos”ta irşâd-ı âşıkîn ve tedris-i talibin ile meşgul bulunan fuzalâ-yı meşâyih-i celvetînden Atpazarî “Osman” Efendi hazretlerinden de dest-i mübareklerini ederek daha hâl-i sabâvetlerinde himmet-i kudsiyelerine mazhar olmuşlardır. On yaşına vasıl oldukları vakit Edirne’ye azîmetle ulemâ-yı benamından “Seyyid Abdülbâki Efendi”den istifade-i ulûma başlayarak bir hayli fevâid talim eylediler. Bir müddet sonra asl-ı bais-i feyz ve kemalleri olan mârr-üz zikr “Osman” Efendi hazretleri İstanbul’a nakl-i mekân ettiklerinden “Hakkı” Efendi dahi “Dersaadet”e gelip maddi ve manevi dâhil-i daire-i irfanları olarak dâne-çîn feyz ve marifet oldular. Meftur oldukları şiddet-i zekâ saikasıyla az vakit zarfında meânîden (Mutavvel) talimine kadar terakki ettiler ki bu zaman-ı feyz-i iktirânda min-cihetin hilafete de muvaffak olduğundan mamuren bi’l-irşâd evvela “Bursa”ya badehu Üsküp’e azîmet ve havalide on sene kadar âramdan sonra tekraren Bursa’ya tevcih ve cihet-i azîmet buyurdular. “*Tuhfe-i Halîliyye*”lerinde bir dereceye kadar tafsil buyurdıkları üzere bu esnalarda mürşit-i mükerremleri “Şeyh Osman” Efendi hazretleri “Kıbrıs”taki “Mağusa” Kalesine iclâ olunmakla bir ay ziyaret “Kıbrıs”a azimetiyle mürşid-i mufahhamlarının son enfas-ı tayyibelerine mazhariyetten sonra “Konya”, “Seydişehir”, “Söğüt”, “İznik”, “İstanbul” tarikler ile “Bursa”ya muâvedet eylediler. Biraz sonra “Şam-ı şerife” giderek üç sene ikametleri esnasında be-tahsîs “Şeyh Ekber” kuddise sirruh illa-tahir efendimiz hazretlerinin himemât-ı ruhaniyelerine nail olarak “Üsküdar”a avdetle burada da üç sene kalıp âsâr-ı aliyyelerinden otuz adedinin telifine muvaffak oldular. Badehu “Bursa”ya giderek bakiyye-i ömrlerini orada imrar buyurdular. Müddet-i hayatlarında iki defa gazâyâ iki kere de ifâ-yı hac-ı şerifine muvaffak olmuşlardır. Esas-ı me’hazımız olup âhar-ı müellifât-ı aliyyeleri olduğunu serâhaten ve nihayet-i ömr-i aliyyeleri olduğunu remzen beyan buyurdıkları “*Silsilenâme-i Celvetî*” nam eser-i kudsiyelerinde veladet-i aliyyeleri “1063”, vefat-ı aliyyeleri “1137” seneleri ve müddet-i ömürleri dahi “75” olmak üzere mezkûr ve mukayyed olduğu gibi on bini mütecâviz manzumat-ı arifane ve yüzden ziyade müellefât-ı muhikkakaneleri bulunduğu da muharrerdir. Âsâr-ı aliyyelerinin nısfâ karîbi lisan-ı Arabî ve nısfından ziyadesi de Türkî üzere muharrer olup lisan-ı Türkî’de ekser-i tarz-ı ifadeleri o zamanın üslup-u âdîsini andırır bir surette ve istitrâtı cami’ bir hâldedir. Rihlet-i aliyyelerinde vasiyetleri üzere “Bursa”da “Tuzpazarı” civarındaki

binâ-gerdeleri olan dergâh-ı feyz iktinâ'-ı semahanesinin kible cihetinde vedfa-ı hal-i gufran kalındılar. "Kuddise surruhu el-aziz"sinin mezarı önlerinde muharrer Hâdî Çelebi tarafından söylenen tarih-i tam ki şu:

Kutb-u zamana Şeyh İsmail Hakkı bu kim

Erişti ilm-i zâhir ve bâtında Hakka gayete

Oldu behište tâir kuddusi ruhu pür-feşan

Müsterşidanın eyledi üftâde Hak-ı firkata

Tahrir ettim Hâdî tarih-i sâl-ı rihletin

Hak Hak dedi azm eyledi Hakkı Efendi cennete

Vecihle mahkûk olduğu gibi kable'l-vefât taraf-ı kâşifanelerinden söylenen şu: Kebş-i ruhum hakka kurban eyledim. Tarihi de bu mısra-ı manidar üzeredir. Nakdi'l-hâl nam eserlerindeki manzumelerinin makta' beytinin mısraı ahiri olan şu: "Hakkı envâr-ı pür oldu" merkadı dâhi tarih-i vefatları müş'irdir. Esâmî-i müellefât-ı aliyeleri ber-vech-i âti olup matbu olanları (m) harfiyle işaret olundu:

Adet Esâmî

1 Dört cild-i kebîr *Tefsîr-i Rûhu'l-Beyân* m

Eşher-i müellefât-ı aliyelerinden olan bu tefsir-i şerifenin bazı zevat ve nakliyat zaifesinden sarf-ı nazar olduğu hâlde elhak şayan mütalaa ve istifade bir eser-i âlî olduğu muvaffak-ı aleyhidir.

2 İki cild-i kebîr *Şerh-i Muhammediyye* m

Rûhu'l-Beyân'dan sonra bâdî-i şöhretleri olan âsâr-ı aliyelerindendir.

3 İki cilt *Şerh-i Mesnevî* m

4 *Şerh-i Pend-i Attâr* m

Lisan-ı tasavvuf ve zeban-ı Farisîye olan vukuf-u tâmmelerine şahit ve bürhandır.

- 5 *Şerh-i Bostân-ı Sa'dî*
- 6 *Furûk* m
- Bu eser-i kıymetdâr fuzelâ-yı ariften Ali Enver Efendi tarafından (*el-Vüsûk fî Tercümeti'l-Furûk*) ismiyle tercüme ve tab' olunmuştur.
- 7 *Şerh-i Hâdis-i Erbâin* m
- 8 *Temâmü'l-feyz*
- 9 *Kitâbü'l-kebîr*
- 10 *Nakdü'l-hâl*
- 11 *Risâletü'l-câmia fî Mesâili'n-nâfia*
- 12 *Risâle-i Verdiyye*
- 13 *Şerh-i Şuabü'l-îmam* m
- 14 *Risâle fî İlmî'l-hadîs*
- 15 *Hazarât-ı Hamse-i İlâhî*
- 16 *Vesiletü'l-merâm*
- 17 *Kenz-i Mahfî* m
- 18 *Şerh-i Nazm-ı Hayretî*
- 19 *Silsilenâme-i Celvetî*
- 20 *Müzîlü'l-ahzân*
- 21 *Şerhü'l-kebâir* m
- 22 *Kitâbü'l-müteferrikât*
- 23 *Şerhü'l-usûl li-Teysîri'l-vusûl*
- 24 *Ta'likât ale'l-Fatiha li-Tefsîri'l-Kadı*
- 25 *Kitâbü'n-netice*
- 26 *Şerhü'l-adâb*

- 27 *Hâşiye alâ Sûreti'n-nebe*
- 28 *Nuhbetü'l-fiker fî Usûli'l-hâdis*
- 29 *Şerh-i Gazel-i Bayram-ı Velî*
- 30 *Şerh-i Gazel-i Yunus Emre*
- 31 *Hayâtü'l-bâl*
- 32 *Kitâbü'l-envâr fî Hakkı Ivaz Paşa*
- 33 *Miratü'l-hakayık*
- 34 *Kitabü'l-hitap* m
- 35 *Sülûku'l-mülûk*
- 36 *Hüccetü'l-Bâliga*
- 37 *Mecmûatü'l-esrar*
- 38 *Şerh-i Fıkıh Keydânî*
- 39 *Kitâbü'l-mirât*
- 40 *Risâle-i Muhyi'l-beşîri'n-nezîr*
- 41 *Kitâbü'n-nahv*
- 42 *Vâridâtü'l-kübrâ*
- 43 *Eyyühe'l-bülbül*
- 44 *Nuhbetü'l-letâif*
- 45 *Şerh-i Mukaddime fî İlmi'n-nahv*
- 46 *Şerh-i i Salat-ı ibn Meşîş* m
- 47 *Nevâdirü's-savm*
- 48 *Hutabü'l-hutebâ*
- 49 *Kitâbü'l-hurûf*

- 50 *Kitâbü'n-necât* m
- 51 *Kitabü'z-zikr ve Şerif*
- 52 *Şerh-i Nazm-ı Ahmedî* m
- 53 *Tuhfe-i Halîliyye* m
- 54 *Tuhfe-i İslamiyye* m
- 55 *Tuhfe-i Recebiyye*
- 56 *Tuhfe-i Hasekiyye*
- 57 *Tuhfe-i Atâiyye*
- 58 *Tuhfe-i Vesimiyye* m
- 59 *Tuhfe-i Ömeriyye* m
- 60 *Tuhfe-i Bahariyye*
- 61 *Risâle-i Hüseyniyye* m
- 62 *Kitâbü'l-hakkı Sarîh ve'l-Keşfiş-sahîh*
- 63 *Beyanatnâme-i Tûbâzâde Mehmed Ağa*
- 64 *Beyanatnâme-i Tûbâzâde Mehmed Bahrî Bey*
- 65 *Risâle-i in-Şartıyye*
- 66 *Şerh-i Nazm-ı Suhufî*
- 67 *Şerh-i Nazm-ı Niyazî-i Mısırî* m
- 68 *Şerh-i Nazm-ı Abdî*
- 69 *Manzume-i Miracu'n-Nebî (Miraçnâme)*
- 70 *Kitâbü't-Teveccüd*
- 71 *Kitâbü't-Mesâil-i Kelâmiyye*
- 72 *Şerh-i Dibâce-i Kasîdetü'l-fârızıyye*

- 73 *Şerh-i Mültekâ ile'n-nısf*
- 74 *Hâşiye-i Velediyye* m
- 75 *Meclis* m
- 76 *Şerh-i Usul-i Aşere* m
- 77 *Necât-ı Tâm*
- 78 *Ziyâ-yı Manevi*
- 79 *Tuhfe-i Nefesü'r-rahmân*
- 80 *Usûl-ı Seb'a*
- 81 *Kitâbü'l-Fazlı ve'n-Nevâl*
- 82 *Kitâbu's-sukûk*
- 83 *Tuhfe-i Şeybiyye*
- 84 *Risale-i Hayriyye*
- 85 *Râhatü'r-rûh*
- 86 *Şerh-i Hadîs-i el-Mumin Miratü'l-mumin*
- 87 *Risâle-i Ammâriyye*
- 88 *Risâletü'l- Cehr ve'l-İhfâ*
- 89 *Risâletü'l-nevâfil*
- 90 *Esrârü'l-hac*
- 91 *Şerh-i Mektûbü'ş-şeyh*
- 92 *Risâletü'l-zelzele*
- 93 *Şerh-i Salâtü's-şâfi*
- 94 *Şerh-i Kelâm-ı Isâm*
- 95 *Risâle-i Vahdet-i Vücûd*

- 96 *Tefsîr-i bi-yedike'l-hayr*
- 97 *Tefsîr-i ve mâ beşse fihâ min dâbbe*
- 98 *Tefsîr-i yâ eyyühe'n-nâs u'büdi*
- 99 *Şerh-i İcâzetnâme-i Şeyh Burmâvî*
- 100 *Şerh-i İcâzetnâme-i Mehmed eş-Şâmi*
- 101 *Divân-ı hakâyık-beyânları* m
- 102 *Tefsîr-i ve le-kad ehazallahu misaka beni İsrail*
- 103 *Tefsîr-i innellzîne yuhâddunallah ve resûleh*
- 104 *Risâle-i Layihât* m
- 105 *Risâletü'n-Nasâyih ilâ Seyyid Ali Çelebi* m
- 106 *Ahidnâme* m

EK 3: BURSALI MEHMED TÂHİR'E DAİR GÖRSELLER

(Görsel 3: Korkmaz 1994, s. 70)

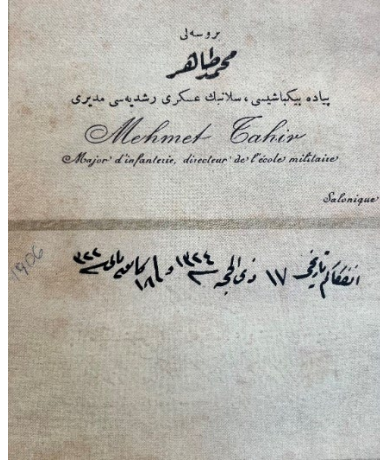

(Görsel 4: Korkmaz 1994, s. 72)

(Görsel 5: Korkmaz 1994, s. 75)

VI. Mehmed ile çekilmiş bir fotoğraf Mehmed Tâhir en sağda.

(Görsel 6: Korkmaz 1994, s. 74)

Mehmed Tâhir'e ait bir kartvizit. Kartın ön yüzünde Arap harfleriyle “Bursalı Mehmed Tâhir Piyade Binbaşı, Selanik Askeri Rüştiyesi Müdürü”; Fransızca olarak “Mehmed Tahir Piyade Binbaşı, Askeri Okulların Müdürü” yazmaktadır. Kartın arka yüzüne “İnfikâkım tarihi 17 Zilhicce 1324, 18 Kânunusani 322” notu düşülmüştür.

(Görsel 7)

Türk Yurdu yazar kadrosundan bazı isimleri gösteren afiştir. Mehmed Tâhir, tam ortada yer almaktadır. En üst sağdan başlayarak Ahmet Hikmet Müftüoğlu, Mehmed Emin Yurdakul ve İsmail Gaspıralı; ortada sağdan başlayarak Ziya

Gökalp, Mehmed Tâhir ve Ahmet Ağaoğlu; en altta sağdan başlayarak Mimar Kemalettin, Yusuf Akçura ve Mehmed Fuat Köprülü yer almaktadır.

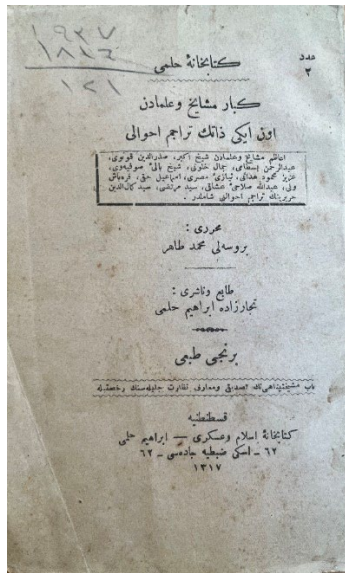

(Görsel 8)

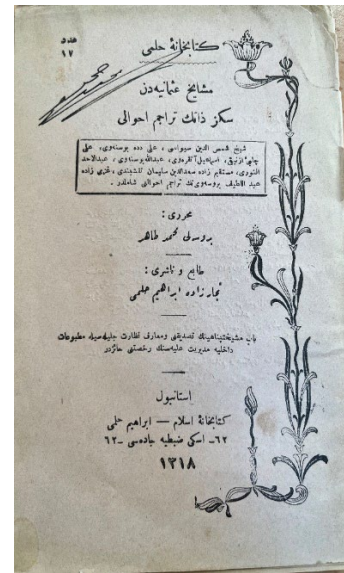

(Görsel 9)

Mehmed Tâhir'in mezarının günümüzdeki hâlidir. Mezarı, Üsküdar'daki Aziz Mahmud Hüdayî Dergâhı'nın üçüncü haziresindedir.

(Görsel 10)

(Görsel 11)

Mehmed Tâhir'in elimizde mevcut olan iki eserinin kapaklarıdır. Soldaki *Kibâr-i Meşâyih ve Ulemâdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, sağdaki *Meşâyih-i Osmâniyye'den Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâlî*'dir. Her iki eserin başlıklarının altında ele alınan öznelere isimleri sıralanmıştır.

EK 4: ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 19/06/2023</p> <p>Tez Başlığı : BURSALI MEHMED TÂHİR VE BİYOGRAFİK ÇALIŞMALARI</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 287 sayfalık kısmına ilişkin, 15/06/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 18'dir.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☐ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☐ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimedden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza 19.06.2023</p> <p>Adı Soyadı: TEVFIK ERGUN</p> <p>Öğrenci No: N19239289</p> <p>Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI</p> <p>Programı: YENİ TÜRK EDEBİYATI</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">_____ Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 19/06/2023

Thesis Title : BURSALI MEHMED TÂHİR AND HIS BIOGRAPHICAL STUDIES

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 15/06/2023 for the total of 287 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 18 %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
19.06.2023

Name Surname: TEVFİK ERGUN

Student No: N19239289

Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Program: MODERN TURKISH LITERATURE

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

_____
Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK

EK 5: ETİK KURUL/KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 19/06/2023</p> <p>Tez Başlığı: BURSALI MEHMED TÂHİR VE BİYOGRAFİK ÇALIŞMALARI</p> <p>.....</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. <p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza 19.06.2023</p> <p>Adı Soyadı: TEVFIK ERGUN</p> <p>Öğrenci No: N19239289</p> <p>Anabilim Dalı: TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ</p> <p>Programı: YENİ TÜRK EDEBİYATI</p> <p>Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">_____ Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK</p> <p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p> <p>Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE DEPARTMENT**

Date: 19/06/2023

Thesis Title: BURSALI MEHMED TÂHİR AND HIS BIOGRAPHICAL STUDIES

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
19.06.2023

Name Surname: TEVFİK ERGUN

Student No: N19239289

Department: TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

Program: MODERN TURKISH LITERATURE

Status: MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı :

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans
Öğrenimi :

Bildiği Yabancı Diller :

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar :

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih :

